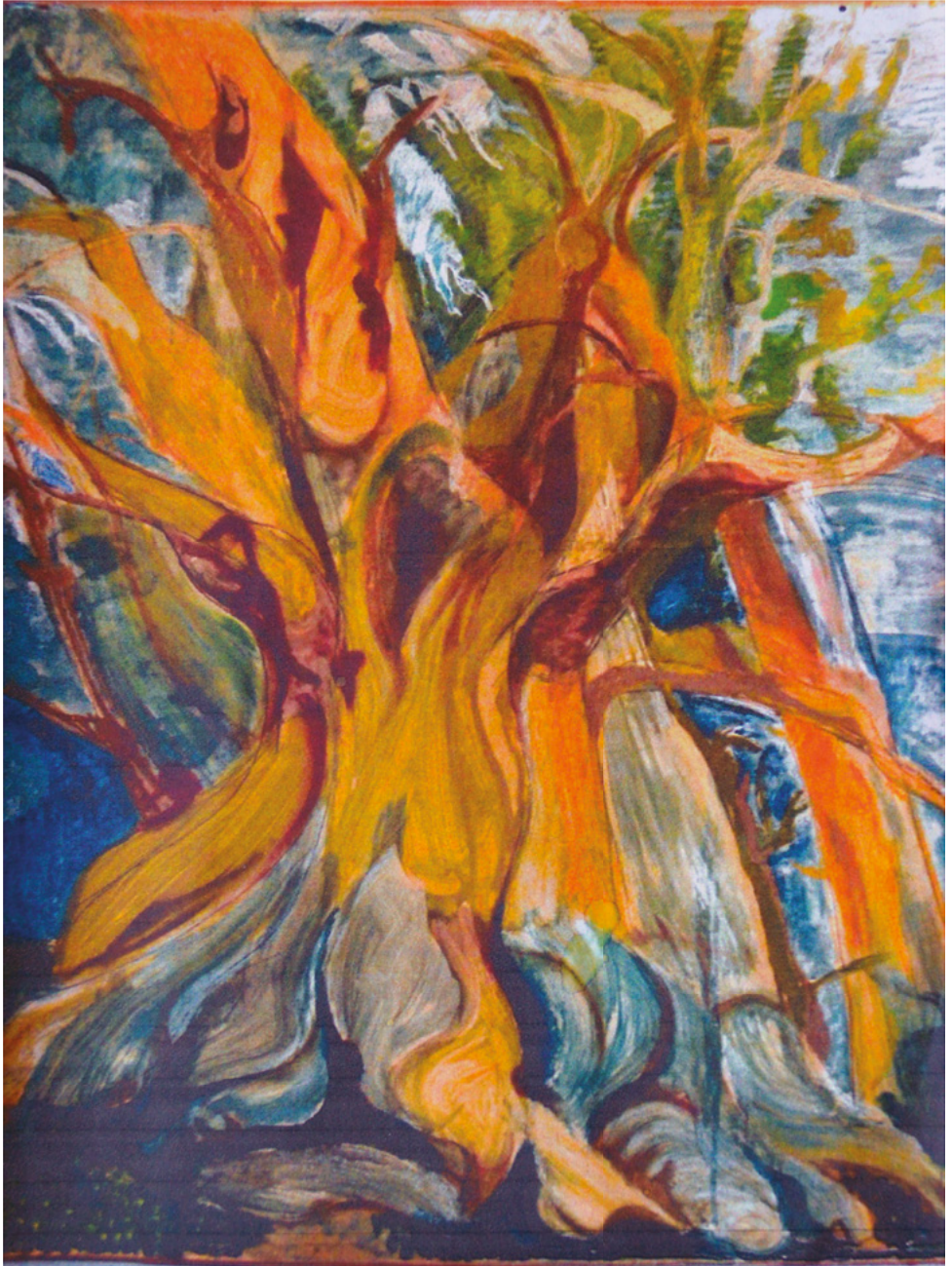

- ◆ KESERŰ BARNA ARNOLD – LENKOVICS BARNABÁS: Egy irányító eszme: az igazságosság
- ◆ KOVÁCS GÁBOR: A magzat és embrió életének védelme a büntető jogban
- ◆ HORVÁTH ATTILA – HOJNYÁK DÁVID: A transzparencia nyomában – A pártok pénzügyi beszámolóinak komparatív elemzése Kelet-Közép-Európában
- ◆ BARTKÓ RÓBERT: Searching for Truth – A Historical Analysis of the Hungarian Criminal Procedure
- ◆ HÁROMSZÉKI BENCE: A Brief Overview of the Research Methods – and Their Effectiveness – Used in Domestic Legal Consciousness Research in the Period Before the Regime Change
- ◆ BÁGER GUSZTÁV – LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR: A mesterséges megtermékenyítés és az embrió státusza jogi, vallási és nyelvi szempontból, egy potenciális közpolitikai és demográfiai fordulat érdekében
- ◆ M. TAKÁCS PÉTER: A társadalom „társadalmatlanítása”, avagy az eltörléskultúra (cancel culture) államtudományi és politikafilozófiai megközelítése
- ◆ FORI-KOVÁCS RÉKA: A jogos védelem: a laikusok jogismerete és a hatályos szabályozás diszkrpanciája
- ◆ GLAVANITS JUDIT: A mesterséges intelligencia által támogatott döntéshozatal kihívásai kereskedelmi ügyekben – Esetjogi áttekintés
- ◆ BENCZE LÓRÁNT: Összefoglaló jelentés a Magyar Nyelvstratégiai Intézet hároméves tevékenységéről és a magyar nyelvstratégia tervezéséről, kialakításáról
- ◆ Bibó István emlékezete Szegeden
- ◆ STIPKOVITS TAMÁS ISTVÁN: „Egy kalap alatt”, a kutatás-fejlesztés jogi rendszertani kérdései, különös tekintettel a kutatási szerződés polgári jogi meghatározására
- ◆ FARKAS ÁDÁM – PAPP JÁNOS TAMÁS: Az internet- és médiaszabályozás kihívásai a terrorizmus, valamint a hibrid fenyegetések elleni európai fellépés tükrében
- ◆ MEERA ALMA'AITAH: Assessing Legal Frameworks for Refugee Issues: A Comparative Study of Jordan and Lebanon
- ◆ MOZSONYI NORBERT: Adatvédelem és a mesterséges intelligencia alapú technológiák kapcsolata. Digitális lábnyom: az emberek online életének lenyomata

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

•
Órsi Zsuzsanna: 3500 éves élő ősfá

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 KESERŰ BARNA ARNOLD – LENKOVICS BARNABÁS: Egy irányító eszme: az igazságosság
- 15 KOVÁCS GÁBOR: A magzat és embrió életének védelme a büntetőjogban
- 27 HORVÁTH ATTILA – HOJNYÁK DÁVID: A transzparencia nyomában – A pártok pénzügyi beszámolóinak komparatív elemzése Kelet-Közép-Európában
- 61 BARTKÓ RÓBERT: Searching for Truth – A Historical Analysis of the Hungarian Criminal Procedure
- 73 HÁROMSZÉKI BENCE: A Brief Overview of the Research Methods – and Their Effectiveness – Used in Domestic Legal Consciousness Research in the Period Before the Regime Change
- 83 BÁGER GUSZTÁV – LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR: A mesterséges megtermékenyítés és az embrió státusza jogi, vallási és nyelvi szempontból, egy potenciális közpolitikai és demográfiai fordulat érdekében
- 113 M. TAKÁCS PÉTER: A társadalom „társadalmatlanítása”, avagy az eltörléskultúra (cancel culture) államtudományi és politika-filozófiai megközelítése
- 125 FORI-KOVÁCS RÉKA: A jogos védelem: a laikusok jogismerete és a hatályos szabályozás diszkrpanciája
- 151 GLAVANITS JUDIT: A mesterséges intelligencia által támogatott döntéshozatal kihívásai kereskedelmi ügyekben – Esetjogi áttekintés

MŰHELY

- 163 BENCZE LÓRÁNT: Összefoglaló jelentés a Magyar Nyelvstratégiai Intézet hároméves tevékenységéről és a magyar nyelvstratégia tervezéséről, kialakításáról
- 201 Bibó István emlékezete Szegeden
- 209 STIPKOVITS TAMÁS ISTVÁN: „Egy kalap alatt” a kutatás-fejlesztés jogi rendszertani kérdései, különös tekintettel a kutatási szerződés polgári jogi meghatározására
- 229 FARKAS ÁDÁM – PAPP JÁNOS TAMÁS: Az internet- és médiaszabályozás kihívásai a terrorizmus, valamint a hibrid fenyegetések elleni európai fellépés tükrében
- 249 MEERA ALMA'AITAH: Assessing Legal Frameworks for Refugee Issues: A Comparative Study of Jordan and Lebanon

FÓRUM

- 263 MOZSONYI NORBERT: Adatvédelem és a mesterséges intelligencia alapú technológiák kapcsolata. Digitális lábnyom: az emberek online életének lenyomata

E számunkat Szerényi Gábor rajzai díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | KUKORELLI ISTVÁN | MARIA PATAKYOVÁ
PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER | SULYOK GÁBOR | **SZALAY GYULA**
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője

Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.

Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.

Online szerkesztő | Széchenyi István Egyetem

Műszaki és grafikai tördelés | Takács Anita

Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2060-4580

DOI: 10.58528/JAP.2024.16-3.

KESERŰ BARNA ARNOLD – LENKOVICS BARNABÁS

Egy irányító eszme: az igazságosság

ABSTRACT

The ideal of justice surrounds us in everyday life and in scientific thought. We use the term a lot, but defining its meaning is not an easy task. It is no coincidence that philosophers since antiquity have been preoccupied with the question of what justice is. Over the millennia, the concept, which has become a guiding idea, has been interpreted from many different perspectives. The present study cannot, of course, aim at a full exploration of the innermost layers of justice. Rather, the aim of the authors is to interpret some of the legal and non-legal imprints of justice, reflecting in particular on the social threats that today pose a series of challenges to the pursuit of justice.

Keywords: justice ■ equity ■ sustainability ■ society ■ environment

I. MI AZ IGAZSÁGOSSÁG?

Eszterházy Péter (*Harmónia caelestis*) egyik őse mondta uralkodójának: „Nehéz úgy hazudni Felség, hogy az ember nem ismeri a tejes igazságot!” Ennek parafrázisaként mondhatnánk mi is: nehéz úgy igazságosnak lenni, hogy nem tudjuk pontosan, mi az általános igazságosság (avagy mi az igazságtalanság), hiszen az esetről esetre más. De ettől még érezzük, főleg az igazságosság hiányát (úgy, mint a levegő, vagy a szabadság hiányát), az igazságtalanságot. Ezért aztán törekedhetünk arra, hogy igazságosak legyünk, illetve, hogy ne legyünk igazságtalanok. Sok uralkodó jelszava volt a *Iustitia regnorum fundamentum* (az Igazságosság az országok talpköve). A legnépszerűbb magyar király Hunyadi Mátyás volt, aki kiérdemelte az „igazságos” eposzi jelzőt. Népmesék hőse is lett, mintha ilyen király – a jelzőjével együtt – csak a mesékben létezhetne. A mesék azonban – miként az igazságosság is – arra való, hogy neveljék, jobbra tegyék az embert. Ugyanerre való, erre törekszik az igazságos jog és az igazságszolgáltatás is, ezért követelmény, hogy a törvény is, a bírói ítélet is ne csak (formálisan) jogszerű, de igazságos is legyen. Miközben nem lehet igazságos, de törvényt sértő sem! Ezt a kettőt összehozni: művészet (*ius est ars boni et aequi*). Az általános (absztrakt, törvényi) igaz-

ságosság csak a konkrét (eseti) méltányosságon keresztül érvényesülhet. Akkor teremt békét a felek között és környezetükben, a társadalomban. Tehát az igazságosság funkciója, és ha jól funkcionál, akkor a következménye is: a békeség, a felek közötti és a társadalmi béke.

II. IGAZSÁGTALAN VILÁG

Nehéz azért is igazságosnak lenni, mert a világ, az a közeg, ami körülvesz minket, alapvetően igazságtalan. Az Oxfordi Egyetem kutatóintézete (OXFAM) évente közzéteszi az erről szóló jelentését (World Inequality Report), a Világ-gazdasági Fórum elé időzítve. Ezek a jelentések évről-évre romló tendenciát mutatnak. A világ leggazdagabb emberei relatíve egyre gazdagabbak, miközben a világ szegényei egyre többen vannak és relatíve egyre szegényebbek. A globális szociális katasztrófa veszélye – kiegészülve az ugyancsak globális klímakatasztrófa és az atomháború veszélyével – egy globális népvándorlást indított el, aminek a kezdetét már látjuk, a végéről még fogalmunk sincs. Közben egy nagyon sajátos globális rabszolgázadás is (Woke- és Cancel-kultúra, kritikai fajlemélet) kezdetét vette, tele ellen-igazságtalansággal. A világ békesége már nagy veszélyben van, miközben az igazságos és globális törvényhozás, kormányzás és igazságszolgáltatás még nem is körvonalazódik. A globális igazságosságról még közös gondolkodás sem kezdődött.

III. AZ IGAZSÁGOSSÁG EREDETE

A globális igazságtalanságot döntően a materiális és az immateriális javak torz megoszlása okozza. A javak igazságos megosztásának és ezzel magának az igazságosságnak a gyökere azonban az őskorba, a vadászó-gyűjtögető életmódba nyúlik vissza. Egy-két millió évig az emberi közösségi együttélés egyik alapvető – de lehet, hogy a „legfőbb” – törvénye az volt, hogy az élelmet meg kell osztani! Ezt a törvényt az életben maradás, a túlélés, a létfenntartás ösztöne diktálta, tehát akár természeti törvénynek is nevezhetjük.^[1] Ez a törvény mélyen „beégett” az ember génjeibe, az ember természetévé vált. Olyan emberi tulajdonságok, a közösség életét rendezőelve rögzültek vele együtt az emberben, mint a bizalom, az önzetlenség, a hálaérzet, az együttműködés és egymás támogatása, a közösséghez való hűség. Mindez együtt így volt észszerű, így volt tisztességes és igazságos. A közösség tagjai ezen tulajdonságok és tettek mentén értékelték és jobbították egymást. Az ember nem csak növényeket és állatokat nemesített

[1] Michel – van Schaik, 2019, 28., 62.

(szelídített), de nemesítette önmagát és közössége tagjait is. Az önzés (mint igazságtalanság) és a közösségen belüli erőszak tilos volt, kiközösítés (lényegében halál) volt a büntetése.

IV. CIVILIZÁCIÓ, EVOLÚCIÓ, TERMÉSZET

Ha az igazságosságról beszélünk, az elválaszthatatlanul összekapcsolódik a társadalommal, s mint ilyen, tulajdonképpen civilizációs fogalomként értelmezhető. Ez egyrészt magában foglalja azt, hogy igazságosságról csak több emberből álló közösségekben beszélhetünk. Az igazságosság legalább két személy viszonyában nyer értelmet, ami természetesen tovább tágítható osztársadalmi szintig. Másrészt magában foglalja azt is, hogy az igazságosság kereséséhez el kell jutni arra fejlettségi szintre, ahol a pusztá biológiai túlélés és a fajfenntartás iránti ösztönös vágyat meghaladja az emberi gondolkodás összetettsége, és kialakul egy olyan önreflexió, amely az emberi viszonyokban vagy társadalmi jelenségekben az igazságosság elérésére törekszik. Ezen a ponton vált el az ember civilizációs és evolúciós fejlődése. Míg az evolúció a pusztá biológiai folyamatokon nyugszik, addig a civilizáció a társadalmi és kulturális fejlődés színtere. A társadalommá szerveződés magával hozta olyan eszméknek – köztük az igazságosságnak, az egyenlőségnek, az emberi méltóságnak – a terjedését, amelyek a természetben nem léteznek. A természeti folyamatok nem ismerik az igazságot, csak az ismétlődő törvényszerűségeket. Ugyan az emberi gondolkodás sokszor keresi a metafizikai igazságtalanságot egy-egy általa nem értett természeti jelenség igazolására (pl. a természeti katasztrófák által okozott pusztítások okára), valójában ezek bekövetkezésének semmi köze nincsen az igazsághoz vagy igazságtalansághoz, mivel ezeket a fizikailag leírható események láncolata okozza. Az ember képtelen kiszakadni saját gondolkodásának keretei közül, ezért még a természetben is sokszor valamiféle „észszerűséget” vagy „racionálitást” feltételezünk. Ezt Aronson nyomán úgy mondhatjuk, hogy az ember nem racionális, hanem racionalizáló lény, aki ráadásul antropomorfizálja a világot.^[2] Pl. a természet „törekszik” az energiaminimumra, amikor az atom alapállapotában minden elektron az elérhető legkisebb energiájú elektronpályán található, és azok csak többletenergia bevitelével, gerjesztéssel „hajlandóak” magasabb energiaszintű pályára állni.

[2] Szigeti, 2013, 43-44.

V. IGAZSÁGOSSÁG EMBER ÉS TERMÉSZET KÖZÖTT

A bős-nagymarosi ügyben 1997. szeptember 25-én meghozott ítélethez a sri lankai Christopher Weeremantry különvéleményt fogalmazott meg, amelyben a fenntartható fejlődés gondolati csíráit az ókorig visszavezette saját hazájában, Sri Lankán, ahol már ekkor megjelent az emberi fejlődés és a természeti környezet megóvásának szembenállása. Az ókori Sri Lankán a természeti értékek megóvása egyben az emberi élet megóvását is jelentette, mivel azon a technikai és társadalmi fejlettségi szinten az emberiség harmóniában élt a természettel. Emellett az ember kiszolgáltatottsága révén a természetnek alávetett volt, életben maradása tőle függött.^[3] Éppen ezért tiltották bizonyos erdők kivágást, a vadállatok számára védett területeket hoztak létre, a természetes vízforrásokkal gondosan, pazarlás nélkül kellett bánni.^[4] Weeremantry a különvéleményében idézte Parakrama Bahu királyt (1153-1186), aki szerint „az esőből származó legcsekélyebb vízmennyiség sem kerülhet a nélkül az óceánba, hogy előtte az ember hasznát ne szolgálja”.^[5] A létrehozott öntözési rendszer az élénk mezőgazdaság és roskadozó magtárak révén az ország felemelkedését célozta, amit a mai terminológiával élve alapvetően fejlődésként és növekedésként definiálnánk, ezt azonban mindvégig áthatotta a környezet megóvása iránti elhivatottság. E filozófia az ősi krónikák szerint Kr.e. 223-ig nyúlik vissza, amikor Arahat Mahinda, az indiai uralkodónak, Asokának a fia egy vadászat alkalmával a buddhizmusról beszélt Devanampiya Tissa királynak (Kr.e. 247-207): „Ó nagy király, a levegő madarainak és a vadállatoknak ugyanolyan joga van élni és a földön járkálni, mint neked. A föld az embereké és minden élőlényé, a te szereped csak a gyámé.” Arahat Mahinda buddhista szavai a környezetvédelem leglényegesebb elvét fogalmazták meg, miszerint az embernek cselekednie kell az élővilág megóvása érdekében. Érdeemes kiemelni a bölcs szóhasználatot, miszerint az ember nem tulajdonosa, hanem gyámja a környezetének, ez pedig alapvetően határozza meg az emberi szabadság korlátait, valamint az ember és környezete közötti relációt. E gondolatok különösen aktuálisak ma, amikor az emberi fogyasztás olyan mértéket ölt, hogy a természet képtelen vele lépést tartani. A környezet kizsákmányolását az ún. túlfogyasztás napja (Earth overshoot day) jelzi a legszemléletesebben. A túlfogyasztás napját az alapján határozzák meg, hogy a Föld biokapacitását és az emberiség ökológiai lábnyomát figyelembe véve mennyi idő alatt kerülnek felhasználásra az egy év alatt termelődő természeti erőforrások. 2024-ben ez a nap augusztus 1. napja, azaz a természeti erőforrások jelenlegi felhasználása nem fenntartható, többet fogyasztunk, mint amennyi újratermelődik, ez pedig

[3] Atapattu, 2001, 286.

[4] Magyarország v. Szlovákia, Gabcikovo-Nagymaros ügy, Cristopher Weeremantry-nak a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i ítéletéhez fűzött különvéleménye, 95.

[5] Magyarország v. Szlovákia, Gabcikovo-Nagymaros ügy, Cristopher Weeremantry-nak a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i ítéletéhez fűzött különvéleménye, 96-97.

a jövő nemzedékek életfeltételeit rontja. Az emberiség jelenlegi fogyasztásával számolva 1,7 Föld lenne képes kielégíteni a globális felhasználási igényeket.^[6] Az emberiség érdemein felül gyarapodik a természet javaiból, miközben egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy „gyámként” a rábízott kincssel nem bánik kellő gondossággal. E folyamatok visszafordítása ma már csak jelentős áldozatvállalás útján lehetséges, ami hosszútávú felelős gondolkodást igényel a pillanatnyi politikai sikerek hajhászása helyett.

VI. IGAZSÁGOSSÁG, ÉSZSZERŰSÉG ÉS JOGBIZTONSÁG

A polgári jogi stúdiumok megkezdésekor a hallgatók megtanulják a polgári jog alapelveit, amelyek közül klasszikusan három deklaratív alapelveket (a Ptk.-ban ugyan nem nevesített, de az Alaptörvény 28. cikkéből levezethető és a Ptk.-t átható elvek) tanítunk: az igazságosságot, az észszerűséget és a jogbiztonságot. Gustav Radbruch a Jogfilozófia című művében hívja fel a figyelmet arra, hogy a jog tartalmát ezen elvek közösen határozzák meg, de sokszor egymással ellentétben is állnak. Ezt hívja Radbruch a jogeszmé antinómiáinak. Korszakonként más-más elvek domináltak, így a rendőrkormányban a célszerűség érvényesül, a természetjog az igazságosságot, míg a jogpozitivizmus a jogbiztonságot preferálja.^[7] Ez a szembenállás globálisan és osztársadalmi szinten, valamint mikroszinten is egyaránt megfigyelhető. Ahogy fentebb volt róla szó, az evolúció és a természeti fejlődés nem ismeri az igazságot, az csak a társadalmi fejlődéssel született meg. A természet meghatározó tényezője a verseny. Az élőlények folyamatosan versenyt vívnak egymással a korlátozott mértékben rendelkezésre álló erőforrásokért (például élelem, víz, élettér, szexuális partner), amely verseny kulcsmozzanata – a darwini evolúció szerint – a környezethez való megfelelő alkalmazkodás. Az evolúció az utódszám-különbségben testesül meg, vagyis azok az egyedek lesznek képesek több utódot hátrahagyni és génjeiket tovább örökíteni, amelyek a versenyben erősebbnek bizonyultak, és a többi élőlénynél ügyesebben alkalmazkodtak a környezeti kihívásokhoz. Ez a természetes kiválasztódás folyamata, az alkalmazkodóképes egyedek életben maradnak és szaporodnak, a gyengébbek pedig elhullanak. Az emberiség esetében a természetes kiválasztódás viszont már alig működik, mivel társadalommá szerveződéssel és az igazságosság elvének egyre erősebb érvényesülésével mindenkinek közel egyforma esélye van utódot nemzeni. A létező utódszám-különbséget ma már döntően nem a biológiai tényezők határozzák meg, hanem társadalmi jelenségek (például pénz, vallás), amelyek a biológiai alapú kiválasztódással

[6] Earth Overshoot Day, 2024.

[7] Tóth, 2017, 16.

nem állnak összefüggésben.^[8] Az ember fejlődése tehát már nem evolúciós elvek mentén történik, hanem civilizációs elvek mentén.^[9]

VII. A KÖZÖSSÉGI LÉNY

Az ember tehát eredeti (ősemberi) természeténél fogva – minden mai ellenkező híresztelés és tendencia ellenére – igazságszerető és közösségi lény. Az igazságosság közösségi értékelés, mondhatni közösségi értékítélet. Ez annak ellenére ma is így van, hogy a magántulajdon, a letelepedés, a mezőgazdasági forradalom – mint az emberiség történetének eddigi legnagyobb paradigmaváltása – lényeges változást hozott. Az ember saját munkájával termelt saját élelmét csak a családtagjaival kellett megosztani, senki mással. A nemzetség, a törzs, majd a falu, a város és az állam irányában azonban maradtak fenn régi, a közösséggel szembeni kötelezettségek is, és keletkeztek újak is, mind a materiális, majd az egyéb (szellemi, kulturális, szociális) javak megosztása terén. Vagyis az ember soha nem válhatott tisztán egocentrikus (önző) lényvé, ahhoz, hogy a közjavakból részesedjen, azokhoz hozzá is kell járulnia. Mindkét (hozzájárulás és részesedés) vonatkozásban ma is az igazságosság a legfőbb irányadó mérték és érték, irányító eszme, a jog nyelvén: jogeszme.

VIII. AZ ARÁNYOSSÁG

Az igazságosság legfőbb követelménye az arányosság: *suum quique tribuere*. Mindenkié a magáét, mindenki kapja meg azt, ami jár neki, de nem többet és nem is kevesebbet. Ez nem egyszerű matematikai kérdés, és nem lehet patikamérlegesen sem kimérni. A mérték meghatározásába „beleszól” a józan ész mellett a szív (az érzelem) és a lélek (a hit és az erkölcs) is. Beleszól a jog nyelvén az eseti méltányosság, a különös méltánylást érdemlő körülmények. De ha a mértéknek pénzügyi (költségvetési) feltételei is vannak, akkor – tulajdonképpen a leggyakrabban – a teljesítőképesség, a fedezet megléte vagy hiánya szab mértéket az igazságosságnak, ahogy arra a következő pontban utalunk. Olykor (nem is ritkán) az arányosság meghatározásának nehézsége és e nehézség kikerülése (kapjon inkább mindenki egyenlően) okoz igazságtalanságot. Egyesek érdemtelenül többet, míg mások érdemeikhez mérten kevesebbet kapnak. Az alanyi jogon,

[8] Náray-Szabó, 2006; Kampis, 2008.

[9] A szociáldarwinizmus a darwinista evolúció elmélet – versengés és kiválasztódás – kiterjesztése a társadalomra, amely ironikus módon az embernek a saját biológiai fejlődési útja volt sokáig, osztársadalmi szempontból viszont – az igazságosságból fakadóan – ma már kirekesztőnek és elítélendőnek minősül, hiszen táptalaja lehet, és volt is a rasszizmusnak és fasizmusnak.

közvetlenül az absztrakt törvény alapján járó juttatások „egyenlősége” szinte mindig felveti a konkrét igazságosság-igazságtalanság problémáját. Példaként elegendő a családi pótlékra vagy az iskolai ingyen ebédre, ingyen tankönyvekre utalni, amiket a gazdag és a szegény szülők gyermekei egyformán megkapnak.

IX. IGAZSÁGOSSÁG ÉS ÉSZSZERŰSÉG A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSBAN

A természet kíméletlen törvényeit felváltotta a társadalmi szolidaritás, a gyengék és az elesettek megsegítése, az egyenlőség eszméje, amely többek között a szociális ellátórendszerben vagy az egészségügy és társadalombiztosítás rendszerében realizálódik. Azonban ez sem lehet korlátok nélküli, és helyenként visszaköszönnek a radbruch-i gondolatok. Időnként a médiában is nagy visszhangot kapnak azok az esetek, amikor egy ritka, speciális betegségben szenvedő gyermek több százmillió forintos ellátását az állam nem vállalja társadalombiztosítási alapon. Ekkor kegyetlen őszinteséggel kerül szembe az igazságosság és az észszerűség elve. Az igazságosság mint társadalomszervező erő azt diktálná, hogy ha tudásunk és képességünk adott hozzá, senkit ne hagyjunk hátra, mindenkinek teremtsünk egyenlő esélyt az élethez. Az észszerűség azonban ennek gátat szab, és felteszi az egészségügyi közgazdaságtan legnehezebb kérdését, hogy a korlátozott erőforrásokból érdemes-e túl sokat költeni egyetlen ember életére, miközben ugyanabból az összegből százak vagy ezrek élete is megmenthető lehet. Főleg akkor, ha a kezeléssel járó költséget az adott személy a teljes élettartama alatt sem tudná a munkájával előállítani. Ekkor felvetődik az a kérdés is, hogy össztársadalmi szinten a korlátozott javak elosztásakor ugyanannyit ér-e mindenkinek az élete. Lehet-e különbséget tenni az életkor alapján (azaz meddig lehet még hasznos tagja valaki a társadalomnak), vagy a társadalom számára való hozzájárulás hasznossága alapján? Az igazságosság és az észszerűség szélsőséges ütközése rejlik ezekben a kérdésekben. Ezekre nincsen jó válasz, hiszen a választ az érvényre jutott társadalmi érték fogja meghatározni. Hozzá kell tenni, hogy e felvetések megítélése szükségképpen más a nyugati demokratikus kultúrákban, mint az egyenként már több mint 1.4 milliárd lakosú Kína és India esetében, ahol ekkora lélekszám mellett a társadalomszervezés nem lehetséges a hagyományos nyugati értékrendszer alapján.

X. ÉNKÉPEK

A pszichológusok az egyes embereket személyiségjegyeik alapján két fő csoportba sorolják aszerint, hogy milyen az önmagukról alkotott énképük: egocentrikus vagy szociocentrikus. Előbbiek jobban szeretnek kapni, mint adni, utóbbiak szerint jobb adni, mint kapni. Az előbbi inkább egoista, az utóbbi inkább

altruista. Mindkettő lehet igazságtalan, ha az előbbi csak kap, de nem ad cserébe senkinek semmit, utóbbi, ha csak ad, de azt senki nem viszonozza. Előbbi az önző individualizmus híve, akinek hármas jelszava: 1) én önmagamért vagyok; 2) a világ értem van; 3) és te is értem vagy! Ez az egészében igazságtalan énkép. Ennek ellentéte az önzetlen (más szóval: az áldozatos) szeretet híve, akinek hármas jelszava: 1) én teérted vagyok; 2) mi a gyerekeinkért vagyunk; 3) családunk a közös jövőnkért van. Az igazságosság azt követeli, hogy az utóbbi kapjon védelmet és támogatást cserébe. Előbbi ugyanis a közösség rovására létezés, utóbbi a közösségben és a közösséggért létezés értékeit vallja és gyakorolja.

XI. A VISSZAÉLÉS TILALMA

Aki a közösség rovására (pl. a nemzetgazdaság, a költségvetés megkárosításával) akar érdemtelenül a javakból részesedni, az visszaél alanyi jogával. Az „érdemtelenül” itt azt jelenti, hogy ellentételezés, kötelezettségek vállalása és teljesítése nélkül. Márpedig a jogok – különösen az ún. vásárolt jogok – forrása a kötelezettségek teljesítése (pl. munkavállalás, járulékfizetés, adózás stb.). A szocialista állami paternalizmus idején szerzett jogokat sokan még ma is járandóságnak tekintik, sőt ezt kiterjesztik a jóléti jogállam esélyegyenlőséget és szociális biztonságot szolgáló juttatásaira is. Pedig mindkettőre igaz, hogy nincs ingyen ebéd, mert ha van és az egyre „bőségesebb”, akkor „egyre hosszabb a sor”. Erre példa a szocialista bérlakás-szektor és a lakáshoz való jog, amiért egyre többen, egyre hosszabb ideig álltak sorban. Ez nem csak állandó, sőt súlyosbodó lakáshiányt eredményezett, de a nemzetgazdasági teljesítményt is csökkentette, az államcsőd veszélyét viszont növelte. A bérlakáshoz való jogot sokan „nemzeti ajándéknak” tekintették, amihez egyre többen érdemtelenül (rászorultság nélkül) jutottak, majd a lakáspiacon értékesítve nagy haszonnal értékesítették. A visszaélés a társadalmi méltányossággal ugyancsak tömegesen fordult elő a betegség esetén járó táppénz, és a végleges munkaképtelenné válás esetére szóló rokkantnyugdíjazás körében („kiíratom magamat táppénzre”, „elmegyek rokkant nyugdíjba” és amellet otthon, a sajátomban dolgozom). A szocialista „egyenlődsdi” és a tömeges visszaélések igazságtalansága (de tegyük hozzá azt is, hogy az erkölcstelensége) végül a rendszer csődjéhez és összeomlásához vezetett.

XII. SARKCSILLAG AZ ÉJSZAKÁBAN

Szladits Károly az igazságosság irányító eszméjét a szívárványhoz hasonlította: „A törvény és az igazságosság mindig abban a viszonyban áll, mint az eszmény és a valóság. Az eszmény fogalmában benne van az elérhetetlensége:

olyan, mint a szivárvány, mely egyre fut előlünk, habár irányában haladunk is.” De találkozhatunk világitótoronyhoz és a sarkcsillaghoz hasonlítással is. Nem az a cél, hogy ezeket elérjük, hogy hozzájuk eljussunk, hanem, hogy mutassák a helyes irányt a legsötétebb éjszakában is, a nyílt óceánon is, ezzel téve lehetővé, hogy a saját kitérített célunkat elérjük,^[10] és a zátonyokat is elkerüljük. Hasonló a szerepe a többi irányító eszmének, jogelvnek, társadalmi rendező elvnek is. Ha ezek az eszmények fikciónak tűnnek is, kezelhetőbbek általuk a létező, valóságos életviszonyok. Ha eszméink légvárak volnának is, ezek olykor maradandóbbak és erősebbek a kőváraknál.^[11]

XIII. AZ IGAZSÁGOSSÁG ELMÉLETE

Ez John Rawls 700 oldalas monográfiájának a címe,^[12] amiből ízelítőként idézünk néhány gondolatot. „Mint az emberi tevékenységek legfontosabb erényei, az igazság és az igazságosság nem tűnnek megalkuvást. (...) az igazságtalanságba csak akkor törődhetünk bele, ha ezt még nagyobb igazságtalanság elkerülése teszi szükségessé” (22. o.). „A jól berendezett emberi egyesülésnek az igazságosság közös felfogása az alapokmánya. A létező társadalmak természetesen ritkán jól berendezettek ebben az értelemben” (23. o.). „A társadalmi rendnek csakis abban az esetben szabad létrehoznia és biztosítania a jobb helyzetűek vonzóbb kilátásait, ha ez a kevésbé szerencsések számára is előnyös” (104.o.). „A gazdag és szegény közötti egyre nagyobb különbség tovább ront az utóbbi helyzetén, s ez megsérti a kölcsönös előnyösség és a demokratikus egyenlőség elvét” (107. o.). „Az igazságosság kötelessége alapvető természetes kötelesség! Ez a kötelesség azt kívánja tőlünk, hogy támogassuk a meglévő igazságos intézményeket és teljesítsük ránk vonatkozó előírásaikat. Továbbá arra készlet, hogy segítsünk kialakítani új igazságos intézményeket” (149. o.). „A méltányosságként felfogott igazságosság általános eszméje szerint az alapvető társadalmi javak mindegyikét egyenlően kell elosztani, hacsak az egyenlőtlen elosztás nem előnyös mindenki számára” (188. o.). „Arisztotelész megjegyzi, hogy az igazságos és az igazságtalan megkülönböztetése jellegzetesen emberi sajátosság, s hogy polisiz akkor jön létre, amikor az emberek osztoznak az igazságosság valamely közös felfogásában.^[13] Ennek mintájára (...) alkotmányos demokrácia akkor jön létre, amikor az emberek osztoznak a méltányosságként felfogott igazságosság elfogadásában” (294. o.). „Az egyenlő igazságosság csak erkölcsi személyeket illet meg. (...) az erkölcsi személyiség kifejlődése csupán lehetőség, bár rendszerint megvalósuló lehetőség” (585. o.). Az idézetek mind továbbgondolásra, megvitatásra, a jelen körülményekhez adaptálásra valók.

[10] Szladits, 1941, 40.

[11] Hankiss, 2014, 405., 411.

[12] Rawls, 1997.

[13] Arisztotelész, 1984, 1253a.

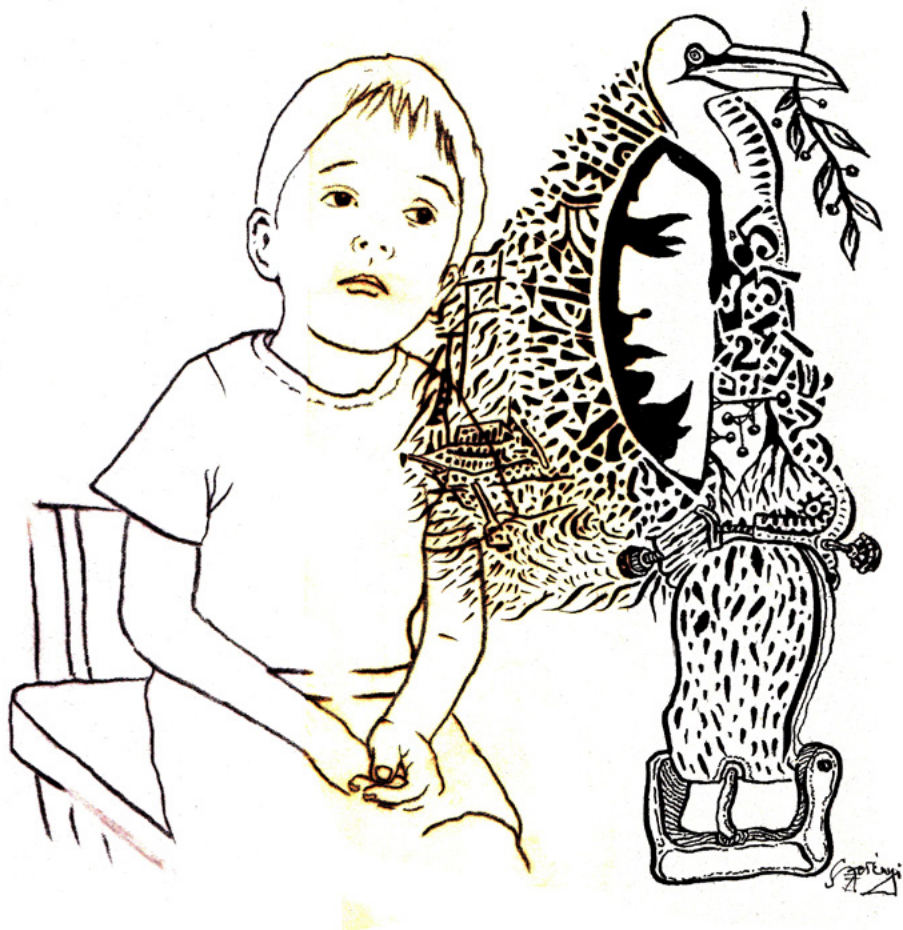
XIV. IGAZSÁGOSSÁG ÉS SZERETET

XVI. Benedek pápa 2005-ös első enciklikájában (*Deus caritas est*) külön fejezetet szánt (26-29. pontok) az igazságosság és szeretet viszonyának. Mégpedig azért, mert „Az egyházi szeretet-tevékenységgel szemben a 19. század óta fel-tűnt egy kifogás, melyet főként a marxista gondolkodás nagyon nyomatékosan kibontakoztatott, és így szól: A szegényeknek nem szeretetszolgálatra, hanem igazságosságra van szükségük. A szeretet cselekedetei – az alamizsnák – va-lójában módszerek, amelyekkel a gazdagok megakadályozták az igazságosság érvényesítését, megnyugtatták lelkiismeretüket, biztosították a saját helyzetü-ket, és a szegényektől elcsalták a jogaikat. (...) Meg kell engedni, hogy ebben az érvben van valami igazság, de sok hamisság is van benne. Igaz, hogy az állam alapelvének az igazságosság megvalósításának kell lennie, s hogy az a célja egy igazságos társadalmi rendnek, hogy a szubszidiaritás elvének tiszteletben tar-tásával mindenki megkapja a maga részét a társadalom javaiból. (...) A társada-lom és az állam igazságos rendje a politika központi feladata. (...) az igazságosság (...) etikai természetű. Ezért az állam gyakorlatilag és elkerülhetetlenül mindig ezen kérdés előtt áll: hogyan kell itt és most megvalósítani az igazságosságot? Ez a gyakorlati ész kérdése: de hogy az ész helyesen tudjon működni, mindig újra meg kell tisztítani, mert az érdek és a hatalom – melyek megvakítják az észet – eluralkodása miatt etikai vakság végleg soha ki nem zárható veszedelem. Ezen a ponton érintkezik a politika és a hit. A hitnek megvan a maga lényege, (...) az ész számára tisztító erő is. (...) az Egyháznak kötelessége az értelem megtisztítá-sa és az etikai képzés (...) A szeretetre – a karitászra – mindig szükség lesz, még a legigazságosabb társadalomban is. Nincs olyan igazságos államrend, amely fölöslegessé tehetné a szeretet szolgálatát. Az Egyház az embereknek nemcsak anyagi segítséget, hanem lelki erősítést és gyógyítást is nyújt, melyre gyakran nagyobb szükség van, mint az anyagi támogatásra.” Íme az igazságosság és a szeretet, a javakból való részesedés és az erkölcsösség viszonya, ahol az álla-mot és az egyházat nem elválasztani, főleg nem egymás ellen fordítani kell, ha-nem az emberek javának, alapvető értékek, rendező elvek érvényesülésének ér-dekében az együttműködésüket kell előmozdítani. A közös cél és feladat ugyanis „egy igazságos társadalmi és állami rend fölépítése, mely által mindenki meg-kapja azt, ami őt megilleti, olyan alapvető feladat, melyet minden nemzedéknek újra vállalnia kell”.

IRODALOM

- Arisztotelész (1984): *Politika*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Atapattu, Sumudu (2001): Sustainable Development, Myth or Reality?: A Survey of Sustainable Development Under International Law and Sri Lankan Law. In: *The Georgetown International Environmental Law Review*. Vol. 14, Issue 2.

- Earth Overshoot Day 2024. (Elérhető: <https://overshoot.footprintnetwork.org/>. Letöltés ideje: 2024.07.17.).
- Hankiss Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Kampis György (2008): *A tudás nem demokratikus*. Interjú, készítette Stöckert Gábor, 2008.07.01. (Elérhető: <http://index.hu/tudomany/kamp080701/>. Letöltés ideje: 2014.08.20.).
- Magyarország v. Szlovákia, Gabčíkovo-Nagymaros ügy, Cristopher Weeremantry-nak a Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-i ítéletéhez fűzött különvéleménye.
- Michel, Kai – van Schaik, Carel (2019): *Az ember három természete*. Typotex Kiadó, Budapest.
- Náray-Szabó Gábor (2006): *Fenntartható a fejlődés?* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szigeti Péter (2013): A kritikai társadalomtudományi megismerés specifikumai. In: *Jog-Állam-Politika*. 2013/1. sz.
- Szladits Károly (1941): *Magyar Magánjog I*. Grill Kiadó, Budapest.
- Tóth Nikolett (2017): Természetjog és a büntetőjog: Gustav Radbruch munkássága. In: *Magyar Rendészet*. 2017/2. sz.

Szerényi Gábor grafikája

KOVÁCS GÁBOR

A magzat és embrió életének védelme a büntetőjogban

ABSTRACT

The concepts of life, physical health and well-being are at the intersection of the natural and social sciences. Their understanding and definition are made more difficult by the fact that knowledge in the natural sciences of the fundamental biological processes of our life and existence is constantly expanding, and the expansion of medical science and its biological tools has extended the scope of its influence on life and body processes. Fundamental theses have been overturned, and intervention in the human genome for therapeutic purposes is no longer a utopia but a reality. In the meantime, the fundamental biological concepts concerning the legal status and legal nature of embryos and fetuses have not been satisfactorily clarified. The law in force protects the embryo from the moment of fertilisation, but what about the legal protection of artificially fertilised embryos? Human life or not? Does legal protection extend to them or not?

Keywords: gene pool ■ artificial insemination ■ legal protection of embryos
■ protection of foetal life ■ bioethics ■ abortion

I. BEVEZETÉS

Az élet, a testi épség és az egészség fogalmai a természettudományok és a társadalomtudományok metszéspontjában vannak. Megítélésüket és meghatározásukat nehezíti, hogy az életünk és létünk alapvető biológiai folyamatairól szerzett természettudományi ismeretek folyamatosan bővülnek, az orvostudomány és a biológiai eszköztárának szélesedése pedig kiterjesztette az élet és a test folyamatainak befolyásolhatóságát is. Alapvető tézisek dőltek meg, az emberi génállományba való beavatkozás terápiás célból már nem utópia, hanem valóság, sőt – etikai és jogi tiltalmak ellenére – 2018-ban megszületett az első génmódosított ikerpár

– Nana és Lulu – is.^[1] A kínai bíróság később bűnösnek találta a génmódosítást végző orvost, He Jiankuit, azonban a tudományos közvélemény olyan etikai határ átlépésének ítéli a tettet, amely megbocsáthatatlanul felelőtlen.^[2] Mindeközben az embrió és a magzat jogalanyiságát, jogi természetét érintő alapvető biológiai fogalmakat nem tudtunk megnyugtatóan tisztázni.^[3] Balogh Ágnes doktori értekezésében már korábban felvetette, hogy „A büntetőjogi irodalomban nem találoztunk olyan véleménnyel, tudományos elemzéssel, amely a méhen belüli élőlény milyenségét tárgyalta volna, és egyáltalán feltette volna azt a kérdést, hogy mit értünk magzati élet és egészség fogalmán. Az sem tisztázódott még, hogy ha ... magzatról beszélünk, ebbe beleértjük-e az emberi embriót is, továbbá, hogy az emberi egészség egyenes folytatása-e a magzati egészségnek.”^[4] Ismert, hogy a hatályos jog a megtermékenyítés pillanatától védi az embriót („a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel”^[5]), de zavarban lennénk (és vagyunk), ha a humán reprodukciós beavatkozások velejárájaként mesterségesen megtermékenyített (megfogant) és fagyaszttva tárolt embriók jogi megítélése (megsemmisítésük, vagy a felhasználásukkal végzett kutatás) és mikénti jogvédelme kerül napirendre.^[6] Emberi élet vagy sem? Kiterjed rá a jogi oltalom, vagy sem?^[7] Ki dönthet a megsemmisítésükről és milyen alapon? A felmerülő kérdések megválaszolása nem egyszerű, sőt a jogtudományt befolyásoló^[8] – sokszor alapjaiban különböző – erkölcsi, világnézeti, vallási nézetek miatt szinte lehetetlen egységes jogi megítélésről beszélni. Ugyanakkor hosszú ideig nem térhetünk ki a kérdések megválaszolása elől.

A magzati élet büntetőjogi oltalmára vonatkozóan Balogh Ágnes megállapítja, hogy „...álláspontunk az, hogy az egészség büntetőjogi védelme nem köthető az elveszületéshez, a jogi értelemben vett élet kezdetéhez, hanem mind a társadalmi, mind pedig a büntetőjogi védelemnek ki kell terjednie az embrionális és a magzati létezésre is.” Később pedig azt olvashatjuk: „A tankönyvek a magzatelhajtás törvényi tényállásának elemzésénél magzati életről beszélnek, de nem mondják meg, mi a különbség magzati és emberi élet között...Az emberré váló élőlény státuszának egyértelmű tudományos meghatározásáról tehát nem beszélhetünk. Álláspontunk szerint az egészség büntetőjogi védelmének kezdő időpontja megelőzi az elveszületést.”^[9]

[1] Xinhuanet: China Focus: Three Jailed in China's „Gene Edited Babies” trial, 2019.

[2] Mallapaty, 2023, 599-600.

[3] Kovács, 2009, 3.

[4] Balogh, 2006, 13.

[5] A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény preambuluma.

[6] 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet.

[7] Vö. Zeller, 2009, 48-56.

[8] Vö. Georg Jellinek megállapítása „a jog: etikai minimum” (ld. Jellinek, 1878, bővebben: Takács, 2011, 2.).

[9] Balogh, 2006, 14.

Az emberi élet kezdőpontjának meghatározása kiemelt jelentőségű kérdés, többek között azért is, mert azt követően a magzat halálát okozó cselekményt már emberölésnek minősítjük. A büntető-jogtudományban az élet kezdőpontjaként hagyományosan két eltérő álláspont alakult ki. Az egyik szerint a magzat akkor válik emberré, ha teljes egészében elhagyta az anya testét. A másik álláspont szerint a magzat attól az időponttól tekinthető embernek, amikor az anya testétől történő elszakadási folyamat megindul, vagyis a szülés kezdetét jelentő tolófájdalmak megindulásától.^[10] Ez utóbbi terjedt el a hazai büntetőjogban, és a hazai bírói gyakorlat hasonlóképpen büntetőjogi értelemben az élet kezdetének a szülési folyamat kezdetét tekinti, amely után a magzat, illetve az újszülött testére irányuló közvetlen vagy közvetett káros ráhatás az életképes újszülött elpusztítását, az emberi élet megsemmisítését jelenti. Az a cselekmény tehát, amely a szülés megkezdése után a méhmagzat elpusztítására irányul, a szülési folyamat bármely szakaszában nem magzatelhajtásnak, hanem emberölésnek tekintendő.^[11]

Utóbbi megközelítést hagyományosan Angyal Pálhoz vezetjük vissza, noha *Az emberi élet elleni bűncselekmények és a párviadal* című művében valójában ettől lényegesen eltérő álláspontot képvisel.^[12] Kiemeli, hogy az emberölés tárgya az élethez való jog, mely élő emberben ölt testet. Jogi tárgya tehát maga az életjog, tevékenységi tárgya pedig az élő emberi test: az ember, „kinek életét az emberölést tiltó jogszabály a születés percétől a halál pillanatáig védelmezi”. Később – amint azt látni fogjuk – „a születés percét” az életfontosságú testrészek egyikének világra jöttével azonosítja. Majd úgy folytatja, hogy „a születés előtt magzatnak nevezzük azt a lényt, melynek a születés után ember a neve. A magzat életét kioltó cselekmény nem ölés, hanem magzatelhajtás, mely külön szabályok alá esik. Nem közömbös ennél fogva annak az időpontnak lehető kifogástalan megállapítása, melyen innen a kérdéses lény még magzat s amelyen túl már ember.”

Művében az emberi élet kezdőpontja terén az akkori irányadó felfogásokat is ismerteti, amely szerint alapvetően három, lényegileg különböző időponthoz, illetve biológiai jelenséghez kötötték az élet kezdőpontját, a szülés során bekövetkező időrendi sorrendben: egyes szerzők tolófájásokhoz, mások a magzat-rész megszületéséhez, megint mások pedig az első légvételhez. Kiemeli, hogy többek között Halschner, Olshausen és Frank Ebermayer szerint a magzati életet az úgynevezett tolófájdalmak megjelenésétől már az emberi élet váltja fel, Binding, Finger, Meyer-Allfeld, Gerland és mások a test bármely részének megszületéséhez kötik, illetve von Liszt, Birkmeyer és a magyar Fayer a tüdőlégzés lehetőségének, illetve a tüdőlégzés tényleges bekövetkezésének (Wachenfeld) időpontjához kötötték az emberi élet kezdetét. A fentiektől eltérően vélekedett Heimberger, aki a magzat fejének az anyaméhből való kijövetelével tekintette az embert megszületettnek. Érdekes, hogy az akkori polgári jogi megközelítést

[10] Belovics – Molnár – Sinku, 2012, 85.

[11] Görgényi – Gula – Horváth – Jacsó – Lévy – Sántha – Csemáné, 2016, oldalszámozás nélkül.

[12] Angyal, 1928, 9-10.

– amely német alapokon az ember megszületésére vezet vissza a jogképességet, amikor is „az emberi lét a szülés beveződésével (mit der Vollendung der Geburt) kezdődik, tehát akkor, midőn a magzat az anya testéből kivált, illetőleg kivétetett” – a büntetőjog területén nem tartotta elfogadhatónak. Az ellenérve nem biológiai megokoláson nyugodott, pusztán azon, hogy az akkor hatályos Btk. 284. §-a értelmében a „»szülés alatt« elkövetett cselekmény már ölés volt, amelynek tárgyát a törvény gyermeknek nevezi”. Így nézete szerint ellentmondás feszülne a Btk. két szakasza között. (Ugyanakkor ma megjegyezhetjük, hogy amennyiben akkor a hazai büntetőjog-tudomány a korábban ismertettek közül a megszületés pillanatát vette volna alapul, akkor a polgári jogi megközelítés és a büntetőjogi nézet harmóniája megteremthető lett volna.) Mindezekre figyelemmel, Angyal Pál álláspontja összegezve az volt, hogy: „tehát a mi törvényünk szempontjából annyi kétségtelen, hogy a cselekmény tárgyául szerepelt lény a szülés alatt már ember és pedig nézetem szerint a szülés stádiumának attól az időpontjától kezdve, amidőn oly testrészek váltak már ki az anyaméhéből, amelyekre gyakorolt behatás a kezdődő élet megsemmisülését vonhatja maga után” de „bármely testrész (pl. egyik kéz) kiválásával még nem forog fenn ugyanis a kívülről eszközölhető életkioltás lehetősége”.

Azaz, Angyal Pál tehát nem a tolófájások időpontjától származtatta a kezdődő élet kioltásának időpontját, hanem az életben maradáshoz szükséges testrész világra jöttétől. Mindenesetre azt kijelenthetjük, hogy a jelenlegi felfogás – azaz a tolófájások megindulásához kötés – nem támasztható alá orvosi indokokkal, hiszen a tolófájások nem objektívek, nem jelölnek ki egy jól definiálható időpillanatot, azok nem köthetők a magzatban lezajló olyan fiziológiai, orvosi változásokhoz. Fontos továbbá, hogy szülés úgynevezett aktív vajúdási szakasza először szülő nőknél 10-12 óra is lehet, de a tolófájások megindulásától a magzat világra jöttéig tartó időszak (ún. kitolási szak) átlagosan 60-120 perc, de szélsőséges esetben akár több óra is lehet.^[13] Valószínűleg elvi és gyakorlati okokból sem helyes ilyen bizonytalan és szubjektív állapothoz kötni az emberi élet kezdőpontját. Biológiai értelemben a születés, az anya és a magzat testének elválása, mint az új élet kezdete kézenfekvőbben és egyszerűbben megragadható, mint a fennállásában is bizonytalan tolófájások, azonban annak elméleti kérdése a szülésre vagy a megszületésre nézve semmilyen formában nem hat vissza, az attól függetlenül zajlik a természeti törvények szerint.

II. A MAGZATI ÉLET VÉDELME

Az Országgyűlés az Alkotmánybíróság úgynevezett első abortuszhatározatban^[14] meghatározott keretek között alkotta meg a magzati élet védelméről szó-

[13] Simkin – Ancheta, 2011, 49-50.

[14] 64/1991. (XII. 17.) AB Határozat.

ló 1992. évi LXXIX. törvényt. A törvény az ember jogalanyiságát nem ismeri el a megszületése előtt, azonban kimondja, hogy: „a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel; a magzati élet védelme a gyermeket váró nőkről történő fokozott gondoskodással valósítható meg”. Azaz a törvény magzati életről és nem emberi életről beszél, majd a fogantatástól kezdődő védelmet (a magzatelhajtást ide nem értve) büntetőjogon kívüli eszközökkel megvalósíthatónak tekinti.^[15]

A magzati élet – és még inkább Balogh Ágnes által felvetett egészség – védelme tehát korántsem teljes. Meglepő módon az anya vagy más személy által elkövetett olyan magatartás, amely a magzat károsodását okozza, de nem jár a magzat pusztulásával, valójában kívül esik a büntetőjog, de még a teljes jogrendszer védelmi körén is.

Nagy sajtónyilvánosságot kapott 2010-ben, hogy Molnár Oszkár edelényi polgármester, országgyűlési képviselő magzatkárosítás miatt tett feljelentést, mivel állítása szerint több esetben terhes nők gumikalapáccsal ütik a hasukat, hogy magasabb családi támogatás reményében nyomorék gyermekük szülessen.^[16] A kapcsolódó anyagokban a leírt magatartást az akkor hatályos Btk.173/A.§ szerinti^[17] cselekménnyel azonosították, amely az emberi génállományba való beavatkozást tilalmazta.^[18] Csakhogy a gumikalapács nem alkalmas eszköz a génállomány megváltoztatására, az anya más magzatkárosító magatartását pedig a Btk. nem rendelte, és ma sem rendeli büntetni. (A hatályos büntető törvénykönyvünk más szakasz szám alatt a 168. §-ban, de azonos szövegezéssel rendeli büntetni a génállományba beavatkozást.^[19])

1. Az „Őssejt-ügy”

A fogalmi tisztázatlanság bizonyos esetekben nemcsak egy téves értelmezésre, hanem a büntetőjogi kodifikációra is kihat. Ugyanis nem hagyható figyelmen kívül az alább ismertetett bűncselekmény bírósági tárgyalása során felvetett érvek és az időközben hatályba lépett új Btk 175.§ egyetlen kifejezéssel történő kiegészítése közti lehetséges összefüggés sem. Ez az ügy a nagy sajtónyilvánosságot kapott, úgynevezett „őssejt-ügy”.^[20] A rendkívüli terjedelmű periratokban rögzített tényállásból mondanivalónk szempontjából röviden az alábbiak emelhetők ki. A vádlottak 2006-2009 év között egy hazai magánklinikán más intézményekben végzett művi terhességmegszakításból származó abortumokból (fejlettségi szinttől függően embriókból vagy magzatokból) úgynevezett őssejteket vontak ki, majd

[15] 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről szóló 6. §.

[16] Pap, 2017, 16-17.

[17] 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről 173/A. §.

[18] Kovács, 2015, 85.

[19] Kovács, 2018, 111.

[20] BH 2020.11.318.

erre vonatkozó hatósági engedély nélkül, gyógyítási cél ígéretével a sértettek szervezetébe juttatták. Anyagi ellenszolgáltatásként beavatkozásonként jellemzően ötmillió forint körüli összeget kértek. A terheltek az összejek forrását, az abortumokat megyei kórházakkal kötött együttműködési megállapodások keretében szereztek be. Az érintett embriók számát jellemzi, hogy csak egyetlen kórházból 2007. július 13. és 2008. október 21. között összesen 160 művi terhességmegszakításból származó embrió került a magánklinikára. Az embriók minden esetben 12 hét alattiak, optimálisan 8 és 10 hét közöttiek voltak (31.B.997/2012/82. számú jegyzőkönyv 11. oldalától és nyomozati irat 14. kötet 605. oldalától, 623. oldalától és 633. oldalától kezdődően). Több más bűncselekmény megállapíthatósága mellett témánk szempontjából annak van jelentősége, hogy a fenti történeti tényállás az elkövetéskor hatályos büntető törvénykönyv (1978. évi IV. törvény) 173/I. § szerint minősült, amely a bűncselekmény tárgyaként az „emberi gént, sejtet, ivarsejtet, embriót, szervet, szövetet, halott testét vagy annak részét” határozta meg. Az egyik vádlott ugyanakkor azon az állásponton volt, hogy az ügyészség megalapozatlanul és a magyar jogi szabályozással ellentétesen minősíti az embriót az emberi test részének és minősíti a kezeléseket emberen végzett kutatás szabályai megsértésének (7.B.1075/2016/53. sorszám alatt), és kifejtette, hogy az abortum-masszából nyert összejek szerinte nem tekinthetők az emberi test részének. Arra hivatkoztak, hogy nem embrióból, hanem az abortum után megmaradt biológiai hulladékból nyerték ki a sejteket. A büntetőjog fogalomrendszerében kizárólag a tolfájások megindulásától kezdve beszélhetünk emberről, így az embrió nem tekinthető emberi testnek, ahogy nem része már az anya testének sem, hiszen a művi terhességmegszakítás során attól elválasztották. A védelem és felkért szakértők részletesen érveltek azzal, hogy az „abortált embrió” nem tekinthető élőnek, ezáltal nem tartozik a bűncselekmény elkövetési tárgyai közé. A vádlott, illetve a védelem álláspontját igazságügyi orvosszakértő is alátámasztotta, aki a 2014. június 4-én megtartott tárgyaláson szóban fenntartotta véleményét, hogy az abortum orvosilag elhalt szövetnek, jogilag veszélyes hulladéknak tekinthető, amely megfelelő körülmények között kizárólag az Egészségügyi Tudományos Tanács véleménye alapján kiadott engedéllyel használható fel. Egy másik igazságügyi orvosszakértő 2016. május 17. napján készített magánszakvéleményt. A rendelkezésre álló korábbi szakvélemények, bírósági jegyzőkönyvek és a hatályon kívül helyezett elsőfokú ítélet hosszas elemzését követően utóbbi igazságügyi orvosszakértő az elsőfokú eljárásban eljáró szakértőkkel egyetértve úgy foglalt állást, hogy az abortum elhalt szövetnek, szövettörmeléknek tekinthető, amelyet a veszélyes hulladékokra vonatkozó szabályok szerint kell megsemmisíteni. Az abortusból származó sejt emberi típusú, de nem egy konkrét személyhez tartozik. A vádbeli időszakban az embrionális védettség az orvosszakértő álláspontja szerint kevésbé volt definiált, így az embriókból kinyert sejtek nem tekinthetők emberi testnek vagy emberi testből származó anyagnak, csupán az azóta megváltozott szabályozás miatt élvez önálló védettséget. Ez – véleménye szerint – a vizsgált időszakban nem volt egyértelműen definiálva (jegyzőkönyvhöz csatolva a Fővárosi Ítéletábra előtt 2.Bf.269/2015/46-II. szám alatt).

A Fővárosi Törvényszék 7. B. 1075/2016/87. szám alatti ítéletében ugyanakkor kiemelte, hogy annak értelmezése, hogy az embrió vagy az abból származó őssejt jogi értelemben minek minősül, nem tény, hanem jogkérdés, azaz nem orvosi szakkérdés, hanem olyan jogkérdések, amit a következetes bírói gyakorlat szerint nem szakértőknek, hanem a bíróságnak kell eldöntenie. Azzal, hogy a szakértők részben az embrió büntetőjogi megítélését vagy a kutatás engedélyhez kötöttségét is véleményezték, túllépték kompetenciájukat. A szakértői bizonyítás – és így a fenti szakértői érvelés lehetőségére – ugyanakkor az érintett fogalmak többértelműsége és a pontos definíciók hiánya, valamint az emberi élet kezdőpontjának büntetőjogi meghatározása vezetett.

Több védő és magánszakértő is hivatkozott ugyanis arra, hogy a büntetőjog fogalomrendszerében kizárólag a tolfájások megindulásától kezdve beszélhetünk emberről, így az embrió nem tekinthető emberi testnek, ahogy nem része már az anya testének sem, hiszen a művi terhességmegszakítás során attól elválasztották. Ennek kapcsán az egyik vádlott védője több alkotmánybírói határozatra is hivatkozott, amelyeket a törvényszék is fontosnak tartott számba venni, noha abból eltérő következtetéseket vont le. Az eltérő értelmezésre éppen a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban foglaltak adnak lehetőséget, hiszen ebben a határozatában az Alkotmánybíróság úgy foglalt állást, hogy Alkotmányból nem vezethető le, hogy a jogalkotónak feltétlenül el kellene ismernie a magzat jogalanyiságát. „A törvényhozónak kell értékelnie a magzattal kapcsolatos természettudományos és etikai álláspontokat, továbbá mérlegelnie a magzatról való gondoskodás megváltozásának ellentétes társadalmi irányzatait, s eldöntenie, hogy ezek változását indokolt-e jogilag is követni.” Sajnos, amint látjuk, a későbbiekben éppen az alkotmánybírói álláspont sarokkövét képező, a magzattal kapcsolatos természettudományos és etikai álláspontok törvényhozói értékelése maradt el.

Később a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatban az Alkotmánybíróság úgy értelmezte, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2. Cikk 1. bekezdése az élethez való jogot „mindenkinek” biztosítja, amely akár a magzatokra is kiterjedhet, ez azonban tagállami jogalkotói kompetencia. Az Alkotmánybíróság ekkor az 1992. évi LXXIX. törvényt (Magzatvédelmi törvény) úgy tekintette, hogy a jogalkotó már állást foglalt: a magzat jogilag nem ember, nem jogalany. A védelem részletesen érvelt azzal, hogy az „abortált embrió” nem tekinthető élőnek, ezáltal nem tartozik a bűncselekmény elkövetési tárgyai közé. Érvelése alátámasztására hivatkozott arra is, hogy a jogalkotó a 2012. évi C. törvény 175. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint is éppen azért terjesztette ki a büntetőjogi védelmet a halott magzatra, mivel korábban ez nem képezte a bűncselekmény tárgyát.

Az ítélet indokolásában a törvényszék arra hívta fel a figyelmet, hogy az egészségügyi beavatkozás, az orvostudományi kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények esetében az „emberi” fogalmat az orvosi jogi háttér-jogszabályok szerint, nem pedig a büntetőjogi dogmatika „ember” fogalma alapján kell értelmezni.

Amint arra korábban rámutattunk, az akkor hatályos tényállás^[21] által védett elkövetési tárgy az „emberi embrió” volt, és a halott embrió nem tekinthető emberinek, mivel a büntetőjog az emberi élet kezdőpontjaként a tolófájásokat jelöli meg. Az érvelés a korabeli sajtóban is megjelent,^[22] továbbá szakmai körökben is vitákat keltett. Érdekes tény, hogy a büntetőeljárással egyidőben zajlott az új büntető törvénykönyv kodifikációja, és az új törvényben a tényállás szövege kiegészült az „halott magzat” kifejezéssel. A törvény miniszteri indoklásában az alábbiakat olvashatjuk: „A javaslat a hatályos Btk-ban szereplő elkövetési tárgyak körét kiegészíti a halott magzattal. Ennek indoka, hogy a hatályos tényállás elkövetési tárgyai (emberi gén, sejt, ivarsejt, embrió, szerv, szövet, halott teste, vagy annak része) közül egyiknek a jelentésköre sem terjed ki a halott magzatra (abortumra) annak ellenére, hogy a tényállás elkövetési magatartásának mindegyike az abortum vonatkozásában is jogellenes.” Majd így folytatódik: „A halott magzat nem tekinthető emberi génnek, sejtnek, ivarsejtnek vagy szövetnek, nem embrió, továbbá mivel magzat az anya testében elhalt, nem tekinthető sem élőnek – és élve születés hiányában – halott ember testének vagy annak részének sem.”^[23]

A miniszteri indoklás tehát alátámasztotta (mintegy megismételte) a téves nyelvtani és biológiai értelmezésen alapuló védői érvelést, így nem csoda, hogy a védelem az álláspontjának alátámasztására hivatkozott is arra, hogy a jogalkotó a 2012. évi C. törvény 175. §-ához fűzött miniszteri indokolás szerint is éppen azért terjesztette ki a büntetőjogi védelmet a halott magzatra, mivel korábban ez nem képezte a bűncselekmény tárgyát. E téren a törvényszék az ítélet indoklásában utalt a jogtudomány értelmezésére: „a szerves anyagok (sejtek, szövetek stb.) emberi mivoltát nem az élve születés határozza meg, hanem a biológiai fajhoz tartozás”. A normaszöveg módosítása tehát nem volt indokolt, az a fogalmak téves értelmezésén alapult, csakúgy, mint a védői érvelés.

Fontos kiemelni, hogy az alkalmazott keretdiszpozíció szakmai hátterét az egészségügyi törvény rendelkezései alkotják,^[24] ahol az „emberi” jelző az állatitól való megkülönböztetésre is szolgál, de semmiképpen nem hordoz a jogképeséggel, az élveszüléssel kapcsolatos tartalmat. Így – amennyiben például az időbeli hatály szempontjából lényeges a kérdés – az 1978. évi IV. törvény szerinti szöveg alapján is kiterjesztő értelmezés nélkül megállapítható volt a tényállásszerűség halott magzat (és annak részei) esetén. A törvényszék a továbbiakban kiemelte, hogy az élő vagy nem élő különbségtétel „azért is jogi csúsztatás a védők részéről, mivel nyilvánvaló, hogy a jogalkotó nem egy üres jogszabályt kívánt alkotni..., továbbá »Élő embrióra« fogalmilag nem is lenne elkövethető a megszerzés, forgalomba hozatal és kereskedés, mivel az embrió biológiailag csak addig »él«, amíg az anya testében

[21] 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről 173/I. §.

[22] Index.hu: Üzletszerű csalással vádolják az összejtbotrány gyanúsítottjait, 2012.

[23] Az Új Büntető Törvénykönyv Javaslatához fűzött miniszteri indoklás a 175. §-hoz.

[24] Kovács, 2018, 144.

van, úgy viszont nem életszerű ezen magatartások elkövethetősége.” Az ítélet indokolásában a törvényszék arra hívta fel a figyelmet, hogy az egészségügyi beavatkozás, az orvostudományi kutatás rendje és az egészségügyi önrendelkezés elleni bűncselekmények esetében az „emberi” fogalmat a háttér-jogszabályok szerint, nem pedig a büntetőjogi dogmatika „ember” fogalma alapján kell értelmezni. Mindazonáltal a büntetőeljárást rendkívüli mértékű, közel egy évtizedes elhúzódásához részben az vezetett, hogy a biológiai fogalmak pontos tartalmát az egyes jogterületek eltérően kezelik.

III. ÖSSZEFOGLALÁS

Angyal Pál munkájának 1928-as megjelenése óta eltelt száz évben nem sokat változott az emberi élet kezdőpontjának büntetőjogi megítélése, noha az életről, a halálról és annak orvosilag kiterjeszhető határmezsgyéiről orvosi biológiaiilag mást és sokkal többet tudunk, a orvosi biológiai beavatkozások pedig előre nem látott határokat feszegetnek. Ugyanakkor a biológiai ismeretanyag megváltozása – bár az fényévnyi távolságra került a száz évvel ezelőttil – önmagában mégsem eredményezte a jogtudomány paradigmaváltását. Az élet és test határainak biológiai kiterjesztése^[25] jelenleg még csak feszegeti a jogi kereteket, de nem hatott elementáris kikényszerítő erővel a jogalkotásra. Az emberi élet kezdőpontjának meghatározása – hiába érezzük, hogy a biológiai ismereteink parancsolóan követelik annak újragondolását – számtalan társadalmi, világnézeti, vallási, etikai nézet ütközőpontjában van, így a jogtudomány mint társadalomtudomány mozgásteret ezen a téren hihetetlenül szűk. A természettudomány egyszerűbb helyzetben van, annak objektív törvényszerűségei önmagukban léteznek, függetlenül attól, hogy azt elfogadjuk vagy sem, igaznak hisszük vagy sem, sőt, az sem szükséges, hogy tudjunk annak létezéséről.

IRODALOM

- Angyal Pál (1928): *A magyar büntetőjog kézikönyve 2. Az ember élete elleni bűncselekmények és a párviadal*. Atheneum Kiadó, Budapest.
- Balogh Ágnes (2006): *Az egészség védelme a büntetőjogban*. PhD doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs.
- Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál (2012): *Büntetőjog II. A 2012. évi C. törvény alapján*. HVG-Orac, Budapest.
- Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Csemáné Várad Erika (2016): *Magyar büntetőjog. Különös rész*. Complex, Budapest – Digitális kiadás: Wolters Kluwer, Budapest.

[25] Sándor, 2006, 32-34.

DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956299>.

• Index.hu: Üzletszerű csalással vádolják az összejtbotrány gyanúsítottjait. (Elérhető: https://index.hu/bulvar/2012/01/11/uzletszeru_csalással_vadolják_az_öszejtbotraný_gyanúsítottjait/. Letöltés ideje: 2023.12.15.).

• Jellinek, Georg (1878): *Die sozialistische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe*. Alfred Hölder, Wien.

• Kovács Gábor (2009): Bioetika és büntetőjog kapcsolata. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2009/4. sz.

• Kovács Gábor (2015): *Az egészségügyi beavatkozás és az orvostudományi kutatás rendje elleni bűncselekmények, valamint az egészségügyi önrendelkezési jog megsértése*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.

• Kovács Gábor (2018): *Egészségügyi jogi kézikönyv*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr

• Lovász László Gábor – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 13. évf., 2021/2. sz.

• Mallapaty, Smriti (2023): Disgraced CRISPR-baby Scientist's 'Publicity Stunt' frustrates researchers. In: *Nature*. 614.

DOI: <https://doi.org/10.1038/d41586-023-00382-w>.

• Pap András László (2017): Intézményes diszkrimináció és zaklatás. In: *MTA Law Working Papers*. 2017/09. sz.

• Sándor Judit (2006): A Test halhatatlansága. Bioetikai és jogi dilemmák a XX. században. In: *Fundamentum*. 2006/1. sz.

• Simkin, Penny – Anчета, Ruth (2011): *A szülés kézikönyve – a szülés elhúzódsának megelőzése és kezelése*. SpringMed Kiadó, Budapest.

• Takács Péter (2011): Államelmélet a XIX.-XX. században. Georg Jellinek elmélete. In: *Pro Publico Bono. Online*. 1.évf., 2011/2. sz.

• Xinhuanet: China Focus: Three jailed in China's "Gene-Edited Babies" trial, 2019. (Elérhető: www.xinhuanet.com/english/2019-2/30/c_138667350.htm. Letöltés ideje: 2023.12.11.).

• Zádori, János – Szoboszlai-Kiss, Katalin: (2024). Regulation of Assisted Reproduction in Hungary. In: *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 12(1).

DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2024.1.6>.

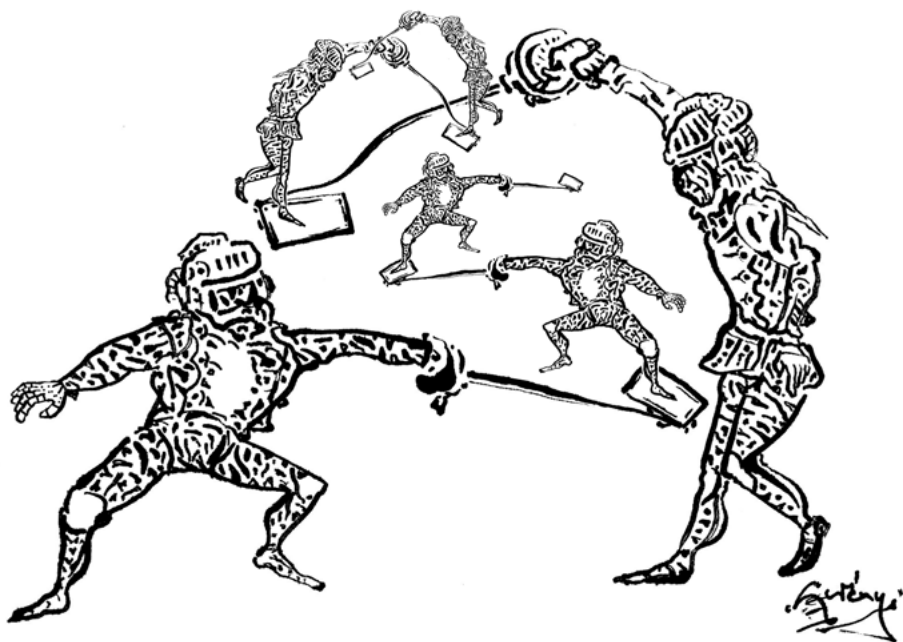
• Zeller Judit (2009): *A testen kívül létrejött embriók morális és jogi státusa a reprodukcióhoz való jog és a tudományos kutatás tükrében*. PhD-értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs.

JOGFORRÁSOK

- 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről.
- 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
- 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról.
- 48/1998. (XI. 23.) AB Határozat.
- 64/1991. (XII. 17.) AB Határozat.
- A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény preambuluma.

JOGESETEK

- BH 2020.11.318.

Szerényi Gábor grafikája

HORVÁTH ATTILA – HOJNYÁK DÁVID

A transzparencia nyomában – A pártok pénzügyi beszámolóinak komparatív elemzése Kelet-Közép-Európában^[1]

ABSTRACT

Since the democratic transition, anomalies in party and campaign financing in Hungary have been undermining the quality of democracy over election cycles and decades. One of the most troublesome aspects of inadequate regulation is the lax rules on party financial reporting, which do not allow us to get a full picture of party finances. In our study, we will attempt to provide a regional perspective on the legal framework of party financial reporting in the region's states, thus holding up a mirror to the Hungarian party law. After examining the requirements of financial reporting in 11 states in the Central and Eastern European region, we conclude that the Hungarian statutory scheme is the most outdated and the least transparent: Hungarian parties share as little financial information as possible with the public and do it in a very outdated way.

Keywords: parties ■ transparency ■ financial reporting ■ party funding
■ East-Central Europe

I. TÉMAFELVETÉS

A pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló 1989. évi XXXIII. törvény (Ptv.) azon kevés törvény egyike, amely évtizedek óta hatályban van, és így a 2010 utáni átfogó közjogi reformokat is „túlélte”. Sőt, a jogszabályról elmondható, hogy számos módosítás ellenére a szabályozás alapjai máig változatlanok maradtak. Mindez azonban távolról sem azt

[1] A tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségéért köszönetünket fejezzük ki a következő külföldi szakértőknek:

- Diana Daubaré, Legfelsőbb Választási Bizottság (Litvánia)
- Tomasz Gwózdź, Sziléziai Egyetem (Lengyelország)
- Viktors Laizāns, Korrupciómegelőzési és Korrupcióellenes Iroda (Lettország)
- Zoja Masso, Pártok Finanszírozását Felügyelő Bizottság (Észtország).

jelenti, hogy a Ptv. – különösen a pártok gazdálkodásával foglalkozó fejezetei – ne szorulnának rá egy alapos felülvizsgálatra, hiszen a párt- és kampányfinanszírozás anomáliái a rendszerváltás óta – ciklusokon és évtizedeken átívelően – rontják a demokrácia minőségét.

A hazai szabályozás problémáit számos jog- és politikatudományi munka tárgyalta már, így jelen tanulmány nem ezen a nyomvonalon indul el. Ehelyett írásunkban egy olyan regionális kitekintésre vállalkozunk, amely révén képet kaphatunk a térség államainak a pártok pénzügyi beszámolóira vonatkozó jogi szabályozásáról, tükröt tartva ezzel a Ptv.-nek. Vizsgálódásainkat a tágabb értelemben vett kelet-közép-európai térség európai uniós tagállamaira szűkítettük le, és így hazánkon kívül a többi visegrádi országot (Csehország, Lengyelország, Szlovákia), a balti államokat (Észtország, Lettország, Litvánia), valamint Horvátországot, Szlovéniát, illetve Bulgáriát és Romániát vonjuk az elemzés körébe. Az eset kiválasztás mögött az a megfontolás húzódtott meg, hogy hazánkhoz hasonlóan olyan országok kerüljenek vizsgálatra, amelyek az egypárti szocialista diktatúrát követően tértek át a többpártrendszerre, és így a demokratikus átmenet során kellett megalkotniuk a pártokra vonatkozó jogi szabályozást.

Kutatásunk fő kérdései a következők: a vizsgált országokban mely adatok nyilvánosak a pártok gazdálkodásáról, és miként lehet ezen adatokhoz hozzáférni? Elemzésünk tehát kifejezetten a pártok pénzügyi beszámolójának tartalmára, szerkezetére, áttekinthetőségére, terjedelmére és hozzáférhetőségére fókuszál, de a beszámolókon felül vizsgáljuk az egyéb olyan – kötelezően közzéteendő – dokumentumokat is, amelyek releváns információkat tartalmaznak az egyes pártok gazdálkodásáról. Ennek megfelelően magára a pártok gazdálkodására (bevételeire és kiadásaira) vonatkozó jogi szabályozást nem elemezzük és értékeljük átfogóan, tehát kutatásunk szempontjából irreleváns pl. az, hogy melyik országban milyen bevételi formák ismertek, vagy hogy hogyan számítják ki a pártok költségvetési támogatását. Szintén nem vizsgáljuk a jogszabályi követelmények érvényesítését-érvényesülését, azaz, hogy az előírások betartásának ellenőrzésére, kikényszerítésére, illetve a szankcionálásra milyen lehetősége van a hatóságoknak. Ezen felül az elemzésünk nem terjed ki a kampánybeszámolókra sem, amelyek ugyan értelemszerűen kapcsolódnak a pártfinanszírozás és a transzparencia kérdésköréhez, azonban a kampányok időszakos jellege és sajátos pénzügyi háttere miatt ez a téma más megközelítést igényelne.

Kutatásunk során alapvetően a jogszabályok előírásaira támaszkodtunk, de mindegyik országnál a pénzügyi beszámolókat is alaposan megvizsgáltuk, hiszen csak így kaphattunk teljes képet a nyilvánosságra kerülő adatok köréről és áttekinthetőségéről. A törvényi keretek felvázolását követően kísérletet teszünk a beszámolókra vonatkozó szabályozás három szempont (terjedelem, részletesség, hozzáférhetőség) szerinti összevetésére, elhelyezve egyben a magyar szabályozást és gyakorlatot a térségben.

Reményeink szerint ez a komparatív elemzés, illetve az általa feltárt jó gyakorlatok hozzájárulnak a pártok gazdálkodásának átláthatóságáról szóló politikai-jogi diskurzushoz.

II. KELET-KÖZÉP-EURÓPAI MEGOLDÁSOK

A következőkben a 11 vizsgált ország jogi szabályozását tekintjük át, a hangsúlyt a pénzügyi beszámolók tartalmára és elérhetőségére helyezve.

1. Magyarország

A pártok gazdálkodására és finanszírozására vonatkozó, a rendszerváltás során kialakított szabályok viszonylag tartósnak bizonyultak a későbbiekben,^[2] a pártok pénzügyi kimutatására (2014 előtti elnevezéssel: pénzügyi beszámolójára) vonatkozó törvényi szabályozás pedig valóban minimálisan módosult 1989 óta. Szávai már 2001-ben erős kritikával illette a fennálló jogi szabályozást, rámutatva, hogy a beszámolók szerkezete ellentmond a számvitel alapelveinek, és így ezek a dokumentumok több szempontból is alkalmatlanok arra, hogy valós képet adjanak a pártok gazdálkodásáról.^[3] A pártok gazdálkodásának ellenőrzésére hivatott Állami Számvevőszék maga is számos alkalommal jelezte a jogalkotónak, hogy az éves pénzügyi beszámoló nem biztosítja a gazdálkodás átláthatóságát, összehasonlíthatóságát és értékelhetőségét.^[4]

A pártok pénzügyi kimutatásának jelenlegi szerkezete a következő:^[5]

Bevételek:

1. Tagdíjak
2. Központi költségvetésből származó támogatás
3. A párt országgyűlési képviselőcsoportjának nyújtott állami támogatás
4. Egyéb hozzájárulások, adományok (az 500 ezer forint feletti hozzájárulás nevesítve)
5. A párt által alapított korlátolt felelősségű társaság nyereségéből származó bevétel
6. Egyéb bevétel

Kiadások:

1. Támogatás a párt országgyűlési képviselőcsoportja számára
2. Támogatás egyéb szervezeteknek
3. Vállalkozások alapítására fordított összegek
4. Működési kiadások

[2] Enyedi, 2007.

[3] Szávai, 2001. A további – a beszámolók/kimutatások szerkezetét is érintő – kritikákra lásd pl. Transparency International, 2007, 26-31.; Hack – Juhász – Vajda, 2010; Horváth – Nagy, 2020.

[4] Lásd pl. Horváth, 2011; Kelemen – Tököli, 2011. A pártok gazdálkodásának törvényességi ellenőrzéséről készült beszámolóknak évtizedeken keresztül visszatérő eleme volt a következő megjegyzés: „a párttörvény 1. sz. melléklete szerinti beszámoló-mintához magyarázatot, útmutatót nem készítettek a jogalkotók, így ennek kitöltése pártonként – kialakított számviteli politikájuknak megfelelően – eltérő lehet”.

[5] Ptv. 1. sz. melléklet.

5. Eszközbeszerzés
6. Politikai tevékenység kiadása
7. Egyéb kiadások

A pártok a pénzügyi kimutatást minden év május 31-ig kötelesek a Magyar Közlönyben, valamint a saját honlappal rendelkező pártok a honlapjukon is közzétenni.^[6] A pénzügyi kimutatások tehát két helyen is elérhetőek, azonban egyik fellelhetőség sem túl „felhasználóbarát”. A pártok honlapjai értelemszerűen eltérő struktúrájúak, így azokat végig kell böngészni a beszámoló eléréséhez. A Magyar Közlöny esetén pedig az okozza a nyilvánvaló nehézséget, hogy először is meg kell találni az érintett lapszámokat, ami már csak azért sem egyszerű, mert a kimutatások gyakran pártonként különböző lapszámokban jelennek meg. Ezek a nyilvánosságra hozatali módszerek értelemszerűen semmilyen kereshetőséget, összehasonlíthatóságot nem tesznek lehetővé.

2. Bulgária

Bulgáriában a rendszerváltozás óta eltelt bő három évtizedben több kísérlet is történt egy olyan jogszabályi környezet kialakítására, amely a pártok működésének és pénzügyi tevékenységének átláthatóságát biztosítja. Az 1990-ben, majd pedig 2001-ben elfogadott párttörvények után 2005-ben fogadták el azt a jelenleg is hatályban lévő és számos alkalommal módosított törvényt,^[7] amely már többnyire megfelel a pártok működésére, valamint gazdálkodására vonatkozó európai és globális normáknak.^[8]

A pártok az éves pénzügyi beszámolóikat a számviteli törvény, valamint a nemzeti számviteli standardokban meghatározott követelményekkel összhangban kötelesek elkészíteni.^[9] E kapcsán kiemelendő, hogy a pártok a számviteli törvény előírásaival összhangban kettős könyvelési rendszert kötelesek alkalmazni a beszámolók elkészítése során.^[10] Ezek a szabályozási előírások egyúttal azt is eredményezik, hogy Bulgáriában a pártok éves pénzügyi beszámolóit nem különböztetik meg más, az országban bejegyzett gazdasági társaság éves beszámolójától, ilyenformán a pártok pénzügyi beszámolóinak elemzéséhez speciális számviteli ismeret szükséges.

A pártok működését, valamint pénzügyi tevékenységének ellenőrzését az Állami Számvevőszék (*Smetnata palata* – a továbbiakban: SP) látja el.^[11] A pénzügyi

[6] Ptv. 9. § (1) bekezdés.

[7] Zakon za političeskite partii (a továbbiakban: Bolgár párttv.).

[8] A bolgár pártfinanszírozási rendszer fejlődése kapcsán lásd bővebben: Kostandinova, 2008, 119-123.; Manolov, 2013, 91-112.

[9] Bolgár párttv. 34. § (1) bekezdés.

[10] Bolgár párttv. 33. § (2) bekezdés.

[11] Bolgár párttv. 33. § (1) bekezdés.

beszámolókat az SP-nek történő benyújtást megelőzően független könyvvizsgálói ellenőrzésnek kell alávetni, egyúttal független könyvvizsgálói hitelesítés is szükséges, amennyiben az adott párt tárgyévve vonatkozó bevételei és kiadásai meghaladják az 50 ezer BGN-t (kb. 9,8 millió Ft).^[12] A pártok az ilyenformán ellenőrzött és hitelesített pénzügyi beszámolóikat legkésőbb a tárgyévet követő év március 31-ig nyújtják be az SP-nek mind papír alapon, mind pedig elektronikus formában.^[13]

A pénzügyi dokumentációnak az alábbi információkat, valamint mellékleteket kell tartalmaznia:^[14]

1. Éves pénzügyi beszámoló
 - 1.1. A kettős könyvelési rendszernek megfelelően elkészített számviteli mérleg
 - 1.2. Pénzügyi kimutatás a párt bevételeiről és kiadásairól
 - 1.3. Sajáttőke-változás kimutatása
 - 1.4. Pénzügyi instrumentumok és *cash flow* (azaz pénzforgalmi) kimutatás
2. A pénzügyi beszámoló ellenőrzéséről szóló független könyvvizsgálói jelentés
3. Éves tevékenységi jelentés
4. A pártnak adományokat nyújtó természetes személyek listája, az adományok típusának, összegének/értékének és céljának megjelölésével (az adományozók nevét tartalmazó listát az SP által kibocsátott sablon alapján kell elkészítenie a pártoknak)^[15]
5. Nyilatkozat a papír alapon, valamint elektronikusan benyújtott beszámoló, valamint annak mellékletei tartalmi azonosságáról
6. Általános információk a beszámolót benyújtó pártról, valamint a beszámoló összeállítójáról
7. A párt jogi státuszáról szóló okirat másolata

A felsorolásból látható, hogy Bulgáriában a pártoknak az éves pénzügyi beszámolójukban olyan információkat is meg kell adniuk, valamint a beszámolóhoz olyan dokumentumokat is csatolniuk szükséges, amelyek közvetlenül nem feltétlenül kapcsolódnak a pártok pénzügyi-gazdasági tevékenységéhez. A

[12] Bolgár párttv. 34. § (2) bekezdés.

[13] Bolgár párttv. 34. § (4) bekezdés.

[14] A pénzügyi beszámoló tartalmi elemeit a CP honlapján hozzáférhető információk alapján rögzítettük. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a honlapon elérhető információk megegyeznek a vonatkozó jogszabályi rendelkezések előírásaival.

[15] Bolgár párttv. 34. § (7) bekezdés.

pénzügyi beszámolókat az SP minden év április 15-ig teszi közzé a honlapján.^[16] Megjegyzendő, hogy a honlapon a pártok beszámolóit 2011-ig visszamenőleg érhetőek csak el. Az SP a benyújtásra nyitva álló határidő lejártát követő hat hónapon belül ellenőrzi a beszámolók jogszabályi előírásoknak való megfelelését.^[17] A pénzügyi beszámoló és az adományozók listája Excel-fájlban is elérhető, de a tevékenységi jelentés csak nem OCR-kompatibilisen szkennelt fájlként^[18] tölthető le.

3. Csehország

Csehországban – az 1989-es bársonyos forradalom következtében lezajló rendszerváltást, valamint a csehszlovák állam 1993-as felbomlását követően – a pártok működése, valamint pénzügyeik transzparenciája tekintetében a jogi szabályozás folyamatos fejlődése figyelhető meg.^[19] A vizsgált téma tekintetében a legfontosabb jogszabályként a politikai pártokról és mozgalmakról szóló törvényt^[20] jelölhetjük meg. Jelen munka szempontjából a közel 30 alkalommal módosított törvény 2016-os megújítása bír kiemelt jelentőséggel, hiszen jelenleg ezen a módosításon alapul a pártok kötelező éves pénzügyi beszámoló benyújtására vonatkozó kötelezettsége.

Az éves pénzügyi beszámolókat a brnói székhelyű Politikai Pártok és Mozgalmak Gazdálkodását Felügyelő Hivatalhoz (*Úřad pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí* – a továbbiakban: UDHPH) kell benyújtania a pártoknak. A tárgyévet követő év április 1-ig benyújtandó pénzügyi beszámolóknak az alábbi információkat és mellékleteket kell tartalmazniuk:^[21]

1. Pénzügyi kimutatások a számviteli törvénynek megfelelően
2. Könyvvizsgálói jelentés a kimutatások ellenőrzéséről
3. Bevételek
 - 3.1. Állami költségvetésből származó hozzájárulások a választási költségek fedezésére

[16] Elérhető: <https://www.bulnao.government.bg/bg/kontrol-partii/otcheti-na-partii/>. A beszámolók közzétételi módjának alaposabb tanulmányozására nem volt módunk, ugyanis a beszámolók az SP honlapjáról csak bolgár IP-címmel érhetőek el. De pl. a Polgárok Bulgária Európai Fejlődéséért (GERB) pénzügyi dokumentációja elérhető a párt honlapján is: <https://www.gerb.bg/bg/pages/annual-financial-reports-86.html>.

[17] Bolgár párttv. 34. § (6) bekezdés, valamint 35. § (1) bekezdés.

[18] Az OCR az optikai karakterfelismerés (optical character recognition) rövidítése. Az OCR-kompatibilisen szkennelt dokumentum szövege kereshető és kimásolható, így sokkal inkább alkalmas feldolgozásra, mint a nem OCR-kompatibilisen szkennelt anyagok.

[19] Císař – Petr, 2007, 71-90.

[20] Zákon č. 424/1991 Sb. o sdružování v politických stranách a v politických hnutích (a továbbiakban: Cseh párttv.).

[21] Cseh párttv. 19h. § (1) bekezdés.

- 3.2. Állami költségvetésből származó hozzájárulások a párt működéséhez
- 3.3. Tagdíjak
- 3.4. Adományok, öröklés jogcímen szerzett vagyon, ingyenes juttatások
- 3.5. Ingó és ingatlan vagyon bérbeadásából és értékesítéséből származó jövedelem
- 3.6. Betéti kamatok
- 3.7. Gazdasági társaságok üzleti tevékenységében való részvételből származó jövedelem
- 3.8. Kulturális, társadalmi, sport-, szabadidős, oktatási, és politikai rendezvények szervezéséből származó jövedelem
- 3.9. Kölcsönökből és hitelekből származó jövedelem
- 3.10. Állami költségvetésből annak a politikai intézetnek a támogatására nyújtott hozzájárulás, amelynek a párt alapítója vagy tagja

Csatolandó dokumentumok:

- azon gazdasági társaságok listája, amelyekben a párt részesedéssel rendelkezik (a részesedés mértékének megjelölésével)
 - kölcsönök, hitelek és egyéb tartozások listája (rögzítve a tartozásokkal kapcsolatos legfontosabb információkat, pl. a tartozás összege, a jogviszony kezdete, a lejárat dátuma stb.)
4. A párt által alkalmazott munkavállalók bérköltségeiről szóló kimutatás (feltüntetve az ilyen személyek számát és az elvégzett munka típusát)
 5. Az adókra és egyéb díjakra fordított kiadások összegzése
 6. Választási kiadások (a választások típusa szerinti bontásban)
 7. Adományozók és adományok listája (feltüntetve a pénzbeli adomány összegét, természetbeni adomány esetén pedig annak szokásos piaci árát, valamint az adományozó természetes személy esetén annak nevét és születési dátumát, jogi személy adományozó esetén pedig annak nevét/cégnevét és az azonosító számát)
 8. Egyéb ingyenes juttatások, ha a szokásos piaci ára meghaladja az 50 ezer CZK-t (kb. 780 ezer Ft)
 9. Öröklés vagy hagyaték útján szerzett vagyon (50 ezer CZK felett az elhunyt adatai is szükségesek)
 10. A naptári évben 50 ezer CZK feletti tagdíjat fizető tagok listája
 11. A párt általa alapított vagy abban tagságot betöltő intézetek neve és székhelye

Az éves pénzügyi beszámolót a pártok az UDHPSH által megállapított formanyomtatványon és mellékletekkel együtt kötelesek benyújtani.^[22] A formanyom-

[22] Cseh párttv. 19h. § (4)–(5) bekezdés.

tatványt és annak mellékleteit az UDHPSH elnöke rendeletben állapítja meg.^[23] A beszámolókat mind az UDHPSH-nál személyesen, mind pedig annak honlapján, elektronikusan hozzáférhetőek. Az UDHPSH a honlapján a beérkezésétől számított 7 napon belül teszi közzé a beszámolókat.^[24] A dokumentumok nagy része nemcsak pdf-ben, hanem Excel-fájlban is letölthető, elősegítendő az adatok további feldolgozását.

Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az éves pénzügyi beszámolókat csak 2017-től érhetők el ezen a honlapon, aminek az az oka, hogy a pártoknak az éves pénzügyi beszámoló elkészítésére és benyújtására vonatkozó jelenleg is irányadó kötelezettségét – ahogyan arra már fentebb is utaltunk – a Cseh párttv. 2016-os módosítása vezette be. Sőt, magát az UDHPSH-t is a törvénynek ez a módosítása hozta létre, hiszen az 2017. január 1-jén kezdte meg működését. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ezt megelőzően is volt a pártoknak ilyen jellegű kötelezettsége Csehországban, ugyanakkor a korábbi szabályozás egy kevésbé szigorú, valamint az ellenőrzés hatékonyságát kevésbé biztosító rendszert valósított meg a gyakorlatban (így pl. a pártoknak az éves pénzügyi beszámolóikat a cseh parlament alsóházának, a képviselőháznak kellett benyújtaniuk, amely egyúttal a pénzügyi beszámolókat ellenőrzéséért felelős szervként is funkcionált).^[25]

4. Észtország

A pártokról szóló törvény^[26] – amely a hatályba lépése óta mintegy 30 módosításon esett át – meglehetősen részletes előírásokat tartalmaz a pártok gazdálkodására. A jelenlegi szabályozás alapjai csak a 2010-es évek végére alakultak ki; ezt megelőzően az észt pártfinanszírozási rendszer távolról sem volt problémamentes.^[27]

Az általános gyakorlattal szemben Észtországban a pártoknak nem pusztán éves pénzügyi beszámolót kell készíteniük, hanem – ezen felül – negyedévente nyilatkozniuk kell a bevételeikről és a kiadásairól.^[28] Az éves beszámolót a nonprofit szervezetekről szóló törvény alapján kell elkészíteni és benyújtani.^[29] (Amennyiben a párt költségvetési támogatásban részesül, úgy könyvvizsgálói véleményt is kell csatolni.^[30]) A beszámoló bekerül a jogi személyek elektroni-

[23] Vyhláška č. 114/2017 Sb. o vzoru průkazu předsedy, členů a zaměstnanců Úřadu pro dohled nad hospodařením politických stran a politických hnutí a o vzoru formuláře pro výroční finanční zprávu politické strany a politického hnutí.

[24] Elérhető a következő linken: <https://www.udhpsch.cz/vyrocní-financni-zpravy-stran-a-hnutí>.

[25] Linek – Outlý, 2008, 86.; Šimíček, 1997, 166.

[26] Erakonnaseadus, RT I 1994, 40, 654 (a továbbiakban: Észt párttv.).

[27] Sikk – Kangur, 2008.

[28] Észt párttv. 121. § (4) bekezdés.

[29] Észt párttv. 129. § (2) bekezdés.

[30] Észt párttv. 129. § (3) bekezdés.

kus adatbázisba,^[31] és ezzel nyilvánossá válik, azaz bárki szabadon letöltheti a dokumentumot, amely egy teljes értékű, „szabályos” számviteli beszámolónak tekinthető, tartalmazva a mérleget, a *cash flow* kimutatást, valamint a bevételi és kiadási kimutatást is.^[32] A beszámoló tájékoztatást nyújt pl. a szolvenciamutatóról, az adósságrátáról, az alkalmazottak és a párttagok számáról is. Figyelemreméltó, hogy a dokumentum – ahogyan maga az elektronikus adatbázis is – angol nyelven is elérhető.

A negyedéves pénzügyi beszámolókat a Pártok Finanszírozását Felügyelő Bizottság (*Erakondade Rahastamise Järelevalve Komisjon* – a továbbiakban: ERJK) teszi közzé. A testület 2011-ben jött létre, miután a jogalkotó felismerte, hogy a meglévő ellenőrzési formák elégtelenek a pártok gazdálkodásának ellenőrzésére és a korrupciós kockázatok kiszűrésére.^[33] Az ERJK elsődleges rendeltetése annak ellenőrzése, hogy a pártok és a jelöltek betartják-e a törvényi előírásokat,^[34] de ezen felül egyfajta konzultációs és tanácsadó testületként is működik, így pl. tanácsot ad a pártoknak a finanszírozási kérdésekben, és igény esetén javaslatokat tesz a pártok gazdasági nehézségei leküzdésére, a likviditás helyreállítására, a fizetőképesség javítására és a fenntartható gazdálkodás elősegítésére.^[35] Témánk szempontjából azonban fontosabb, hogy az ERJK olyan egyedülálló adatbázist működtet, amely túlzás nélkül tekinthető a pártfinanszírozás iránt érdeklődő kutatók ideáljának.^[36] A honlap innovatív jellege abban rejlik, hogy a pártok által beküldött adatokból az ERJK egy sokféleképpen szűrhető adatbázist állít elő, amely kiválóan alkalmas a célzott keresésre. A honlapon egy párt és a negyedév kiválasztását követően táblázatos formában teljeskörű képet kapunk arról, hogy kik (beleértve a magánszemélyeket és az államot is), milyen jogcímen és milyen összeggel támogatták az adott pártot. A transzparencia erősítése végett az adományozó vagy tagdíjat fizető magánszemélyek neve és születési dátuma is nyilvános, tekintet nélkül a párt részére jutatott összegre. A bevételek kategóriái:^[37]

1. Tagdíj
2. Költségvetési támogatás
3. Adományok
4. Párt tulajdonát érintő ügyletek

[31] Elérhető: <https://ariregister.rik.ee/eng>.

[32] Lásd pl. az Észt Reformpárt (EE) 2022-es beszámolóját: https://ariregister.rik.ee/eng/company/80043147/Eesti-Reformierakond?search_id=f21e49c&pos=1.

[33] Ciechanowska – Szwed, 2017, 145-148.

[34] Észt párttv. 1210. § (1) bekezdés.

[35] Észt párttv. 1210. § (2) bekezdés. Amint egy 2016-os OECD-s kutatás rámutat, az ERJK egy hatékony és átlátható pénzügyi beszámolási rendszert épített ki, számos precedenst teremtett a vizsgálati és szankcionálási hatáskörök tekintetében, illetőleg a közvélemény és a politikuskok többsége egy hiteles és feddhetetlen hatóságként tekint a testületre (OECD, 2016, 136.).

[36] Elérhető: <https://www.erjk.ee/en/financing-reports/revenues-political-parties>.

[37] Észt párttv. 121. § (2) bekezdés.

A pártok kiadásaira hasonló módon lehet rákeresni; ezek – összhangban a törvényi előírásokkal^[38] – az alábbi bontásban érhetőek el:

1. Politikai tevékenységekre fordított kiadások
 - 1.1. Hirdetési kiadások
 - 1.1.1. Kültéri hirdetés
 - 1.1.2. Televíziós hirdetés
 - 1.1.3. Nyomtatott hirdetési anyagok
 - 1.1.4. Rádiós hirdetés
 - 1.1.5. Internetes hirdetés
 - 1.1.6. Nyomtatott sajtóban hirdetés
 - 1.1.7. Kommunikációs költségek
 - 1.2. Kiadványok költségei
 - 1.3. Nyilvános rendezvények költségei
 - 1.4. Egyéb választási kampányköltségek
 - 1.5. Egyéb politikai tevékenységekkel kapcsolatos kiadások
2. Személyzeti kiadások
3. Adminisztratív kiadások

Ezen felül lehetőség van idősoros adatok lekérdezésére is, tehát ha pl. kíváncsiak vagyunk arra, hogy az Észtpárt melyik évben mennyi adományban részesült, az oldal előállítja ezt az adatot – de néhány kattintással arra is fény derül, hogy az egyes pártok mennyit költöttek televíziós reklámra 2013–2023 között. Sőt, arra is rá lehet keresni, hogy egy konkrét magánszemély melyik évben melyik pártot milyen összeggel támogatta. Az átfogóbb kutatásokat jelentősen megkönnyíti, hogy a keresési eredmények .csv kiterjesztésű fájlba exportálhatóak.

5. Horvátország

Jugoszlávia felbomlását, valamint a délszláv háborút követően, a független és demokratikus horvát államban hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a pártok gazdálkodása vonatkozásában átlátható jogi szabályozás alakuljon ki. Az 1990-es évektől kezdődően közel másfél évtizeden át a pártok gazdálkodása meglehetősen alulszabályozott terület volt Horvátországban.^[39] Változás a 2000-es évek derekán következett be, amikor is az uniós csatlakozási folyamat során az Európai Unió nyomására 2006-ban elfogadtak egy olyan pártfinanszírozási törvényt, amely, ha nem is a teljesség igényével, de már érdemben szabályozta a pártok gazdálkodását, tartalmában pedig jelentős mértékben közelített

[38] Észtpárttv. 121. § (8)–(9) bekezdés.

[39] Kregar – Gardašević – Gotovac, 2007.

az európai normákhoz.^[40] A hatályos szabályozás alapját a 2020-ban hatályba lépett, a politikai tevékenységek, választási kampányok és napszavazások finanszírozásáról szóló törvény^[41] képezi.

Ami kifejezetten a pártok éves pénzügyi beszámoló benyújtására vonatkozó kötelezettségét illeti, a pártoknak a pénzügyi beszámolóikat az Állami Választási Bizottsághoz (*Državno izborno povjerenstvo* – a továbbiakban: DIP), valamint az Állami Számvevőszékhez (*Državni ured za reviziju* – a továbbiakban: DUR) kell benyújtaniuk. Horvátországban ez a két független állami szerv látja el a pártok pénzügyi tevékenységének felügyeletét és ellenőrzését.^[42] A horvát pártok négy dokumentum benyújtásával tesznek eleget a beszámolási kötelezettségüknek.^[43] A január 1-től december 31-ig terjedő beszámolási időszakra vonatkozó pénzügyi kimutatást (ez tulajdonképpen az éves pénzügyi beszámoló) a nonprofit szervezetek számára előírt számviteli szabályok betartásával kell elkészíteni, ami azt is jelenti, hogy a pártok kettős könyvelési rendszert kötelesek alkalmazni.^[44] A pénzügyi kimutatásnak az alábbi fő információkat kell tartalmaznia:

1. Bevételekről és kiadásokról szóló beszámoló
2. Számviteli mérleg

Ha a párt pénzeszközeinek értéke, valamint bevételeinek összege nem haladja meg a kettős könyvviteli rendszer kötelező alkalmazásához szükséges összeget, akkor az alábbi dokumentumok benyújtása szükséges:^[45]

1. Pénztárkönyv
2. Bevételi és kiadási könyv
3. Beérkező és kimenő számlák könyve
4. Hosszú lejáratú nem pénzügyi eszközök jegyzéke

A tárgyévben kapott adományokról szóló beszámolót külön dokumentumban kell benyújtani, megjelölve az adomány típusát, összegét vagy piaci értékét, az adományozás időpontját, valamint – az összegre tekintet nélkül! – az adományozó természetes és jogi személyek azonosítására szolgáló adatokat (név, cím vagy székhely, azonosító szám). Ezen felül a pártoknak éves munkatervet és pénzügyi tervet is kell készíteni; ezek csatolása azért szükséges az éves pénzügyi beszámolóhoz, mert Horvátországban a pártok a pénzeszközeiket kizárólag az éves

[40] Mataković, 2011, 8-10.

[41] Zakon o financiranju političkih aktivnosti, izborne promidžbe i referenduma (NN 29/19, 98/19) (a továbbiakban: Horvát pártfinanszírozási tv.).

[42] Horvát pártfinanszírozási tv. 48. § (1)–(2) bekezdés.

[43] Horvát pártfinanszírozási tv. 52. § (3) bekezdés.

[44] Horvát pártfinanszírozási tv. 52. § (1) bekezdés.

[45] Horvát pártfinanszírozási tv. 51. § (2) bekezdés.

munkatervben, valamint pénzügyi tervben meghatározott célok megvalósítására használják fel, így ezek a dokumentumok a pénzügyi beszámolók ellenőrzése során kiemelt jelentőséggel bírnak. Érdekesképpen megjegyzendő továbbá az is, hogy a pártok a naptári évben rendszeres politikai tevékenység finanszírozására kapott adományaiokról féléves beszámolót kötelesek készíteni és benyújtani. A féléves beszámolókat legkésőbb a tárgyév július 15-ig kell benyújtaniuk a DIP-nek ugyanolyan formában és módon, mint az éves pénzügyi beszámolókat.^[46]

A pénzügyi beszámolót, valamint annak mellékleteit a DIP információs rendszerén keresztül kell leadnia a pártoknak.^[47] A beszámolókat a beszámolási időszak végétől (tehát december 31-től) számított 60 napon belül (tehát legkésőbb március 1-ig) kell benyújtani.^[48] A DIP ezt követően lehetővé teszi a DUR számára a pénzügyi beszámolókat teljeskörű elérését is.^[49]

A DIP adatbázisában^[50] az év, valamint a párt kiválasztását követően válnak elérhetővé a dokumentumok. Az éves munkaterv és a pénzügyi terv csak nem OCR-kompatibilisen szkennelt fájlokban érhető el. A bevételeket és kiadásokat tartalmazó kimutatások, valamint a mérleg nem szkennelt dokumentumok, és bár JSON^[51] formátumban is lementhetőek, Excel-fájlként azonban nem. (Megjegyzendő, hogy a pénzügyi dokumentumok a DIP adatbázisában csak 2019-től érhetőek el, ugyanis a Horvát pártfinanszírozási tv. 2020-ban lépett hatályba.)

6. Lengyelország

Lengyelországban a demokratikus átmenetet követően kezdetben meglehetősen laza volt a pártfinanszírozásra vonatkozó szabályzás, azonban az 1993-as választástól kezdve egyre szigorúbb követelményeket támasztottak a jogszabályok. A gyakorlatban azonban a pártok – általában komolyabb jogkövetkezmények nélkül – tömegesen szabotálták a beszámolási kötelezettségeiket.^[52] 1997 őszén életbe lépett a pártokról szóló (jelenleg is hatályos) törvény,^[53] valamint az alkotmány is, amely utóbbi előírta, hogy a pártok finanszírozása nyilvános módon történik.^[54] A törvényt számos alkalommal módosították, és az ezredfordulót követően hatékonyabbá vált a jogszabályi előírások érvényesítése.

[46] Horvát pártfinanszírozási tv. 21. §.

[47] Megjegyzendő, hogy a pénzügyminiszter – a DIP előzetes jóváhagyása mellett – rendeletben állapítja meg a pénzügyi beszámoló, valamint annak mellékletei információs rendszeren keresztül történő benyújtásának módját (vö. Horvát pártfinanszírozási tv. 52. § (10) bekezdés).

[48] Horvát pártfinanszírozási tv. 52. § (2) bekezdés.

[49] Horvát pártfinanszírozási tv. 52. § (9) bekezdés.

[50] Elérhető: <https://www.izbori.hr/arhiva-izbora/index.html#/app/financiranje>.

[51] A JSON (JavaScript Object Notation) egy nyílt szabványos fájlformátum az adatok megosztására, amely ember által olvasható szöveget használ az adatok tárolására és továbbítására.

[52] Walecki, 2007, 133-134.

[53] Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (a továbbiakban: Lengyel párttv.).

[54] Lengyel alkotmány 11. cikk 2. bekezdés.

A hatályos lengyel szabályozás viszonylag bonyolult: a pártoknak a bevételekről és a kiadásokról külön-külön éves beszámolót kell készíteniük;^[55] ezen felül pedig több nyilvántartást is vezetniük kell a honlapjukon. A pénzügyi beszámolókat március 31-ig kell benyújtani az Állami Választási Bizottsághoz (*Państwowa Komisja Wyborcza* – a továbbiakban: PKW).^[56] A beszámolók tartalmát nem a Lengyel párttv. határozza meg, hanem az államháztartásért felelős miniszter állapítja meg rendeletben. Mind a bevételi, mind a kiadási beszámolóhoz csatolni kell a könyvvizsgálói jelentést.^[57] A beszámolókat a számviteli törvény előírásainak megfelelően kell elkészíteni, de a pártokra vonatkozó sajátos számvitel szabályok egy külön pénzügyminiszteri rendeletben találhatóak.^[58]

A bevételeket a következő bontásban kell feltüntetni:^[59]

1. Bankszámláján gyűjtött pénzeszközök
 - 1.1. Magánszemélyektől származó jövedelmek
 - 1.1.1. Tagdíjak (külön-külön feltüntetve a havi minimálbér összegét meghaladó, illetve meg nem haladó tagdíjak összegét)
 - 1.1.2. Pénzbeli adományok
 - 1.1.3. Pénzbeli hagyaték
 - 1.2. Vagyontárgyak értékesítéséből származó bevétel
 - 1.3. Gazdasági tevékenységből származó bevétel
 - 1.4. Banki kölcsön
 - 1.5. Kincstári kötvények és kincstárjegyek kereskedelméből származó bevételek
 - 1.6. Állami támogatás összege
 - 1.7. Folyószámla- és betéti kamatok
2. Pénztári bevételek
 - 2.1. Minimálbért meg nem haladó tagdíjak
 - 2.2. Minimálbért meg nem haladó adományok magánszemélyektől
 - 2.3. Gazdasági tevékenységből származó bevétel
3. Nem pénzbeli bevételek
 - 3.1. Magánszemélyek természetbeni adományai
 - 3.2. Hagyaték
 - 3.3. Egyéb ingyenes szolgáltatás
4. Egyéb bevételek

[55] Ezek átfogó bemutatására lásd: Gwózdź – Kołodziej, 2023.

[56] Lengyel párttv. 34. cikk 2. bekezdés, 38. cikk 1. bekezdés.

[57] Lengyel párttv. 34. cikk 4. bekezdés, 38. cikk 3. bekezdés.

[58] Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 23 stycznia 2003 r. w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości przez partię polityczną.

[59] Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 27 września 2023 r. w sprawie sprawozdania o źródłach pozyskania środków finansowych (1. sz. melléklet).

A pártnak ezen felül nyilatkoznia kell az ún. választási alap^[60] bevételeiről és kiadásairól is.

A kiadásokról szóló beszámoló szerkezete:^[61]

1. A szakértői alapba^[62] átutalt összeg
2. A választási alapba átutalt összeg
3. A választásokhoz közvetlenül nem kapcsolódó kiadások
 - 3.1. Bérek, társadalombiztosítási és egyéb járulékok
 - 3.2. Anyag- és energiaköltségek
 - 3.3. Szolgáltatásokra fordított kiadása (médiakiadásokat is beleértve)
 - 3.4. Adók és illetékek
 - 3.5. Törlesztett bankkölcsön összege (a kamatokat is beleértve)
 - 3.6. Egyéb kiadások
 - 3.7. A párt politikai céljaihoz nem kapcsolódó kiadások
4. A szakértői alapból teljesített kiadások
 - 4.1. Jogi, politikai, szociológiai és társadalmi-gazdasági szakértői tevékenység
 - 4.2. Kiadói és oktatási tevékenység
 - 4.3. A szakértői alap céljain kívül eső kiadások

A bevételi és a kiadási beszámolókat a PKW teszi közzé a hivatalos értesítőben. Az áttekinthetőséget lényegesen rontja, hogy az egyes pártok beszámolóit egyetlen dokumentumban, ömlesztve találhatók meg, ráadásul nem OCR-kompatibilisen szkennelt formátumban.^[63] A 2021-es bevételi beszámolók (összesen 81 párté) pl. egy 608 oldalas dokumentumban vannak összefűzve tartalomjegyzék nélkül, egyes pártoknál kézzel kitöltött űrlapokat is tartalmazva.

Ami a nyilvántartásokat illeti, a törvény egyrészt a magánszemélyektől érkezett adományok, másrészt a párt által megkötött szerződések vonatkozásában ír elő nyilvántartási és nyilvánosságra hozatali kötelezettséget. Az előbbi kapcsán a párt köteles a hozzájárulásokról nyilvántartást vezetni és naprakészen tartani,^[64] azonban csak annak az adományozónak kell az adatait (név, apa keresztnéve, település, összeg) publikálni, aki egy évben 10 ezer PLN-t (kb. 860

[60] A választási alap tulajdonképpen egy külön számlán képzett elkülönített összeg, az egyes pártok a különböző választásokon való részvételüket finanszírozhatják. A kampánykiadások csak ebből az alapból teljesíthetők. (Lengyel párttv. 35. cikk).

[61] Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 27 września 2023 r. w sprawie informacji finansowej o otrzymanej subwencji oraz o poniesionych z subwencji wydatkach (melléklet).

[62] A lengyel pártok a szakértői alapból szakértői, kiadói és oktatási tevékenységet finanszírozhatnak (Lengyel párttv. 30. cikk).

[63] A 2021-es bevételi beszámolókra lásd: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20220000584>.

A 2021-es kiadási beszámolókra lásd: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20220000619>.

[64] Lengyel párttv. 25. cikk 6. bekezdés.

ezer Ft) meghaladó támogatásban részesíti a pártot.^[65] Ezen felül a párt köteles a szerződésekről nyilvántartást vezetni és naprakészen tartani, és minden olyan információt nyilvánosságra hozni, amelyet a közérdekű információkhoz való hozzáférésről szóló törvény alapján hozzáférhetővé kell tenni.^[66] Az egyes szerződésekre vonatkozóan a következő adatokat kell nyilvánossá tenni:^[67]

- szerződés száma
- a szerződés megkötésének időpontja és helye
- a szerződés időtartama
- a szerződést megkötő felek (beleértve a képviselőket is)
- a szerződés tárgya
- a szerződés tárgyának értéke
- a szerződés megkötésének módja.

Annak érdekében, hogy az adományok, illetve a szerződések nyilvántartási formátuma egységes legyen, az államháztartásért felelős miniszter rendeletben határozza meg a nyilvántartás alapjául szolgáló mintát.

Az információkeresés során a tájékozódást nagyban megkönnyíti, hogy a pártoknak a honlapjukon egy elkülönült tematikus oldalt (gyakorlatilag egy aldomaint) kell fenntartaniuk a közérdekű információk közzétételére.^[68] Sőt, a pártoknak ezen az oldalon azt is jelezniük kell, hogy a közzé nem tett közérdekű adatokat kérelemre rendelkezésre bocsátják (megjelölve a kapcsolattartó személyét is).^[69]

7. Lettország

„A 2001-es káoszról a 2021-es jól szabályozott rendszerig” – így foglalta össze az elmúlt évtizedek fejlődését egy, a lett pártfinanszírozást áttekintő 2022-es elemzés.^[70] Az ezt megelőző időszakot, az 1990-es éveket egy kifejezetten liberális szabályozás jellemezte, azonban – elsősorban a közvélemény nyomására – a pártfinanszírozás modellje folyamatos szigorításon ment keresztül.^[71] A politikai szervezetek (pártok) finanszírozásáról szóló törvényt^[72] 1995-ben fogadták el, azonban a jogszabály a későbbiekben számos módosításon esett át.

[65] Lengyel párttv. 25. cikk 10. bekezdés. Lásd pl. a Jog és Igazságosság (PiS) kimutatását: <http://bip.pis.org.pl/rejestr-wplat-2022/2023>.

[66] Lengyel párttv. 27a. cikk 1. és 4. bekezdés.

[67] Lengyel párttv. 27a. cikk 6. bekezdés. Lásd pl. a PiS kimutatását: <http://bip.pis.org.pl/rejestr-umw-2022/2023>.

[68] Pl. <https://bip.lewica.org.pl/>, <http://bip.platforma.org/> (BIP = biuletynu informacji publicznej, azaz közérdekű információk).

[69] Lásd pl. a PiS honlapját: <http://bip.pis.org.pl/udostpnianie-informacji>.

[70] Cigane, 2022, 3.

[71] Ikstens, 2008.

[72] Politisko organizāciju (partiju) finansēšanas likums, 07.09.1995. (a továbbiakban: Lett pártfinanszírozási tv.).

A pártoknak – az elektronikus adatbeviteli rendszer útján – négyféle beszámolót/adatszolgáltatást kell benyújtaniuk a 2002-ben létrehozott, nagyfokú autonómiával rendelkező Korrupciómegelőzési és Korrupcióellenes Iroda (*Korrupcijas novēršanas un apkarošanas birojs* – a továbbiakban: KNAB) részére.^[73] A viszonylag rövid éves beszámoló csak a legfontosabb pénzügyi mutatókat tartalmazza.^[74] (Érdekeséggéppen: a dokumentumban a pártok az éves politikai tevékenységüket is összefoglalják szöveges formában.) Ezen felül a beszámolóban meg kell jelölni azon egyesületek nevét és nyilvántartási számát,

- amelyeknek az adott párt tagja
- amelyeknek az adott párt alapítója
- amelyeket az adott párt támogatásban részesített (az összeggel együtt).^[75]

A beszámolóhoz csatolni kell továbbá:

- a belépési és a tagdíjakról szóló kimutatást, feltüntetve a befizetők nevét, személyi azonosító számának első hat számjegyét, valamint a befizetett összeget^[76]
- a költségvetési támogatásban részesülő pártok esetén a költségvetési támogatás felhasználásáról szóló kimutatást^[77]
- a könyvvizsgálói jelentést, amennyiben a párt éves pénzforgalma meghaladja a havi minimálbér 10-szeresét (kb. 2,73 millió Ft).^[78]

Az adományokról külön jelentést kell készíteni, és az adomány elfogadásától vagy visszautasításától számított 15 napon belül tájékoztatni kell a KNAB-ot.^[79] Az adományokat az összeghatárra tekintet nélkül közzéteszik a KNAB honlapján.

A harmadik dokumentum a havi minimálbért meghaladó csatlakozási vagy tagdíjakról szóló negyedéves jelentés. A párt negyedévente tájékoztatja a KNAB-ot azokról a befizetőkről, akik egy naptári évben a havi minimálbért (kb. 273 ezer Ft) meghaladó összegben fizettek a párt részére csatlakozási és/vagy tagdíjat. Ezeket az információkat is közzéteszi a KNAB honlapján.^[80]

[73] Lett pártfinanszírozási tv. 85. cikk (2) bekezdés.

[74] Lásd pl. az Új Egység párt (JV) beszámolóját: https://edis.knab.gov.lv/storage/report_notices/owYWRflGYhkd34DvHdx1AwMU8YrBLm5siegYO6df.pdf.

[75] Lett pártfinanszírozási tv. 85. cikk (21) bekezdés. Mivel ezen adatoknak nem találtuk nyomát a lett pártok beszámolóiban, a KNAB-hoz fordultunk. A KNAB tájékoztatása alapján ezen információk ugyan nem kerülnek bele a nyilvánosságra hozott éves beszámolóba, de erre irányuló igény esetén kiadják a vonatkozó adatokat.

[76] Lett pártfinanszírozási tv. 3. cikk (2) bekezdés.

[77] Lett pártfinanszírozási tv. 74. cikk (3) bekezdés.

[78] Lett pártfinanszírozási tv. 11. cikk.

[79] Lett pártfinanszírozási tv. 4. cikk.

[80] Lett pártfinanszírozási tv. 3. cikk (3) bekezdés.

(A negyedik beszámoló a választási időszakhoz kötődik,^[81] így ennek bemutatásától eltekintünk.)

A KNAB honlapjáról nemcsak a dokumentumok tölthetőek le, hanem az adatok is kiválóan kereshetőek és exportálhatóak.^[82] Lehet pártra, időszakra, az adományozó/tagdíjfizető nevére és az adomány összegére is szűrni.

A beszámolókra vonatkozó további előírásokat nem a törvény tartalmazza, hanem a tárgykörben kiadott kormányrendeletek.^[83] Utóbbiak értelmében a pénzügyekre vonatkozó adatok négy részből állnak:^[84]

1. Mérleg
2. Bevételek és kiadások
3. Cash flow kimutatás
4. Az állami költségvetési támogatás felhasználása^[85]

A beszámolókat átnézve megállapítható, hogy az Excel-táblázatban mintegy 80 sornyi adat vonatkozik a pénzügyekre.

A bevételeket a következő bontásban kell benyújtani:

1. Csatlakozási és tagsági díjak
2. Adományok
3. Örökségek
4. Gazdasági tevékenységekből származó bevételek
5. Költségvetési támogatás
6. Egyéb bevételek

A kiadások szerkezete a következő:

1. Helyiségek bérleti díja és kapcsolódó szolgáltatások
2. Egyéb ingatlanok és ingóságok bérleti díja
3. Kommunikációs és internetszolgáltatások
4. Közlekedési szolgáltatások
5. Reklámszolgáltatások

[81] Lett pártfinanszírozási tv. 82. cikk.

[82] Elérhető: <https://info.knab.gov.lv/lv/db/ziedojumi/>.

[83] Politisko organizāciju (partiju) informācijas par iestāšanās naudām, biedru naudām, dāvinājumiem (ziedojumiem), vēlēšanu ieņēmumu un izdevumu deklarāciju un gada pārskatu iesniegšanas un publicēšanas noteikumi – Ministru kabineta noteikumi Nr. 417, 2019; Politiskajām organizācijām (partijām) piešķirtā valsts budžeta finansējuma izlietojuma noteikumi – Ministru kabineta noteikumi Nr. 24, 2020; Noteikumi par politisko organizāciju (partiju) un to apvienību gada pārskatiem – Ministru kabineta noteikumi Nr. 569, 2021.

[84] Lásd pl. a JV adatait tartalmazó Excel-táblázatot: https://info.knab.gov.lv/lv/db/deklaracijas_excel/?id=29032023-97086817&type=1&xlsx.

[85] A pártoknak tehát külön nyilatkozniuk kell, hogy az állami költségvetésből kapott támogatást mire fordították. A Lett pártfinanszírozási tv. 74. cikk (1) bekezdése korlátozza, hogy a támogatást mire lehet fordítani.

6. Egyéb szolgáltatások
7. Bérek és egyéb kifizetések természetes személyeknek
8. Nyomtatott anyagokkal (pl. újságok, folyóiratok, könyvek) kapcsolatos kiadások
9. Nyilvános rendezvények szervezésével kapcsolatos kiadások
10. Jótékonyági rendezvények szervezésével kapcsolatos kiadások, adományok
11. Dologi kiadások
12. A befektetett eszközök és immateriális javak értékcsökkenése és amortizációja
13. Egyéb kiadások

A fentebb hivatkozott kormányrendeletek igen részletes útmutatót tartalmaznak arról, hogy melyik bevételt, illetve kiadást hol kell elszámolni.

8. Litvánia

A litván szabályozás számos változáson esett át az elmúlt évtizedekben, és fokozatosan szigorodtak a pártok gazdálkodására vonatkozó előírások. Ez utóbbi azzal is összefüggött, hogy a pártok kezdetben – a kelet-közép-európai térségben szokatlan módon – nem részesültek állami támogatásban. Az éves költségvetési támogatást csak 1999-ben vezették be, míg a kampánykiadások részleges állami megtérítésére 2004-től van lehetőség.^[86]

A közelmúlt fontos fejleménye, hogy 2022-ben egy új törvény született a politikai szervezetekről.^[87] Tekintve, hogy az új jogszabály csak 2022. szeptember 1-jén lépett hatályba, a pártok legfrissebb, 2022-es évre vonatkozó pénzügyi beszámolóit még a régi törvény^[88] alapján kerültek összeállításra. A pártok gazdálkodására és a pénzügyi beszámolási kötelezettségekre vonatkozó szabályozás azonban nem változott jelentősen, így az elemzésünkben írtak az új törvény keretei között is érvényesek lesznek. Lengyelországhoz hasonlóan Litvániában is komplikált beszámolási rendszer működik, amely felett a Legfelsőbb Választási Bizottság (*Vyriausioji rinkimų komisija* – a továbbiakban: VRK) őrködik.

A pártok éves beszámolója a következőket tartalmazza:^[89]

- pénzügyi helyzetre vonatkozó kimutatás
- működési eredménykimutatás
- a pénzügyi kimutatásokhoz fűzött megjegyzések.

A beszámolóhoz a következő mellékleteket kell csatolni:^[90]

[86] Unikaitė, 2008; Simonaitytė – Jankauskaitė, 2016.

[87] Politinių organizacijų įstatymas 2022 m. rugsėjo 15 d. Nr. XIV-1415 (a továbbiakban: Litván párttv.).

[88] Lietuvos Respublikos politinių partijų įstatymas 1990, Nr.29-692.

[89] Litván párttv. 23. cikk 3. bekezdés. Ez a gyakorlatban három külön dokumentumot jelent.

[90] Litván párttv. 23. cikk 2. bekezdés.

- az állami költségvetési előirányzatok felhasználásáról szóló jelentés
- a párt tevékenységének finanszírozásáról szóló jelentés, feltüntetve a politikai szervezet tevékenységének finanszírozási forrásait és kiadásait
- tájékoztatást a terjesztett politikai reklámról és annak finanszírozási forrásairól.

A tagdíjfizetési nyilvántartást, valamint a könyvvizsgálói jelentést szintén mellékelni kell.^[91] (Utóbbira csak akkor van szükség, ha a párt éves bevétele meghaladta a havi átlagfizetés 200-szorosát, vagy ha a párt költségvetési támogatásban részesült.^[92])

A fentiek alapján tehát a nagyobb pártoknak nem kevesebb, mint hét dokumentumot kell benyújtania, beleértve a könyvvizsgálói jelentést is. A dokumentumokat – természetesen pártonként – áttekinthető és letölthető formában tartalmazza a VRK honlapja.^[93]

A pártok beszámolóinak szerkezetére a nonprofit korlátolt felelősségű jogi személyek számviteli és pénzügyi beszámolásának elkészítéséről és benyújtásáról szóló pénzügyminiszteri rendelet^[94] előírásai az irányadók, azaz a pártok ebből a szempontból a nonprofit szervezetekkel azonos elbírálás alá esnek. A rendelet értelmében a pártok bevételeit a következő bontásban kell feltüntetni:

1. Tagdíjak
2. Költségvetési támogatás
3. Egyéb tevékenységekből származó bevételek
 - 3.1. Kiadói tevékenység
 - 3.2. Sajtótermékek és árucikkek terjesztése
 - 3.3. Saját vagyon kezelése és elidegenítése
 - 3.4. Politikai és kulturális rendezvények szervezése
 - 3.5. Egyéb tevékenységek
4. Bankkölcsönök
5. Bankszámlán lévő pénzeszközök kamatai
6. Az adóhatóság részesedése a lakosság által a pártnak önkéntesen befizetett éves jövedelemadóból
7. Egyéb bevételek
 - 7.1. A korábbi években befizetett választási kaució visszatérítése
 - 7.2. Politikai kampányalapok egyenlegei
 - 7.3. Egyéb

[91] Litván párttv. 23. cikk 4. bekezdés.

[92] Litván párttv. 25. cikk 1. bekezdés.

[93] Elérhető: <https://www.vrk.lt/2022-far>.

[94] Lietuvos Respublikos Finansų Ministro [sakymas dėl pelno nesiekiančių ribotos civilinės atsakomybės juridinių asmenų buhalterinės apskaitos ir finansinės atsakomybės sudarymo ir pateikimo taisyklių patvirtinimo 2004 m. Lapkričio 22 d. Nr. 1k-372.

A kiadásokat még részletesebben kell kategorizálni:

1. Politikai kampányfinanszírozás
2. Választási befizetés
3. Eszközbeszerzés
 - 3.1. Tárgyi eszközök beszerzése
 - 3.2. Forgóeszközök beszerzése
4. Elszámolás a munkavállalókkal
5. Adók és egyéb hozzájárulások az állami költségvetéshez
6. Politikai reklám
7. Szolgáltatásvásárlással kapcsolatos kiadások
 - 7.1. Közüzemi szolgáltatások
 - 7.2. Kommunikációs szolgáltatások
 - 7.3. Könyvvizsgálói szolgáltatások
 - 7.4. Jogi szolgáltatások
 - 7.5. Tárgyi eszközök bérbeadása, javítása
 - 7.6. Szállítási szolgáltatások
 - 7.7. Egyéb szolgáltatások
 - 7.7.1. Vendéglátás
 - 7.7.2. Kereskedelmi cikkek
 - 7.7.3. Társadalmi felmérések
 - 7.7.4. Kommunikációs szolgáltatások
 - 7.7.5. Rendezvények szervezése
 - 7.7.6. Szervezési szolgáltatások
 - 7.7.7. Papír- és írószerek
 - 7.7.8. Közüzemi szolgáltatások
 - 7.7.9. Egyéb kötelezettségek
8. Politikai kampánytartozások visszafizetése
9. A párt által felvett hitelek visszafizetése
10. Átutalások az állami költségvetésbe a CEC határozatai alapján
11. Egyéb kiadások

Megjegyzendő, hogy a politikai reklámokra (hirdetésekre) vonatkozó adatokat igen részletes bontásban kell közzétenni: többek közt meg kell jelölni a reklám gyártóját és terjesztőjét, a megjelenés felületét (pl. nyomtatott sajtó, internet, kultúr), a számla sorszámát, a reklám megjelenésének időpontját, valamint a szolgáltatás díját.

A VRK honlaja a beszámolókat táblázatos formában, összesítve is feldolgozza, aminek köszönhetően pl. egy Excel-fájlban elérhető a mintegy 60 párt összes kiadása és bevétele kategóriánkénti bontásban.^[95]

[95] A 2022-es beszámolókból készült táblázatot lásd: <https://www.vrk.lt/documents/10180/770850/VFA+2023-04-26/48f8877c-cef1-4ceb-992e-30d2048238be>.

A törvény a fenti beszámolási kötelezettségeket további előírásokkal egészíti ki. A pártoknak egyrészt nyilvánosságra kell hozniuk a 360 eurónál (kb. 137 ezer Ft) magasabb tagdíjat fizető személyek nevét.^[96] (Ezek az adatok nem a VRK honlapján, hanem a választási honlapon találhatóak meg.^[97]) Másrészt a pártoknak rendkívül széles körben kell közzétenniük az általuk megkötött szerződések adatait. A Közbeszerzési Szolgálat online adatbázisában lényegében összeghathár nélkül megtalálhatóak a párt beszerzései.^[98] Az adatbázis számos szempont alapján szűrhető (pl. értékhatár, szerződés tárgya, beszállító). Harmadrészt a törvény előírja a pártoknak, hogy negyedéveként nyújtsák be a megelőző negyedév bankszámlakivonatát,^[99] azonban ezek a kivonatok nem nyilvánosak.

9. Románia

Romániában a pártok gazdálkodásának átláthatóságával kapcsolatos jogi szabályozás az 1990-es években meglehetősen alacsony szinten állt.^[100] Érdemi változás az ezredfordulót követően, a 2000-es évek derekán történt: előbb 2003-ban elfogadták a jelenleg is hatályban lévő politikai pártokról szóló törvényt,^[101] majd pedig 2006-ban a politikai pártok és választási kampányok finanszírozásáról szóló törvényt.^[102] Mindkét jogszabályt – de különösen a pártfinanszírozási törvényt – számos alkalommal módosították az elfogadásuk óta eltelt két évtizedben.

A jelenleg hatályos román szabályozás – amely egy meglehetősen komplikált beszámolási rendszert intézményesített – több, a pártok gazdálkodásával összefüggő dokumentum benyújtásának a kötelezettségét írja elő. Romániában a 2003-ban felállított Állandó Választási Hatóság (*Autoritatea Electorală Permanentă* – a továbbiakban: AEP) az a szerv, amely jogosult ellenőrizni – egyebek mellett – azt, hogy a pártok gazdálkodása és pénzügyi tevékenysége megfelel-e a vonatkozó jogszabályi előírásoknak.^[103] Ezzel összefüggésben a pártoknak az AEP irányába az alábbi négy beszámolót és jelentést kell elkészíteniük.

Az előző évi bevételekről és kiadásokról szóló részletes jelentést április 30-ig kell benyújtani, kitérve a következőkre is:^[104]

[96] Litván párttv. 26. cikk 1. bekezdés.

[97] Elérhető: <https://www.rinkejopuslapis.lt/ataskaitu-formavimas>. Az adatbázis rendkívül jól kezelhető, több szempont szerint szűrhető; az eredmények Excel-formátumban is letölthetőek.

[98] Lásd pl. a Litván Gazdák és Zöldek Uniója (LVŽS) beszerzéseit: <https://tinyurl.com/2dxrxc5w>.

[99] Litván párttv. 23. cikk 6. bekezdés.

[100] Roper – Moraru – Iorga, 2008.

[101] Lege nr. 14 din 9 ianuarie 2003 a partidelor politice (a továbbiakban: Román párttv.).

[102] Legea nr. 334/2006 privind finanțarea activității partidelor politice și a campaniilor electorale (a továbbiakban: Román pártfinanszírozási tv.). A szabályozás fejlődésének bemutatására lásd: Matiuța, 2017, 38-40.; Rada, 2019, 86.

[103] Vö. Román pártfinanszírozási tv. 42. § (1) bekezdés, valamint 44. § (1) bekezdés.

[104] Román pártfinanszírozási tv. 49. § (1)–(2) bekezdés.

- a Román párttv. rendelkezéseivel összhangban a pártok belső szervezetei, valamint a párttal közvetlen vagy közvetett kapcsolatban álló személyek bevételeire és kiadásaira vonatkozó információk^[105]
- a Román pártfinanszírozási törvény rendelkezéseivel összhangban annak a pártnak nem minősülő egyesülési formának a bevételei és kiadásai, amellyel az adott párt társult.^[106]

A pártok éves pénzügyi kimutatásukat az illetékes adóhatóságnál történő nyilvántartásba vételüket követő 15 napon belül kötelesek benyújtani az AEP-hez.^[107]

Az állami költségvetésből támogatásban részesülő pártok által készített éves pénzügyi kimutatásokat kötelező könyvvizsgálatnak alávetni. Az érintett pártok a könyvvizsgálat eredményét az ellenőrzés időpontjától számított 60 napon belül kötelesek megküldeni az AEP-nek.^[108] A könyvvizsgálat lefolytatása során a számviteli törvény rendelkezéseit kell alkalmazni.^[109]

A pártoknak további jelentéseket és információkat is be kell nyújtaniuk az AEP-nek:^[110]

1. Tagdíjakból származó bevételek (a megelőző pénzügyi évben a minimálbér bruttó összegének 10-szeresét [kb. 2,6 millió Ft] meghaladó tagdíjat fizető párttagok nevesítve)
2. Azon természetes és jogi személyek listája (a törvény által meghatározott azonosító adatok feltüntetésével együtt), akik az előző pénzügyi évben:
 - 2.1. olyan adományokat nyújtottak a pártnak, melynek értéke meghaladja a minimálbér bruttó összegének 10-szeresét
 - 2.2. olyan kölcsönöket nyújtottak a pártnak, melynek összege meghaladja a minimálbér bruttó összegének százszorosát
 - 2.3. olyan kölcsönöket nyújtottak a pártnak, melynek összege nem haladja meg a minimálbér bruttó összegének százszorosát
 - 2.4. ún. bizalmas adományokat nyújtottak
3. Adományok, amit a párt olyan nemzetközi politikai szervezettől kapott, amelynek tagja, vagy amellyel együttműködésben áll
4. Egyéb bevételi források:
 - 4.1. Meghatározott tevékenységekből származó jövedelem (pl. kiadványok terjesztéséből; kulturális, társadalmi, sport-, és politikai ren-

[105] Vö. Román párttv. 4. § (4) bekezdés.

[106] Vö. Román pártfinanszírozási tv. 17. §.

[107] Román pártfinanszírozási tv. 49. § (3) bekezdés.

[108] Román pártfinanszírozási tv. 45. §.

[109] Román pártfinanszírozási tv. 49. § (5) bekezdés.

[110] Román pártfinanszírozási tv. 51. §. Megjegyzendő, hogy a pártoknak jogszabályi kötelezettséggént jelenik meg az is, hogy ezeket a jelentéseket és információkat Románia Hivatalos Közlönyének I. részében publikálják.

dezvények szervezéséből; a párt tulajdonában lévő ingatlanok bérbeadásából és értékesítéséből származó jövedelem)

4.2. Betéti kamatok

5. A párt, valamint egy pártnak nem minősülő egyesületi forma társulása esetén, az utóbbi által a pártnak biztosított pénzügyi hozzájárulás összege a tárgyévben
6. A választási kampányok finanszírozásával kapcsolatos jelentések és nyilatkozatok

Az AEP a fenti dokumentumokat és információkat, valamint azok összefoglaló változatait a benyújtást követő 5 napon belül közzéteszi honlapján.^[111] A dokumentumok egy része (a kiadások és a bevételek) Excel-fájlban is letölthetőek, de van, ami csak szkennelt formátumban érhető el.

10. Szlovákia

Az 1990-es években Szlovákiában rendkívül alacsony fokú volt a pártok gazdálkodásának átláthatósága. Az éves pénzügyi beszámolók minimális információt tartalmaztak a pártok gazdálkodásáról, és nem is volt kötelező nyilvánossá tenni őket.^[112] 2000-ben több jelentős szigorítás történt, majd 2005-ben elfogadták a politikai pártokról és mozgalmakról szóló, jelenleg is hatályos törvényt,^[113] amely a korábbihoz képest egy sokkal koherensebb és részletesebb szabályozást jelent.^[114] A jogszabály meglehetősen széleskörű adatszolgáltatási kötelezettséget ír elő a pártok részére. A tárgyévet követő április 30-ig benyújtandó pénzügyi beszámoló 17 elemű tartalma a következő:^[115]

1. Auditált pénzügyi kimutatások
2. A párt pénzügyi helyzetére vonatkozó információk legalább a két közvetlenül megelőző pénzügyi évre vonatkozóan
3. A beszámoló tárgyát képező időszak után bekövetkezett különösen jelentős események
4. A nyereség felosztására vagy a veszteségek rendezésére vonatkozó javaslat
5. A párt bevételei a következő bontásban:
 - 5.1. Tagdíjak
 - 5.2. Adományok és egyéb ingyenes juttatások

[111] Román pártfinanszírozási tv. 49. § (4) bekezdés. A dokumentumok elérhetőek: <https://finantarepartide.ro/>.

[112] Rybář, 2011, 6.

[113] 85 Zákon zo 4. februára 2005 o politických stranách a politických hnutiach (a továbbiakban: Szlovák párttv.).

[114] Casal Bértoa – Deegan-Krause – Učen, 2014, 361.

[115] Szlovák párttv. 30. § (2) bekezdés.

- 5.3. Öröklés
- 5.4. Ingó vagy ingatlan vagyon értékesítéséből vagy bérbeadásából származó jövedelem
- 5.5. Bankbetétekből származó kamatjövedelem
- 5.6. Gazdasági társaságok nyereségéből származó részesedés
- 5.7. Nyilvánosan forgalmazott értékpapírokból származó jövedelem
- 5.8. Kölcsönökből és hitelekből származó jövedelem
- 5.9. Állami költségvetésből származó hozzájárulások és a külön jogszabályok szerinti kötelezettségek teljesítéséből származó egyéb bevétele
6. Kölcsönökből vagy hitelekből származó jövedelmek
7. Ajándékok és egyéb térítésmentes ügyletek
8. Hatósági igazolás a köztartozásmentességről
9. Párttagok száma tárgyév december 31-én
10. Nyilvántartás a tagdíjakról (befizetés időpontja, összeg, befizető neve és lakcíme)
11. Összesítés a lejárt tartozásokról (feltüntetve a hitelező azonosítására szolgáló adatokat, a kötelezettség összegét és keletkezés jogcímét)
12. A párt által alapított vagy kizárólagos tulajdonában álló gazdasági társaság beszámolóját a tárgyévre vonatkozóan
13. A tárgyévben az egyes választási típusok tekintetében felmerült választási kampányköltségek összefoglalóját külön jogszabály szerinti bontásban
14. Az éves beszámolóról szóló könyvvizsgálói jelentés
15. A párt honlapjának elérhetősége
16. A tárgyévben 25 ezer eurót (kb. 9,9 millió Ft) meghaladó értékben árut vagy szolgáltatást nyújtó beszállítók azonosítására szolgáló adatok
17. A párt végrehajtó szerve tagjainak azonosítására szolgáló adatok

A számviteli előírásoknak megfelelő^[116] éves beszámolót az Állami Választási és Pártfinanszírozási Ellenőrző Bizottság (*Štátna komisia pre voľby a kontrolu financovania politických strán* – a továbbiakban: SKVK) részére kell benyújtani. Mivel a törvény kifejezetten a papír alapú benyújtást írja elő, az SKVK honlapjára a szkennelt változat kerül fel. Tapasztalataink alapján a digitalizált dokumentumokban nem minden esetben működik a karakterfelismerés, így azokban többnyire csak „manuális” keresést lehet végezni. A beszámolók szerkezete a fenti 17 szemponton alapul. Az SKVK honlapján a pártok beszámolói 2015-re visszamenőleg érhetőek el;^[117] a korábbi évekre vonatkozó dokumentumok (2003–2014) a parlament honlapjáról^[118] tölthetőek le.

Az éves beszámolón felül a párt minden év március 31-ig köteles a honlapján közzétenni azon személyek listáját, akik a havi minimálbér kétszeresét (hozzá-

[116] Szlovák párttv. 20. § (6) bekezdés.

[117] Elérhető: <https://www.minv.sk/?vyrocnespravyps>.

[118] Elérhető: https://www.nrsr.sk/web/?sid=financne_spravy_stran.

vetőlegesen 573 ezer Ft-ot) meghaladó pénzbeli vagy nem pénzbeli adományt juttattak a párt részére.^[119] A listának legalább öt éven át elérhetőnek kell lennie a párt honlapján.^[120] A kölcsönökre vonatkozó adatokat (juttató fél adatai, összeg, kamat, visszafizetési határidő) szintén teljes egészében nyilvánosságra kell hozni a honlapon.^[121]

11. Szlovénia

Szlovéniában a pártok működésére és gazdálkodására vonatkozó legfontosabb szabályokat a politikai pártokról szóló törvény^[122] rögzíti, amit hosszú, több éves előkészítést követően 1994-ben fogadott el a parlament.^[123] A szlovén jogalkotó a törvény megalkotása során nyugat-európai mintákat vett alapul, hiszen a jogszabály tartalmában az akkori német, osztrák és spanyol jogi szabályozást követte.^[124] Bár az elmúlt három évtizedben több alkalommal is módosították a törvényt, megállapítható, hogy Szlovéniában a pártok működésére és gazdálkodására vonatkozó jogi szabályozás nagyjából egységes képet mutat, amit jelentős változások nem jellemeznek. A pártok éves pénzügyi beszámolójának tartalmát, valamint a benyújtás módját egy 2014-es belügyminiszteri rendelet szabályozza részletesen.^[125]

A Szlovén párttv., valamint a BM rendelet általános jelleggel rögzíti, hogy a pártoknak az éves pénzügyi beszámolójukat a számviteli előírásoknak és standardoknak megfelelően kell elkészíteniük.^[126] A pártok éves pénzügyi beszámolójának két fő tartalmi eleme van: a számviteli beszámoló, valamint az üzleti jelentés. A számviteli beszámolónak tartalmaznia kell a pénzügyi kimutatásokat (számviteli mérleg, illetve a párt bevételeiről és kiadásairól szóló pénzügyi kimutatás), valamint az ezzel kapcsolatos magyarázatokat.^[127] A pénzügyi beszámoló elkészítéséhez szükséges formanyomtatványokat a BM rendelet mellékletei rögzítik.

A Szlovén párttv. rendelkezései értelmében az éves pénzügyi beszámolóban a bevételeket az alábbi bontásban kell feltüntetni:^[128]

[119] Szlovák párttv. 22. § (5) bekezdés. Lásd pl. a Szabadság és Szolidaritás (SaS) 2022-re vonatkozó listáját: https://www.sas.sk/admin/core/Main.php?file-file_id=567&method=downloadFile&download=1&_=1698937670159.

[120] Szlovák párttv. 22. § (6) bekezdés.

[121] Szlovák párttv. 22. § (7) bekezdés.

[122] Zakon o političnih strankah (Uradni list RS, št. 100/05) (a továbbiakban: Szlovén párttv.).

[123] Fink-Hafner, 2001, 247., 254-255.

[124] Toplak, 2007, 171-172.

[125] Pravilnik o vsebini in načinu predložitve letnega poročila političnih strank (Uradni list RS, št. 50/14) (a továbbiakban: BM rendelet).

[126] Szlovén párttv. 24. § (1) bekezdés, valamint BM rendelet 2. §.

[127] BM rendelet 3. §, valamint 4. § (1) bekezdés.

[128] Szlovén párttv. 24. § (1) bekezdés.

1. Tagdíjak
2. Természetes személyektől származó hozzájárulások
3. Ingatlanátruházásból származó jövedelem
4. Ajándékozásból származó jövedelem
5. Egyéb nem pénzbeli hozzájárulásból származó jövedelem
6. Állami költségvetésből származó jövedelem
7. Helyi önkormányzatok költségvetéséből származó jövedelem

A kiadások szerkezete a számviteli előírásokat követi:

1. Természetes személyek minden egyéni hozzájárulása, amennyiben a hozzájárulások összege meghaladja a havi bruttó átlagkereset (kb. 866 ezer Ft) összegét (ebben az esetben a pártoknak további adatszolgáltatási kötelezettsége is van, mivel beszámolójukban fel kell tüntetni a hozzájárulást nyújtó természetes személy nevét, lakcímét, valamint a hozzájárulás pontos összegét)^[129]
2. Bank, hitelintézet vagy természetes személy által nyújtott kölcsönre vonatkozó információk (kölcsön összege, kamat, törlesztési időt, a kölcsönt nyújtó intézmény vagy természetes személy azonosítására szolgáló adatok)^[130]
3. Választások és népszavazások költségeinek feltüntetése a választásokról és népszavazásokról szóló törvényben meghatározott módon
4. A Szlovén párttv. megsértésével juttatott hozzájárulások
5. Adományok humanitárius célokra vagy fogyatékkal élő szervezeteknek^[131]
6. A párt vagyona, valamint a vagyonban bekövetkezett változások pontos leírása (vagyonnövekedés esetén annak forrását is meg kell jelölni, amennyiben a növekedés meghaladja az öt havi bruttó átlagkereset [kb. 4,33 millió Ft] összegét)
7. Azoknak a jogi személyeknek a megjelölése, amelyekben a párt legalább 20%-os tulajdonrészrel vagy meghatározó befolyással rendelkezik (csatolva az ilyen jogi személyek éves beszámolóját, gazdasági társaságok esetében pedig az éves beszámoló könyvvizsgálói jelentését is, függetlenül attól, hogy a szlovén társasági törvény az adott gazdasági társaság vonatkozásában előírja-e az éves beszámoló kötelező könyvvizsgálatát vagy sem)
8. Az ifjúsági és női szervezet (ha van ilyen) bevételei és kiadásai^[132]

A pártok pénzügyi beszámolójukat a tárgyévet követő év március 31-ig a Szlovén Nyilvántartási és Szolgáltatási Ügynökséghez (*Agencija RS za javnopravne evidence in storitve* – a továbbiakban: AJPES) elektronikus formában kö-

[129] Vö. Szlovén párttv. 22. § (7) bekezdés.

[130] Vö. Szlovén párttv. 22. § (8) bekezdés.

[131] Vö. Szlovén párttv. 21. § (6) bekezdés.

[132] Szlovén párttv. 24. § (2) bekezdés.

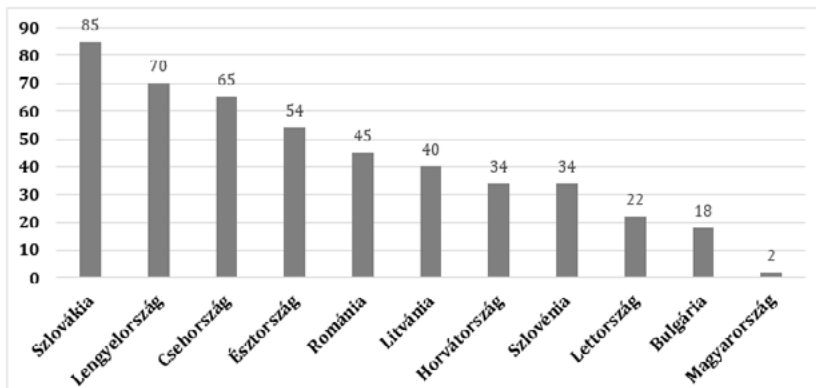
telesek benyújtani. Az AJPES a beérkezett beszámolókat a benyújtási határidő lejártát követő 15 munkanapon belül nyilvánosan közzéteszi honlapján.^[133] Az AJPES adatbázisa kimondottan felhasználóbarát; az adatok – a szöveges beszámoló kivételével – angolul is elérhetőek, illetve Excel-fájlban is exportálhatóak.

III. ÖSSZEVETÉS – A MAGYAR SZABÁLYOZÁS A KÜLFÖLDI MEGOLDÁSOK TÜKRÉBEN

A következőkben három szempont – a pénzügyi beszámolók terjedelme, részletessége és hozzáférhetősége – alapján vetjük össze a 11 vizsgált országot úgy, hogy a hazai szabályozást és gyakorlatot állítjuk a középpontba.

1. A pénzügyi beszámolók terjedelme

Bár a terjedelem önmagában természetesen nem alkalmas a pénzügyi beszámolók teljességének és mélységének megítélésére, azonban egy közelítő képet mindenképpen ad arról, hogy a jogalkotó mennyiben tartja fontosnak a pártok gazdálkodásának transzparenciáját. Kutatásunk során megvizsgáltuk mind a 11 ország jelenlegi legnagyobb parlamenti pártjának a 2022-es pénzügyi beszámolóját, illetve – ha volt ilyen – az ehhez kapcsolódó dokumentumokat, mellékleteket. Az 1. ábra az oldalszámban mért eredményeket illusztrálja.

1. ábra: A legnagyobb parlamenti párt nyilvános pénzügyi dokumentációjának terjedelme (oldal) (Forrás: a Szerzők szerkesztése)

[133] BM rendelet 21. és 23. §. A pártok éves pénzügyi beszámolói az AJPES honlapján érhetőek el: <https://www.ajpes.si/lscem>.

A kezdetleges vizsgálati módszer minden korlátja ellenére is szembeötlő, hogy míg a hazai jogi szabályozásnak egy kétoldalas beszámoló is eleget tesz, addig a többi országban ennél nagyságrendekkel hosszabb (és ennek megfelelően értelemszerűen részletesebb) a nyilvánosságra hozandó pénzügyi dokumentáció. Ismét hangsúlyozzuk, hogy tisztában vagyunk ezen mérési módszer korlátjaival, azonban a magyar érték olyan mértékben elút a többi országtól, hogy álláspontunk szerint a fenti adatsor még így is bír relevanciával.

2. A pénzügyi beszámolók részletessége

A pénzügyi beszámolók tartalmának összevetése nem könnyű feladat, hiszen az egyes országok jogi szabályozása egymástól lényegesen eltérő struktúrában és eltérő adatokra teszi kötelezővé az adatszolgáltatást. Az azonban élesen kirajzolódott, hogy messze a magyar pártok pénzügyi dokumentációja a legszegényesebb. Ezzel kapcsolatban a következőket emeljük ki:

1. A 11 vizsgált állam közül a magyar az egyetlen, ahol a pártok részére előírt pénzügyi kimutatás nem felel meg a számvitel elveinek. Amint fentebb láttuk, a pénzügyi dokumentációnak a másik 10 ország mindegyikében kifejezetten meg kell felelnie a számviteli törvény előírásainak (bár esetenként speciális szabályok vonatkoznak a pártokra).
2. A hazai szabályozás szintén egyedülállóan bizonyult a tekintetben is, hogy a pártok nem kötelesek könyvvizsgálói jelentést csatolni a benyújtott pénzügyi kimutatásaikhoz.
3. Tartalmi szempontból is szembeötlő a Ptv. elnagysága: a hazai törvény alapján bevételek és a kiadások kimutatását hat, illetve hét sorban „le lehet tudni”. A külföldi szabályozással összevetve különösen a kiadásoknál nagy a kontraszt, hiszen a Ptv. rendkívül átfogó kategóriákkal (pl. „működési kiadások”, „politikai tevékenység kiadása”) dolgozik, és így a pénzügyi kimutatásokból nem állapítható meg, hogy ezek az esetenként többszázmilliós vagy milliárdos tételek mit takarnak – ezzel szemben a Litván Gazdák és Zöldek Uniója (LVŽS) pénzügyi dokumentációjából még az is kiderül, hogy a párt a Pryzmat nevű cégtől 2023. június 1-jén 47 euróért (!) nyomtatópatront vásárolt. Ami a bevételi oldalt illeti, a Ptv. értelmében csak az 500 ezer Ft feletti hozzájárulásokat kell nevesítve feltüntetni. Amint fentebb utaltunk rá, a vizsgált külföldi országok felében (Csehország, Észtország, Horvátország, Lettország, Szlovénia) az adományozó nevét (és egyéb adatait) az összeghatárra tekintet nélkül nyilvánosságra hozzák. A skála másik végpontján Romániát találjuk, ahol csak a kb. 2,6 millió Ft feletti adományok esetén áll fenn ez a kötelezettség. Lengyelországban hozzávetőlegesen 850 ezer Ft, Szlovákiában

573 ezer Ft, Litvániában pedig 140 ezer Ft ez a határ,^[134] vagyis a Ptv. ebből a szempontból nem üt el élesen a térség megoldásaitól. Nagyobb problémát jelent, hogy a Ptv. kizárólag az adományozó nevét rendeli el feltüntetni, ami egy gyakoribb név esetén nem segíti a transzparenciát. A Ptv.-hez képest mindegyik külföldi szabályozás szigorúbb, ugyanis az adományozó neve mellett nyilvánossá válik pl. az adóazonosító jelének néhány számjegye és/vagy a születési dátuma, a település neve stb., elősegítve ezzel a donor beazonosítását.

4. A Ptv. másik komoly fogyatékoságát a bevételi oldalon a hitelek (kölcsonök) jelentik, ugyanis ezek „beolvadnak” az „egyéb bevételek” közé, így a hitelfelvételre vonatkozóan semmilyen információ (mennyit, mikor, kitől, milyen feltételekkel) nem derül ki a pénzügyi kimutatásból.^[135]

3. A pénzügyi beszámolók hozzáférhetősége

Bár napjainkban minden demokratikus jogállammal szemben alapvető követelmény a pártok pénzügyi-gazdálkodási adatainak nyilvánossága, érdemes azt is megvizsgálni, hogy a nyilvánosságra hozatalnak milyen formában tesznek eleget a pártok és a keresett információk mennyire könnyen hozzáférhetőek. A tájékozódni kívánó választópolgár, újságíró vagy kutató számára nem mindegy, hogy az információkeresést hatékonyan szolgáló, többféle szűrési-lekérdezési módot kínáló, az adatok további feldolgozását megkönnyítendő, akár angolul is elérhető adatbázisról van szó, vagy pedig semmiféle kereshetőséget nem biztosító felületről (rosszabb esetben felületekről) kell begyűjteni, szétszálazni a kívánt információkat. Ezen szempontok feltérképezése érdekében – és az összevethetőség megkönnyítése céljából – a pénzügyi beszámolók és egyéb dokumentációk publikálására szolgáló elektronikus felületeket a következő szempont alapján osztályoztuk, illetve értékeltük:

1. A honlap(ok) jellege:
 - 2 pont: a kiadásokra, bevételekre, támogatásokra vonatkozó adatokat kereshető-szűrhető adatbázisban publikálják
 - 1 pont: a dokumentumok egy központi honlapon érhetőek el, de nincs adatbázis
 - 0 pont: sem adatbázis, sem központi honlap nincs, a dokumentumok csak több honlapról szedhetőek össze
2. Kereshető szöveges fájlok:
 - 1 pont: a dokumentumok alkalmasak a szöveges keresésre

[134] A bolgár jogszabályokban nem találtuk meg ezt az összeghatárt, de egyes pártok beszámolóiban az 500 BGN-es (kb. 100 ezer Ft) adományok is nevesítve vannak.

[135] Noha arra is van példa, hogy egy párt az „egyéb bevételek” alatt utal a hitelfelvételre (lásd pl. a Fidesz 2006. évi beszámolóját, amelyből kiderül, hogy az 1,68 milliárd Ft egyéb bevételből 1,65 milliárd Ft hitelt jelentett).

- 0 pont: a dokumentumok nem alkalmasak a szöveges keresésre (tipikusan ide tartoznak a nem OCR-kompatibilisen szkennelt fájlok)
- 3. Adatexportálás lehetősége:
 - 1 pont: az adatok (pl. az adott pártot támogató személyek neve és az összegek) exportálhatóak (tipikusan Excel-fájlba)
 - 0 pont: az adatok nem exportálhatóak
- 4. Angol nyelvű elérhetőség:
 - 1 pont: a központi honlap vagy adatbázis angol nyelven is elérhető (nem beleértve a szöveges beszámolókat)
 - 0 pont: nincs angol nyelvű elérhetőség

(A 0,5 pont arra utal, hogy az 1 pont kritériumai csak részlegesen teljesülnek.)

Kutatásunk eredményét az 1. táblázat foglalja össze.

	A honlap(ok) jellege	Kereshető szöveges fájlok	Adat-exportálás lehetősége	Angol nyelvű elérhetőség	Összpontszám
Észtország	2	1	1	1	5
Szlovénia	2	1	1	1	5
Csehország	1	1	1	0	3
Lettország	2	1	0	0	3
Litvánia	1	1	0,5	0	2,5
Horvátország	1	0,5	0,5	0	2
Románia	1	0,5	0,5	0	2
Lengyelország	1	0,5	0	0	1,5
Bulgária	1	0,5	0	0	1,5
Szlovákia	1	0	0	0	1
Magyarország	0	0,5	0	0	0,5

1. táblázat: A pénzügyi dokumentációk hozzáférhetőségének értékelése
(Forrás: a Szerzők szerkesztése)

Amint a táblázatból kitűnik, a vizsgált szempontok alapján Észtország és Szlovénia teljesített a legjobban, míg Magyarország a legrosszabbul.^[136] Ami a magyar szabályozást és gyakorlatot illeti:

1. A honlap(ok) jellege: a vizsgált országok közül egyedül Magyarországon nem áll rendelkezésre egy olyan „központi” honlap, amelyen évek szerinti bontásban össze vannak gyűjtve a pártok pénzügyi kimutatásai. Amint fentebb utaltunk rá, a Magyar Közlönyökben való keresés kimondataan körülményes, de a pártok honlapjának böngészése is távol esik az optimális hozzáférhetőségtől. Központi honlap hiányában értelemszerűen adatbázis sem áll a tájékozódni kívánó polgárok/kutatók részére.
2. Kereshető szöveges fájlok: a Magyar Közlöny pdf-formátumú lapszámaiban lehetőség van a gépi keresésre, azonban a pártok honlapjaira többnyire nem OCR-kompatibilisen szkennelt fájlok kerülnek fel.^[137]
3. Adatexportálás lehetősége: a fentiek fényében nyilvánvaló, hogy a pénzügyi kimutatásban található adatokat nem lehet exportálni; a további feldolgozás csak az adatok manuális rögzítését követően lehetséges.
4. Angol nyelvű elérhetőség: nem áll rendelkezésre.

IV. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Paul G. Lewis az ezredfordulón megjelent, a posztkommunista európai pártrendszereket vizsgáló monográfiájában kiemelte, hogy a közép- és kelet-európai új demokráciákban széleskörben elterjedt az a gyakorlat, hogy nem hozzák nyilvánosságra a pártok finanszírozásra vonatkozó összes információt.^[138] A tanulmányunk II. pontjában lényegében az összes országnál azzal a felüttéssel indult a jogszabályi környezet elemzése, hogy a pénzügyi beszámolókra vonatkozó szabályozás a kezdeti problémás időszak után az évtizedek során egyre szigorúbbá vált.

Kutatásunk önmagában értelemszerűen nem alkalmas arra, hogy teljes képet nyújtson a 11 kelet-közép-európai országnak a pártok gazdálkodására és pénzügyeire vonatkozó szabályozásáról, ugyanis jelen tanulmány kizárólag a pártok pénzügyi beszámolóira (illetve az egyéb közléteendő kimutatásokra) fókuszált. Azt is le kell szögezni, hogy pusztán a jogi szabályozás elemzése nem adhat képet az egyes rendszerek működéséről, hiszen még a legszigorúbb törvényi rendelkezések is kijárthatóak, illetőleg az előírások gyakorlati megvalósítása is csorbát szenvedhet. (Ez utóbbi szempontot szintén nem vizsgálta írásunk.) A kutatás mindazonáltal

[136] Az IDEA International közelmúltbeli kutatása hasonló eredményre jutott (Wolfs, 2023).

[137] Ez a helyzet pl. a DK, a Fidesz, a Jobbik és az LMP 2022-es pénzügyi kimutatásával, de pl. az MSZP nem szkennelt formátumban tette elérhetővé a dokumentumot. Különösen áttekinthetetlen a KDNP honlapjának megoldása (<https://kdnnp.hu/kdnnp/gazdalkodas>), amelyen ömlesztve, de egymástól némileg eltérő formátumban láthatóak az elmúlt 15 év beszámolóí.

[138] Lewis, 2000, 107.

rávilágított, hogy a magyar pártok pénzügyi kimutatásaira vonatkozó tartalmi és formai szabályok, valamint az elérhetőségre vonatkozó előírások megrekedtek az 1990-es évek elejének szintjén. Amint az írásunkból kirajzolódott, a probléma (minimum) kettős.

Egyrészt a pénzügyi kimutatások Ptv. által előírt formátuma – és egyáltalán a gazdálkodásra vonatkozó, nyilvánosságra hozandó információk köre – rendkívüli szegényes a másik 10 államhoz képest. Valamennyi külföldi szabályozás lényegesen transzparensabb pénzügyi dokumentációt ír elő, mint a Ptv. A magyar törvény rendkívül elnagyolt kategóriákat alakított ki, amelyekből nagyon kevés konkrétum rajzolódik ki a pártok gazdálkodására vonatkozóan. A helyzetet az auditálás hiánya is rontja: amint láttuk, a pártok egyedül hazánkban mellőzhetik a könyvvizsgálói közreműködést.

Másrészt az információk fellelhetősége, elérhetősége szempontjából is reménytelenül elavult a hazai szabályozás. Magyarország bizonyult az egyetlen olyan államnak, ahol a pénzügyi beszámolók nem érhetőek el egy központi honlapról, hanem a pártok honlapjain és/vagy a Magyar Közlöny lapszámaiban kell keresgélni az információkat. A kimutatások elérhetőségének módjából kitűnik, hogy a jogalkotónak pusztán az volt és a mai napig az a célja, hogy a „kötelező minimumnak” eleget tegyen, és fel sem merült benne, hogy a pártok számára olyan formában írja elő az adatszolgáltatási kötelezettséget, amely megkönnyítené a tájékozódást, a külső ellenőrzést és az adatok feldolgozását.

A pártpénzügyek komparatív vizsgálata számos további, jelen tanulmányban nem érintett kutatási irányra kiterjeszhető, amelyek közül talán a pártok gazdálkodása feletti ellenőrzés és a szankcionálás gyakorlatának feltárása bizonyulhat különösen érdekesnek. Bár írásunkban erre az aspektusra nem tértünk ki, mindazonáltal kutatásunkat azzal a megállapítással zárhatjuk, hogy a tág értelemben vett kelet-közép-európai térségben – legalábbis a tanulmányban alkalmazott vizsgálati szempontok alapján – egyértelműen a magyar pártok működnek a legkevésbé transzparens módon. A hazai politika erők a lehető legkevesebb pénzügyi-gazdálkodási adatot osztanak meg a nyilvánossággal, és azt is a létező legelavultabb formában teszik.

IRODALOM

- Casal Bértó, Fernando – Deegan-Krause, Kevin – Učen, Peter (2014): Limits of regulation: party law and finance in Slovakia 1990–2012. In: *East European Politics*. 2014/3. sz. DOI: <https://doi.org/10.1080/21599165.2014.933412>.
- Ciechanowska, Justyna – Szwed, Katarzyna (2017): Finansowanie partii politycznych w Republice Estonii. In: *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*. 2017/4. sz. DOI: <https://doi.org/10.15804/ppk.2017.04.07>.
- Cigane, Lolita (2022): *Political Finance in the Digital Age: A Case Study of Latvia*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. (Elérhető: <https://www.idea.int/sites/default/files/political-finance-in-the-digital-age-case-study-latvia.pdf>. Letöltés ideje: 2023. december 15.).

- Císař, Ondřej – Tomáš, Petr (2007): Party Funding in the Czech Republic. In: Smilov, Daniel – Toplak, Jurij (eds.): *Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period*. Ashgate, Aldershot.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315601182-4>.
- Enyedi Zsolt (2007): Party Funding in Hungary. In: Smilov, Daniel – Toplak, Jurij (eds.): *Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period*. Ashgate, Aldershot.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315601182-5>.
- Fink-Hafner, Danica (2001): *Politične stranke*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Gwóźdź, Tomasz – Kołodziej, Dominik (2023): Kontrola finansowania partii politycznych wykonywana przez Państwową Komisję Wyborczą. In: *Studia Wyborcze*. 2023/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.26485/SW/2023/35/5>.
- Hack Péter – Juhász Gábor – Vajda Éva: Pártfinanszírozás. In: *Fundamentum*. 2010/3. sz.
- Horváth Anett – Nagy Milán (2020): A hazai kampányfinanszírozás és a pártok pénzügyi ellenőrzésének anomáliái. In: *Jog-Állam-Politika*. 2020/1. sz.
- Horváth Balázs (2011): *A pártok működésének, gazdálkodásának és a kampányfinanszírozásnak a szabályai a számvevőszéki ellenőrzések tükrében* (konferencia-előadás). (Elérhető: https://www.asz.hu/storage/%20files/files/Publikaciok/Horvath_Balazs/partfinanszirozasi.pdf?download=true. Letöltés ideje: 2023. december 10.).
- Ikstens, Jānis (2008): Latvia: Disclosure yet Abuse, Volatility yet Stability. In: Roper, Steven D. – Ikstens, Jānis (eds.): *Public Finance and Post-Communist party Development*. Routledge, Abingdon–New York.
- Kelemen F. Balázs – Tököli László (2011): Átláthatóság és elszámoltathatóság a pártfinanszírozásban (Konferencia-összefoglaló). In: *Pénzügyi Szemle*. 2011/4. sz.
- Kostadinova, Tatiana (2008): Bulgaria: Three Finance Regimes and Their Implications. In: Roper, Steven D. – Ikstens, Jānis (eds.): *Public Finance and Post-Communist party Development*. Routledge, Abingdon–New York.
- Kregar, Josip – Gardašević, Djordje – Gotovac, Viktor (2007): Party and Campaign Finance in Croatia. In: Smilov, Daniel – Toplak, Jurij (eds.): *Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period*. Ashgate, Aldershot.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315601182-3>.
- Lewis, Paul G. (2000): *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. Routledge, London–New York.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203183380>.
- Linek, Lukáš – Outlý, Jan (2008): Czech Republic: Is it Possible to Buy Political Stability? In: Roper, Steven D. – Ikstens, Jānis (eds.): *Public Finance and Post-Communist party Development*. Routledge, Abingdon–New York.
- Manolov, Georgi L. (2013): Političeskijat pazar i partijnoto finansiranje v Bălgarija. In: *Godišnik na UNSS*. 2013/1. sz.
- Mataković, Hrvoje (2011): *Transparency in Funding of Political Parties Croatia 2011*. Transparency International Croatia, Zagreb.
- Matiuta, Cristina (2017): Finanțele partidelor din România: între dependența de stat și delapidarea lui. In: *Sfera Politicii*. 2017/3–4. sz.
- OECD (2016): *Financing Democracy: Funding of Political Parties and Election Campaigns and the Risk of Policy Capture, OECD Public Governance Reviews*. OECD Publishing, Paris.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264249455-en>.
- Rada, Constantin (2019): Finanțarea partidelor politice: tendințe și orientări naționale și europene. In: *Revista Română de Studii Electorale*. 2019/1–2. sz.

- Roper, Steven D. – Moraru, Adrian – Iorga, Elena (2008): Romania: The Secondary Influence of Public Finance on the Party System. In: Roper, Steven D. – Ikstens, Jānis (eds.): *Public Finance and Post-Communist party Development*. Routledge, Abingdon–New York.
- Rybář, Marek (2011): *Financovanie politických strán na Slovensku: slabiny a odporúčania na zmenu (CESI UK Policy Paper 4/2011)*. (Elérhető: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/veda/centra_ex_akad_siete/cesiuk/politicka_dimenzia/CESIUK_PP_Rybar.pdf. Letöltés ideje: 2024. január 10.).
- Sikk, Allan – Kangur, Riho (2008): Estonia: The Increasing Costs and Weak Oversight of Party Finance. In: Roper, Steven D. – Ikstens, Jānis (eds.): *Public Finance and Post-Communist party Development*. Routledge, Abingdon–New York.
- Šimíček, Vojtěch (1997): Vybrané otázky financování politických stran v ČR. In: *Politologický časopis*. 1997/4. sz.
- Simonaitytė, Vitalija – Jankauskaitė, Vaida (2016): Kas finansuoja politines partijas Lietuvoje: politinio finansavimo kaitos analizė partijų santykių su visuomene ir valstybe kontekste. In: *Viešoji politika ir administravimas/Public Policy and Administration*. 2016/1. sz. DOI: <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ppa.15.1.14701>.
- Szávai Tamás (2001): Pártpénzek és kampánypénzek. In: *Politikatudományi Szemle*. 2001/4. sz.
- Toplak, Jurij (2007): Party Funding in Slovenia. In: Smilov, Daniel – Toplak, Jurij (eds.): *Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period*. Ashgate, Aldershot. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315601182-10>.
- Transparency International (2007): *Corruption Risks in Hungary – Part One (National Integrity System Country Study)*. (Elérhető: <https://transparency.hu/wp-content/uploads/2016/05/Summary-Report-NIS-2007.pdf>. Letöltés ideje: 2023. december 15.). DOI: https://doi.org/10.1163/2210-7975_hrd-9705-0022.
- Unikaitė, Ingrida (2008): Lithuania: Political Finance Regulations as a Tool of Political Manipulation. In: Roper, Steven D. – Ikstens, Jānis (eds.): *Public Finance and Post-Communist party Development*. Routledge, Abingdon–New York.
- Walecki, Marcin (2007): Political Finance in Poland. In: Smilov, Daniel – Toplak, Jurij (eds.): *Political Finance and Corruption in Eastern Europe: The Transition Period*. Ashgate, Aldershot. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315601182-7>.
- Wolfs, Wouter (2023): *The State of Digital Disclosure of Political Finance in Europe*. International IDEA, Stockholm. DOI: <https://doi.org/10.31752/idea.2023.33>.

RÓBERT BARTKÓ

Searching for Truth - A Historical Analysis of the Hungarian Criminal Procedure

ABSTRACT

Searching for truth is an eternal axiom of criminal procedural law. It is a principle that fundamentally determines the functioning of a criminal proceeding, and mainly the function of taking of evidence. In the history of Hungarian procedural law, the attitude of legislators to the content of truth has changed considerably from the beginning to the present day. The first period of striving for material truth has been characterised by a gradual move away from it in modern procedural codes in Hungary because of historical development. On the axis of material and formal justice, the Hungarian legislators developed their own “concept of hybrid truth”. This can be traced back on the one hand to the implantation of foreign procedural legal models in Hungary, and on the other hand to modern legislative goals (e.g. speeding up proceedings). The aim of this study is to present this historical development in Hungary in this field using the method of historical analysis.

Keywords: Hungary ■ criminal proceeding ■ material truth ■ formal truth
■ taking of evidence ■ history of Hungarian criminal procedural law ■ hybrid truth

I. INTRODUCTION

The supreme task of criminal proceedings is to “find out” the truth, using the tools provided by the law. This principle can be considered as an eternal axiom^[1] of criminal procedure, which, regardless of the model of criminal procedure followed, has never been subject to any reasonable doubt by researchers or legislators in any period of legal history, and this is also the case in the history of the Hungarian law. As Ulpianus pointed

[1] Elek, 2012, 15.

out: “Res iudicata pro veritate habetur”.^[2] This principle posited the truth as the effect of legal force even in ancient Rome. Establishing the truth, which is expected not only from criminal proceedings but also from the judge, is not a simple task, since the parties who are involved in a criminal procedure carry out procedural acts in the present to understand and investigate the events of the past and to put them into a logical order. As Árpád Erdei states in his study, we expect the criminal proceedings – irrespective of the procedural system followed by the state in question – to establish the truth of the past.^[3] However, it is difficult to define and formulate it in legal regulations when the result of taking of evidence can reach the level of truth. The greatest paradox of truth is that acquiring new knowledge can also increase the scope of the unknown,^[4] and this has a strong influence on any person who is responsible for the assessment of evidence. The international academic literature which deals with the theory of evidence has also clearly pointed out the factors which can deceive the authorities in the process of finding the truth and the methods which can be used to resolve them. However, this paper does not aim to examine the research question from the point of view of criminalistics, nor does it seek to address the notion of justice, which is often linked to the concept of truth in the literature. In 1927, the famous Hungarian jurist Ferenc Finkey pointed out that many people identify the concepts of truth and justice with each other, in fact, they use them interchangeably, which is the wrong approach.^[5] The category of justice is an ethical rather than a legal one because it expresses a demand for the application of the law. Therefore, the concept of truth is basically a matter of epistemology and an expectation of the elements of the concrete crime to be established in criminal proceedings because of taking evidence. The paper deals with the content of the concept of truth from a legal-historical perspective, from the first Hungarian procedural code to the present day. Our aim is to show in a historical view how the legislators have approached the concept of truth and what impact it has had on the procedural rules.

II. THE THEORETICAL LEVELS OF THE TRUTH

1. The material truth

Basically, considering the historical evolution, we can differentiate between material and formal truth. The procedural systems concentrate on material truth being reached and regulate the provisions concerning the taking of evidence to support this aim try to find the answer for the following question: “what actually

[2] Elek, 2014, 50.

[3] Erdei, 2010, 9-22.

[4] Bócz, 2011, 449-458.

[5] Finkey, 1927, 14.

happened?”. The ideal of material truth was an important starting point during criminal procedural legislation in the European continental legal systems, including in Hungary. In 1916, the famous Hungarian jurist Ruzssem Vámbergy defined material truth as an ideal to which all procedural regulations aspire.^[6] Ferenc Finkey thought about this question in the same way. He stated that considering real truth is obligatory not only for the judge but also for everyone else who is involved in a criminal procedure.^[7] Another Hungarian academic, Pál Angyal, also underlined the need to strive for detecting the real truth on the level of the elements of the concrete crime.^[8]

However, the need for material truth, i.e. the need to establish the facts in accordance with reality, often remains an idea in criminal proceedings. Material truth is not a procedural right in criminal proceedings. The legal systems which follow the rule of law are merely responsible for creating an institutional framework within which this idea can prevail in the practice. It also follows from this that the decision of the authority is not in itself unlawful because the facts established do not accurately reflect reality. The reason for this is that criminal proceedings are not simply a cognitive process, but – as Tibor Király has pointed out – an arena for the exercise of criminal justice.^[9] Furthermore, on this stage, sometimes only the formal aspect of truth prevails, which does not in itself exclude the possibility that formal truth and material truth may coincide.

2. The formal truth

The literature on formal truth approaches the concept from two perspectives. Some authors define the content of formal truth as the answer to the question “what can be proved?”. According to this approach, formal truth is nothing more than a quality of the facts revealed by the legal rules of taking of evidence. The other approach is to identify formal truth with the truth of the legal dispute, i.e. the concept of the “truth of the case”. In this sense, therefore, the facts established are not separated from reality but become ‘material truth’ within the scope of the legal dispute.^[10] This paper will show how the legislators during the development of Hungarian legal history tended to move towards the centralisation of the procedural truth, creating a new category in the concept of truth (the “hybrid concept of truth”), while it tried to preserve the intention of striving for material truth. This presentation of Hungarian legal development starts from the first Code on Criminal Proceedings, and the analysis continues up to the procedural regulations in force.

[6] Vámbergy, 1916, 46-47.

[7] Finkey, 1927, 17.

[8] Angyal, 1915, 266.

[9] Korinek, 2020, 294.

[10] Erdei, 2014, 76.

III. THE HISTORY OF HUNGARIAN PROCEDURAL LAW

1. The first Hungarian Code on Criminal Proceedings – Act XXXIII of 1896

Before Act XXXIII of 1896, there was no unified code of criminal procedure in Hungary. In the period before the 1848/49 Revolution, there were attempts to create a procedural code in Hungary, but they were unsuccessful. After the suppression of the Revolution, Austrian law had more influence on Hungarian law. In the Hungarian history of law, József Werbőczy was the first who collected the unwritten law which prevailed in the field of criminal procedure law in Hungary. This can be considered an important point in the development of Hungarian criminal law, because before it the legislation was passed on a case-by-case basis, therefore it was very inconsistent and fragmented. Although this document, called “Tripartitum”, never entered into force, it declared that the judge shall administer justice for the people and underlined the importance of detecting truth in the proceeding.

With the first unified criminal code (Act XXXIII of 1896, hereinafter: “Act I”), however, the legislators laid the basis for a modern and civil criminal procedural law. Both continental and Anglo-Saxon traditions can be traced in Act I. The explanatory memorandum of Act I itself refers to the mixed nature of the system, which incorporated elements of the inquisitorial and the accusatorial procedural systems as well. The legislators indicated that material truth can only be achieved if procedural tasks and functions are correctly separated.^[11] The striving for material truth as an inquisitorial heritage became the task of all procedural phases. The authorities had to seek to establish the true facts. This also applied to the investigation and the examining judge’s proceedings, where Act I expressly made it the duty of the judge, in Article 117, to take all the measures necessary to establish the true facts.^[12] In other words, the ideal of accessible material truth, as highlighted by Pál Angyal, Rustem Vámbéry and Ferenc Finkey, was a central element of the first criminal procedure code of Hungary and the rules of taking of evidence it contained. This was complemented by the activity of the authorities in assessing evidence, through which a material level of truth could be achieved. Judicial conviction was already defined by Act I as a condition of material truth.

However, it must be underlined that Act I did not define material truth as an absolute and unconditional goal of the proceeding, since all judgments are results of human behaviour, and the court may be wrong. Therefore, material truth was not interpreted as the sole and exclusive concept of truth after Act I entered into force, nor did the academic literature exclude the possibility of procedural truth as an exception to material truth.^[13]

[11] Explanation of Act I point V/a.

[12] According to Art. 117 of Act I: “During the investigation, the examining judge is obliged to take all measures necessary to establish the true facts and to investigate the perpetrator and the party involved, ex officio, without the need to request an indictment.”

[13] Elek, 2012, 19.

2. The first socialist Code on Criminal Proceedings – Act III of 1951

After the Second World War, Hungarian legislation was essentially determined by a socialist approach. Act I was replaced in 1951 by a new procedural legal framework (Act III of 1951, hereinafter: “Act II”) in Hungary, which clearly focused on material truth. The possibility of procedural truth, which was still accepted in the period of Act I – as mentioned above – was pushed into the background. The abandonment of material truth was declared by socialist law to be a characteristic of bourgeois codes.^[14] Thus, the Hungarian legal literature has also adopted this ideology. A jurist of this time, Mihály Kovács, argued outright that material truth was not a scientific question, but a social expectation arising from the state’s duty.^[15] Therefore, the judiciary’s activity is determined by the people’s expectation of material truth. According to socialist law, there can be no doubt as to the exact knowledge of truth, since it was a principle of Marxism that truth can be known.

If we read the justification of the law in relation to material truth, the text may make us smile. The explanation points out that formal truth in bourgeois states serves only the interests of the ruling social class, while guarantees, such as the principle of material truth, prevail only in people’s democracies.^[16] According to its explanation, the law was therefore intended to help the authorities establish material truth by all means. Although the explanatory memorandum reflects a socialist sense of truth, this was not so at the level of the legal provisions. The message of several provisions pointed more towards procedural truth, although according to the socialist conception, this had to coincide with material truth. We can say, therefore, that the first socialist code on criminal proceedings identified procedural truth with material truth from an ideological point of view. Furthermore, although formal truth was more dominant in socialist criminal proceedings – we can think of the conceptual trials (in other words, political trials) of the 1950s in Hungary – it was taken to the level of material truth by means of ideology.

Indeed, if we look at the rules of Act II, the legislators have placed the emphasis on “adequate” detection. This has given flexibility to the interpretation of evidence since the purpose of the procedure has become the detection of the facts to a sufficient degree to enable the procedure to be successfully completed. The task of investigation was to establish the circumstances necessary for the success of the proceedings (Art. 91 par. /1/^[17] of Act II) and it had to be completed

[14] Tóth, 2016, 23.

[15] Kovács, 1954, 92.

[16] See: General Explanation of Act III of 1951.

[17] According to Art. 91 par. (1) of Act II: “During the investigation it shall be ensured that the identity of the perpetrator is established; that in case of a risk of escaping the perpetrator is hindered from doing it; that the accused and witnesses are questioned; that physical evidence is obtained and secured; that if necessary, experts are heard; and that the circumstances necessary for the success of the proceedings are investigated in any other appropriate way”.

when the results of the investigation led to the accusation (Art. 135. par. /1/^[18] of Act II). The condition for indictment was therefore the discovery of the facts to the degree that they were sufficient to justify an indictment, based on which the judicial discretion was an illusory provision (Art 177.^[19] of Act II). According to the real meaning of the provisions, the taking of evidence in the investigation had to serve as a basis for the accusation. Therefore, the striving for material truth can be questioned. It can be argued that the first Hungarian socialist code of criminal procedure, under Soviet influence, determined the direction and meaning of the investigation and strengthened the power of the prosecutor to serve the accusation.

Although the third Hungarian code on criminal proceedings (Law-Decree 8 of 1962) did not change the legal view of the main goal in a criminal procedure, in the later period of socialism, in the 1960s, an increasing number of Hungarian jurists indicated that there were difficulties concerning the procedural cognition,^[20] and thus the achievement of material truth cannot be the exclusive aim in a criminal proceeding.

3. A new approach – Act I of 1973

The legislative expectation of material truth was raised to a higher level with the third Hungarian Code on Criminal Procedure. While Act I did not aim at achieving material truth at any rate, since it considered the limited possibility of cognition, Act II was only ideologically grounded in material truth and identified the fundamental aim of the taking of evidence as the establishment of the indictment. However, by the 1970s this position was no longer acceptable, although the idea of material truth had not changed. The third Hungarian Code (Act I of 1973, hereinafter: “Act III”) no longer approached the goal of material truth on a purely ideological basis, but rather set it out “*expressis verbis*” as a legal requirement of taking of evidence.

Art. 5 par. (1)^[21] of Act III made it the responsibility of the authorities to detect the facts in their entirety and in accordance with the material truth. The rigid adherence of Act III to material truth was a fundamental problem relating to the development of criminal procedural law.^[22] In such circumstances, neither the timeliness of the procedure nor its efficiency and simplification could pre-

[18] Based on the rule mentioned above: “The investigation shall be terminated if the result of the investigation indicates that there are sufficient reasons to submit an indictment.”

[19] According to the article mentioned in the text: “the court may base its judgment only on the evidence examined at the trial; it shall evaluate the pieces of evidence in their totality and shall judge it according to its conviction.”

[20] Tóth, 2016, 23.

[21] Based on this rule: “It shall be the duty of the authorities to clarify the facts of the case thoroughly and completely at all stages of the proceedings, to establish them in accordance with the reality”.

[22] Kadlót, 2010, 23-44.

vail, although examples from other countries' procedural codes would have been a step in this direction. In other words, the legislation itself was the main obstacle to the development of Hungarian law. In this context, Tibor Király, one of the greatest figures in the history of Hungarian criminal procedural law, stated that although the procedural aim was to establish the truth, this should not be at all costs.^[23] As we will see, the slow move away from an insistence on material truth began at this time in Hungary and is already conceptualised in the codes entering into force after 1989. Due to the shift, characteristics of Anglo-Saxon laws started to appear more frequently in later procedural regulations. This is what caused the main legal problem. In the procedural system based on the absolute power of material truth, the new, accusatory legal institutions based on formal truth created a dichotomy and disharmony in the newer codes, because of which Western models began to function as a "strange body"^[24] in criminal procedure.

If we want to summarise briefly the development of Hungarian law between 1896 and 1989, we can draw the conclusion that Act I marked the beginning of a development of procedural law, based on Western models, in which material and formal justice were in balance. This balance was altered by the socialist system, which, by proclaiming the primacy of material truth, transformed the procedural legal institutions, forcibly marginalising the possibility of formal justice. Therefore, this slowed the development of Hungarian criminal procedure law.

4. On the way towards a new concept of truth – Act XIX of 1998

The first Hungarian code on criminal proceedings after the change of regime, and the fourth in the history of the development (Act XIX of 1998, hereinafter: "Act IV"), clearly aimed to move away from the socialist approach. It was an attempt to return to its roots, namely to Act I, by translating the Anglo-Saxon models to Hungarian. This was also referred to in the justification of Act IV. It underlined that law enforcement challenges can be addressed more effectively if there are similarities in the legal systems of cooperating states.

The sole and exclusive aim of the new code was no longer to establish material truth. The rules concerning it were moved from the fundamental provisions to the rules on taking of evidence, thereby indicating that the question was no longer of the same importance as before.^[25] In any case, this would not have made sense in the reformed criminal procedure. Act IV does not seek to "chase illusions"^[26] in the search for truth. The code imposed a requirement on taking of evidence that the authorities should seek to establish true facts. However, this

[23] Király, 1972, 139.

[24] Tóth, 2016, 25.

[25] This rule appeared under the Art. 75. par. (1) of the Act IV as following: "The objective of gathering evidence shall be thorough and complete elucidation of the true facts."

[26] Erdei, 2014, 80.

did not equate to a requirement to establish material truth at all costs. In this context, the purpose of the investigation was also changed, since it was only responsible for establishing the facts at a level based upon which the prosecutor could make a reasonable decision on accusation.

This intention of the legislators also appeared in the amendments of Act IV. Act LI of 2006 inserted a new regulation into Act IV which aimed to declare the main function of the court concerning the taking of evidence. Based on this amendment, the court should acquire pieces of evidence based on motions, and in the absence of this, the court should not be obliged to acquire or examine any piece of evidence. The problem with this amendment was that it also affected a fundamental provision of the principle of the indictment, imposing an obligation on the courts to exhaust the accusation, which in practice pushed the courts towards the taking of evidence *ex officio*. Therefore, the courts endeavoured not to be passive during the taking of evidence. In connection with this attitude, the amendment mentioned above could not prevail in practice, and development towards the formal truth (the truth of the procedure) also stopped, because the courts tried to avoid the groundlessness of the judgment.

This fourth Hungarian Code on Criminal Proceedings also tried to move towards formal justice by introducing special procedural rules. Influenced by the Anglo-Saxon legal systems, Act IV already regulated the opportunity of making a conclusive decision without a trial (omission of the trial), as well as special procedural rules on waiving of the trial. At the same time, Act IV still did not completely banish the idea of material justice, though the new legal institutions that fit into European trends already showed a kind of shift towards the judicial truth, or “justice of legal dispute”, as it is called. This process culminated in the code currently in force, which is the fifth code on criminal proceedings in Hungary.

The fourth code – as we can see above – sought to create the possibility of separation from material truth in the criminal procedure; however, a strong duality still prevailed in it, since in addition to the concept of striving for material truth, its amendments tried to constantly loosen it, which broke the consistency and uniformity of the code. That is why it was necessary to create a new code adapted to the requirements of the time and its new legal solutions.

5. The Hungarian Code in force – Act XC of 2017

The fourth code (Act IV) was determined by the legislator’s nostalgia for the Act I,^[27] and was replaced by the code in force in 2018 (Act XC of 2017, hereinafter: “Act V”). Act V better reflects the idea of procedural justice, or “hybrid justice”, as many of the legal instruments that simplify the procedure have been

[27] Bárd, 2019, 6.

introduced into the code, an Anglo-Saxon influence.^[28] As a result of this, procedural solutions were introduced into the new code which had no Hungarian legislative precedent. The way in which the law is drafted also changed, describing it as a kind of “user’s guide” – or as Mihály Tóth wrote, a “cookbook”^[29] – on how the persons involved in the procedure can get to the truth. The so-called “zeitgeist” is hard to find in the new code. The requirements of simplification, efficiency, and rapidity of the procedure so strongly appeared in the process of drafting Act V that the so-called “hybrid-truth concept” mentioned earlier became a central element of the fifth code.

In the new code, we find characteristics of both the inquisitorial and the accusatorial style. The dichotomy that characterised the earlier codes can also be seen in relation to the truth to be achieved in the proceedings. Art. 163 par. (2)^[30] of the Act still starts from the pursuit of material truth, but the other static and dynamic rules are significantly distanced from this. As the legislators pointed out in the justification of the code: “the code, following the elements of the mixed procedural system, necessarily preserves the requirement of material truth, but the requirements of the rule of law in criminal proceedings mean that the system on taking of evidence cannot be in the future the sole value of the system”.^[31]

This legislative intention is also reflected in Act V in new legal instruments to simplify and speed up the procedure. The codification’s aims of efficiency, simplicity and rapidity have significantly softened the idea of substantive justice in the new code. This is why the concept of truth that appears in the fifth Hungarian code can be described as “hybrid truth”. This concept can be described as an intermediate state between material and formal truth, in which the truth of procedure is increasingly embodied.

The author’s standpoint mentioned above is underlined by the provisions defining the main purpose of the different procedural stages,^[32] but also by the amended rules on taking of evidence, which move towards hybrid truth. Although Act IV placed the burden of proof on the prosecutor, by defining the con-

[28] Csontos, 2020, 168.

[29] Tóth, 2018, 63.

[30] According to the rule mentioned: “in a criminal proceeding, the court, prosecution service, or investigating authority shall decide on the basis of real facts”.

[31] General reasoning to Chapter XIII of Act V

[32] According to Art. 348 par. (3) of the Act V: “in the course of detection, the criminal offence and the identity of the perpetrator shall be detected, to an extent necessary to establish a reasonable suspicion [...]” However, it shall be clear that it cannot be a goal of the investigation or of its first part (the detection) to establish the reasonable suspicion. The aim of this part of the procedure shall be to detect all pieces of evidence based on which the authorities can make a grounded decision on the opportunity of the suspicion. A similar inaccuracy can be seen in the definition of the purpose of the trial. Based on Art. 425 par. (1): “a court shall hold a trial if evidence is taken for the purpose of establishing the criminal liability of an accused.” However, the court does not hold a trial due to this aim. The purpose of a trial is to examine the pieces of evidence and to assess them to be able to decide the criminal liability. In other words, the sole purpose of an investigation should not be to establish suspicion, nor should a trial be intended to establish a guilty verdict.

tent of the principle of indictment, the legislator pushed the courts towards the *ex officio* taking of evidence. However, the fifth code changed this approach, emphasising the importance of the principle of separation of the procedural tasks. The role of the court in the taking of evidence has changed based on Art. 164^[33] of Act V., which could also be a cornerstone on the road to hybrid truth, because, if the court observes this rule, its judgment will not be groundless even in the absence of the necessary evidence.^[34]

Another change towards the hybrid truth is the re-evaluation of the defendant's confession on criminal liability in the fifth code on criminal proceedings. It is underlined by the regulations on plea agreements and the new reason for the preparatory session. In both cases, Act V allows the proceedings to be terminated by a final, binding conclusive decision if the accused person makes a confession on criminal liability in accordance with the indictment.^[35]

IV. FINAL REMARKS AND CONCLUSIONS

As we have seen, the content of truth, as the epistemological requirement for the facts to be established in criminal proceedings, has evolved dynamically in the development of Hungarian law, basically as the requirements for criminal proceedings have changed. The classical idea of striving for material truth was constantly weakened along the development of the Hungarian criminal procedure law, but the ideal as a principle remained indisputably dominant as a starting point in the codes of criminal proceedings.

This trend in development can also be traced in the development of Hungarian law presented in this paper if we examine how the procedural rules have been related to the idea of striving for material truth. In Hungary's first code on criminal proceedings (Act XXXIII of 1896) before the Second World War, the concept of truth was not identical with the absolute requirement of material

[33] Based on this rule: "the prosecutor shall be responsible for discovering all facts required to prove the indictment, and making available, or moving to acquire, all supporting means of evidence. In the course of clarifying the facts of the case, the court shall acquire pieces of evidence on the basis of motion. In the absence of motion, the court shall be not obliged to acquire and examine any pieces of evidence."

[34] See Art. 593 par. (4): "if the groundlessness is clearly due to any failure to perform the obligation provided for under Section 164 (1), the consequences of the groundlessness shall not apply."

[35] It is underlined by Art. 408 par. (1) of the Act V: "with a view of entering into a plea agreement, the prosecution service, the defendant and his defence counsel may engage in negotiation regarding the confession of guilt and the content of the plea agreement, with the exceptions of the facts of the case and qualification under the Criminal Code of the criminal offence with regard to which the plea agreement is concluded." There is a similar situation during the preparatory session (after the accusation). Before the trial the court shall conduct a preparatory session where it is possible for the defendant to confess his guilt of the criminal offence he was indicted for, and he may waive his right to the trial within the scope of his confession of guilt (See Art. 500 par (2) of t Act V).

truth since it was not defined as the sole purpose of criminal proceedings. It was only applied with certain cautious compromises. This was clearly due to the Anglo-Saxon influence. After the Second World War, Soviet law and its inquisitorial characteristics dominated Hungarian criminal procedural law. The search for material truth became ideologically binding in this period, even though it was not consistently expressed in the procedural regulations. The wind of change was brought to Hungary by the fourth code (Act IV), which again gave dominance to the accusatorial characteristics, pushing the Soviet ideology relating to the material truth into the background. The fourth Hungarian code on criminal proceedings only moved towards formal truth, but the Code in force (Act V) goes beyond this and focuses on achieving a procedural truth that can be placed between the content of material and formal truth. This is what we can call “hybrid truth”, or “truth of the procedure”, or “procedural truth”.

The increasingly modern criminal procedural law, even in the mixed system – which combines the main characteristics of the inquisitorial and the accusatorial system – both abroad and in Hungary, has moved towards the so-called “truth of the procedure” and is expected to continue to do so in the future. The implementation of the foreign (mainly the Anglo-Saxon ones) models into the domestic legal system, helping to improve the efficiency of criminal proceedings, clearly demonstrates this. Of course, this should not mean that legislation will sacrifice material truth on the altar of efficiency, rapidity, and simplicity. The demand for the material truth must not be abandoned in the future.

While maintaining the guarantees of the rule of law, it is the responsibility of the legislature to develop and operate an institutional system and to create a system of rules in which procedural truth will continue to expand – in practice – as a requirement for the facts of a case, which will reach or at least approach the level of material truth.

BIBLIOGRAPHY

- Angyal Pál (1915): *A magyar büntető eljárásjog tankönyve I.* Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. – T., Budapest.
- Bárd Károly (2019): Az út az igazsághoz – büntetőeljárás törvényünk a jogállami elvek tükrében. In: *Belügyi Szemle*. Vol. 3/2019.
- Bócz Endre (2011): A bíraskodás tekintélye és a jogpolitika. In: *Magyar Jog*. Vol. 8/2011.
- Csontos Laura (2020): Igazságelméletek. Egyszerűsítés és gyorsítás az új büntető eljárásjogban. In: *Kriminológiai Közlemények*. Vol. 80/2020.
- Elek Balázs (2012): *A jogerő a büntetőeljárásban*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen.
- Elek Balázs (2014): Az igazság feltárása a büntetőeljárásban. In: Elek Balázs (ed.): *Igazság, Ideál, Valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen.
- Erdei Árpád (2010): Mi az igazság? In: Erdei Árpád (ed.): *A büntető ítélet igazságtartalma*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

- Erdei Árpád (2014): Az igazságon alapuló büntető ítélet ideálja és a valóság. In: *Igazság, Ideál, Valóság. Tanulmányok Kardos Sándor 65. születésnapja tiszteletére*. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, Debrecen.
 - Finkey Ferenc (1927): *Anyagi igazság és téves jelszavak a büntető eljárásban*. Magyar Jogi Szemle kiadása, Budapest.
 - Kadlót Erzsébet (2010): A vád igazsága. In: Erdei Árpád (ed.): *A büntető ítélet igazságtartalma*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
 - Király Tibor (1972): *Büntetőítélet a jog határán*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
 - Korinek László (2020): Király Tibor és az eljárási igazságosság. A 100 éves Király Tibor köszöntése. In: *Jogtudományi Közlöny*. Vol. 7-8/2020.
 - Kovács Mihály (1954): A bírói bizonyosság problémájához. In: Flachbarth Ernő (ed.): *A Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának Évkönyve*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 - Tóth Mihály (2016): Hol az igazság mostanában? – Szemelvények és reflexiók Király Tibor professor tiszteletére. In: Hack Péter (ed.): *Kodifikációs kölcsönhatások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
 - Tóth Mihály (2018): Néhány megjegyzés az új büntetőeljárasi törvényhez. In: *Belügyi Szemle*. Vol. 3/2018.
- DOI: <https://doi.org/10.38146/bsz.2018.3.4>.
- Vámbéry Ruzstem (1916): *A bűnvádi perrendtartás tankönyve*. 3rd edition. Grill Kiadó, Budapest.

BENCE HÁROMSZÉKI

A Brief Overview of the Research Methods – and Their Effectiveness – Used in Domestic Legal Consciousness Research in the Period Before the Regime Change

ABSTRACT

In the late 1960s, legal sociologist Kálmán Kulcsár assessed that members of Hungarian society are most familiar with the rules of criminal law among the norms that apply to them. Is this statement still true today? Over nearly a century of research into the Hungarian legal consciousness, researchers have tried to explore the legal consciousness of the Hungarian people using various research methods. In this paper, I will examine these methods and try to draw conclusions about their effectiveness.

Keywords: legal consciousness ■ criminal law ■ research methods ■ empirical research

I. THE FIRST PHASE

In 1965, after the socialist theoretical foundations had been laid, Kálmán Kulcsár began a nationwide survey of citizens' experience of legal knowledge. A tabular summary of the research based on questionnaires and interviews was finally published in 1967 under the title *The Study of Legal Knowledge*, edited by the Academy's Institute of Legal Studies. Kulcsár was basically aiming for 'qualitative' research by selecting a small number of residents from Budapest, urban, and rural areas and categorizing them by their occupations (intellectual, physical, agricultural). However, this approach obviously weakened the representativeness of the material. The author argues that the aim of the research is not specifically to explore legal literacy in Hungary in general but to present and evaluate the differences between the groups studied. The basic ideas of the research point to a set of concepts and conditions that also define the main framework of political thinking.^[1]

[1] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 8.

According to Kulcsár, the research, analysis and evaluation of legal knowledge is justified by the fact that “the governance of society through legislation requires its research”. This idea is now rather “trite”, but in the mid-sixties it was considered an unavoidable scientific problem.^[2]

Kálmán Kulcsár considered legal consciousness to be a broader category than legal knowledge, essentially as a set of people’s “concepts of the law in force”. According to him, legal knowledge is only one element of legal consciousness, which is shaped by specific interests and social factors.^[3]

The research questions were composed of questions on constitutional law, criminal law, civil law and procedural law, the content of which was naturally drawn from the “new”, “socialist” legal field. The main strengths and results of the research were as follows:

- the programme explored a range of concepts without prior practical experience that clearly went beyond the official academic framework of the “Kádár era”,
- the research results clearly illustrate the relationship and distinction between legal knowledge and legal awareness,
- the correlation between social stratification and the level of legal knowledge is empirically verifiable,
- the linking of legal knowledge to information processes has made the material a tradition-builder and a starting point for future research,
- it has been found that the level of legal knowledge is highest in the intellectual professions and lowest in the agricultural professions, particularly in the field of criminal law, where it has also been found that the highest correlation between knowledge of the law and legal awareness is found,
- the research also revealed that the level of legal knowledge in the field of administrative law is the lowest in all the target groups studied,
- it was not surprising to find that men had a higher level of legal knowledge than women, as the weaker sex was politically under-represented in socialism,
- the researchers also pointed out that there was a significant difference in legal literacy between the urban and rural populations, which they explained by lower educational attainment and cultural underdevelopment,
- in addition to the impact of the press, the research emphasised that interpersonal relationships and work in social organisations can also have a significant impact on legal literacy.^[4]

The sample could otherwise have been representative of the whole country in terms of the number of items, as 1217 questionnaires were processed after

[2] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 9.

[3] Kulcsár, 1967, 10.

[4] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 7-13.

the data were collected. However, the representativeness of the sample was undermined by several factors, some of which Kulcsár himself mentions in his summary. One is that the survey included only those who were earning (active) and excluded those who were not. He divided the earners into three categories - 'intellectual occupations', 'physical occupations' and 'physical occupations in agriculture' – and did not consider it necessary to further disaggregate them. Another problem was the spatial imbalance of the sample, as respondents were selected from three large cities – Budapest, Pécs and Szeged - and four surrounding villages – Görcsöny, Pécsudvard, Balástya and Pusztaszer. Kulcsár himself was therefore aware of the skewed structure of the sample, and he moderated the survey's objective in view of this: the survey cannot provide a representative picture of the legal knowledge of the country's residents, but it can be used to identify differences between the groups surveyed.^[5]

Although Kulcsár himself did not consider the study to be a scientific exploration of the research, the 1965 study is still praised by the field today, mainly because the methods used were not taught anywhere at the time. Many praised Kulcsár for the way he presented his methodology, the reconstructibility of the data and the fact that the material offered a solid theoretical background for future generations, to the extent that György Gajduscek and Balázs Fekete still considered a partial repetition of the study a possible and meaningful undertaking in 2013.^[6]

II. THE 1970S

The background of the research on legal consciousness in the 1970s was provided by the Institute of Legal Studies and Sociology of the Hungarian Academy of Sciences, which focused on the study of social consciousness, thus broadening the scope of legal knowledge to the field of legal consciousness and beginning the move away from dogmatic legal theory. András Sajó took over the baton of empirical research from Kálmán Kulcsár, who had been working at the Institute of Legal Studies of the Hungarian Academy of Sciences since 1972, but the legal knowledge dimensions of his research concerned only certain social groups, not the entire population.^[7]

Imre Szabó, in his *The Foundations of Legal Theory*,^[8] published in 1971, devoted a special chapter to the theoretical issues of legal consciousness, especially from a Marxist point of view. With this work, Szabó set the direction for the research on legal consciousness that was to take place in the following two

[5] Kulcsár, 1967, 12-14.

[6] Gajduscek – Fekete, 2015, 13.

[7] Gajduscek – Fekete, 2015, 12.

[8] Szabó, 1971, 197-300.

decades, a direction that could be applied and varied for the new generation of socialist legal theorists. Sajó was no exception to this rule, and a decade later, in 1980, he devoted more than half of his work entitled *Legal Compliance and Social Behaviour*^[9] to retracing the path set by Szabó. At the same time, Sajó's studies have been at the forefront of establishing the sociological foundations of these studies.^[10]

In the 1970s, the development of research was not only influenced by sociological factors but also by the practical needs of theory building, as it became clear from the study of legal knowledge that lay people had minimal knowledge of areas of law that they rarely encountered in everyday life, and this was particularly true of procedural law. On the other hand, the need to theorise has led to a desire to extend the research to explore the factors influencing legal knowledge.^[11]

During this period, the focus was on criminal law studies, which also involved criminological issues, such as:

- the experience of audience research for the criminal television programme “Blue Light” in 1974,^[12]
- a study on the legal awareness of manual workers in 1975,^[13]
- research on the legal views of economic managers in 1977,^[14]
- the determinants of the legal and moral consciousness of janitors in 1979,^[15]
- the study of the relationship between crime prevention and criminal law values in 1978,^[16]
- the issue of victimisation in 1982.^[17]

A public opinion poll conducted in 1973 examined the impact of the Blue Light programme on viewers. Questionnaires were sent out by post to a sample of 1.724 people, but the sample was not representative because of the skewed sample structure. The main result of the study was, however, to confirm the relationship between anxiety and the need for punishment, which had been previously hypothesised in social psychology and the sociology of law, and thus to contribute to the exploration of the structure of individual legal consciousness. This research has also highlighted the impact of mass media on the sense of entitlement. It was found that the anxiety generated by interviews with crim-

[9] Sajó, 1980.

[10] H. Szilágyi, 2021, 38-39.

[11] H. Szilágyi, 2021, 37.

[12] Dankánics – Erdősi, 1974.

[13] Sajó – Székelyi – Major, 1977.

[14] Sajó, 1981, 608-638.

[15] Sajó, 1981.

[16] Vigh – Tauber, 1983, 64-111.

[17] Korinek, 1985, 10-14.

inals overwhelmed the impact of news reports, which mostly emphasised the strength of public safety and the effectiveness of law enforcement. On the issue of legal knowledge, the survey also confirmed that while the majority of the respondents were relatively familiar with substantive criminal law, they were almost unfamiliar with procedural rules.^[18]

The 1975 survey on the rights of manual workers was the definitive study of the 1970s. The aim of the study was to investigate three theoretical issues in an integrated way: first, the impact of social structure on individual legal consciousness; second, to explore the individual and socio-psychological factors in the development of individual legal consciousness; and third, to extend the Kulcsár study of legal consciousness. The study sample included 301 manual workers in Budapest and 136 manual workers in agriculture. The sample was divided into 12 groups based on age, gender and education for comparative stratification. The questionnaires were completed by interviewers in a guided interview. A control survey was carried out in the autumn of 1975, during which 50 law students were interviewed, followed by 40 skilled workers from the previous sample in the summer of 1976. The main sociological characteristics of the basic sample reflected the effects of forced industrialisation and socialist 'rural development' policies: a significant proportion of the workers in the sample were of rural origin. The researchers investigated the impact of legal experience on legal consciousness from two perspectives, one at the societal level and the other on the impact of direct, individual experience. At the societal level, researchers have found that current experiences "rewrite" the past. In examining individual legal experiences, the impact of experiences of contact with the courts and administrative authorities was explored separately. It was concluded that the influence of experiences in the courts outweighs the influence of experiences of contact with administrative authorities. However, the most interesting observation made in the study of individual experiences was the discovery of a specific knowledge gap in relation to the law. While formally accepting the law, the interviewees tried to evade it. The most important part of the research was the study of legal awareness, for which the researchers developed a method that allowed both the measurement of legal awareness and the characterisation of the sample's legal awareness.^[19]

The methodology developed earlier for studying the legal consciousness of manual workers was applied in the 1976–1977 survey conducted under the direction of László Boros and Sajó, extending the sample to the entire population, i.e. to all adult age groups and occupational groups. No significant difference was found in the conformity indicator developed to examine respect for the law compared with the values measured for manual workers a year earlier. Of the 2.860 meaningful responses processed, 56% of respondents were found to be compliant and 32% non-compliant. Results were broadly similar to previous surveys

[18] H. Szilágyi, 2021, 40.

[19] H. Szilágyi, 2021, 42-45.

in the area of legal knowledge. Here, knowledge of criminal law was the highest and was largely independent of educational attainment. It was in the context of knowledge of and attitudes towards criminal law that experts first noticed the phenomenon of normalisation, i.e. the fact that social practice can undermine the behavioural regulative power of legal rules.^[20]

In addition to questionnaire data collection, interviewing and document analysis were used, so it can be said that the research was conducted in a methodologically professional manner. One aspect of the new theory building was to define the relationship with socialist legal theory. However, it is also clear from the literature that legal knowledge of constitutional law and administrative law did not receive much attention during this period. The development of the research theme was mainly explained by the political circumstances of the experts in the field, who saw the greatest achievement of this period in the fact that, in addition to the increasingly wide-ranging studies of legal knowledge in various areas of law, they also sought to explore the factors that shaped and influenced legal knowledge. In the 1970s, research no longer covered the population as a whole, but only certain groups of the population, but used interviews and documentary analysis in addition to questionnaires. From a methodological point of view, the main advantage of the research, in addition to the study of individual groups, was the study of legal awareness, which allowed the measurement of legal knowledge and the analysis and evaluation of the legal awareness of the sample.^[21]

III. THE 1980S

In the following decade, legal studies gradually lost momentum. This is partly related to the fact that in the second half of the 1980s, Kálmán Kulcsár and Sajó also turned their interest towards the study of socio-legal changes associated with modernisation. This is also shown by the fact that the material of the last nationally representative survey of the 1980s, conducted in 1983, on the perception of civil law, remained partly unprocessed, and its results can only be deduced from the references in Sajó's 1986 volume.^[22]

The summary of the 1982 research conducted by Pál Léderer and Sajó, which aimed to investigate legal socialisation, also remains unpublished. In the study, students (263) and available parents (406) of one fourth grade class of 10 secondary schools in Budapest and Pécs were asked about their perception of various morally highly coloured facts (abortion, medical gratuity, needy bribe taker). The two-step interviewing technique used in previous stratified surveys was

[20] H. Szilágyi, 2021, 47.

[21] Fekete – H. Szilágyi, 2014, 14-21.

[22] H. Szilágyi, 2021, 51.

supplemented by a third step. First, the respondent was asked whether the act presented would be punishable by law, second, whether the respondent thought the act would be punishable, and third, the respondent's opinion was asked again after the respondent had been informed of the actual legal provision. The third question, if the person changed his or her previous opinion, was used to infer the effect of the authority of the substantive law. Almost 40% of the respondents had changed their value judgement after being informed of the law.^[23]

The 1984 research by Mária Neményi and András Sajó, which assessed the legal awareness of the letter writers and examined their general thinking on legal issues based on the content analysis of the letters written by viewers for the television programme *Legal Cases*, can be considered innovative. Two important findings from this research are highlighted in the literature. The first points to the significant distorting influence of mass media, and the second assesses the relationship between morality and law, in that in the letters sent in the programme, moral and legal consciousness appear independently of each other, side by side. The sample was randomly selected from a total of 2538 letters to the 26 most popular broadcasts of previous years, the content analysis of which was carried out by law students under the guidance of university professors. The selected programmes with the highest viewer activity were mainly family law, civil law and, to a lesser extent, labour law cases.^[24]

In 1986 Sajó published a book entitled *Appearance and Reality in Law*. The volume is a kind of synthesis of the various fields of law, in fact, a vision of the legal system of the Kádár era. In chapter 7 of the book, the author undertakes a theoretically demanding reconstruction of legal consciousness, summarizing the results of legal consciousness research conducted in the last two decades on the theoretical plane. According to his evaluation, the influence of law is less in the minds of Hungarian people, because Hungarian culture is law-ignorant. Sajó identifies three elements in his model of legal consciousness: legal knowledge, emotional-will elements and evaluative elements. He has examined these separately and in isolation from domestic research and foreign literature, and for this reason, this chapter occupies a prominent place in the evaluation of socialist-era legal consciousness research. Sajó found the concept of legal knowledge difficult to reconcile with other social sciences. He also pointed out that legal literacy research faces many problems. One of these is that the acceptance of law by citizens depends on several factors such as the extent to which they accept law as a standard for their own actions, for a given situation, or for the actions of others. Another important issue in the study of legal consciousness is the examination of emotional elements, which, according to Sajó, cannot be ignored, since emotions shape opinions about the law, can lead the legal subject to take action and, last but not least, have an impact on the reception of knowledge. The author also points out that in research it is not enough to examine specific forms of

[23] H. Szilágyi, 2021, 51.

[24] Neményi – Sajó, 1984, 208-244.

consciousness, but that we must also pay attention to their interconnectedness, and on this basis, he distinguishes between bipolar and open thought structures. Regarding the evaluation of the results of legal awareness surveys, Sajó argued that data should be used with caution, as there can be a large gap between actual action and opinions on the law. Nevertheless, Sajó argued that there is a value and value in legal studies, as they provide a better understanding of the functioning of the legal system and the role that law plays in people's understanding of reality. Sajó has repeatedly expressed the view that the Hungarian legal consciousness is illegitimate, because the legal system is not integrated into people's everyday lives, and people turn to the law to resolve some conflict. Another problem, he said, was that the socialist legal system consistently prevented the exercise of subjective rights, especially in cases where people were confronted with the authorities in a state body. Sajó also found, based on his studies, that knowledge of the law is not easy to apply in everyday life, since knowledge of the law is only one element of action, and emotional forces are just as important, which can exclude the application of knowledge of the law or even motivate people to oppose the law.^[25]

In 1986, following a survey conducted by the Institute for Social Research, Sajó analysed and assessed the population's sense of entitlement. The results of this research also revealed that the legal culture of socialism was far from being based on the assertion of citizens' entitlement as the basis for the functioning of law. In the end, this research was not published either.^[26]

IV. SUMMARY

As regards the methodology of the research, continuous professionalisation and experimentation can be observed. In addition to survey-type quantitative data collection on a relatively small representative sample, qualitative research based on small samples, interviews and documentary analysis has also emerged. Crucially, however, some of these studies, despite their occasional methodological uncertainties, have provided an opportunity to establish longitudinal studies after the change of regime in Hungary in 1989. At the same time, researchers of the time were already aware of the importance of the possibility of international comparisons, which would have been essential for the evaluation of research results. In the decades before the regime change, experts in the field prepared the theoretical perspective in which the concept of legal consciousness was increasingly interpreted. At the same time, the studies of rights before the regime change shed light on the social changes of the Kádár era, from its consolidation in the 1960s to the fall of the regime. The study of contemporary materials re-

[25] Sajó, 1986.

[26] Sajó, 1988-1989, 145-174.

vealed a gradual albeit slow levelling out of legal knowledge, a weak sense of entitlement, unconditional submission to power, alienation from law and fellow human beings, a perception of equality based on the denial of excellence and virtue, and an inward turn of Hungarian society.^[27]

BIBLIOGRAPHY

- Dankánics Mária – Erdősi Sándor (1974): *A „Kék Fény” közvéleménye. Egy közönségkutatás tapasztalatai*. MRT TK, VI. 8., Budapest.
- Fekete Balázs – H. Szilágyi István (2014): Jogtudat-kutatások a szocialista Magyarországon. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2014/4. sz.
- Gajduschek György – Fekete Balázs (2015): A magyar lakosság jogismerete az elmúlt fél évszázadban és ma – Összehasonlító elemzés Kulcsár Kálmán 1965-ös empirikus kutatása alapján. In: *Pro Futuro*. 5(1).
DOI: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2015/1/5442>.
- H. Szilágyi István (2021): Jogtudat-kutatások a magyar jogszociológiában a rendszerváltás előtt. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2021/1. sz.
- H. Szilágyi István (2021): Jogi kultúra vagy társadalmi jogtudat? In: *Acta Humana*. 2021/3. sz.
DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.3.4>.
- Korinek László (1985): A magyar népesség viktimizációjának néhány aspektusa. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1985/1. sz.
- Kulcsár Kálmán (1967): *A jogismeret vizsgálata*. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Neményi Mária – Sajó András (1984): Levelek a tv „Jogi esetek” c. műsorához. In: *Állam- és Jogtudomány*. 1984/2. sz.
- Sajó András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sajó András – Székelyi Mária – Major Péter (1977): *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról*. MTA ÁJTI, Budapest.
- Sajó András (1981): A jogi nézetek rendszere a gazdasági vezetők jogtudatában. In: *Állam- és Jogtudomány*. 1981/4. sz.
- Sajó András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sajó András (1981): *A jogtudat mikrokörnyezeti meghatározói*. MTA ÁJTI, Budapest.
- Sajó András (1988-1989): *A jogosultság-tudat vizsgálata*. ELTE Szociológiai Intézet, Budapest.
- Szabó Imre (1971): A jogtudat. In: Szabó Imre (szerk.): *A jogelmélet alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vigh József – Tauber István (1983): A bűnözés megelőzése és a jogtudat egyes problémái. In: Szűk László (szerk.): *A bűnmegelőzésről 1. Tanulmánykötet*. Budapest, Igazságügyi Minisztérium.

[27] H. Szilágyi, 2021, 62.

Szerényi Gábor grafikája

BÁGER GUSZTÁV – LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR

A mesterséges megtermékenyítés és az embrió státusza jogi, vallási és nyelvi szempontból, egy potenciális közpolitikai és demográfiai fordulat érdekében

ABSTRACT

Based on the latest statistical data, infertility is now a global public health problem, affecting 9-10% of the population. According to a 2015 report, nearly 50 million couples were infertile globally. The increase in demand for treatments is also indicated by the fact that by 2030, market analysts are predicting the global healthcare market will be worth 50 billion dollars in this area. The increase in the number of married couples struggling with infertility also indicates an increasingly complex health and social problem, which is caused by the changing and speeding up world, the challenges of women's position in the labour market, the desire to start a family that is postponed in older age, the stressful lifestyle of modern people, the environmental effects, as well as the various mass diseases and other, so far little-known harmful effects (e.g. microplastics destroying sperms) are also aggravated. Starting from the effective domestic and international frameworks, statistics and – demographic and national economic – trends, the (bio)ethical and legal characteristics of artificial insemination as well as the embryo cannot be understood without a language-based and linguistic approach to the current conceptual settings, medical-bioethical definitions and concepts. In this context, it is necessary to examine the characteristics of artificially created and long-term stored embryos in terms of legal, (public) political, religious and linguistic-psychological perspectives, as well as communication, awareness, and current human rights narratives in Hungary, with particular regard to embryo donation concept.

Keywords: domestic and international frameworks ■ statistics and societal trends in demography ■ (bio)ethical, linguistic-psychological and legal characteristics and narratives of artificial insemination ■ embryo donation

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmány a hatályos hazai és nemzetközi szabályozásból, statisztikákból és – demográfiai és nemzetgazdasági – trendekből kiindul-

va, a mesterséges megtermékenyítés és az embrió (bio)etikai és jogi jellemzőit igyekszik feltárni, azzal a céllal, hogy a jelenlegi meghatározások és fogalmak nyelvi szempontból történő értelmezéséhez a mesterségesen létrehozott és hosszú távon tárolásra ítéltett embriók milyen jellemzőkkel bírnak jogi, (köz) politikai, vallási és nyelvészeti-nyelvi, illetve kommunikációs, tudatosságbeli, valamint a jelenlegi emberi jogi narratívák szempontjából Magyarországon, különös tekintettel az embrióadományozás fogalmára.

Az értekezés középpontjában az a mesterséges megtermékenyítést célzó – közkeletű néven: „lombikprogram” – eljárás kifejlesztése áll, amely talán a 20. század egyik legfontosabb orvostudományi eredménye, amelyet a Nobel-díjas Robert G. Edwards dolgozott ki. Az első, IVF-fel létrejött baba, vagyis lombikbébi megszületése (1978)^[1] óta legalább nyolc,^[2] a legfrissebb becslések szerint már tizenkét milliónál is több, lombikból született ember élhet már közöttünk boldog, egészséges emberhez méltó életet.^[3] A legfrissebb statisztikai adatok alapján a meddőség globális népbetegség, a lakosság 9-10%-át érinti, és egy 2015-ös jelentés szerint globálisan körülbelül 48,5 millió pár volt meddő. A kezelések iránti igény növekedését jelzi az is, hogy 2030-ra már 50 milliárd dolláros egészségügyi piacot prognosztizálnak ezen a területen a piaci elemzők.^[4]

A meddőséggel küzdő házaspárok számának növekedése egyre inkább összetett egészségügyi és társadalmi problémát jelez, amelyet a felgyorsult világ, a nők munkaerőpiacon való helytállásnak kihívásai, az életkorban kitolódó családalapítási vágy, a modern kor emberének stresszes életmódja, a környezeti hatások, valamint a különböző (nép)betegségek és egyéb, egyelőre kevésbé ismert, káros hatások (pl. a spermiumokat roncsoló mikroműanyagok) is súlyosbítanak.

A meddőséget történelmileg korábban csapásnak, a sors akaratának, netalán átok jeleként tekintették, ám valójában egy betegség, méghozzá egyre inkább „népbetegség”, amelyet – részben az ultrahangkészülékek révén, illetve az egyre fejlettebb szűrési módszerek által – korai felismeréssel is egyre hatékonyabban lehet(ne) kezelni. Talán éppen máris itt van az az elsődleges probléma, hogy a korai tapasztalása és értelmezése egy nemzessel kapcsolatos problémának csak akkor történhet meg, ha a családalapítást magát is korán vagy korábban kezdjük meg, és nem megváltozhatatlan, helyrehozhatatlan átokként, hanem gyógyítható betegségként tekintünk a meddőségre. Jelenleg a meddőséggel küzdő párok túlnyomórészt akkor szembesülnek ugyanis a diagnózissal, amikor már hosszabb ideje családások és sikertelenségek sújtják őket és nem merik felvállalni azt, hogy betegséggel küzdenek. A korai felismerésnek és a hatékony kezelésnek az is a feltétele, hogy a meddőség mint jelenség „keretezése” (*framing*), illetve annak a köztudatban lévő narratívája is kevésbé legyen elutasító az érintettel szemben. Bár a meddőség kezelésére egyre több, természetesnek minősített

[1] Bernard, 2018, 181-199.

[2] Lovászy, 2020, 5.

[3] European Society of Human Reproduction and Embryology: 2023 Annual meeting, 2023.

[4] GlobeNewswire.com: Global In-Vitro Fertilization (IVF) Market 2020-2030..., 2021.

módszer, egészséges életmóddal összefüggő, nem klinikai és különösen a magyar katolikus egyház által támogatott, orvosi (műtéti) beavatkozást mellőző, illetve a mesterséges megtermékenyítéssel összefüggő, felkészült szakembergárdát és komoly technológiai háttérrel felvértezett, invazív eljárás áll rendelkezésre, ám a gyermekre vágyó pároknak egy jelentős része az egészségügyi állapotuknál fogva fizikailag nem képes ezeket a megoldásokat és segítséget igénybe venni, illetve még a legkorszerűbb orvosi eljárások sem tudnak jelenleg gyógyírt hozni ezen párok számára, hogy saját, vér szerinti gyermekük legyen. Számukra egyetlen megoldás van, az örökbefogadás analógiájára épülő embriófogadás, amelyet külföldön szokás embrió-örökbefogadásnak is nevezni. Ennek feltétele az, hogy a lombik-eljárásnál gyakran több petesejtet szívnak le és termékenyítenek meg, mint amennyit első körben vissza lehet ültetni, így a „felesleget” lefagyaszttják. A felolvasztás, beültetés határfoka ma már egyre javul,^[5] így szintén egyre inkább elérhető az a lehetőség, hogy csak az első lombiknál szívnak le petesejteket, a későbbiekben a már lefagyasztott embriókat használják fel. Ez két dologgal jár: egyrészt kisebb hormonterhelést jelent az érintett nőnek és több embrió jön létre, mint ahány gyermeket akkor terveznek világra hozni, másrészt a párok dönthetnek úgy, hogy belátható időn belül vagy a közeli jövőben nem vállalnak több gyermeket, a már lefagyasztott embriókat így akár az idők végezetéig is várhatják, hogy esélyt kaphassanak a megszületésre. (A tárolási technika ma már elvileg lehetővé teszi, hogy akár évtizedekre is tároljanak embriókat – így vált lehetségessé az is, hogy valakinek a fiatalabb testvére született meg előbb.)^[6]

A mesterséges megtermékenyítés kapcsán van egy olyan téma – és ez a jelen értekezés központi témája –, amiről eddig nem esett szó az általunk feltárt szakirodalomban és különösen a közéleti diskurzusokban: az embrióadományozás és annak nyelvezete. Bár jelentéktelen kérdésnek tűnik, ám az adományozás szó jelentése, vagy akár annak alternatív változata, szinonimája az IVF-fel való szakmai és általános, közéleti nézőpontot is megváltoztathatja. Ez azért különösen fontos kérdés, mert a közel 30 ezer eddig lefagyasztott, ám még fel nem használt, „árváltkodó” embrió vonatkozásában nincs érdemi előrelépés hazánkban.^[7] Jelen tanulmányunkban ezt a kérdéskört szeretnénk tehát körbejárni és egy új javaslattal élni: embrióadományozás helyett használjuk az embrióajándékozás kifejezést annak érdekében, hogy az embrióörökbefogadás terén előrelépés történhessen, és a demográfiai fordulat elősegítéséhez nélkülözhetetlen, közel 30 ezer embrió is könnyebben kapasson esélyt az életre.^[8]

[5] Semmelweis Egyetem, Asszisztált Reprodukciós Osztály: Fagyasztott embrió beültetése (Kryo-ET).

[6] Jogászvilág: Aggályos az embriók fagyasztott tárolása, 2018.

[7] Jogászvilág: Aggályos az embriók fagyasztott tárolása, 2018.

[8] Navratyil, 2011a, 614-623.

II. LOMBIKBABÁK ÉS A DEMOGRÁFIAI TRENDEK – MENNYIRE SZÁMÍTANAK ŐK?

A hazai demográfiai folyamatokat tekintve elmondható, hogy a szülőképes korú nők száma olyan gyorsan csökken, hogy az önmagában jelentősen javuló gyermekvállalási hajlandóság ellenére 2020-ban mindössze csak 2000-el több gyermek született, mint tíz évvel korábban, méghozzá úgy, hogy az első gyermek túl későn születik meg a családokban. A helyzet súlyosságát jelzi, hogy a harmadik gyermekek aránya az újszülöttek körében mindössze 13% körül mozog, a gyermektelen párok száma és aránya pedig brutálisan magas: 2,5-szerese a háromgyermekesekének. Ráadásul – az általános közvélekedéssel („sok a szingli nő”)^[9] szemben és a gyermekvállalással kapcsolatos közéleti narratívával („a nők kevésbé akarnak gyermeket vállalni”) szemben – a 30-39 éves gyermektelen férfiak száma 1,6-szorosa a nőkének, míg a 40-49 éveseknél csaknem közel kétszeres, 1,8-szoros ez a különbség.^[10]

Valóban, a késői gyermekvállalás mint jelenség egyre inkább meghatározó, hiszen emelkedett az első gyermekét megszüülő nők átlagéletkora.^[11] Így tehát a meddőséggel küzdő párok nagy százaléka akkor szembesül a diagnózissal, amikor már hosszabb ideje családások és sikertelenségek érik, és elmúltak 30 évesek. Emellett a párok sokszor nem értenek egyet abban, hogy vállaljanak-e gyermeket vagy sem, e konkrét megállapodás nélkül kevés gyermek születik – a férfiak kevésbé vállalnak újabb gyermeket, míg a hölgyek is egyre inkább a családi munkamegosztástól teszik függővé az újabb gyermek vállalását. Amellett, hogy későn születik meg az első – és az esetek jelentős részében ezért az egyetlen – gyermek – a már gyermekes pároknál többnyire akkor születik meg a második vagy többedik gyermek, ha a férfiak átvállalnak a gyermeknevelés terheiből is, illetve az anyák kézzelfogható segítséget kapnak a mindennapokban. (Bizonyított, hogy a családos és házas férfiak hosszabb ideig élnek, jobb egészségi állapotban vannak, mint az egyedül élők,^[12] mint ahogy az is beszédes, hogy a KSH adatai szerint a házasságot rendre legalább kétharmad arányban a nők bontották fel az elmúlt harminc évben.)^[13] Az örökbefogadás jelenségénél látni kell azt is, hogy az erre hajlandó párok döntő része minél fiatalabb gyermeket kíván örökbe fogadni, elsősorban a korai kötődés és a szoptatás lehetőségének kialakítása érdekében. Így az idősebb, vagy iskoláskorú gyermekek örökbefogadására lényegesen kevesebb szándék és ezáltal esély kínálkozik, mint a csecsemők adoptálására.^[14]

A témában fellelhető tanulmányok egyöntetűen állítják, hogy a probléma gyö-

[9] Monostori – Őri – Spéder, 2015, 153-170.

[10] Központi Statisztikai Hivatal: Gyermektelenség.

[11] Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás 2011 – 1.3.1. A 15 éves és idősebb nők az élve született...

[12] Alpár et al., 2018.

[13] KSH Statisztikai Tükör: A válások demográfiai jellemzői.

[14] Takács – Neményi, 2015, 32-61.

kere alapvetően nem csak anyagi oldalú, hanem az uralkodó mentalitáskultúrára vezethető vissza, amelyet egyre inkább befolyásolnak a családi értékekkel és a gyermekek jogaival egyre inkább ellentétes hatások, valamint az importált ideológiák is.^[15] Ráadásul a valódi kommunikációt felváltotta a társas magány, amelyet a modern technológiák és a közösségi média negatív hatásai még fel is erősítettek. Ilyen például az, hogy nemcsak nő a fiatal lányok körében az öngyilkosságok aránya,^[16] hanem manapság egyre erőszakosabban megjelenő, a szexualitással összefüggő gender-ideológiák terjedése is számot tevő, amelyek középpontjában nem elsősorban a hagyományosnak nevezett családi értékek és a gyermekvállalás tradíciói állnak.^[17]

A demográfiai folyamatoknál nemcsak a születések száma és trendje a fontos, hanem a halálozásoké is. A halálozások száma Magyarországon az ezredforduló óta folyamatosan több mint 30.000-rel haladja meg a születéseket, az utóbbi öt évben a különbség 40.000-nél is több. A születéskor várható élettartamban az élvezőhöz tartozó japánoktól 8 év (!) a lemaradásunk.^[18] A demográfiai fordulathoz túl kell szárnyalni az 1970-es évek termékenységi mutatóit, elérve a 2,4–2,5-ös termékenységi arányszámot.^[19] A bevezetett, az egészségtelen életmódot csökkenteni célzó intézkedések (chipsadó, dohánytermékek jövedéki adója, stb.) nem befolyásolták az általános népegészségügyi állapotot, sőt még nőtt ezen termékek fogyasztása is.^[20] Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy a fejlett világ országaiban egyre kisebb a gyermekvállalási hajlandóság, a még növekvő lakosságú országok is csak a bevándorlási többletnek köszönhetik, hogy nem csökken a népesség.

Mindezek alapján Magyarország lakossága az elmúlt évtizedekben egy kiegyensúlyozott korösszetételű és létszámában alapvetően gyarapodó népességből fokozatosan elöregedő és lélekszámában fogyó népességgé alakult. 1981 volt a fordulópont, azóta folyamatosan csökken a népességszám, 2023. január 1-jén 9 millió 597 ezren éltek Magyarországon. A KSH népesség-előrejelzései szerint Magyarország lakossága a jövőben tovább csökken. 2070-re a legoptimistább, legnagyobb pozitív vándorlási egyenleggel számoló előrejelzés közel 8 millió fős népességszámot jelez. A közepes forgatókönyv 7,7 milliós, az alacsony változat pedig 7,5 milliós népességszámot valószínűsít 2070-re.^[21] 2023. január 1-jén száz aktív korúra (15–64 évesre) 23 (0–14 éves) jutott. A népesség-előrejelzés közepes változata szerint ez az arány a következő évtizedekben stabil marad. Az időskorúak eltartottsági rátája 32 százalék, ami a 2030-as évek második felétől – a Ratkó-nemzedék gyermekeinek idős korba lépésével – egyre inkább emelkedni fog.^[22]

[15] Alpár et al., 2018.

[16] Központi Statisztikai Hivatal: Fenntartható fejlődés indikátorai – 1.16. Öngyilkosság.

[17] Pongráczné, 2011.

[18] National Geographic, Bertus-Barcza, 2024.07.13.

[19] Benda – Báger, 2020, 432.

[20] Szántay, 2020, 75-79.; Csengeri, 2022, 1-16.

[21] Központi Statisztikai Hivatal: Demográfiai évkönyv, 2022.

[22] Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország 2022, 263.

A KSH 2017-es felmérése szerint ráadásul Magyarországon az utóbbi években növekedett a gyermektelen fiatal nők száma, a 25 és 35 év közötti nők már 56 százaléka volt gyermektelen 2016-ban. A növekedés azért meglepő, mert a többi EU-s országhoz képest, ahol a férfiak 6 százaléka és a nők 4 százaléka választja tudatosan a gyermektelenséget, a kelet-európai országokban ez az arány 3 százalék alatt maradt a 2011-es Eurobarometer adatai alapján. Ráadásul a 2008-as European Values Study adatai szerint a magyar felnőtt lakosság 86 százaléka egyetért azzal, hogy csak gyerekekkel lehet teljes életet élni.^[23] A szándékozott gyermekek megszületése esetén egyértelműen a lombikprogramok is tudnának javítani a trendeken. A 2010 óta több mint 41 ezer, államilag finanszírozott művi megtermékenyítés mintegy 21%-a volt sikeres, ami azt jelenti, hogy éves átlagban a vágyott élveszületéseknek már közel 8%-át teszi ki (eddig összesen kb. 3200 gyermek) (2022).

Ezért arra kérdésre, hogy mennyire számítanak a „lombikbábik” a demográfiai folyamatokban, azt kell válaszolni, hogy egyre fontosabb szereppel bírnak az ezzel a technológiával világra segített gyermekek, hiszen a meddőség egyre inkább egy olyan társadalmi jelenség, amellyel sokkal többet kell foglalkozni, amennyiben demográfiai fordulatot és még több, boldog és gyermekkel rendelkező családot szeretnénk a jövőben, és a jelenlegi ütemben romlik a termékenység, illetve maga a nemzőképesség, ráadásul már fiatalabb korban is. Nemkülönbön fontos téma a választók szempontjából is, mert fontos látni azt is, hogy immáron a gyógymódok között a példaértékűen ingyenessé tett lombikprogram is megtalálható Magyarországon, amelynek társadalmi elfogadottsága igen magas, míg az ellenzők száma alacsonynak tekinthető.^[24]

III. GYERMEKVÁLLALÁS ÉS A NEMZETGAZDASÁG ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL – MIT MOND AZ MNB?

A demográfiai fordulat tárgyalásakor a közgazdasági szempontok sem nélkülözhetetlenek. A nemzetgazdaság tekintetében is jelentős szerepe van a demográfiának, így nem hagyható figyelmen kívül, hogy a nemzetgazdaság egyik főszereplője, a háztartások alapja, a háztartások jövőjének kulcsa, a gyermekvállalás hogyan alakul. Mindezek alapján a mesterséges megtermékenyítés kérdését is meg kell vizsgálni a nemzetgazdaság szereplői oldaláról, valamint a nemzetgazdasági ágazat szerkezetére is kihatóan.

A nemzetgazdaság szereplői, azaz a háztartások, a vállalatok és a kormányzat is alapvetően függ a demográfiai helyzettől és annak jövőbeli kilátásaitól. A nemzetgazdaságon belül a háztartások és a háztartás egyes szereplői különböző szerepben jelennek meg, azaz ők megjelennek fogyasztóként, hiszen a vállalati

[23] Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország 2022, 263.

[24] Lovászy – Szoboszlai-Kiss, 2021, 61-94.

tok által megtermelt javakat ők fogyasztják el, ugyanakkor a háztartások egyes tagjai adják az egyik termelési tényezőt, a munkaerőt is. A meddőséggel küzdő háztartások számára a mesterséges megtermékenyítés alapkérdés, amelynek nagyobb térnyerése jelentősen kihat a háztartás reprodukciójára. A háztartások saját forrásaikból is finanszírozzák a mesterséges megtermékenyítés költségeit, de a nemzetgazdaság többi szereplőjének is ebben valamelyest részt kell vállalnia ahhoz, hogy a háztartások a reprodukciós céljaikat el tudják érni. Azonban ez nemcsak anyagi, hanem egyéb erőforrás biztosítását is szükségessé teszi a vállalkozások (például rugalmas munkaidő, home-office) és a kormányzat (például költségvetési transzferek, elérhető egészségügyi szolgáltatások) tekintetében.

A nemzetgazdaság másik fontos elemei a vállalatok, amelyek termelőként jelennek meg (azokat a javakat állítják elő, amelyeket a háztartások majd elfogyasztanak), valamint a vállalkozások végzik a beruházásokat is. Emellett a vállalatok nemzetgazdasági szerepének megőrzése vagy annak növelése a háztartások reprodukciója nélkül nem képzelhető el. Ennek alapján a vállalatok érdeke is közvetlenül a háztartások támogatása, illetve közvetetten – az adó rendszeren keresztül – a mesterséges megtermékenyítés finanszírozásának támogatása. A vállalatok közvetlenül úgy tudják támogatni a háztartásokat, hogy a mesterséges megtermékenyítésnek a személyi vagy anyagi környezetének megteremtésében saját erőforrásaikat is rövidtávon fel kell áldozniuk. Erre ráadásul Magyarországon jogi kötelezettségük is van a vállalkozásnak, gazdálkodó szervezeteknek: a 2012. évi I. törvény (Mt.) 65. § (1) bek. e) pontja alapján a munkáltató felmondással nem szüntetheti meg a munkaviszonyt a nő jogszabály szerinti, az emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelésének ideje, de legfeljebb ennek megkezdésétől számított hat hónap tartama alatt. Mindez olyan, hosszabb távú célkitűzés szem előtt tartását jelenti, ami a profitorientált vállalkozások számára a kezdetekben biztos, hogy nehézséget jelent. Itt máris meg kell említeni a kormányzati szerepvállalás szükségességét, azaz állami szerepvállalás nélkül a vállalkozások ebben nem fognak önként érdemi lépéseket tenni a háztartások számára fontos mesterséges megtermékenyítés tárgykörében.

A kormányzat (állam): mind termelőként (pl. állami termelővállalatok esetében), mind fogyasztóként megjelenik a nemzetgazdaságban. Ezen kívül a megtermelt javak újraelosztásában van jelentős szerepe. Tipikusan olyan javakat állít elő, amelyek megtermelésére a vállalatok nem vállalkoznának, pl. azért, mert nehezen, vagy egyáltalán nem lenne beszédhető a termék ellenértéke. Ilyen például az oktatás vagy a rendvédelem. Azonban kormányzati intézkedések nélkül nem lehet mesterséges megtermékenyítésről beszélni, hiszen a kormányzati szerepvállalás nélkül a mesterséges megtermékenyítés a háztartások számára érdemben, tömegesen nem lesz elérhető. Ennek következtében, ha a mesterséges megtermékenyítésre kizárólag a magánegészségügyben van lehetőség, állami részleges támogatás mellett, akkor ez a körülmény számos társadalmi csoport számára megoldhatatlan helyzetet teremt. A fentiekben kifejtettek alapján a magyar kormány fontosnak tartja, hogy a család- és népesedéspolitikai területén továbbra is kiemelt szerep jusson a gyermekvállalás ösztönzésének. Az asz-

szisztált reprodukciós kezelések és ezen belül a mesterséges megtermékenyítési eljárások^[25] hozzáféréseinek javításával is segíteni kíván a Kormány abban, hogy a jelenleginél több gyermek szülessen Magyarországon. Erre sor is került, ugyanis 2020-tól jelentős változások történtek. A 2021-ben életbe lépett szabályozás^[26] szerint meddőségekezelési célú beavatkozásra 2021. szeptember 30-tól csak állami kézben lévő, központi költségvetésből finanszírozott ellátást nyújtó centrum jogosult, a magánintézmények erre vonatkozó működési engedélye 2022. június 30-án hatályát veszti, valamint a folyamatban lévő kezelések és a fagyasztott minták az EMMI által kijelölt állami szolgáltatóhoz kerülnek. 2020 óta a meddőségekezelésben használt gyógyszerek immáron 100 százalékos állami finanszírozásúak. Így Magyarországon ingyenessé váltak a meddőségi kezelések, továbbá eltörölték az állami támogatással lombikkezelést végző klinikák teljesítmény- és volumenkorlátját (TVK), valamint közfinanszírozottá váltak a diagnosztikai ellátások is, megváltozott az inszemináció (mesterséges ondóbevitel) finanszírozása is. A változás jelentős költségvetési forrásokat is érintett: lényegében megduplázódott a meddőségi kezelésre fordított finanszírozás összege 2019-hez képest.^[27]

Mindezek alapján a nemzetgazdaság szereplőinek tevékenysége egy körforgást alkot. A háztartások a munkaerőért cserébe fizetést kapnak a vállalatoktól, és ebből vásárolnak a vállalatoktól (fogyasztanak). A vállalatok a háztartásoktól kapott bevételeket beruházzák, ebből termelnek, javakat állítanak elő. Ezeket a megtermelt javakat a háztartások megveszik. Az állam mind termelő, mind fogyasztó lehet. Mindez a körforgás meg kell, hogy jelenjen a mesterséges megtermékenyítés tárgykörében is.

A Magyar Nemzeti Bank – Magyarország egyik leginkább elismert, a mindenkori kormányzattól független, össz nemzeti stratégiaalkotást támogató intézménye – is javaslatokat fogalmazott^[28] meg 2019-ben a mesterséges megtermékenyítés tekintetében, amelyek a következők:

- A gyermekvállalással kapcsolatos, célzott szűrővizsgálatok bevezetése és a gyermekvállaláshoz kapcsolódó egészségügyi ellátásokban való nagyobb állami szerepvállalás hozzájárulhat az első gyermekek kívánt időben történő megszületéséhez és több gyermek vállalásához.
- A mesterséges megtermékenyítés támogatása a gyermekszám növelésének egyik leghatékonyabb módja, hiszen célzottan olyan párokat támogat, akik már meghozták a gyermekvállalási döntésüket, ám ez a szándék nem tud megvalósulni valamilyen okból.
- A termékenységi centrumok állami átvétele után a jövőben erősíteni

[25] Navratyil, 2011b, 109-123.

[26] 2021. évi CI. törvény egyes vagyongazdálkodási kérdésekről, illetve egyes törvényeknek a jogrendszer koherenciájának erősítése érdekében történő módosításáról.

[27] Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért, 2021.

[28] Matolcsy György: Versenyképes egészségügy a fenntartható felzárkózásért c. előadása, 2019. szeptember 5.

szükséges az állami ellátásokkal szembeni bizalmat, amelynek fontos eszköze az erőteljes szakmai és pénzügyi kontroll, a jól működő és folyamatosan frissített protokollok menti kezelés, illetve az ellátások személyesebbé tétele. Ezen felül mindenképpen érdemes lenne bővíteni a kapacitásokat, hiszen az állami ellátásban jelenleg jelentős a várakozási idő.

IV. GYERMEKVÁLLALÁS ÉS A BIOTECHNOLÓGIAI PERSPEKTÍVÁK – A BETEGSÉGKÖZPONTÚ ELLÁTÁS A MEGOLDÁS. ÉS MIT HOZHAT A JÖVŐ?

A gyermekvállalás demográfiai és nemzetgazdasági kérdése és kihívásai mellé társul még egy egyre jelentősebb egészségügyi problémakör is, ami sajnos egyre inkább előtérbe kerül a családot alapítani szándékozó párok között, ez pedig a meddőség kérdése, aminek sikeres kezelése javíthat a gyermekvállalási számokon. Korábban csak a nőket vizsgálták ki a meddőséggel kapcsolatban, ráadásul ez a teher a nőiség leromlásának a bélyegét is hordozta – ma már a férfiak körében is terjed a meddőség, hiszen a spermiumszám az utóbbi évtizedekben megfeleződött a fejlett világban.^[29] A meddő párok mintegy 30%-ánál a férfi a terméketlenség okozója. Ennek hátterében a genetikai állapoton túl számos tényező állhat, így az alkoholfogyasztás, a dohányzás, drogok fogyasztása, súlyos mumpszfertőzés a pubertás után, sérvek, hormonzavar, mérgekkel való érintkezés, bizonyos típusú gyógyszerek, húgyúti fertőzések, különböző sugárzásoknak való kitétség, túl szűk alsónemű viselése, ágyéksérülés, továbbá pl. a laptopok ölle vételével az ágyékra sugárzott hő szintén okozhat nemzési problémákat. Legújabban egyértelművé válik az is, hogy még a mobiltelefonok használata, zsebben hordása is hozzájárulhat ehhez a krízishez.^[30]

A meddőség álláspontunk szerint betegség,^[31] amelyet – részben az ultrahang készülékek révén – korai felismeréssel hatékonyabban lehet kezelni. A neveléspolitikának – és külön hangsúlyozva a nyelvezet fontosságát – itt nem csupán a meddőség elkerülése végett, de általában az egészség megőrzése végett sokkal fontosabb szerepet kellene betöltenie, hogy akár egy fiatalos személy általános egészségi állapotának (potenciálra vonatkozóan is) felmérése iránti igénye természetesebb legyen, illetve a gyermekvállalás az örökbefogadás intézményéhez analóg embriófogadás is elterjedtebb lehessen. A prevenciót, az egészségre

[29] The Guardian: Sperm counts among western men..., 2017.

[30] Nyíri (szerk.), 2001.

[31] A legfrissebb statisztikai adatok alapján a meddőség globális népbetegség, a lakosság 9-10%-át érinti, és egy 2015-ös jelentés szerint globálisan körülbelül 48,5 millió pár volt meddő. A kezelések iránti igény növekedését jelzi az is, hogy 2030-ra 50 milliárd dolláros egészségügyi piacot prognosztizálnak ezen a területen a piaci elemzők. Ld. bővebben: GlobeNewswire.com: Global In-Vitro Fertilization (IVF) Market 2020-2030..., 2021.

való érzékenyítést, az egészséges nemi identitást és a nemzésre (családalapítás-ra) való felkészülést akár külön szakemberek bevonásával érdemes volna bevenni a nevelési intézményekbe. A meddőséggel küzdő párok – mint láttuk – nagy százaléka ugyanis akkor szembesül a diagnózissal, amikor már hosszabb ideje családások és sikertelenségek érik, és elmúltak 30 évesek.

Bár az eljárás ma Magyarországon bárki számára hozzáférhető, aki meddőséggel küzd, ugyanakkor a társadalmi diskurzus a kérdéskörben nagyon alacsony, az embrióadományozásnak nevezett eljárás kapcsán még inkább lehet beszélni itt egy taburól. A demográfiai folyamatok kapcsán ezért különösen fontos kérdés a termékenység kérdéskörének a közelebbi vizsgálata. A menopauza és az elégtelen minőségű és mennyiségű spermiumok (Magyarországon kb. 150.000 meddő pár él)^[32] is kiiktathatóak lesznek – nos, akkor tényleg minden modell borulni fog. Márpedig ez is egyre inkább elérhető közelségbe kerül különböző módon (hatékonyabb lombikprogramok, ideértve mesterséges méh későbbi kifejlesztését^{[33],[34]}, illetve az embriók létrehozásának lehetősége már ivarsejtek nélkül is lehetséges^[35]), amely brutális mértékben át fogja rendezni a gyermekvállalási szokásokat globális szinten. (Fontos megérteni, hogy nem az 5-6%-nyi európai (globális piaci fogyasztó) fogja ezt a (piaci) szükségletet érdemben befolyásolni). Sőt, például az Egyesült Királyság – a kontinens többi országaihoz képest – immáron jóval liberálisabb szabályozással bír a humánogenetikai kutatások és terápiák terén, ami idővel akár komoly versenyelőnyhöz is juttathatja az országot ezen a téren, és erre jó példa erre a brit szabályozás adta lehetőség alapján történő háromszülős gyermek világrajövetele^[36] 2016-tól. Sőt, a mesterséges humánembrió^[37] létrehozásának a Science hasábjain publikált – egyelőre korlátozott – lehetősége is adott már.

Amennyiben időben és biológiailag (és biotechnológiailag) hosszabban elnyújtható gyermekvállalás válik lehetővé, akkor egy maitól jelentősen eltérő gyermeknevelési hozzáállás és gyakorlat is megvalósulhat, amely azt is hozhatja, hogy egy-egy gyermekre több idő és figyelem juthat, amivel az eljövendő generációk (különböző típusú, értelmi-érzelmi) intelligenciáját is növelni lehet. Sőt, az oktatási infrastruktúra és humánerőforrás-gazdálkodás államilag és stratégiaileg is egyre tervezhetőbb és kiszámíthatóbb lehet akkor, ha a nők – amennyiben kívánják – életük nagyobb részében folyamatos(abb) tudnak gyermeket vállalni, szemben a mostani helyzettel, amikor a kb. 80 évből hozzávetőlegesen 55 év azonnal „kiesik” ebből a szempontból. Ezért a biotechnológiának (IVF-eljárásnak) még hosszú ideig kiemelt és egyre fontosabb szerepe lesz a terméketlenség kezelésében, illetve a különböző asszisztált eljárások kapcsán, így az embriótranszfer esetében is. Mindezekre is tekintettel szükséges lehet

[32] Privátbankár.hu: Riasztóan emelkedik a meddő párok száma Magyarországon, 2017.

[33] The Telegraph, Knapton, 04.05.2017.

[34] NewScientist, Hamzelou, 27.04.2017.

[35] NewScientist, Coghlan, 02.03.2017.

[36] NewScientist, Hamzelou, 27.09.2017.

[37] Harrison – Sozen – Christodoulou – Kyprianou – Zernicka-Goetz, 2017.

nemcsak a stratégiai szempontok, aspektusok újragondolása és a különböző (dogmatikai) ellentétek megértése, hanem a nyelvi aspektusok és a narratívákat alakító nyelvezet (szókincs, fogalmak) újragondolása is.

V. AZ EMBRIÓADOMÁNYOZÁS ÉS AZ IVARSEJTEKRE VONATKOZÓ BIOETIKAI-VALLÁSI ÉS SZABÁLYOZÁSI HÁTTERÉRŐL, VALAMINT AZ EMBRIÓ JOGI STÁTUSZÁRÓL

A különböző egyházak, felekezetek és a vallási élet szereplői között sincs meg a teljes egyetértés a mesterséges megtermékenyítés valamennyi aspektusa tekintetében. "A »zigóta«, »pre-embrió«, »embrió« és »főtusz« kifejezések a biológia felfogása szerint az ember egymás után következő fejlődési stádiumait jelentik. Az itt következő instrukció ezeket a fogalmakat bátran használja, amennyiben is ezek mindegyike azonos etikai tartalmat jelent, mégpedig az emberi nemzés gyümölcset, legyen az akár látható, akár nem, létének első pillanatától megszületéséig."^[38] A részlet a katolikus egyház *Donum vitae* címen közzétett, a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos etikai irányelveket tartalmazó iratából származik. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az embriók morális státusza kapcsán azok emberként való definiálásával és a fogantatás első pillanatától emberként való tiszteletének definíciójával a cikk írói is határozottan egyetértenek. A dokumentum egy már meglévő biomedicinális (IVF^[39]) terápia kapcsán fejt ki a katolikus egyház álláspontját, utalva arra, hogy az élet méltósága és az embriók tisztelete és annak egyes elemei okán az eljárás vallás erkölcsi tanokba ütközik, ezért a katolikus hívek számára nem megengedett, valamint a házasság és a házassági nemi élet védelmében egyenesen ellenjavallt. Ami még ennél is fontosabb: az emberi élet méltóságára hivatkozva az embriók direkt elpusztítását az abortusszal egyenértékűnek tekinti, még akkor is, ha ugyanazon lombikkezeltés eredményeként egyébként (egy másik embrióból) gyermek születik.

"Az emberi életet a fogantatás pillanatától kezdve tiszteletben kell tartani és védelemben kell részesíteni."^[40] E tanulmány írói ezt a keresztényi álláspontot – a lombikprogram ellenzőivel együtt – egységesen vallják, ugyanakkor kiinduló

[38] A *Donum vitae* a Katolikus Egyház erkölcsi direktívája a humánreprodukciós medicinával kapcsolatban.

[39] In vitro fertilizáció, azaz testen kívüli megtermékenyítés, a meddőségi lejárások során alkalmazott gyógyászati terápiai módszer.

[40] Szentszék: Családjogi Charta 4. (*Donum vitae*).

alpnak is tekintik az ellentétes álláspontok tisztázásához.^[41] A magyar alkotmánybírói gyakorlat alapján egy olyan alapvető kérdést is érint ez a vita, miszerint a magzat jogalany-e vagy sem. Olyannyira (jogdogmatikai szempontból is) problémás kérdéstről beszélünk, hogy ezt a kérdést maga az AB sem akarta egyértelműen eldönteni és jutott tulajdonképpen ellentmondásos eredményre még 1991-ben,^[42] azonban ez nem témája jelen értekezésnek.

Az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezés, valamint azok fagyasztva tárolásának szabályai különösen speciálisak. Ennek alapvető indoka az, hogy az embrió státusa is speciális, hiszen egy élő, emberi DNS-sel (egyedi és megismételhetetlen genetikai felépítéssel) rendelkezik, ugyanakkor a jog szerint nem személy, hanem „lény”, azonban mégsem vonatkoznak rá egyes meglévő, magasabb védelmet nyújtó szabályok, mint például az állatokra vonatkozó szigorú(bb) szabályok sem, sem pedig a dolgokra, illetve a tulajdonra vonatkozó szabályok sem érvényesek rá (teljes) mértékben.

Sőt, az embrió feletti rendelkezés akként változik, hogy maga az embrió fizikailag hol van. Ha az embrió az anya méhében van – és egy speciális esetet leszámítva, amikor az anya elhalálozik (például balesetben) és a magzat még életben van az anya testében –, akkor minden esetben a nő rendelkezik felette. Amennyiben az embrió az anya testén kívül tartózkodik, akkor az apa (részleges) rendelkezési joga is él, mint ahogy az apa külön hozzájáruló nyilatkozata is szükséges az IVF-eljárás megkezdésekor is az embrió feletti rendelkezés tekintetében (pl. az eljárás végeztével az embrió megsemmisítésére vonatkozó rendelkezés esetén.) Az IVF-eljárás sajátossága, hogy egy harmadik élet, az embrió, illetve még ivarsejt állapotukban – az anya testén kívül történő – tárolására is van lehetőség, méghozzá fagyasztás révén.

Ivarsejt, illetve embrió az alábbi esetekben és céllal tárolható fagyasztva:^[43]

- Az embriók fagyasztva tárolásának javallatai:
 - számfeletti embriók későbbi ciklusban történő visszaültetése,

[41] A mesterséges megtermékenyítést különböző gyógyászati módszerrel végzik, van, akinél elegendő a gyógyszeres megtámogatás, de van olyan eset is, amikor a hímivarsejteket eszközzel juttatják az anyaméhbe, ezt inszeminációnak nevezik. Van olyan eset is, amikor az említett két módszer nem alkalmazható, az esetek egy bizonyos százalékában a lombik-módszer (in vitro fertilizáció = IVF; ICSI: amikor a hím ivarsejtet a petesejtbe injekciózzák) lesz célravezető. A szülők ivarsejtjeit testen kívül egyesítik, a születő embriókat laboratóriumi körülmények között tartják, a természetes fogantatás feltételeit külső, technikai eszközökkel és szakértő gondozással pótolják. Az előembriókat az élet természetes folytatásához a legideálisabb napon az anyaméhbe visszaültetik, a több, azaz ikertestvér embriókat pedig óvó oldatban (vitrifikáció, vagy másnéven fagyasztás) altatják, hogy az életre esélyt kapjanak ők is. A vita valóban az eljárásban elpusztuló emberi embriók védelméről kell, hogy szóljon.

[42] „A magzat jogalanyiségának kérdése az Alkotmány értelmezésével nem dönthető el.” – jelenti ki a 64/1991 (XII. 17.) többségi AB határozat. Ugyanez a határozat később mégis, a saját hatáskörén is túllépve mintegy mégis eldöntötte ezt a kérdést: „A magzat a magyar jog szerint nem jogalany”, pedig az alapvető jogokról és azok korlátozásáról csak törvény (Alkotmány) dönthet (vagyis az AB nem). Bővebben ld. Lovász, 2010, 10.

[43] Jogászvilág: Aggályos az embriók fagyasztott tárolása, 2018.

- amennyiben valamilyen ok miatt az adott kezelt ciklusban az embrió-transzfer ellenjavallt,
 - a nő kemo- vagy radioterápiája előtt,
 - preimplantációs diagnosztikai eljárás során annak eredményének megérkezéséig, illetve az egészséges embriók későbbi visszaültetéseig,
 - adományozásra szánt embriók tárolására felhasználásig.
- A spermiumok fagyasztva tárolásának javallatai:
1. Saját célra történő hímivarsejt-fagyasztás:
 - kemo- és radioterápia előtt,
 - orvosi indikáció alapján végzett, sterilitást eredményező andrológiai műtétek vagy vazektómia előtt,
 - a férj közösülési képtelensége esetén,
 - IVF-ET során, ha a férj/élettárs képtelen a petesejtnyerés időpontjában hímivarsejtet nyerni,
 - szociális javallat (pl. a férj hosszabb távolléte) esetén.
 2. Spermadonáció céljára történő spermafagyasztás: a donor sperma felhasználásának javallatai szerint.
- A női ivarsejtek fagyasztva tárolásának javallatai
1. Saját célra történő nőiivarsejt-fagyasztás
 - 1.1. daganatos betegség gonadotoxikus kezelését megelőzően,
 - 1.2. genetikaimutáció-hordozók esetében (így például a BRCA 1 és 2 esetében), amelyek mellett fiatal korban igen magas a petefészek vagy emlő carcinoma rizikója³ és ezért elektív oophorectomia tervezett fiatalabb korban,
 - 1.3. súlyos endometriosis esetén, ahol fennáll a petefészek eltávolításának veszélye,
 - 1.4. veszélyes, fokozottan veszélyes vagy egészségkárosító munkakörben foglalkoztatott személynél, ha a munkavégzésből eredő kockázatok a termékenységet veszélyeztethetik,
 - 1.5. IVF-ICSI kezelések azon eseteiben, amikor a kérelmező párok etikai okból a leszívottnál kisebb számú női ivarsejt megtermékenyítését kérik,
 - 1.6. IVF-ICSI kezelések azon eseteiben, amikor a beavatkozások során a leszívott petesejtek számánál kevesebb számú spermium áll rendelkezésre.
 2. Adományozás céljára történő nőiivarsejt-fagyasztás: a donor női ivarsejt felhasználásának javallatai szerint.

A fagyasztva tárolás során az egészségügyi szolgáltatónak az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló miniszteri rendeletben meghatározott feltételeknek eleget kell tennie. Adományoz-

zott hímivarsejtet reprodukciós eljáráshoz történő felhasználását megelőzően legalább 6 hónapig fagyasztva kell tárolni, felhasználni a hímivarsejtet abban az esetben lehet, ha a donor szűrési eredményei negatívak. A fagyasztva tároláshoz ugyanazon személyek ivarsejtjeiből származó embriók közül egyidejűleg legalább kettőt kell lefagyasztani.

Ivarsejt nem tárolható – többek között –, ha

- a. az embriók egyébként friss embriótranszferre alkalmatlanok,
- b. az embriók a minősítési rendszer utolsó két kategóriájába tartoznak,
- c. a pár az embriók fagyasztva tárolását nem kéri.

Női ivarsejt nem tárolható, ha szakorvosi javaslat alapján a leszívás eredménnyel nem járna. Az adományozó, illetve a letevő a „Rendelkezési nyilatkozat ivarsejt felhasználásáról” elnevezésű nyomtatványon gyakorolja az adományozott, illetve letétbe helyezett ivarsejtekkel kapcsolatos rendelkezési jogát.

A rendelkezési jog megszűnése esetére:

- a. hozzájárulnak az embrióadományozáshoz, illetve
- b. hozzájárulnak az embriók tudományos kísérlet céljából történő felhasználásához, vagy
- c. kéri az embriók megsemmisítését.

Az embriókkal kapcsolatos rendelkezési jog (adományozott, illetve letétbe helyezett) ivarsejtek és embriók esetében felmerül az embriók védelmének a kérdése, amelynek (jogi) státusza a kiemelt vallási közösségek (katolikus, református, evangélikus és zsidó felekezetek) hívei számára kitüntetett jelentőséggel bíró kérdés. Ugyanakkor a katolikus egyház, illetve a protestáns és a zsidó egyházak állásfoglalása részben (egymással) ellentétesek. Az utóbbi két vallás (felekezetek) számára az IVF-technológia használata kapcsán a hívei számára, bár kellő körülmétekintéssel ugyan, ám határozottan javasolják annak használatát, míg a katolikus egyház kifejezetten tiltja, mégpedig ugyanazon védendő elv alapján, ami az emberi élet méltóságán alapul. A megengedő szemlélet alapvetően eltér a katolikus nézőponttól, ugyanis a meddőség betegségében szenvedő házaspárok nézőpontjából is vizsgálja a kérdéskört, és a mesterséges megtermékenyítés eljárását összhangba kívánja hozni a házasságnak a gyermek születésével családdá való válásának céljával, míg a fogantatás körülményeire kisebb hangsúlyt helyeznek a várt gyermekáldással szemben. Így a lombikkezelés ellenzői ugyanezt a célt nem minden áron tartják elérendőnek, tehát vannak esetek, amikor kifejezetten lemondanak a házaspárok vér szerint születhető gyermekek révén történő családdá válásáról, mert ők nem gondolják támogathatónak és elfogadhatónak a tudomány és gyógyászat IVF módszerével történő gyermekáldás elősegítését, mert azt ellentétesnek találják a katolikus egyház tanításaival (nem házasságban és természetes aktus révén kerül sor a fogantatásra). Az azt is jelenti ugyanakkor, hogy az IVF módszerével ezen házaspárok végeredményképpen csak egy későbbi örökbefogadás révén, vagyis nem a házasságukban

történt nemzéssel létrejött gyermeket jelenthet, ugyanis az örökbefogadáskor természetesen fel sem merülnek gyermek fogantatásának a körülményei, így egy „bűnben” (házasságon kívül, vagy akár nemi erőszak következtében) fogant gyermek is jogosult az örökbefogadásra, így szerető szülőkhöz kerülésre.

Az eljárásban – a szerzők álláspontja szerint – minden embriót – hívóktól és nem hívóktól származókat – egyértelműen és egyaránt megillet az élethez való jog, a létrehívott pre-embriókat embernek tekinti, ezért szerveikre és életükre vonatkozóan a kifejldött emberi test integritására vonatkozó jogszabályok érvényesítésével tudnának egyet érteni. (A kísérletekre való felajánlást a szerzők ezért nem tartják összeegyeztethetőnek.) Mindezt a tanulmány szerzői (Szoboszlai-Kiss Katalinnal együtt)^[44] úgy gondolják, hogy az embriók embernek és nem dolognak történő elismeréséhez hozzájárulhatna és a társadalmi közteherviselés szempontjából is előnyösebb lenne az a hozzáállás, ha a lombikeljárás ingyenessége mellett az ideiglenesen fel nem használt embriók tárolásának költségét a későbbiekben a szülők részben vagy – anyagi helyzetüknek megfelelően – egészében fedeznék, hasonlóan a tartásdíjhoz egy válás esetén, hiszen az ártatlan gyermek életéért – akinek létezése rajta kívül álló ok miatt következett be – egyedül a szülők viselhetik a felelőséget, amelyet méltatlan lenne teljes egészében a társadalomra áthárítani, különösen akkor, ha belőlük nem lesz újabb megszületett ember, aki majd a nemzetet gyarapítja és később a közös erőfeszítésekhez és teherviseléshez hozzájárulna, holott az adófizetők pénzén „jöttek” létre. Ez elvileg nagyobb felelőséget jelentene az egyének (családok) részéről, valamint jelentős könnyebbséget az állami költségvetés és az eljárásban részt vevő, erkölcsi-etikai dilemmákkal küzdő szakemberek számára is, akiknek az „elfeledett” embriók sorsával is foglalkozniuk kell, hiszen például rendszeresen ellenőrizniük kell a fagyasztott embrió minőségét is. A maximált számú, beültetésre kerülő embriók szabályozása és a „feleslegessé váló, gazdátlan” embriók tárolásának költségei tekintetében egymást támogató és egyértelmű jogi helyzetet kellene kialakítani.

A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy a „felesleges” embriók sorsát illetően egyre kedvezőbb trend alakul: egyre kevesebb embrió ültetnek vissza egy-egy eljárás keretben, hiszen az ún. egyedülálló embriótranszferek aránya növekszik Európában: az 1997-es 11%-ról 2015-re 38%-ra nőtt az egy embrióval járó beültetés aránya, míg az ikerembrió-beültetések aránya 2015-re már 14%-ra csökkent. Az embriók számának és további sorsuknak, védelmének érdekében ezért (is) helyesen szólal fel a katolikus egyház, ugyanis az életre hívott pre-embriók mindegyike joggal rendelkezik a boldog élethez. Ezt segíti elő az a hazai kormányzati törekvés, hogy – talán a világon is – egyedülálló módon hazánkban az élet védelme érdekében az állam 100%-ban támogatja a meddősegi kezeléseket, az embriókkal való emberséges bánásmód érdekében igyekszik a kizárólagos üzleti haszonszerzésre törekvő szereplőket, valamint a lehetséges profitszempontú ösztönzőket kiszorítani erről a területről.

[44] Lovász – Szoboszlai-Kiss, 2021, 61-94.

A szervadományozás, vagy akár egy új életet adó, biztosító anyaméh adományozása is az egyház részéről – tudomásunk szerint – már nem esik kifejezett etikai tilalom alá, hiszen a szervátültetés az élet védelmének parancsolatát élvezi. Milyen joga sérülhet ugyanakkor a mesterségesen fogant gyermeknek? Kétségtelen, hogy ezek a kérdések nem maguktól értetődőek, hiszen például az ENSZ gyermekek jogaival foglalkozó bizottsága (CEDOW) egyenesen ellenzi a kórházak előterébe tett, csecsemőket anonim módon mentő inkubátor használatát, mondván, hogy a gyermeknek joga van ismerni a szüleit, és egy 2007-ben kiadott kézikönyv szerint „súlyosan jogsértő program az inkubátorok kórházak elé helyezése, amely lehetővé teszi, hogy az újszülöttet otthagyják, aki ezzel örökbefogadhatóvá válik,” és tegyük hozzá, a gyermek számára nem lesz ismert a szülei kiléte sem.^[45]

Visszatérve a mesterséges megtermékenyítéssel született gyermekekre, ők a születés lehetőségét kapják és egyúttal jogot és lehetőséget szereznek az életre. Az a szülő, aki nem képes betegségei okán természetes módon gyermeket nemzeni (és kihordani), ugyanakkor az orvosi segítség lehetőségét elutasítja, éppen leendő utódait fosztja meg az élet jogától – hasonlóan például a zsidó tanításhoz. A nemzést mint minden emberi egészséges funkciót kell értelmezni, amely ha bizonyos okok miatt sérül(t), akkor azt mesterséges segítséggel és orvosi szakértelmel ki kell(ene) egészíteni. Így tehát nem helyettesítésről van szó, hanem valóban egy nem veszélytelen medicinális beavatkozásról. Ez azt is jelenti, hogy a (például a katolikus) hívő pároknak lehetővé kell tenni, hogy együtt lehessenek jelen – a feltétlenül szükséges orvosi személyzettel – mind a spermiumok, mind pedig a petesejt vételezésnél és az embriótranszfernél, majd pedig az embrióadományozásnál (embrióajándékozásnál) is.

Végezetül ismét idéznénk az Európai Protestáns Egyházak etikai tanácsát az IVF-eljárással kapcsolatban: „Úgy kell erre az eljárásra tekinteni, mint olyan megoldásra, amely által az emberek lehetőséget kapnak, hogy a szeretet szellemében elkötelezzék magukat az emberi nyomorúság, sóvárgás és szenvedés egy meghatározott formájának enyhítésére. Néhány ebből fakadó megfontolás arra int, hogy a dolgot óvatosan kell kezelni és különösen azokkal a technikákkal kell kritikusan bánni, amelyek erre az eljárásra úgy tekintenek, mint voltaképpen szociális és politikai problémák kényelmes megoldásnak lehetőségére.”^[46]

[45] Lovászy – Szoboszlai-Kiss, 2021, 61-94.

[46] Az Európai Protestáns Egyházak Közössége, 2020, 156-157. Kiemelés Szoboszlai-Kiss Katalintól: Szoboszlai-Kiss, 2021, 83.

VI. AZ EMBERI JOGI ÉS BIOTECHNOLÓGIAI NARRATÍVÁK DZSUNGELÉBEN AZ EMBRIÓK KAPCSÁN – ÍME, AZ EMBER?

Az emberi jogoknál az egyik legfontosabb és jelenleg megválaszolatlan kérdés is egyben az, hogy mi az embrió pontos (jogi) definíciója, amikor a jog és a technológia szürke zónájába tévedünk. Ma már a (korábban biológiaiként meghatározott) nem fogalma is tágan értelmezendő egyes országok jogalkotásában (pl. Németország már bevezette a „harmadik nemet”^[47]), azaz nem a biológia, hanem úgymond a társadalom – vagyis jogalkotókon keresztül, illetve azt meghaladóan (pl. Legfelső Bíróság) – mond ítéletet biológiai (és emberi) „kategóriák” (pl. nemi állapot) és jogi státuszok (pl. embrió) felett, részben éppen a technológia adta lehetőségek miatt is – lásd a transzmeműek elismertetésének a kérdését. Ez a jogdogmatikai kihívás igaz az abortusz témakörében is. Érdeemes Bernard Nathelson példáját látni, aki eredetileg az abortuszpárti mozgalom meghatározó alakja volt és aktívan részt vett szakmailag a híres-hírhedt Roe v Wade-ügyben, majd az ultrahang-készülék megjelenésével radikálisan megváltoztatta világnézetét és holokauszt-túlélő családból származóként vált katolikussá).^[48]

Nemcsak Nathelson szembesülhetett a kor paradoxonjaival, hiszen ma a fejlett világban – így Magyarországon is – az állatvédelmi szabályok gyakorlatilag szigorúbbak, mint az abortusszal kapcsolatos, az embriókat megillető életvédelmi kötelezettségeket jelentő jogszabályok. Ha csak a magzatelhajtás és az állatkínzás magyar büntető törvénykönyvi tényállásait nézzük, akkor – még ha vitatható is lehet a következő analógia, és a nők testük feletti önrendelkezési elvét most egy pillanatra figyelmen kívül hagyjuk és ezért csak az érintett állati és emberi lények pusztulását mérjük össze – a gerinces állat elpusztítása két évig terjedő,^[49] míg a terhesség jogellenes megszakítása egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.^[50] Mint említettük korábban, ma már lehetséges, hogy akár három ember génállományából születhessen meg egy gyermek, és az első ilyen, háromszülős baba éppen 2016 áprilisában született meg. Azon túlmenően, hogy a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos eljárások és a család, illetve az ember nemzetközileg is hiányzó definíciójának (státuszának) problematikája még számos kérdést vethet fel, ma már a hibrid élőlények (ember-állat) és kimérák (állat-állat) elvi (?) lehetőségére és lehetséges, jövőbeni jogi státuszuk rendezetlenségére is gondolhatunk.^[51] Ez esetben – bármilyen módon is született meg a lény – felmerül a kérdés, hogy ő is „fogytékossággal élő személy”-nek minősül(het)-e, hiszen a vonatkozó ENSZ-egyezmény (UNCRPD) se definiálja a személy vagy az ember fogalmát.

Az abortusz, pontosabban a magzat (embrió) élethez való joga kapcsán az eu-

[47] DW News: Germany must allow third gender in registry of births, court rules, 2017.

[48] Lovász, 2017, 56-57.

[49] 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk), 244. § (1) bek.

[50] Btk, 163 § (4) bek.

[51] Lovász, 2016, 19-21.

rópai intézmények már többször állást foglaltak különböző alkalmakkal és bizonyos kérdésekben.^[52] Az Európai Parlament is több ízben foglalkozott a magzat élethez való jogával 1988 júliusától kezdődően. 1988-ban született meg az ún. Rothley-jelentés, amely alapvetően a genetikai tervezés etikai és jogi problémáit vette górcső alá. A jelentésben úgy foglalt állást, hogy a genetikai tervezés már akkor (1989-ben!) tartós változásokat váltott ki a társadalomban, hozzátevé, hogy nincsenek tudományos becslések arra nézve sem, hogy a genetikai módosítások hosszú távon milyen kockázatokkal járhatnak. A határozat ugyanakkor azt is kijelentette, hogy az emberi embrió jogi státuszát rendezni kell (29. pont). A határozat (31. pont) kiemeli, hogy nemcsak az embriókat, hanem a zigótákat is fokozottabb védelemben kell részesíteni és nem elegendő csupán útmutatókkal, ajánlásokkal kezelni ezt a kérdéskört. A határozat szigorúan tiltatni kívánta az emberi embriók testrészeik miatti mesterséges életben tartását (36. pont), a halott embriók felhasználását pedig a „megszületett”, de elhunyt testekkel hozná egy szintre jogi védelem vonatkozásában a tudományos és terápiás célok esetében (37. pont). Az 1989-es év sűrűnek bizonyult: ugyanebben az évben egy másik, ún. Casini-jelentés is napvilágot látott a mesterséges megtermékenyítés kapcsán. A jelentés kijelentette, hogy korlátozni kell a létrehozott embriók számát és azok lefagyasztásának idejét is.

Az emlékezetes, 1996-os bárányklónozást (Dolly-ügy) követően az Európai Parlament újfent egy határozatban kitért arra, hogy az emberi lények klónozását a tagállamoknak be kellene tiltaniuk. Ugyanebben az évben az Európai Parlament előírta, hogy az általa felállított európai szakértői bizottság révén kidolgozandó javaslatoknak az emberi méltóság talaján kell állniuk. Az Unió Tanácsa gyorsan reagált ezekre a törekvésekre: Amszterdamban a kormányfők politikai egységet hirdettek az emberi klónozás elleni küzdelemben és felkérték az Európai Bizottságot, hogy a biotechnológiai találmányok szabályozásánál ezen törekvésekre legyen figyelemmel. 2000 szeptemberében – részben a Dolly-ügyre is tekintettel – már kifejezetten az emberi klónozásról hozott külön határozatot az Európai Parlament. A határozat A) pontjában rögzítette az európai jogalkotó azt, hogy az emberi méltóságnak és az emberi lények értékének a tagállamok alkotmányainak fő védendő céljai között kell lenniük. A határozat megerősítette a korábbi döntéseket is, így a klónozás tilalmát és az alternatív megoldások támogatását. A határozat 1. pontja kijelentette, hogy az emberi jogok és az emberi méltóság, valamint az emberi élet tisztelete a politikai jogalkotás állandó célja kell, hogy legyen.

Az ezredforduló évének végén a politikai vita újabb állomásához érkeztek a képviselők: az Európai Parlamentben akkor még megbukott egy olyan kísérlet, amely az emberi embriók klónozását terápiás célokból mégis megengedte volna. Ugyanezen a napon, 2000. december 7-én az EP olyan határozatot hozott, amelyben a brit klónozási törvényre reagálva kiemeli, hogy az emberi méltóság és élet

[52] Lásd részletesebben: Lovász, 2010, 5.

tiszteletet érdemel, és ezért tiltja a klónozást. Egy héttel később, 2000. december 13-án pedig egy ideiglenes bizottság felállításáról határozott, hogy ezt a kérdést az európai törvényhozók jobban körüljárhassák. A bizottság munkájára építő jelentés 2001-ben készült el Francesco Fiori jelentéstevő, európai parlamenti képviselő javaslata alapján. A jelentés L pontjában az emberi méltóságot helyezi a középpontba és ennek rendeli alá a javaslatban kifejtett érvelés logikáját. Hasonlóan a korábbi európai parlamenti határozathoz, az AH pontban az embrionális őssejtkutatás tilalmát szorgalmazta. A jelentés 6. pontja megerősíti továbbá azt is, hogy szükség van az „emberi lények” védelmére is, a 66. pontjában pedig kifejezetten megkérdőjelezi az embriókkal való kísérletezést etikai szempontból is. A 66-os pontot akkor is alkalmazandónak tartották, ha mesterséges megtermékenyítésből (azaz ún. lefagyasztásból) „maradnak” vissza embriók, és helyette a meddő párok számára történő továbbadást (adaptálást), azaz a lefagyasztott emberi lények életben maradásának a lehetőségét helyezi előtérbe (67. és 87. pontok).

A nemzetközi (uniós) szakmai és jogalkotási trendek bemutatását követően szót kell ejteni a hazai jogfejlődésről is. A magzati élet védelméről szóló 1992. LXXIX. évi törvény kimondja, hogy a magzati élet a fogantatással indul, amely alapján a magzat védelmet és tiszteletet érdemel. Azonban a magyar jog a megfogant emberi lényt 12 hetes koráig egy másik elnevezéssel és még a magzaténál is gyengébb jogi védelmet biztosító jogállással jelöli: embrió. Ez úgy lehetséges, hogy az egészségügyi törvény (Eütv.) 165. paragrafusa megkülönbözteti az embriót a magzattól egy meghatározott a kor alapján: a 12. hét a határvonal. Az Eütv. pedig az embriót dolognak és nem személynek tartja, hiszen szemben a gyermekkel, az embrió elajándékozható, megsemmisíthető, azaz a dologra jellemző tulajdonságokat hordoz, az anya és részben az apa pedig „tulajdonost” illető jogosítványokkal rendelkeznek. (Erre Zlinszky alkotmánybíró a hivatkozott AB határozathoz fűzött különvéleményében külön és részletesebben is kitért.)

Ma az anya egyedül rendelkezhet embriója életéről, ameddig a törvény lehetővé teszi az abortuszt (ez fő szabály szerint Magyarországon a 12., és speciális esetben – és ekkor már magzatról van szó – a 18. hét). Hangsúlyozandó, hogy jelen értekezésemben egy új (az anya testében tartózkodó) és egészséges emberi életről van szó, mert az embrió sem biológiailag (saját, eltérő DNS állománnyal rendelkezik), sem funkcionálisan (az anya testével a „kapcsolat” csupán ideiglenes) nem az anya egy egyébként is önmagában életképtelen szövetdarabja, vagy egy holmi beültetett idegen dologösszesség (esetleg kivéve: donorembrió, ott, ahol lehetséges, ez újabb érdekes analógiákat jelenthetne: itt akkor az anya mint „bérbeadó” szerepelhetne.) A lombikbabák (zigóták, embriók) jogi helyzete ebből a szempontból sem tisztázott: az anya testén kívül fogannak meg és a visszaültetést megelőzően az apa is rendelkezhet a sorsukról (szemben a hagyományos úton fogant magzatokkal), ugyanis a szülők közösen dönthetnek a zigóta (embrió) sorsáról. Amennyiben az anya és az apa embrió feletti rendelkezési jogát vizsgáljuk, akkor tudni kell: egy lombikprogramban mindketten – a természetesen fogant gyermekekkel ellentétben – egyenlő módon, egyforma terjedelemmel

rendelkeznek a gyermek (embrió) élete felől: például eladományozhatják, mint egy tárgyat (dolgot), vagy akár annak megsemmisítését is kérhetik („felesleges” szám feletti lombikembrió). A lombikprogram specialitását az is adja, hogy a gyermek fogantatásához, illetve az azt követő beültetéséhez egyaránt mindkét szülő egyező és közös, kifejezett beleegyezése kell.

A magzat ugyanakkor nem csak az anya, hanem egy másik ember, az apa ugyanolyan értékű és genetikailag közös utóda is, akinek – ha az esélyegyenlőséget és az emberi étellel kapcsolatos felelősséget is komolyan gondoljuk – a rendelkezési joga ugyanolyan erős kellene, hogy legyen, mint az anyáé. Ez különösen akkor igaz, ha a magzatra „dologként” tekintünk – a közös tulajdon szabályai lehetnének érvényesek. Igaz az is, hogy az állapotossággal kapcsolatos kockázatviselés jelentős mértékben eltérő. Ennek megfelelően a köztudatban is elfogadott, illetve lényegében általánosan megtúrt az az álláspont, hogy az apának, bár nincs rendelkezési joga a gyermeke (embriója, magzata) élete felől, azonban a jog a neveléssel (szülői felügyelettel) kapcsolatos jog kapcsán általában enyhébb kötelezettségeket ró rájuk az anyáéhoz képest, és ez érvényesül is a (bírói) gyakorlatban. Még akkor is igaz ez, ha az apa nem is tudott a teherbeesésről. (Ma már elméletileg az is elképzelhető, hogy nem is működött közre aktívan a teherbeesés kapcsán sem, csupán spermadonor volt.)

VII. SPIRITUÁLIS, LELKI ÉS NYELVI MEGKÖZELÍTÉSEKRŐL – ADOMÁNY VAGY AJÁNDÉK?

A spirituális és nyelvi megközelítés kapcsán fontos, hogy tisztázzuk a meddőség fogalmát, hiszen ez a kifejezés egészen mást jelent az orvosi szaknyelvben és a köznyelvben. A hétköznapi életben általában akkor tartunk valakit meddőnek, ha már egészen biztosan nem születik gyereke, minden efféle igyekezet kudarcra van ítélve, „meddő” próbálkozás. Az orvosi nyelvben a „meddőség” diagnózisát akkor kapja meg a pár, ha legalább egy év védekezés nélküli, rendszeres szexuális élet (heti 2-3 alkalom) alatt nem fogant gyermekük.^[53] Ezeknek az eseteknek a jelentős többségében végül születnek gyerekek, akár spontán, akár az úgynevezett meddőségi centrumokban végzett kivizsgálás és beavatkozások hatására. A cikkben a „meddőség” kifejezést ez utóbbi értelemben használjuk, nagyjából a „fogantatási nehézségekkel küzdő” szinonímjaként. A meddőség lelki okairól hallva általában egy dologra gondol az ember: egy testileg egészséges nőre, aki szeretne gyereket, de közben tudat alatt nyilván mégsem szeretne, ezért nem esik teherbe. Bár lélektani tényezők valóban befolyásolhatják a fogantatás sikerét, a valóságban az összefüggés valamivel bonyolultabb.

[53] Benda – Báger, 2020, 432.

Történetileg az első, a meddőség lélektanát feszegető elmélet valóban az úgynevezett pszichogén meddőség elmélete^[54] volt: amikor valami lelki gát akadályozza meg a nőt a teherbe esésben. Az ötvenes évek pszichoanalitikus gondolkodói szerint az efféle tudattalan lelki gátak elsősorban az éretlen, kislányos nőkre jellemzőek, akik tudat alatt még gyerekek szeretnének maradni, valamint az amazon típusú, túl férfias nőkre, akik pedig a nőiséget utasítják el. Természetesen a férfi termékenységét is akadályozhatják a tudattalan lelki gátak, a korai analitikusok ezekben az esetekben a férfi anyjával való túl szoros vagy patológias viszonyt tételezték fel okként a háttérben. A férfiak meddősége gyakorlatilag fel sem merült abban az időszakban.

A modern meddőségtanelméletek^[55] többnyire megfordítják a kérdést: a szakemberek szerint azzal érdemes foglalkozni, hogy a meddőség, azaz a fogantatási nehézségekkel való szembesülés milyen lelki problémákat okoz a pár életében, és hogy ezeknek a problémáknak a kialakulása hogyan befolyásolja a továbbiakban a terhesség esélyét. A fogantatási nehézségekkel küzdő pár leggyakrabban megélt élménye a gyász, bár a meddőséghez kapcsolódó gyász sokban különbözik a szeretteink elvesztésekor érzett gyásztól. A meddőség felismerése során több dolgot el kell gyászolni, például a pár egészségébe vetett hitét. Bár az ismeretlen eredetű meddőség is megingathatja ezt a hitet, egy nehezen gyógyítható betegség (tumor) vagy a teherbeesés esélyét visszafordíthatatlanul csökkentő állapot (korai menopauza) még komolyabb veszteség. A fogamzási nehézség ugyan nem a szó klasszikus értelmében vett betegség, de a meddőségi kivizsgálások során az egyébként egészségesnek tűnő pár óhatatlanul betegserepbe kerül: beutalók, vérvételek, ultrahang- és laboreredmények közé. (Ám a helyzetüket nehezíti az is, hogy a társaság ugyanakkor nem tekint sokszor rájuk betegként, hanem „szerencsétlenek”-nek tartják az érintetteket.) Továbbá meg kell gyászolni a „vagyott” gyermeket is: azt a kis személyt, aki ugyan nem létezik, de a pár már elképzelte, milyen lenne, ha létezne. A teherbe esési próbálkozások során pedig előfordulhat, hogy meg kell gyászolni a meg nem termékenyült petesejtet, a meg nem tapadt lombik-embriókat, vetéléseket. A meddőség okozta gyász azért is nehéz folyamat, mert hosszú idő alatt, kis adagokban gyűlnek a veszteségek, és azért is, mert a halálhoz kapcsolódó gyászhoz képest a meddő pár általában jóval kevesebb társas támogatást kap vagy vesz igénybe (mert titkolják a problémát, vagy mert környezetük nem érti azt).

Egyes párok számára a reprodukciós sejtek adományozásával történő gyermekvállalás az egyetlen lehetőség. Így a mesterséges megtermékenyítés témája mindig nagy indulatokat vált ki, akár a közbeszédben, akár személyes beszélgetések során kerül szóba. Egyszerűen mintha ezen a téren az ember nem tudna objektív maradni. Sok a kölcsönös és a leegyszerűsítő vádaskodás, hiszen aki a mesterséges megtermékenyítés ellen felszólal, könnyen megkapja, hogy ne szóljon bele mások magánéletébe, mert semmi köze hozzá, a pártól pedig az

[54] Szigeti – Konkoly Thege, 2012a, 713-731.

[55] Szigeti – Konkoly Thege, 2012b, 561-580.

emberi jogokat és a gyermekhez való jogot hangsúlyozzák, sokszor jótékony homályban hagyva személyes érintettségüket.

Lelki szinten szüleink jelentik számunkra azt az energiát adó forrást, melyből tudattalanul összekapcsolódva is folyamatosan töltökezőnk. Ez a töltődés egy olyan szinten megy végbe, melyet műszerekkel nem mérhetünk (bár kísérletekkel bizonyíthatunk!), miközben lelki síkon mindenképpen megélünk, s hatásait a hétköznapi életünkben érzékeljük.^[56] Az édesanyával való kapcsolat befolyással van a mindennapi sikereinkre, párkapcsolatunkra, anyagi helyzetünkre és egyáltalán a való életben való részvételünkre, az étellel való kapcsolatunkra. Az édesapával fennálló rendezetlen, nem megfelelő kapcsolat kihatással van a többi emberrel és a külvilággal való viszonyunkra, befolyásolja a párkapcsolati boldogságunkat, és a siker, hivatás témáiban is károkat okozhat, ha az édesapa nincs a megfelelő helyen, a megfelelő érzésekkel „körülvéve” lelkünkben. Nélkülözhetetlen hát, hogy tudjuk, kik (voltak) a szüleink, s valamilyen módon kapcsolódni tudjunk hozzájuk. Ha máshogy nem jöhet létre kapcsolat velük (mert például soha nem ismertük őket, korán meghaltak, vagy elhagytak minket), akkor terápiás módszereken keresztül kell felvennünk a szálát, amely elvezet hozzájuk és újra kötődhetünk hozzájuk. Csakis így találhatjuk meg az életünkben a valódi és tartós boldogságot. Szükségünk van egy mélyebb kapcsolatra, egy gyökérre, melyen keresztül az életet, a létezés erejét szívhatjuk magunkba. Nem lóghatunk a levegőben gyökerek nélkül, nem tagadhatjuk meg származásunkat.

Sajnos manapság kevés olyan ember van, aki spirituális és lelki megközelítésből is szemügyre veszi az életében felbukkanó nehézségeket és feladatokat. Amikor pedig felüti a fejét a terméketlenség, gyermektelenség problémája, a szülők képesek mindent megtenni azért, hogy gyermekük lehessen. Azonban a gyermek utáni feltétlen vágy sok esetben egy mélyebb lelki probléma elkerülésére tett kísérlet, csak, hogy ne kelljen az érintetteknek szembenézniük vele. A gyermek – úgy érezhetik – eltereli majd figyelmüket az adott lelki teherről, ám ez természetesen nem így működik. Hiszen az intenzívebben ható, mélyebb lelki nehézségek eleve megakadályozzák azt, hogy gyermek fogadjon meg a fennálló érzelmi-lelki körülmények között. Vannak, akik szülői vagy társadalmi nyomásra, mintákat követve sűrgetik a gyermekvállalást, miközben elsődleges volna rendbe tenniük, minden szinten felkészíteniük és gyógyítaniuk önmagukat, hogy utána, ezeket teljesítve, éretten és tudatosan állhassanak a gyermeknevelés feladata elé.

Amennyiben valaki olyan helyzetben van, hogy szüksége van külső (úgy gondolja, művi) segítségre ahhoz, hogy gyermeke lehessen, az javasolható, hogy mindenképpen célozza meg először a lelki terápiás gyógymódokat is és próbálja ki őket – ezt ajánlják a vallási szervezetek, egyházak is. A családfelállítási módszerével lehetősége van feloldani mindazokat a tudat alatti blokkokat, akadályokat, amelyek nem engedik, hogy megtermékenyüljön, vagy gyermeket vállaljon. Higgyen abban, hogy igenis fel tudja számolni azokat a mélyebb hatásokat, terhe-

[56] Szentirmay, 2020, 3-4.

ket, amelyeket cipel magában anélkül, hogy tudna róla. Adjon legalább egy esélyt a mesterséges megtermékenyítés előtt annak, hogy egy természetközeli, finomabb módszerrel érhesse el az áhított célt.

Amikor egy nőt idegen spermával megtermékenyítenek meg – mert férje nemzőképtelen –, ezzel lényegében véget vetnek a kapcsolatuknak, a házasságuknak. A megtermékenyítésnek spirituális és lelki szinten nagyon nagy jelentősége van, hiszen életet adó, teremtő folyamatról van szó. Ha egy nő nem a párjától, férjétől termékenyül meg, a kapcsolat lenehézlése várható, hiszen mindig a „levegőben” lesz, hogy (ha közvetetten is, de) egy másik férfi kellett a beteljesüléshez. Természetesen tudatosan is lehet kezelni a témát, ám – a szerzők érintettekkel folytatott magánbeszélgetéseik alkalmából szerzett információik alapján – nagy valószínűséggel bekövetkezik az eltávolodás és az egymástól való elzárkózás. (Szükséges lenne ez a területet is empirikusan is kutatni, feltérni.) Érdemes mérlegelni, hogy a pár talán többet nyerhetne, ha elfogadná a gyermektelenséget, s közösen vállalná az ezzel járó fájdalmat. Közös gyászukban messzebbre juthatnak a kapcsolatuk útján, mint akkor, ha mindenáron valóra váltják a gyermek utáni vágyukat. Fontos kérdés, hogy az embrióadományozás tekintetében azt érintetteknek azt is célszerű megfontolni, hogy a gyermek megszülése a fontosabb, – adott esetben – igazi vérségi kapcsolat nélkül, vagy a nevelő szülő és a biológiai szülő közötti eltérésekből adódó kockázatok, nehézségek elkerülése.

Azok a párok, ahol mindketten terméketlenek, s mesterséges úton, különböző nőktől és férfiaktól származó pete- és hímvarsejtek segítségével alapítanak családot, olyan helyzetet teremtenek, ahol a gyermek(ek) alapvető jogaikban vannak korlátozva: nem tudhatják, kik a valódi szüleik, honnan származnak. Az ilyen bizonytalanság és homály, amelyet akkor is éreznek mélyen a lelkükben, ha pl. nevelőszüleik egész életükben – még nagykorúságuk elérése utáni is – hazudnak nekik, súlyos következményekkel jár későbbi életükben. Ebben ez az esetben nem tudnak majd kapcsolódni, ürességérzéssel, céltalansággal, identitászavarral, párkapcsolati, érvényesülési problémákkal kell szembesünniük. Egy gyermeknek mindig tudnia kell, hogy kik a szülei. Az örökbefogadás csak egy lehetőség, ugyanakkor egy olyan lehetőség, amely kockázatokat és nehézségeket is magában hordozhat, ezért a potenciális érintetteknek mindig minden körülményre érdemes előzetesen gondolni.

Természetesen akkor nincs ok az aggodalomra, ha az édesanyát mesterséges úton, de férje/párja spermájával megtermékenyítik meg, ekkor nem kerül veszélybe a párkapcsolat. Mégis, egy ilyen jellegű probléma esetén is szembe kell nézniük a szülőknek azzal, hogy vajon mi lehet a mélyebb oka annak, hogy a Természet nem engedélyezi a fogantatást, amennyiben a vizsgálatok szerint nincs egészségügyi probléma és szervi jellegű akadály. Minél hamarabb jár ennek utána az érintett pár, annál könnyebb teszi a gyermeknevelés éveit és a gyermek életét is, hiszen ha már a természetes megtermékenyülés sem jöhetett létre, nagyon valószínű, hogy később más úton fog begyűrűzni a családba a régi, terméketlenséget okozó (egészségügyi) probléma, amely nemcsak a meddőségre lehet kihatással.

Azok a férfiak pedig, akik spermájukat pénzért adják el, s emiatt sok olyan gyermek édesapjává válnak, akiről semmit nem tudnak és emiatt nem ismerik egymást kölcsönösen, rengeteg lelkiert és energiát tartanak lekötve, hiszen tudat alatt pontosan érzik, hogy akár többszörös apák már. Párkapcsolatra és későbbi, valódi család alapítására tulajdonképpen alkalmatlanok, mert ezzel a korábbi tetteikkel megpecsételik későbbi sorsukat mindaddig, amíg nem kezdenek el tudatosan szembenézni gyermekeikkel terápiás módszereken (pl. a családfeállításon) keresztül. Szükség van arra, hogy kellő alázattal forduljunk az életünket irányító, magasabb erők felé. Ezek tagadása, lebecsülése vagy semmibe vétele sajnos érezteti a hatását.

A nyelvészeti-nyelvi jellemzők szempontjából az embrió státuszának kérdése azzal összefüggésben érdemel kiemelt figyelmet, hogy Magyarországon a joggyakorlat az embrióadományozás fogalmát használja. A szinonimaszótárak és az etimológiai szótár értelmezései alapján azonban megkérdőjelezhető ez a gyakorlat. Több szempontból is. Az egyik az, hogy az adományozás fogalmának nyelvi környezetében — jóllehet formai szempontból közeli az adományozás és az ajándék fogalma — az adományozás körülzárolása elsősorban e konkrét dolgok, tárgyak és cselekvések fogalmaival történik, és így elsősorban a kedvezőbb helyzetű adományozóra hívja fel a figyelmet, mintsem arra, aki az adományozást kapja. Ezzel szemben az ajándék nyelvi környezetében olyan érzelemdús fogalmak találhatóak, mint például a jutalom, örökség, illetve a hozzájutás, az elfogadás, amelyek — a hatások szempontjából — emberi mivoltunkból adódóan egyenlővé teszik a megajándékozottat az ajándékozóval, s így pozitív emberi érzéseket válthat ki az érintett embertársakból, elkerülve az üzleti kontraktus érzet rideg valóságát.

Végezetül említésre méltó az is, hogy – eredet szerint – az ajándék régi, 1372-től ismert magyar szó, ezért ez a kifejezés jobban illik a magyar tradíciókhoz is.

VIII. AZ EMBRIÓADOMÁNYOZÁS FOGALMÁNAK ÚJRADEFINIÁLÁSA – A MEGOLDÁS?

Összegzésképpen pedig a humánreprodukciós medicina terén nemzetközi szaktekintélynek számító orvosprofesszor szavait idézzük, aki húsz éves munkássága idején ötezer gyermeket segített a boldog életre, szavai hűen tükrözik a hazai orvostudomány életetikai szemléletét: „Mi történik a 10 év lejártával elmúlt embriókkal? Mi nem pusztítottunk el egyetlen embrió sem, annak ellenére, hogy nem tudom megmondani, hogy felfogjuk-e valaha használni vagy nem. De azt bátran állíthatom, hogy ezzel az egész világ így van. Tehát az egész országban probléma a számfölötti embriók tárolása. Hatalmas pénzekbe kerül, ennek ellenére ragaszkodunk hozzá, hogyha az élet tárolásra ítéltetett, mert ezt kérték a

szülők, akkor mi ezt megpróbáljuk a mi életünk végéig megőrizni.”^[57] Az idézett részlet Kőrösi Tamás orvosprofesszornak, a győri Kaáli Intézet orvosigazgatójának a hozzáállását a mesterséges megtermékenyítésben résztvevők ellen lépőknek érdeemes megfontolniuk, és egyúttal az embrióajándékozást pártolók számára jelenthetnek érvet a professzor gondolatai.

A meddőségbetegség és az abban szenvedő házaspárok életre szóló sebként viszik magukkal tovább a gyermek utáni vágyukat, és ha a gyógyászati technikák ebben a fájdalmas betegségben enyhülést tudnak adni, akkor azokat – a szigorú etikai szempontok szem előtt tartásával – alkalmazni kell, főleg a tapasztalható demográfiai hanyatlás korában. A meddőség kezelésének drasztikusabb, bár egyre hatékonyabb alkalmazása az ismertetett humánreprodukciós eljárás, amely a 20. század nagy orvosi csodája. Ennek a csodának a legkülönösebb része az, hogy mind a mai napig tízezrek várják, hogy kapjanak esélyt az igazi életre és a megszületésre. Ők nem könyöradományok a családoknak, hanem Isten ajándékai, akiket csak tovább lehet ajándékozni, hiszen a szülők nem birtokolják a gyermekeiket, minden egyes élet maga a csoda.

Ivarsejt-adományozásra az a személy jogosult, aki az adományozás egészségügyi feltételeinek megfelel, és ivarsejtjei orvosi szakvélemény alapján egészséges utód létrehozására nagy valószínűséggel alkalmasak.

Az adományozónak az adományozás során

- a. a jövedelemkieséssel, valamint
- b. a nyilatkozattétellel,
- c. az utazással

összefüggésben keletkezett indokolt és igazolt – a társadalombiztosítási jogviszony alapján meg nem térülő – költségeit az egészségügyi szolgáltató utólag megtéríti. Az egészségügyi szolgáltató vezetője a költségek megtérítésére költségátalányt állapíthat meg. Az igazolt és szükséges költségeket akkor is meg kell téríteni, ha az adományozó hibáján kívüli okból az adományozás nem vezet a kívánt eredményre.

Az embrióajándékozás fogalma, nyelvi megfogalmazása tekintetében mindenképp szükséges magáról az ajándékozásról, mint szóról és annak jelentéstartalmáról is értekezni. Az ajándékozás olyan szokás, amely az emberek szándékos megtisztelését, megörvendeztetését szolgálja anélkül, hogy elvárná az ajándék viszonzását. A szokás jelentése szimbolikus: kifejezheti a tiszteletet; a rokoni viszony megtartottságának mértékét és mélységét, valamint – sok más mellett – az öröm szerzésének legváltozatosabb és legtermészetesebb hagyományos módjait. Az ajándékozás mindig örömet okozott, a szeretet kifejezésül szolgál, valamint mind az ajándékozó, mind a megajándékozott lelki gazdagításához vezet. Különösen igaz ez, ha egy oly régóta várt gyermek megszületéséhez segíti hozzá az érintett párt.

[57] Youtube.com: A mesterséges megtermékenyítésről, 2015.

Végül az irodalom világába érkezünk a tanulmányunk végén. Karinthy *Előszó* című verse nemcsak azokról szól, akiknek nem lehet hangjuk és egyúttal a többség számára is láthatatlanok – mint akik meddőségben szenvednek –, hanem azokról is, akik keresik a piciny csodát. Akik számára egyáltalán nem szempont, hogy spontán vagy nem spontán fogan meg a babájuk, vagy esetleg embriótranszferrel történik meg a piciny csoda, ha végül megszületik a várva várt és vágyott gyermek. Mint ahogy Márai Sándor és Metzner Lola sem nevelhetett saját gyermeket és az ebből kisarjadó, emésztő fájdalom a nagy író is mélyen érintette. Ezért végszóként Márai Sándor szavaival is zárjuk gondolatainkat, hogy minél több megértés és együttérzés legyen a világban a meddő párok irányába: „Miért, hogy idegenben valahányszor gyermeket magyarul beszélni hallok, leküzdhetetlen szomorúság ejt meg, s gyorsan odébb kell sietnem, valamelyik elhagyott mellékútra, hogy letöröljem s elrejtsem az idegenek elől kicsorduló könnyeimet?”^[58]

IRODALOM

- Alpár Donát – Barnaföldi Gergely Gábor – Dékány Éva – Kubinyi Enikő – Máté Ágnes – Munkácsy Balázs – Neumann Eszter – Solymosi Katalin – Toldi Gergely (2018): *Fiatal Kutatók Magyarországon - Felmérés a 45 év alatti kutatók helyzetéről, karrierterveiről, nehézségeiről*. Kutatási jelentés. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. (Elérhető: https://mta.hu/data/dokumentumok/fiatal_kutato_k_helyzete_felmeres_eredmeny.pdf. Letöltés ideje: 2023.12.19.). DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.7.13>.
- Az Európai Protestáns Egyházak Közössége (GEKE) Tanácsának orientációs segédanyaga a reprodukciós medicina etikai kérdéseiről: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben” – Az élet kezdetén felmerülő keresztyén etikai megközelítések, 2020. In: *Szociáletikai Intézet kiadványai 8*. Debrecen.
- Benda József – Báger Gusztáv (2020): *Jövönk a gyermek*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány Kiadó, Veszprém.
- Bernard Artúr (2018): Az In vitro fertilizáció története. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Csengeri Lilla (2022): A férfi meddőség étrendi megközelítése – a férfi egészség. In: *Táplálkozási Akadémia Hírlevél*. 15. évf., 2022/10. sz.
- DW News: Germany must allow third gender in registry of births, court rules, 2017. 08.11.2017. (Elérhető: <http://www.dw.com/en/germany-must-allow-third-gender-in-registry-of-births-court-rules/a-41289783>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- European Society of Human Reproduction and Embryology: 2023 annual meeting: ‚At least 12 million babies’ since the first IVF birth in 1978. (Elérhető: https://www.focuson-reproduction.eu/article/ESHRE-News-COP23_adamson. Letöltés ideje: 2023.12.19.).

[58] Márai, 2003, 101. Kiemelés Szoboszlai-Kiss Katalintól: Szoboszlai-Kiss, 2021, 91.

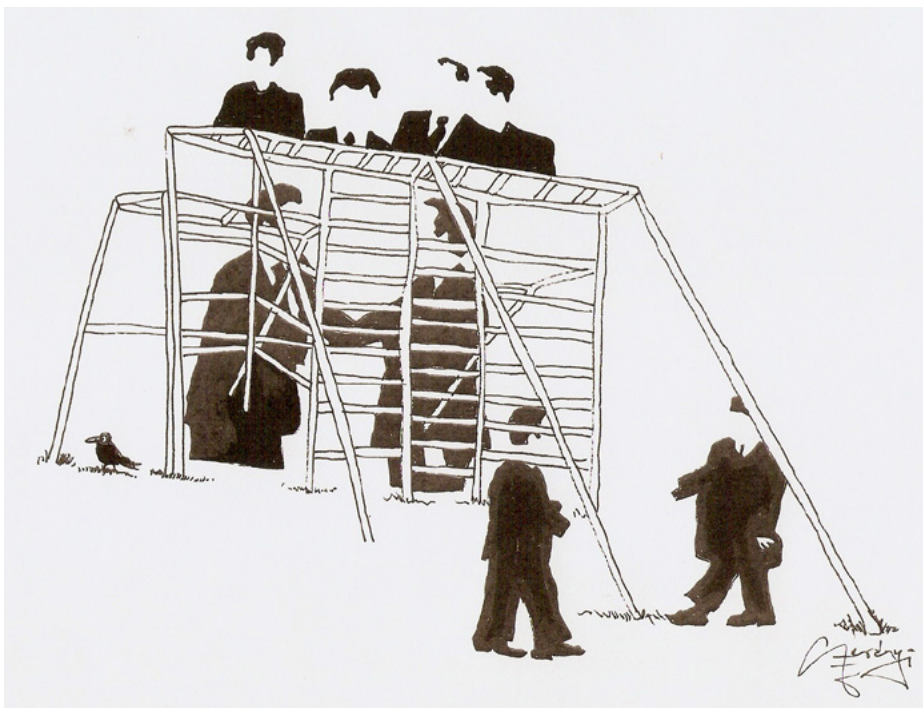
- GlobeNewswire.com: Global In-Vitro Fertilization (IVF) Market 2020-2030: Products, Types, Procedures, End-users, Country Data (16 Countries), and Competitive Landscape, 2021. (Elérhető: <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2021/04/29/2219487/28124/en/Global-In-Vitro-Fertilization-IVF-Market-2020-2030-Products-Types-Procedures-End-users-Country-Data-16-Countries-and-Competitive-Landscape.html>. Letöltés ideje: 2023.11.23.)
- Harrison, Sarah Ellys – Sozen, Berna – Christodoulou, Neophytos – Kyprianou, Christos – Zernicka-Goetz, Magdalena (2017): Assembly of embryonic and extraembryonic stem cells to mimic embryogenesis in vitro. In: *Science*. 356, eaal1810. (Elérhető: <http://science.sciencemag.org/content/early/2017/03/01/science.aal1810>. Letöltés ideje: 2023.12.19.). DOI: 10.1126/science.aal1810.
- Jogászvilág: Aggályos az embriók fagyasztott tárolása, 2018. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/napi/aggalyos-az-embriok-fagyasztott-tarolasa/>. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Katolikus Egyház: *Donum vitae*. (Elérhető: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/2660>. Letöltés ideje: 2021. 05. 06.)
- KINCS – Kopp Mária Intézet a Népesedésért és a Családokért: Meddősségi kezelések 2021 - Kvalitatív kutatás meddősségi kezelésben résztvevő nők és férfiak körében. (Elérhető: https://www.koppmariaintezet.hu/docs/Meddosegi_kezelesek_2021.pdf. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Központi Statisztikai Hivatal: Demográfiai évkönyv, 2022. (Elérhető: <https://www.ksh.hu/interaktiv/demoevk2022/grafikonok.html>. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Központi Statisztikai Hivatal: Fenntartható fejlődés indikátorai - 1.16. Öngyilkosság. (Elérhető: <https://www.ksh.hu/ffi/1-16.html>. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Központi Statisztikai Hivatal: Gyermektelenség. (Elérhető: https://www.ksh.hu/statnap10_gyermektelenség. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország 2022. (Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo_2022.pdf. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás 2011 – 1.3.1 A 15 éves és idősebb nők az élve született gyermekek száma és családi állapot szerint. (Elérhető: https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_demografia. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- KSH Statisztikai Tükör: A válások demográfiai jellemzői. (Elérhető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/valas17.pdf>. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Lovászy László (2020): Nyolcmillió új élet. In: *Figyelő: Gazdaságpolitikai Hetilap*. 63:5.
- Lovászy László (2010): Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából. In: *Európai Jog: Az Európai Jogakadémia folyóirata*. 10:5.
- Lovászy László (2016): Svédcsavarok az emberi jogoknál? In: *Szociálpolitikai Szemle*. II. évf., 2016/4-5. sz. (Elérhető: <http://www.szociszemle.hu/szociálpolitikai-szemle-2016-ii-efolyam-4-5-szam.html>. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Lovászy László (2017): Poszthumán jövődönk és az Örömhír. In: *Figyelő: Gazdaságpolitikai Hetilap*. 2017/51-52. sz.
- Lovászy László – Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről, mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2021/2. sz.
- Matolcsy György (2019): Versenyképes egészségügy a fenntartható felzárkózásért. 2019. szeptember 5-i előadás. (Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/matolcsy-gyorgy-semmelweis250-20190905.pdf>. Letöltés ideje: 2023.12.19.)
- Márai Sándor (2003): *Négy évszak*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.) (20115): *Demográfiai portré 2015*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest.

- National Geographic, Bertus-Barcza Peter (2004): *A japánok hosszú életének titka*. 2004.07.13. (Elérhető: https://ng.24.hu/kultura/2004/07/13/a_japanok_hosszu_eletek_titka/. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- Navratyil Zoltán (2011a): A fagyasztva tárolt embriókkal összefüggő jogviták - különös tekintettel az Egyesült Államokra. In: *Jogtudományi közlöny*. 66. évf., 2011/12. sz.
- Navratyil Zoltán (2011b): Az asszisztált reprodukciós eljárások főbb fajtái és történeti kialakulásuk az etika-jogi reakciók tükrében. In: *Iustum aequum salutare*. 7. évf., 2011/1. sz.
- NewScientist, Coghlan, Andy (2017): *Artificial embryo grown in a dish from two types of stem cells*. 02.03.2017. (Elérhető: <https://www.newscientist.com/article/2123360-artificial-embryo-grown-in-a-dish-from-two-types-of-stem-cells/>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- NewScientist, Hamzelou, Jessica (2017): *Artificial womb helps premature lamb fetuses grow for 4 weeks*. 27.04.2017. (Elérhető: <https://www.newscientist.com/article/2128851-artificial-womb-helps-premature-lamb-fetuses-grow-for-4-weeks/>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- NewScientist, Hamzelou, Jessica (2017): *Exclusive: World's first baby born with new "3 Parent" Technique*. 27.09.2017. (Elérhető: <https://www.newscientist.com/article/2107219-exclusive-worlds-first-baby-born-with-new-3-parent-technique/>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- Nyíri Kristóf (szerk.) (2001): *Mobil információs társadalom: Tanulmányok*. A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Kutatóintézete, Budapest.
- Pongrácz Tiborné (2011): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest.
- Privatbankar.hu: Riasztóan emelkedik a meddő párok száma Magyarországon, 2017. (Elérhető: <http://privatbankar.hu/makro/riasztoan-emelkedik-a-meddo-parok-szama-magyarorszagon-306640>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- Semmelweis Egyetem, Asszisztált Reprodukciós Osztály: Fagyasztott embrió beültetése (Kryo-ET). (Elérhető: <https://semmelweis.hu/asszisztaltreprodukcio/pacienseknek/asszisztalt-reprodukciós-eljarasok-2/fagyasztott-embrio-beultetese/>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- Szántay Anikó (2020): A népegészségügyi termékadó szabályainak áttekintése és jövője. In: *Adó*. 34. évf., 2020/5. sz.
- Szentirmay Zoltán (2020): A meddőség lelki háttere. In: *Védőnő*. 30. évf., 2020/6. sz.
- Szigeti F. Judit – Konkoly Thege Barna (2012a): A meddőség pszichés velejárói egy hazai pilot-vizsgálat tükrében. In: *Magyar pszichológiai szemle*. 67. köt., 2012/4. sz.
- Szigeti F. Judit – Konkoly Thege Barna (2012b): A meddőség pszichológiai aspektusai: Szakirodalmi áttekintés. In: *Magyar pszichológiai szemle*. 67. köt., 2012/3. sz.
- Szíjjártó Lilla (2023): A humán reprodukciós eljárások etikai és jogi dilemmái a XXI. századi Magyarországon. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2023/1. sz. DOI: <https://doi.org/10.58528/jap.2023.15-1.111>.
- Szoboszlai-Kiss Katalin – Zádori János (2024): Humánreprodukció újragondolva. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2024/2. sz. DOI: 10.58528/JAP.2024.16-2.3.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2021): A mesterséges megtermékenyítésről, mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról. In: *Jog-Állam-Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat*. 2021/2. sz.
- Takács Judit – Neményi Mária (2015): Örökbefogadás és diszkrimináció Magyarországon. In: *Esély*. 27(2). (Elérhető: https://www.academia.edu/13350172/%C3%96r%C3%B6kbefogad%C3%A1s_%C3%A9s_diszkrimin%C3%A1ci%C3%B3_Magyarorsz%C3%A1gon_Adoption_and_discrimination_in_Hungary_2015_. Letöltés ideje: 2023.12.19.).

- The Guardian: Sperm counts among western men have halved in last 40 years – study, 2017. (Elérhető: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/jul/25/sperm-counts-among-western-men-have-halved-in-last-40-years-study>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- The Telegraph, Knapton, Sarah (2016): *„Artificial womb’ breakthrough sparks row over how long human embryos should be kept in lab.* 04.05.2017. (Elérhető: <http://www.telegraph.co.uk/science/2016/05/04/artificial-womb-breakthrough-sparks-row-over-how-long-human-embryos-should-be-kept-in-lab/>. Letöltés ideje: 2023.12.19.).
- Youtube.com: A mesterséges megtermékenyítésről. Interjú Kőrösi Tamással. (Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=uN9DiOx12kY>. Letöltés ideje: 2021.05.11.)

JOGFORRÁSOK

- 2021. évi CI. törvény egyes vagyongazdálkodási kérdésekről, illetve egyes törvényeknek a jogrendszer koherenciájának erősítése érdekében történő módosításáról.
- 64/1991 (XII. 17.) többségi AB határozat.
- 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

Szerényi Gábor grafikája

M. TAKÁCS PÉTER*

A társadalom „társadalmatlanítása”, avagy az eltörléskultúra (cancel culture) államtudományi és politikafilozófiai megközelítése

ABSTRACT

What does cancel culture offer to political science and political philosophy? What political science and political philosophy antecedents does the syndrome have? How can the culture of abolition be defined for political science and political philosophy? Does the presence and establishment of the culture of abolition result in a vacancy or a new social contract?

Keywords: cancel culture ■ loneliness ■ social emptiness ■ social contract

I. RÍTUS ÉS KULTÚRA MEGJELENÉSE, KIFORMÁLÓDÁSA

Fontos megemlíteni, hogy a rítus mint fogalom eredetileg vallástudományi-vallástörténeti fogalom volt hajdanán, amely alatt a szertartássá szervezett vallási tevékenység egyes formáit értettük, valamint a kultusz részét jelentő cselekvéseknek a megjelölésére szolgált. A rituális tevékenységforma számos sajátos jellemvonással rendelkezik. Olyan, szimbolikus természetű, szabályok által irányított tevékenység vagy tevékenységek köre, amelyek révén a rituáléban részt vevő személyek figyelme általuk különösen fontosnak tartott gondolatokra, valamint érzelmi attitűdökre gyakorol hatást. Ezt nevezzük rítusnak vagy rituális cselekvésnek. A rituális alkalmak^[1] általában egy-egy specializált helyen, időben s térben zajlanak le, ily módon hajtják végre azon cselekvéseket.

* A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-23-3-II-NKE-47 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

[1] Minden egyes rituálé egyben repetitív is, mivel az ismétlés utal a múlttal való folytonosság megletére. Erre utalhat a magas redundancia szintje is a rituális jelenetsor tekintetében. Lásd továbbá: rituális folyamat (Victor Turner): (1) beavatási rítus, (2) átmeneti rítus (liminalitás), (3) befogadás.

A rítusok a hagyományos társadalmak alapvető információátviteli és kommunikációs technikái: (1) szimbólumaik sűrítettek, (2) többrétegű jelentéstartalmat hordoznak és (3) cselekvéssorozatonként jól kidolgozottak. A rítusok további leírására szolgál adalékként, hogy a közösségi kollektív emlékezet kialakításában kiemelt szerepet töltenek be.

A posztmodern tudományfelfogás szerint tanúi lehetünk a „rituálé újrafelfedezésének”, melynek számos társadalmi érintkezési területen fontos szerepet játszanak: (1) vallás, (2) politika, (3) tudomány, (4) gazdaság, (5) család, (6) iskola. Jellemvonásai között tarjuk számon, hogy értelmezi és rendezi az emberi kapcsolatokat (társas viszonyokat), és emellett közösségteremtő hatása is van.

A rituálé a felügyelet eszközei is lehetnek. Erősíthetik a testületi szellemet, az önálló szerveződés büszkeségével tölthetik el a diákokat; ugyanakkor kifejthetnek torzító és manipuláló hatást is; az eszközöket összekeverhetik a célokkal, ami igen kevésbé szolgálja a köz által kitűzött feladatok megvalósítását. Ahol a rituálé magasrendű célokkal, az iskolai kiválóság és a közösségi igazságosság gondolataival fonódnak össze, ott az oktatás számára hatékony eszközöket jelentenek.

1. A kultúra

Egyfelől az antropológusokét és a szociológusokét, másfelől a humán értelmiségét és a művészekét jelenti. Az antropológusok és szociológusok szemszögéből nézve a kultúra a közösen használt jelentések, szimbólumok, a tudás és napi gyakorlat olyan összefüggéseit jelenti, amelyek egy csoport („törzs”) szokásrendszerében fejeződnek ki, s amelyek a tagok számára mind társadalmi meghatározottságot, mind viszonyítási alapot biztosítanak. A kultúra a képzeteknek olyan együttese, amely részben fiziológiai, részben pszichológiai szükségleteket elégít ki, s amely a személyek közötti interakciókat és a közösség támogatását szabályozza. Mindez rituálékon, ünnepi aktusokon, ábrázolásokon és szimbólumokon keresztül fejeződik ki, s ezek mindegyike arra is szolgál, hogy egymást fenntartsa és erősítse. A kultúra egyfajta módja az életnek, ami értelmet és rendet jelent az egyes csoportok és közösségek számára. A kultúra nézetekből, nyelvből és tudásból rakódik össze, amelyben és amely által a tagok megteremtik a közösségiség érzetét.

Esztétikai, művészeti és műértői szempontból a „kultúra” szó arra szolgál, hogy azokra a tevékenységekre és produktumokra, kifejezésformákra vagy művekre utaljon, amelyeket a mindent magába ölelő „képzőművészetek” kategóriába szoktunk sorolni, s amelyekről azt tartják, hogy belső, önmagukból eredő értékkel rendelkeznek, függetlenül bármilyen tényleges kereskedelmi értéktől. A művészetek vagy „magas kultúra” körébe tartozik általában a festészet, a zene, a balett, az opera, a metszetek, a hímezés, a költészet, az irodalom, az építészet, a szobrászat és a kifinomult művészi vagy alkotói kifejezés minden más területe.

A kultúra központi tényezője akár antropológiai, akár esztétikai értelemben a tapasztalatok és értékek megosztása egy közösségen belül, legyenek azok etni-

kaiak, esztétikaiak, erkölcsiek vagy érzelmiak. Az iskolák pedig képesek tudatosan fenntartani és táplálni annak elismerését, hogy a kultúra fontos és értékes, antropológiailag ugyanúgy, mint művészeti szempontból. Antropológiai értelemben minden egyes iskola sajátos egységet alkot, tekintettel:

1. az egész közösség etnikai összetételére, értékeinek, tapasztalatainak, képességeinek, ambícióinak, erőforrásainak és lehetőségeinek vegyülékére;
2. a szocio-ökonómiai és földrajzi elhelyezkedésére, valamint saját környezetében elfoglalt helyére;
3. az egyes iskolák eredményeinek és hagyományainak történetére, múltjának hőseire és legendáira;
4. azokra a sajátos rituálékra és ceremóniákra, szimbólumokra és metaforákra, amelyekből működési mechanizmusa szerkezetében és részleteiben felépül.

Mint szervezetek, egyfajta szervezeti értéket, gondolkodásmódot és világnézetet közvetítenek, amelyek intellektuális, szociális és gyakorlati értelemben is komoly nevelőerőt jelentenek azon diákok számára, akik elfogadják az iskolát és rábízják a jövőjüket. Az iskolák tehát, mind szándékuk szerint, mind önkéntelenül, a kultúra jelentős központjai.

2. Mi is vajon a kultúra és a rítus kapcsolata?

Egyrészt maga az adott kontextushoz hú kultúra termeli ki a saját (egyedi) rítusait. Másrészt pedig a társadalomban jelen lévő tárgyi alkotások mellett megmutatja számunkra a transzcendencia és a létező világ „színházaszerű” elemeit is. A emberi valóság által konstruált (meghatározott társadalmi és történeti viszonyok mellett), akár a színészek a színpadon előadják eme „kreált/konstruált” valóságot.

Az ünnep ebben a relációban a hétköznapi élet színházaszerűségeit testesíti meg, amely magában foglalja a ceremónia fogalmát: egy nagyobb tömeg egy közös célnak rendeli alá magát egy helyzet különlegességének megünneplésére.

Az ünnepek^[2] a közösségi élet szertartásai. Megrendezhetők az egyes tagok számára lerótt tiszteletadásként, különleges események keretként, múltbéli sikerekre való emlékezésésként, de a jelen vagy a jövő feladatainak megoldására történő erőgyűjtés céljára is. Míg a rituálék rendszeresen visszatérőek és rutinszerűek, addig az ünnepek ritka pillanatok. Különlegesek, külsőségeikben kidolgozottak, sajátos forma szerintiek lehetnek. Rendszerint akkor kerülnek megrendezésre, amikor a közösség életében különleges esemény történik, vagy azt valami külső hatás éri. Az ünnepek a kultúra mindenki számára történő megnyilvánulásai, s igazából soha nem esetlegesek vagy elnagyoltak.

[2] Géczi, 2006, 3-25.

A nemzeti ünnepeknek kettős arcuk van: egy múltat és egy jelent idéző. Az iskolai ünnepek két szempontból is fontosak lehetnek a gyermekkori szocializációban. (1) Hatással lehetnek a kollektív identitásokra. Az ünneplés révén a gyerekek az együvé tartozó (fizikailag vagy szimbolikusan jelen lévő), ünneplő közönség részévé válhatnak. (2) Hatással lehetnek a történelmi azonosságtudatra. Az iskolai nemzeti ünnepek a történelemoktatással együtt a történelmi emlékezet forrásai. Az ünnepek a történelmi tudat konstrukciójának pillérei.

Az ünneplések recepciója: „A következőkben nézzük meg egyetlen iskolai osztály példáján, hogyan zajlanak az ünnepek az iskolai gyakorlat szintjén! Mit jelentenek a gyerekek számára ezek az évről évre visszatérő alkalmak?” – áll Szabó Ildikó: Nemzeti ünnepek az iskolában című tanulmányában. A gyerekek átlagosan 2,9 ünnepet említettek, így összesen 92 válasz áll rendelkezésünkre. Ezeknek azonban csak alig valamivel több, mint a fele (52,1%-a) volt jó válasz. Az említések 9,8%-át pontatlan válaszok alkották, további 38%-ukat pedig egyéb (társadalmi, vallási, családi) ünnepek. A felmérés egy 2000-es vizsgálat eredménye volt.

II. A „POLITICALLY CORRECT SPEAKING” VERSUS ULTRA-KONZERVATIVIZMUS A CANCEL CULTURE FOGALMI BIRODALMÁBAN^[3]

*„A cancel culture jobban szeparál, mint összehoz.”
/M. Takács Péter/*

„Manapság, amit szeretünk, azt felmagasztaljuk, amit pedig nem, azt lábbal tiporjuk. Ez a világ rendje.” Ez a fajta gyűlöletkultúra áthatja a mindennapokat, amelynek csak egy szelete a cancel culture. Itt az ideje, hogy beszéljünk róla.

Előzetesen tisztázni szeretnék pár alapvető kérdést a gyűlölet témakörében. A gyűlölet az élet természetes része. Számos keleti vallás tanítja például, hogy a gyűlölet emberi tulajdonság, amely megszelídítésére törekednünk kell. Ha uraljuk a gyűlöletünket, akkor felül tudunk emelkedni önmagunkon és az emberi gyarlóságon, ily módon is közelebb hozva a földi fájdalomtól való szabadulást. A nyugati kultúrkör ezt az elképzelést a názáreti Jézus parancsaiból merítette. A Biblia szerint ugyanis ő arra utasította tanítványait, hogy úgy szeressék felebarátjukat, mint önmagukat. Lehetne teológiai módszerek segítségével napokig elemezni ezt a mondatot, azonban egy elvárást biztosan felállított ezzel a keresztények elé: a gyűlöletet el kell engedni.

Nem szabad a másik ember elképzelései iránt tartós haragot táplálni. Ezen elképzelés néhány évtizede nagyon nagy teret nyert a mindennapokban is. Az emberi közösségek igyekeznek egyre toleránsabb és gyűlöletmentesebb társadal-

[3] Lásd erről bővebben: Iacullo, 2023; vö. Norris, 2020.

makat létrehozni. Miért kell mégis beszélnünk erről? Mert tapasztalom szerint a modern, globális társadalmunkban elképzelhetetlen nem haragudni a másakra. Sőt az sem elképzelhetetlen, hogy gyűlölünk dolgokat, mert nekünk nem tetszenek. Túl sok az ismeretlen, szokatlan, zavaró, vagy ha tetszik: idegesítő tényező egy ember életében. Érezhetünk gyűlöletet a lila színű falak látványától kezdve a madarak ketrecren tartásáig lényegében bármi iránt.

Nincs probléma ezzel addig, amíg az így felgyülemelő indulatokat valamilyen, a társadalom számára is használható, konstruktív erővé vagyunk képesek formálni. Számos sportban vagy akár a művészetekben egy kis harag, indulat néha egyenesen csodákra képes. Nem valószínű, hogy Dante Isteni színjátéka ilyen kimagasló alkotás lenne, ha nem haragudott volna annyira egyes ellenlábasaira a költő, hogy minden ellenfelének egy külön pokolbéli bugyrot képzeljen el. Az sem valószínű, hogy egy birkózás során a versenytársat harag nélkül vagyunk képesek megütni azután, hogy ő is többször ártott nekünk. Viszont ezen kifejeződései az agresszióknak nem roncsolják az emberi közösséget, ami pedig egy kulcstényező. Máskülönbén szépen lassan a társadalom tagjainak egymásba vetett bizalmát és közös morális kódjait törnénk darabokra.

A fenti gondolatmenetet folytatva, szeretném tehát elétek tárni a „cancel culture” jelenség rövid leírását, a teljesség igénye nélkül. Szerintem ezen jelenség bőven megérne pár szociológiai tanulmányt is, megjegyzem, ehhez képest meglepően kevés a magyar és nemzetközi szakirodalom ebben a témában. Arra figyelemmel pedig kiemelkedően meglepő ez a hiány, hogy napjainkban a cancel culture a véleményszabadság elfojtásának egyik legfőbb eszköze.

A *cancel culture* fogalmát a következőképpen definiálhatnánk: valakit nézetei, közéleti felszólalásai vagy közéletéről alkotott véleménye miatt hátrányos helyzetbe taszítják a társadalom tömegei.

III. A CANCEL CULTURE KORAI HÍRNÖKEI

Gnoszticizmus: Időszámításunk első századaiban a keresztény vallás, bizonyos keleti vallások és görög filozófiai irányok tanaiból keletkezett, s a jó és rossz küzdelmét és a megismerés magasabb fokát hirdette. A gnoszticizmus vallási-filozófiai irányzatok összefoglaló neve, amely alatt elsősorban a kereszténység ezoterikus alkalmazásait értjük. A gnoszticizmust nem alapították, mindig is tanítások laza rendszere volt, nem intézményesült. A szó töve, a *gnósis* (görög: γνῶσις) tudást jelent. A gnósis, mint az igazi tudás tana, abból a vélekedésből indul ki, hogy létezik igazi tudás; vallási szóhasználatban: az üdvözítő igazságok tudása. Mint szellemi irányzat, a 2-3. században virágzott. Legnagyobb képviselői Valentinus, Markión és Baszileidész voltak, akik az ókori görög, egyiptomi, babiloni, zsidó és keresztény tanítások alapján dolgozták ki szinkretista rendszerüket. A gnosztikusok elgondolása az volt, hogy a vallásfilozófia legmagasabb fokát teremtik, melyben felhasználták a kereszténység tanításait is.

Az elnevezést először a 17. században használták az úgynevezett cambridge-i platonikusok. Henry More pejoratív értelemben használta ezt az elnevezést azokra a sokszínű, egymástól sokszor jelentősen eltérő vallási mozgalmakra, amelyek a korai kereszténység idején szemben álltak a kanonizált tanokkal és a kialakuló egyházzervezetrel. Az elmúlt évtizedek tudományos eredményei révén egyértelművé vált, hogy nem beszélhetünk a gnoszticizmusról mint tárgyról, mert történelmi leegyszerűsítéshez vezet. A tudományos irodalomban meggyökeresedett korábbi képzet, mely szerint létezett egy „igaz kereszténység” és egy „hamis gnózis”, melyek harcban álltak egymással, nehezen tartható fenn. A gnoszticizmus címszava alá soroltak minden olyan vallási mozgalmat és irányzatot, amelyekkel kapcsolatban felmerült, hogy tanításaik alapja egy ezoterikus tudásban (gnózis) gyökerező megváltástan, melynek révén az ember visszatérhet eredeti, isteni otthonába.

Az 1990-es évek óta a gnoszticizmus egyre inkább a vallástudósok vizsgálata alá került. Az egyik fő kérdés az, hogy a gnoszticizmust a korai kereszténység egyik formájának, vallásközi jelenségnek vagy független vallásnak kell-e tekinteni. Wouter J. Hanegraff, a filozófia történetének professzora szerint a gnoszticizmus címszó alatt összefoglalt irányzatok nem valamilyen ellenkultúra megnyilvánulásai voltak, hanem egy, az általunk jobban ismert vallási irányzatok mellett létező, azokkal teljesen egyenrangú vallási alternatívák a kor embere számára. Nem volt egységes, sokféle árnyalata, változata alakult ki.

Oszttrakizmus: az ókori görög városállamok (poliszok) lakói – kiemelten a teljes jogú görög városlakókat – cserépszavazással dönthettek egyik vagy másik kulcskérdésben. Ez legtöbb esetben a polisz területéről való száműzetésről szólt, vagy a konzuli tisztség odaitéléseért folytatott harc ókori kellékei között tartjuk számon a cserépszavazás intézményét.

Társadalmi bizalom és morális kód törékeny egyensúlya/léte vagy hiánya: a cancel culture azon, morális kód széttörését tűzte ki célul, amely ellen vasmarokkal harcol, nevezetesen a kultúra háttérbe kerülése révén marginalizálhatóvá válnak olyan csoportok, amelyek a társadalmilag is elfogadott Leviatán-állam koncepciójában nem, vagy csak elvétve hisznek. A kultúra egyes részei, mondhatni okafogyottságuk, vagy csupán az adott társadalmi csoportban elfoglalt helyük okán kívül kerülnek a beszéd által megkonstruált téren, amely a társadalmi csoportokat, a politikát, de még az állami berendezkedést is meghatározza. A kikerülés „valós oka” annyiban válik megragadhatóvá a csoport tagjai számára, hogy az a csoport érdekét szolgálja, avagy sem. Amennyiben nem szolgál csoportkohéziót, a csoport tagjai magukra nézve nem tekintik azt sem kötelező normának, sem a kultúra míves részének inntől fogva. Ergo, a kitagadott nézetrendszerrel való azonosulás egyet jelent a csoport törésével, és egyben a csoporttól való elszakadást vonja magával (hasonlatosan Carl Schmitt „barát-ellenesség” fogalmi meghatározásához: ellenségemet megkonstruálva létezem én is, Ő nélküle semmi sem vagyok). Eme gondolati mátrixot állítja bizarr görbe tükör elé a cancel culture, amikor is akként érvel: „aki nincs velünk, az ellenünk van” – ezzel megalapozva, a csoportból való kikerülés és a csoporthoz való tartozás

identifikációjaként is hivatkozhatunk a cancel culture társadalomban elfoglalt helyére.

Gyűlöletkultúra: napjaink kultúrája a másik társadalmi lény meg nem értésére berendezkedett, az elfogadást és a toleranciát hírből sem ismerő, légvárak-ká szelídült aktorok által megkonstruált, kisarkított ideáltipikus kultúráképek együttélése helyett egymás romba döntése.

IV. AMIKOR KIFESTŐKÖNYVET JÁTSZUNK A TÖRTÉNELEMMEL. A CANCEL CULTURE JELENE ÉS JÖVŐJE A TÁRSADALMI ALRENDSZEREK VISZONYLATÁBAN

A „cancel culture” a 21. század egyik sajátos találmánya. Általánosan elfogadott magyar fordítása nem létezik. Olvasható az interneten olyan összehasonlítás a témáról, amely az ókori Athén demokratikus jogintézményeinek az egyikéhez, az osztrakizmushoz (cserépszavazáshoz) hasonlítja a jelenséget. Ez a hasonlat kicsit, lássuk be, erős, de korántsem alaptalan. Ugyanis azt a jelenséget próbálja megfogni, amely keretében a tömegek „random” szavazatai alapján kiutálnak egyes közéleti szereplőket az államukból (poliszukból). Innen közelítve, valóban le tudunk vonni egyes párhuzamokat a két intézmény között. Bár a modern fogalom konnotációja egy „bullying” hatást is hordoz, hiszen a „cancel culture” célja végső soron a megfélemlítés. Alapvetően a „cancel culture-t” tehát a következőképpen lehet a legjobban leírni: amikor valakit nézetei, közéleti felszólalásai vagy közéletéről alkotott véleménye miatt hátrányos helyzetbe taszítják a társadalom tömegei.

Az említett hátrányok széles skálán változhatnak. Lehet akár bűncselekménnyel való nyilvános megvádolástól kezdve a munkahelyről – mondva csinált indokkal – történő elbocsátásig szinte bármi. Ez utóbbira remek példaként hozható fel a színészek botrányos elbocsátása egyes stúdiókból. Például Gina Carano (a Mandalorian sorozat szereplője) és Kevin Spacey (a House of Cards sorozat szereplője) is azért kényszerültek visszavonulni a szerepléstől, mert a munkáltatóik a kétes véleménynyilvánítások és hamis vádaskodások hatására megijedtek, és szerződést bontottak velük. Az itt említett hátrányok azonban nem feltétlenül csak jogi szankciókban csapódnak le. Az esetek nagyobb részében az adott személy nyilvános megszégyenítése játszik kulcsszerepet. A cél az ember olyan mértékű megbüntetése, amely hatására egy életre elmegy a kedve újra hasonló véleményeknek hangot adni. Egy kicsit olyan ez a helyzet, mintha „Gipsz Jakab” véleménye sértené valamilyen tömeg identitás-buborékát, melyre reagálva társadalomban egyfajta instant kitagadással lépnek fel ellene. Amikor pedig a társadalom kitagad valakit, akkor azt minden lehetséges módon meghurcolják.

A jelenség valahol elképesztően szomorú, mert teret enged számos értékes közéleti diskurzus elhallgattatásának, emellett pedig az emberek elfojtott gyűlöletének ad eresztéket. Simán lehet, hogy csak azért célozzák meg az adott sze-

mélyt, mert éppen találtak rá száz olyan alakot, aki ki nem állhatja őt valamiért. Így pedig könnyen bemocskolható bárki egy vélemény miatt. Sőt, egyes negatívabb hangok szerint az arctalan tömegek irányítására is alkalmas ez az eszköz, emiatt politikai fegyverként is visszaélnek vele. Nem részletezném most ezt a kérdést, véleményem szerint – mivel a politikában minden csak egy eszköz – a „cancel culture” is csak egy szerszám a munka elvégzéséhez egyes politikai szereplők számára.

A politikai és kulturális közösségek egyébként is nagyon jól megfigyelhetően polarizálódnak számos helyen. Ezzel párhuzamosan pedig elkezdik alkalmazni a saját ideológiai diskurzusuk mentén a „cancel culture”-t. Az egyik iskola szerint azon személyek ellen használható fel a „cancel”, akiknek az értékrendje nem fér össze a legújabb értelmezésű, liberális világrénddel. Ez utóbbi csoport képviselői a „politically correct speaking” élharcosai, akikre az is jellemző, hogy akár azokat az embereket is „cancel-elik” a közéleti diskurzusukból, akik a legapróbb rosszindulat nélkül kimondanak egyes, „tiltottnak” megjelölt szavakat. Jártak úgy football-bírók, hogy a többségében fehér mezés és a többségében rózsaszín mezés csapatok közül a „színes játékosoknak” titulálta a rózsaszín mezéseket, amely azonban „triggerelte” a politikailag korrekt iskola tagjait. Ezen közösség lobbizásának hatására a bíró végül elvesztette a munkáját. Az előbbi példa jól illusztrálja, hogy ez a véleménycsoport (és majd a másik is) folyamatosan arra törekszik, hogy kitorolja a kultúra képzeletbeli szövetéből ideológiai ellenlábasait. Ezzel csak a saját diskurzusokra értelmezve „valódi kultúrát”, amely nem tartalmazhat más elemeket, csak azokat, amelyeket ők nem „cancel”-eltek.

Emiatt én egyfajta visszásságot vélek felfedezni ezen szemléletmód képviselőinek saját érvrendszerén belül: ők ugyanis magukat híresen elfogadónak és az úgy nevezett „safe space” élharcosainak titulálják. Az ilyen „biztonságos közegek” minden embernek járnak nézetük szerint, amelyből az következne, hogy ők mindenkinek meghagyják a saját kis terét a cselekvésre és a véleménynyilvánításra. Akkor miért rekesztjük ki mégis azt az embert a közösségből, aki a szavakat a klasszikus értelmezésük szerint használja? Miért jár retorzióval, ha ezzel nem árt senkinek sem jobban, mint amennyi társadalmi hasznot hozhat véleményével, felszólalásával?

A másik oldal képviselői erre reagálva pedig már úgy látják, hogy a saját, konzervatívabb értékrendjüket minden olyan cselekmény, amely kicsit is modernebb, liberálisabb köteléket szabna a társadalom számára, támadás alá helyezi. Éppen ezért általánosságban elmondható, hogy szeretnek kikezdeni a kommentezőben az összes olyan emberrel, akik például #acsaládazcsalád kampányban támogatásukat fejezték ki. Számukra az ultra-konzervativizmus és az esetlegesen bántó célokra felhasznált kereszténység, nacionalizmus a fő ideológia, amelyet védelmeznek hozzászólásaikkal.

Úgy gondolom, éppen a hangoztatott értékrendje miatt különösen visszás, amikor ez a csoport a „cancellel” él: nemcsak azért, mert véleményem szerint egy ténylegesen keresztény ember toleráns mások cselekedeteivel szemben, hanem amiatt is, mert sokan kiforgatják a konzervatív és a nacionalista ideológiákat a

klasszikus értelmezésükből. Meglátásom szerint itt a cél nem az, hogy megvédjék a régebb óta fennálló kulturális szabályokat az újaktól: cselekedeteiket egyszerűen a gyűlöletük tárgyának rutinszerű tönkretétele motiválja. Leginkább internetes pocskondiázás formájában, amely egyes esetekben akár az internetes zaklatás bűncselekményével is felér. A zaklatás végső célja pedig, hogy elvegyék ellenfelük kedvét a közéleti témáktól.

Végső soron mindkét oldal csak egyvalamit akar: azt, hogy a saját véleményböréka váljon irányadóvá az egész világon. A végső cél pedig, hogy az egyik eltörölje a másik kultúráját, akit erőszakosan gyűlöl. Ez azonban – sajnálatos módon – éppen az általuk nagyra becsült diverz, innovatív, haladó szellemű kultúrának a kiiktatásával járhat együtt. A kultúrából nem lehet úgy letagadni elemeket, hogy ezzel az egész kultúra létjogosultságát meg ne kérdőjeleznénk. Ami persze egy rossz dolog, mert örök küzdelmet generál az társadalom különböző részei között. Arról nem is beszélve, hogy kényszerűséget teremt egy egyszerű közember véleményének elfojtására, pedig az átlagember csak szeretné kimondani, hogy mit gondol a közérdekű dolgok alakulásáról. Viszont, ha a folyamatok ebbe az irányba haladnak tovább, nem fogja tudni megtenni, mert a társadalmi kurzusok/iskolák tagjai követelni fogják tőle az általuk elvárt válaszokat és cselekedeteket. Meglátásom szerint a „cancel culture” tehát a vélemények passzív elfojtásához vezet, egy olyan kultúrában, ahol a véleménynyilvánítás elvileg szabad.

Sajnos ma már elmondható, hogy az elemi gyűlölet ideológiai, vallási, eszmei és kulturális alapon annyira erős lett, hogy mondatokat, könyveket vagy egyesenes személyeket tiltanak ki a kulturális életből – annak érdekében, hogy a tömeg gyűlöletét ne valamilyen társadalmilag hasznos tevékenység felé tereljék, hanem saját célok elérésére. Ez régen sem volt másként, elég csak a római proletariátus politikaformáló hatására, vagy az osztrakiszmosz intézményére gondolnunk. A 21. században véleményem szerint azonban törekedni kellene a „cancel” elkerülésére, és szükségszerű lenne a világot a gyűlölet kultúrájából a klasszikus békés együttműködések világába terelni. Félreértés ne essék: mint a cikk elején is említettem, nem hiszek a teljesen konfliktusmentes életben, azonban mindig jobb azért küzdeni, hogy a gyűlölet ne legyen a közélet része. Ezt pedig akár a „cancel culture” által okozott bullying ellenzésével is elkezdhetnénk. Jasmine Iacullo kutatása^[4] alapján a közösségi média megjelenése az elmúlt években megváltoztatta az interakciót, az információcserét és az önkifejezésünket. Ez a forradalmi lehetőség azonban egyedülálló nehézségekkel jár, amelyek közül az egyik a «törlési kultúra» előfordulása. Az olyan, prominens személyek vagy vállalkozások támogatása megszüntetésének folyamatát, akikről úgy tűnik, hogy rosszul viselkedtek vagy elfogadhatatlan véleményük volt, eltörlési kultúrának nevezik, és ezt gyakran a közösségimédia-platformok táplálják. Noha a törlési kultúra az emberek felelősségre vonásának és az alulreprezentált hangok meghallgatásának módjának tekinthető, komoly problémákat vet fel az-

[4] Lacullo, 2023.

zal kapcsolatban, hogy hogyan befolyásolja a szólásszabadságot, a közbeszédet és azok életét, akiket érint.

1. A törlési kultúra mechanizmusa és ereje

A törlési kultúra gyakran akkor indul be, amikor egy személy vagy csoport felháborodását fejezi ki egy jól ismert személy vagy szervezet egy bizonyos cselekedete, véleménye vagy meggyőződése miatt. Ezek az érzelmek gyorsan elterjedhetnek a közösségi oldalakon, hatalmas vitákat, bojkottkérelmeket és akár nyilvános megaláztatást is kiváltva. A közösségi média gyorsaságának és szélességének köszönhetően a törlési kultúra nagyobb befolyást gyakorol, és gyakran azonnali következményekkel jár a vádlottak számára. A törlési kultúra ereje abban rejlik, hogy embereket és szervezeteket tesz felelőssé tetteikért. Ez időnként tényleges változást eredményezett, ami arra készítette az embereket, hogy megvizsgálják cselekedeteiket, megbánják és személyes fejlődést keressenek. Az elszámoltathatóság és a maffiamentalitás közötti határ azonban elmosódhat, és a vádak néha súlyos következményekhez vezetnek, még mielőtt a helyzet teljes megértése megvalósulna.

2. A szabad kifejezés kihívása

Az egyik legjelentősebb aggodalom a cancel-kultúra körül a szabad véleménynyilvánításra gyakorolt lehetséges hatása.^[5] Bár az elszámoltathatóság létfontosságú, a visszavonástól való félelem eltántoríthatja az egyéneket attól, hogy népszerűtlen vagy ellentmondásos véleményt nyilvánítsanak. Ez az öncenzúra korlátozhatja a közbeszéd gazdagságát, akadályozva a társadalmat abban, hogy produktív beszélgetéseket folytasson és megalapozott következtetésekre jusson. Ezenkívül a törlési kultúra hatása túlmutat a közvetlen célpontokon. Látva a következményeket, amelyekkel a lemondottak szembesülnek, mások dönthetnek úgy, hogy inkább csendben maradnak, ahelyett, hogy maguk is célponttá válnának. A véleménynyilvánításnak ez a visszafojtása akadályozhatja a társadalmi fejlődést azáltal, hogy korlátozza az eszmecserét és akadályozza az összetett kérdések feltárását.

Készült például olyan, az Egyesült Államokban végzett statisztikai felmérés, amely a cancel culture kapcsán az emberekre gyakorolt hatást és ideológiát mutatja.

[5] Hooks, 2020.

V. ÖSSZEGRZÉS

„Mindaz, ami érvényes a munkára, mint az emberi ellátás és minden emberi ellátás alapjára, még fokozottabb mértékben áll az emberek és kultúrájuk megvédésére... Csak így gátolható meg, hogy azt, amit az emberi kéz alkotott, ugyanez a kéz újra romba döntse, vagy a természet elpusztítsa.”
/Adolf Hitler/

Ahogy eligazodunk a közösségi média korában a cancel-kultúra bonyolultságában, elengedhetetlenné válik az egyensúly megtalálása az elszámoltathatóság és a szabad véleménynyilvánítás között. Bár a törlési kultúra szerepet játszhat abban, hogy az egyéneket és entitásokat felelősségre vonják tetteikért, kulcsfontosságú annak biztosítása, hogy a válasz arányos legyen, és lehetővé tegye a növekedést és a tanulást. Ugyanilyen fontos egy olyan környezet megteremtése, ahol a különféle nézetek kifejezésre juthatnak anélkül, hogy félnének a megtorlástól. A közösségi-média-platfomok mint a törlési kultúra elsődleges eszközei, szintén felelősséget viselnek. Arra kell törekedniük, hogy olyan tereket hozzanak létre, amelyek elősegítik az egészséges vitákat, miközben csökkentik a zaklatás és a tömeges mentalitás lehetőségét. Az átlátható moderációs irányelvek és a tények ellenőrzésére és a kontextus megosztására szolgáló mechanizmusok hozzájárulhatnak a vitatott tartalmak kezelésének kiegyensúlyozottabb megközelítéséhez. Összefoglalva, a törlési kultúra megváltoztatta a társadalom elszámoltathatóságát, amit a közösségi média is segített. Szabályozatlan természete és képessége, hogy elnyomja a szabad véleménynyilvánítást, komoly aggályokat vet fel, még akkor is, ha a figyelem terjesztésének és a változás követelésének fontos eszköze lehet. Annak biztosításához, hogy a törlési kultúra továbbra is a jótékony változás ereje maradjon, nem pedig a szükségtelen károk okozója, elengedhetetlen egyensúlyt teremteni a felelősség és a szabad diskurzus fenntartása között. A közösségi médiában való interakciók és a nehézségek kezelésének módja ebben a digitális korban meghatározza a nyilvános vita és az elszámoltathatóság fejlődését a jövőben. A cancel culture-ből véleményem szerint el kell törölni magát a „cancelt”, és a kultúrát vissza kell állítani arra a magaslatra, ahonnan az ókori görögök óta tekintünk rá. Modernitásunkban az elfogadás, az eltérő kultúra tisztelete, annak befogadása és elmélyülése, kontextushú együttélése a társadalomban kulcsfontosságú mozzanat, amelynek elmaradása katalizmaként éri a társadalmi aktorokat és szereplőket. Eltűnése estén feldarabolja apró kis szelletekre és felégeti a modern világunkat. S eme világegést nem kellene újra és újra átélnie a modernításban élő társadalom tagjainak.

IRODALOM

- Bajusz Orsolya (2022): Cancel culture – Cenzúra, vagy valami más? In: *Kultúra és közösség*. V. folyam, XIII. évfolyam, 2022/IV. sz. DOI: 10.35402/kek.2022.4.8.

- Beare, Headley – Caldwell, Brian J. – Millikan, Ross M. (é.n.): Az iskolai kultúra fejlesztése. In: Beare, Headley – Caldwell, Brian J. – Millikan, Ross M. (eds.): *Creating an Excellent School*. Routledge, London.
- Clark, Meredith D. (2020): DRAG THEM: A brief etymology of so-called “cancel culture”. In: *Communication and the Public*. Sage Publications, New York.
DOI: 10.1177/2057047320961562
- Csomós Ákos, Jurátus (2021): *Töröljük el a kultúrát! – Vélemény a cancel culture-ről*. (Elérhető: <https://juratus.elte.hu/toroljuk-el-a-kultur-at-velemeny-a-cancel-culture-rol>. Letöltés ideje: 2024.01.25.)
- Géczi János (2006): A tudásátadás történelmi formái és az iskola. In: *Új Pedagógiai Szemle*. 2006/9. sz.
- Habermas, Jürgen (1992): *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Herman Lucherhand Verlag, Darmstad and Neuwid, Federal Republic of Germany.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315872193-16>.
- Haskell, Samatha (2021): *Cancel culture: a qualitative analysis of the social media practice of canceling*. Thesis, Master of Arts in Communication Boise State University, August 2021.
- Hitler, Adolf (2007): *Mein Kampf*. Gede Testvérek Bt., Budapest.
- Hooks, Austin Michael (2020): *Cancel culture: posthuman hauntologies in digital rhetoric and the latent values of virtual community networks*. Thesis. The University of Tennessee at Chattanooga Chattanooga, Tennessee.
- Iacullo, Jasmine (2023): Az elszámoltathatóság és a kifejezés egyensúlya a törlési kultúra korában: Navigálás a közösségi média kihívásai között. In: *Vasukam*. Aug 21. 2023. (Elérhető: <https://www.linkedin.com/pulse/balancing-accountability-expression-age-cancel-culture-navigating>. Letöltés ideje: 2024.02.18).
- Norris, Pippa (2020): Closed Minds? Is a ‘Cancel Culture’ Stifling Academic Freedom and Intellectual Debate in Political Science? In: *Faculty Research Working Paper Series*. Harvard Kennedy School, August 2020. (Elérhető: https://www.hks.harvard.edu/research-insights/publications?f%5B0%5D=publication_types%3A121. Letöltés ideje: 2024.02.05.)
DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3671026>.

FORI-KOVÁCS RÉKA

A jogos védelem: a laikusok jogismerete és a hatályos szabályozás diszkrepanciája

ABSTRACT

My article aims to present my research on one of the most theoretically controversial and complex legal institutions in criminal law: rightful defence. Through the discussion of the topic, you can learn about the conceptual elements of rightful defence in the context of how they are perceived, whether they are known, and if so, to what extent they can be interpreted by laymen. I illustrate the results of my research through interdisciplinary questionnaires that combine the sociology of law and criminal law, revealing significant gaps in society's legal knowledge at several points. Both questionnaires record the responses of such members of society who are – based on their age and mental capacity – able to be responsible for criminal offences and their legal knowledge does not exceed that of the average civilian. In total, I received almost 1,000 responses to my surveys, and based on the number of respondents, their age, place of residence and their level of education, the collected data indicates that the resulting statistics are representative of society. In light of the results of the research, I seek to understand the causes of the persistent discrepancy between certain legal provisions and the social perception of the law, identify where communication breaks down, and explore why existing legislation is not being effectively communicated to the public.

Keywords: rightful defence ■ questionnaire ■ sociology of law ■ criminal law
■ legal knowledge ■ legal awareness

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányom a büntetőjog egyik legtöbb elméleti vitát felvető és legkomplexebb jogintézményével, a jogos védelemmel kapcsolatos kutatásomat kívánja bemutatni. A témaválasztásom oka, hogy ennél a jogintézménynél kiemelkedően fontosnak tartom, hogy szabályozása szorosan kötődjék a társadalom természetes jogérzetéhez, így ennek a meglétét vagy hiányát vizsgáltam két, azonos tartalmú, két év távlatában (2020 és 2022) végzett kvantitatív méréssel. Kutatásom eredmé-

nyeit a jogszociológiát és a büntetőjogot ötvöző interdiszciplináris kérdőívek^[1] segítségével szemléltetem, melyek több pontban bizonyították a társadalom jogismeretének fogyatékoságait. A téma tárgyalása során megismerhetjük a jogos védelem egyes fogalmi elemeit, hogy ezeket hogyan látja, ismeri-e, és ha igen, mennyire tudja értelmezni a laikus ember. Mindkét kérdőív a társadalom azon tagjainak válaszait rögzíti, akik korukból és beszámítási képességükből eredően bűncselekmények alanyai lehetnek, jogi ismereteik pedig nem haladják meg az átlag „civilékét”. Az eredmények bemutatása során a 2022-ben felvett adatokat ismerhetik meg elsősorban, ahol pedig azt külön szükségesnek véltem, egy összehasonlítás keretében a 2020-as adatok is feltüntetésre kerülnek. Felméréseimre összesen csaknem 1000 válasz érkezett, és bár a két kérdőív válaszadóiban található némi átfedés, egyértelműen kijelenthető, hogy a kitöltők száma, életkora és lakóhelye, valamint iskolai végzettsége alapján az így kapott statisztika társadalom-reprezentatív. Ennek alapján szükségesnek tartom feltenni a kérdést: mi okozhatja az egyes jogszabályi rendelkezések és a társadalmi jogérzet közti nem változó diszkrepáns viszonyt, illetve hol a hiba a kommunikációban, mi lehet az oka annak, hogy a hatályos jogi szabályozás évek múltán sem jutott el megfelelően a laikusokhoz?

1. A kutatás módszere

Az általam készített interdiszciplináris Kérdőívek célja az volt, hogy felmérjék, mennyire áll összhangban a jogos védelemmel kapcsolatos szabályozás a laikus társadalom természetes jogérzetével. A kérdőívek kitöltése anonim volt, azonban az első pár kérdés a válaszadó személyével kapcsolatos információkra kérdezett rá: pontosabban a kitöltő életkorára, lakóhelyére és iskolai végzettségére. Ez alapján elmondható, hogy a válaszadók 14 és 80 év közötti személyek, akiknek válaszai az ország minden pontjáról, több mint 100 településről érkeztek. A válaszadók iskolai végzettsége terén is széles a skála, ami az általános iskolától a doktori címig terjed. Ennek felmérését mindenekeelőtt azért tartottam szükségesnek, hogy a válaszadók között meglegyen a megfelelő diverzitás annak érdekében, hogy a kutatás társadalom-reprezentatívnak legyen mondható. A jogos védelemmel kapcsolatos jogismereti vizsgálat során feltett kérdések többsége arra irányult, hogy egy bizonyos, általam röviden felvázolt szituációban el tudja-e dönteni a laikus ember a jogos védelem fennállását (vagy fenn nem állását), illetve ezen belül, hogy ismeri-e a jogintézmény pár alapfogalmi elemét. A kvantitatív mérés mindkét alkalommal egy hónap alatt zajlott, amely alatt összesen 982 kitöltés érkezett a Kérdőívekre, amelyek a Google felületén voltak elérhetők.^[2] A továbbiakban ezen felmérésekből származó adatokat ismerhetik

[1] <https://forms.gle/5jkRadRiYN19eJV89> (a továbbiakban: Kérdőív 1); <https://forms.gle/wXQG-Jw1Q5RNslURP7>; (a továbbiakban: Kérdőív 2) (a továbbiakban együtt: Kérdőívek).

[2] Ld. Kérdőívek.

meg a jogos védelem hatályos szabályozásával összefüggésben.

2. Hipotézisek

Tekintettel arra, hogy a kutatásomhoz felhasznált kérdőív a jogos védelmet számtalan aspektusból közelíti meg, az eredmények kiértékelése előtt elég absztrakt módon tudtam hipotéziseimet megfogalmazni. Konkrét elképzelésem a téma kutatottságának hiánya miatt egyedül a szituációs jogos védelemhez, illetve a jogos védelem törvényi fogalmához kapcsolódva alakult ki, a többi szituációra adott válaszok arányáról úgy gondolom, nem lehet előzetesen racionális képet alkotni.

Az előbb leírtak tükrében tehát hipotéziseimet a következőképp tudtam megfogalmazni:

- A laikusok a legtöbb esetben képtelenek arra, hogy helyesen mérjék fel, mikor vannak jogos védelmi helyzetben, ami természetesen csökkenti a jogos védelem jogintézményének hatékonyságát és céljának beteljesedését.
- A média, mint egyetlen forrás a civilek számára a büntetőjogi normák megismerésére, számtalanszor (helytelenül) „önvédelemként” referál a jogos védelem intézményére, ami egy olyan hamis képet alkot a médiafogyasztókban, hogy a jogintézmény csakis önmagunk védelmére szolgál.
- A szituációs jogos védelem egyes elemeivel kapcsolatban véleményem szerint az általános meggyőződés a laikusok körében az, hogy visszaélésekre adhat okot, illetve eltúlzottan mellőzi az arányosság mellett a szükséges kritériumait is ahhoz, hogy erkölcsileg méltányolható legyen.

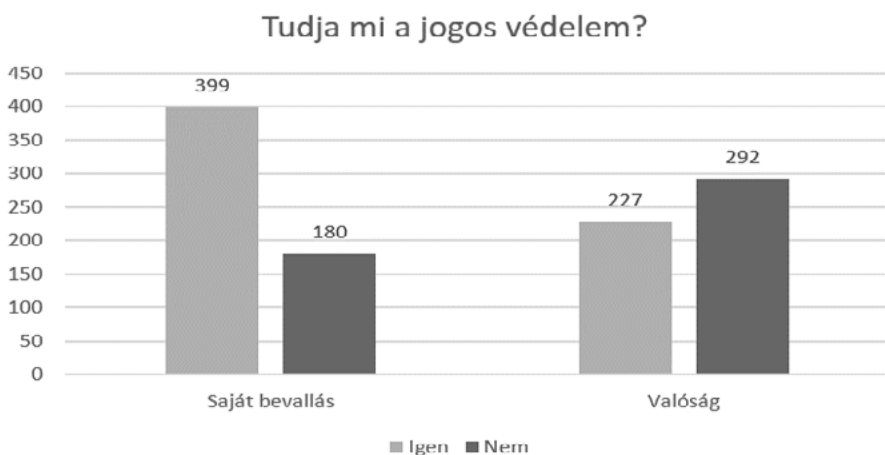
II. A JOGTALAN TÁMADÁS HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSA INTERDISZCIPLINÁRIS KÉRDŐÍV TÜKRÉBEN

1. A jogos védelem fogalma

A jogos védelem az egyik leggyakrabban hivatkozott, büntethetőséget kizáró ok, azonban legtöbbször ennek megállapítására mégsem kerül sor annak okán, hogy a törvényi szabályozásban meghatározott kritériumokat csak részben, vagy egyáltalán nem meríti ki az eset. Az alaptalan hivatkozások véleményem szerint egyenesen következnek abból a tényből, hogy a társadalom többsége nincs tisztában a jogos védelem fogalmával. Természetesen egy büntetőeljárás során a vádlott mellé kirendelt vagy meghatalmazott, jogban jártas védő már tudni fogja, hogy a jogos védelem kritériumai fennállnak-e, avagy sem, az hivatkozható, avagy sem, azonban ez már olyan értelemben késő felismerés lesz, hogy a bűncselekmény megtörténtén és a büntetőjogi felelősségen változtatni

nem tud. A kapott eredmények szerint a laikusok jogismeretének hiányosságát leszűkíthetjük a törvénytudásuk fogyatékoságára, hiszen a Kérdőíveim alapján a törvény ismertségével nincsenek problémák. Ez azt jelenti, hogy az emberek tisztában vannak a jogos védelem jog általi szabályozottságával, de a normatív szabály tartalmi vonatkozásaival már nem.

Arra a kérdésre, hogy „Tudja-e, mit jelent a jogos védelem?”, a válaszadók 65,3 százaléka (339 ember az 519-ből) saját bevallása alapján „Igen”-nel válaszolt, míg a következő kérdésben, amikor ki kellett választani a jogos védelem helyes fogalmát, 56,3 százalékuk (292 ember) rossz választ jelölt meg, és csak 227-en válaszoltak helyesen.^[3] 112 ember tehát tévedésben volt a helyes fogalmat illetően, 180 pedig nem is ismerte azt. A kérdésekre vonatkozó adatokat az alábbi diagramokon láthatjuk (1. ábra):

1. ábra: Fogalom 1
(Forrás: Saját szerkesztés)

A Btk. szerint a jogos védelem klasszikus fogalma a következő: „Nem büntendő az a cselekmény, amely a saját, illetve más vagy mások személye, javai vagy a közérdek ellen intézett, illetve ezeket közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához szükséges.”^[4] A továbbiakban rátérek a definícióból megismert, a laikusok körében problémásnak mutató tényállási elemek tárgyalására.

2. A jogtalan támadással való közvetlen fenyegetés

[3] Ld. Kérdőív 2.

[4] Btk. 22.§ (1) bek.

A jogos védelmi helyzet, ahogy azt a Btk.-ból is olvashatjuk, egy intézett jogtalan támadással, vagy azzal való közvetlen fenyegetéssel jön létre.^[5] A fenyegetés közvetlensége azt jelenti, hogy a jogtárgy sérelmének reális lehetősége fennáll, az térben, valamint időben is behatárolható, és a konkrét veszélyben lévő jogtárgy vagy jogtárgyak is beazonosíthatók. Ilyenkor tehát a fenyegető és a fenyegetett személy térben közel van egymáshoz, mely közelség annyiban relatív, hogy a szándékolt elkövetés módjától függően kell megállapítani, bekövetkezhet-e reálisan a jogtárgy sérelme vagy sem. Időben akkor mondható a fenyegetés közvetlennek, hogy ha azonnal nem tesz valamit az érintett, rövid időn belül számolni kell a hátrány bekövetkezésével. Tehát nem kell a támadás megindulását bevárni, már ezt megelőzően is van helye védelmi cselekmény kifejtésének.^[6] Az általánosfenyegetettség-érzés, illetve egy jogtalan támadás időben távoli lehetőségére viszont nem alapoz meg jogos védelmi helyzetet.^[7] Talán annak okán is, hogy a közvetlen fenyegetés nem a törvény által megalkotott fogalom (hanem objektív tényekhez kötött), a társadalom tagjainak többsége ezzel kapcsolatban sikerrel tudta felmérni, melyik helyzetben reális a fenyegetett jogtárgy tényleges sérelmének bekövetkezése, vagyis, hogy mikor van jogos védelmi helyzetben.^[8]

Nem bizonyult viszont teljesen egyértelműnek a közvetlen fenyegetés megállapítását célzó példám, amikor azt a kérdést tettem fel a válaszadóknak, hogy szerintük jogos védelmi helyzetben vannak-e, ha egy összefüggéstelenül beszélő, zavart személy, a kezében egy kanállal, testi sértéssel fenyegetőzik.^[9] A laikusok többsége helyesen mérte fel a helyzetet, hiszen a kanál, mint eszköz köztudottan nem alkalmas szúrásra, vágásra vagy bármilyen sérülés okozására, valamint a fenyegető is valószínűleg olyan ittas vagy bódult állapotban lehetett, amely már csaknem képtelenné tette egy komoly, testi épséget veszélyeztető támadás intézésére. A fenyegetés itt tehát nem eredményezett közvetlen veszélyt, amit 519 emberből 315 helyesen állapított meg (2. ábra). 204 válaszadó ennek ellenére úgy vélte, a jogos védelmi helyzet fennáll, mely megállapításukat valószínű arra alapozhatták, hogy a fenyegető térben közel van, valamint a támadás bekövetkezésével is rövid időn belül számolni lehetne, azonban nem vették figyelembe, hogy a fenyegetett jogtárgy sérelmének veszélye nem reális. Véleményem szerint ugyan a többség helyesen válaszolt, mégis aggodalomra ad okot, hogy az emberek csaknem 40 százaléka úgy gondolná, jogos védelmi helyzetben van, és valószínű, ebből egyenesen következne, hogy „elhárító” magatartást fejt ki, melynek következményeként maga válna támadóvá, és a másik személy kerülne valós jogos védelmi helyzetbe. Ez ahhoz vezetne, hogy mind a ketten abban a tudatban cselekszenek, hogy cselekményük jogos, így egyik sem engedve a másiknak, kölcsönösen valósítanak meg egymáson a Btk. valamely különös részi

[5] Nagy, 2008, 142.

[6] Polgár, 2013, 9.

[7] Btk. kommentár (Complex CD Jogtár).

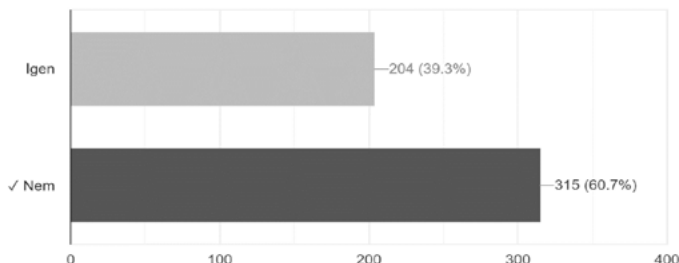
[8] Ld. Kérdőív 2.

[9] Ld. Kérdőív 2.

tényállását. A válaszok arányából a fent leírt, kedvezőtlen helyzet bekövetkezésének esélye nem kicsi, hiszen tízből szinte minden negyedik ember védekezne a komolytalan fenyegetővel szemben.

6. Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha egy összefüggéstelenül beszélő, zavart személy a kezében lévő kanállal testi sértéssel fenyegetőzik?

315 / 519 correct responses

2. ábra: Nem reális fenyegetés 1

(Forrás: Saját szerkesztés)

Fontos azonban itt megjegyezni azt a tényt, hogy ugyan a kanállal való fenyegetőzés a Kérdőívben tudatosan és pontosan megfogalmazott esetben valóban nem jelent közvetlen veszélyt, ez nem mindig van így. A támadónál lévő eszköz veszélyessége ugyanis a legtöbb esetben nem lehet a jogtárgysérelem bekövetkeztének reális lehetőségét eldöntő, egyetlen kritérium. Ennek oka az, hogy az egymással szemben álló személyek adottságai soha nem lehetnek egyformák. Elképzelhető tehát, hogy egy kanállal történő fenyegetés a jogtárgysérelem reális lehetőségét hordozza magában, hiszen a fenyegető fizikuma a megtámadotéhoz képest olyan erőfölényt biztosít számára, hogy az eszköz veszélytelensége az erőviszonyok összemérésénél már jelentéktelennek mondható.

3. A jogtalan támadás

A támadással való közvetlen fenyegetés tisztázása után rá is térek magára a támadásra. A támadás nem jogi fogalom, azt a törvény nem értelmezi, így a bírói gyakorlatból ismerhetjük meg. Polgár András bírószerint „a támadás egy rendszerint aktív, kivételesen passzív, általában erőszakos, ember által megvalósított magatartás, amely sérti valamely büntetőjog által védett jogtárgyat”.^[10]

A fenti definícióból elsőként olvashatjuk ki, hogy a támadás rendszerint aktív

[10] Polgár, 2013, 7.

magatartást feltételez. Ez általában olyan erő kifejtést takar, mely közvetlenül személy vagy dolog ellen irányul.^[11] Sokáig vita tárgyát képezte, hogy vajon az aktív magatartás szükségszerűen erőszakos kell-e, hogy legyen. Véleményem szerint sem a támadásnak, sem az aktív jogellenes magatartásnak nem velejárója az erőszakosság, az nem lehet kritérium a támadás fennállásának mérlegelésénél, hiszen vannak nem erőszakos jellegű elkövetési magatartással megvalósuló bűncselekmények is, amelyek sértik valamely, jogos védelem által is oltalmazni kívánt jogi tárgyat. A javak elleni bűncselekmények többségénél (például lopásnál) tehát, ha az erőszakosság fogalmi eleme lenne a támadásnak, nem lenne lehetősége a javait védeni kívánónak jogos védelmi cselekmény kifejtésére egészen addig, míg a tetten ért tolvaj nem tanúsít vele szemben erőszakos magatartást, ha pedig ilyen nem történik, akkor egyáltalán nem védekezhetne. A példából is láthatjuk, hogy ez igencsak lekorlátozná a jogos védelem alkalmazhatóságát, és a jogintézmény nem tudná betölteni szerepét.

III. AZ ELHÁRÍTÓ MAGATARTÁS HATÁLYOS SZABÁLYOZÁSA INTERDISZCIPLINÁRIS KÉRDŐÍV TÜKRÉBEN

A jogos védelem másik kulcseleme a támadás mellett az elhárító magatartás, amely a támadás elhárítása érdekében alkalmazott szembeszegülést jelent.^[12] A védelmi cselekmény a támadás reciproka, így a támadó ellen irányuló, a Btk. valamelyik különös részi tényállását kimerítő cselekménynek elhárító jellegűnek is kell lennie. Az elhárító cselekmény kifejtésére harmadik személlyel szemben nincs lehetőség, ellenben a védekezés a megtámadotton kívül mástól is származhat. A felmérés során a laikusok 58 százaléka (302 ember) helyesen gondolkozott, mikor azt állította: jogos védelmi helyzetben van, ha beleképze magát egy megtámadott nő segítségére siető férfi helyébe és a támadónak súlyos testi sértést okoz, hogy a nőt megmentse (3. ábra).^[13] A válaszadók 42 százaléka (217 ember) viszont mégis úgy vélekedett, hogy nem lehet a kívülálló férfi jogos védelmi helyzetben, mely válaszuk arra enged következtetni, hogy hasonló szituációban nem avatkoztak volna közbe, a büntetőjogi felelősségre vonástól tartva. A Konklúzió című fejezetben láthatjuk a 2020-as eredményekkel való összevetést is, melyről előljáróban megjegyezném, hogy aggodalomra adhat okot.

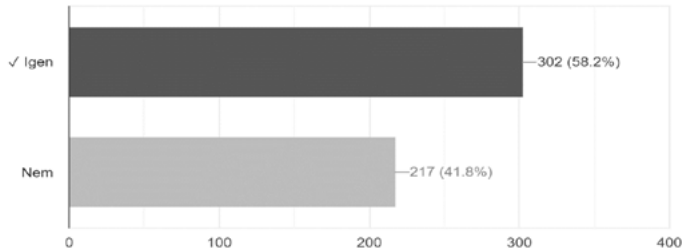
[11] Polgár, 2013, 7.

[12] Nogel et al., 2010, 54.

[13] Ld. Kérdőív 2.

13. Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha látja, hogy az utcán megtámad egy férfi egy nőt és ön a férfinak súlyos testi sértést okozva a nő segítségére siet?

302 / 519 correct responses

3. ábra: Önvédelem? 1
(Forrás: Saját szerkesztés)

1. A kitérés kötelezettség

A kitérés kötelezettség az 1950-es évek „vívmánya”, a bíróságok általában nem állapították meg a jogos védelmi helyzetet annak javára, aki „elmenekülhetett volna” a támadás elől.^[14] A gyakorlat később finomodott ugyan, a Legfelsőbb Bíróság 15. számú irányelvében az általános kitérés kötelezettséget megszünteti, de még mindig elvárja bizonyos speciális esetekben: „jogtalan támadás esetén a megtámadottnak nem kell kitérni a támadás elől, a kitérés kötelezettség bizonyos élethelyzetekben azonban fennáll”.^[15] Ez alapján közömbös elhárítási módot kellett választani, ha a támadó a megtámadott felmenője, testvére, házastársa vagy gyermekkorú és szintén megkívánható volt a kitérés, ha a támadó kóros elmeállapotú vagy felismerhetően tudatzavarban van. A probléma ezzel kapcsolatban abban gyökerezett, hogy ezzel a Legfelsőbb Bíróság leszűkítette a jogos védelem, mint büntethetőséget kizáró ok megállapíthatóságának körét, így büntetendővé nyilvánítva olyan cselekményeket, melyeket a jogalkotó egyértelműen nem rendelt büntetni. A büntetőjogi felelősség ily módon történő kiterjesztése a *nullum crimen sine lege scripta* elvébe ütközve alkotmányellenes helyzetet teremtett. Erre szolgált megoldásként a 2009. évi LXXX. törvény, amely explicit rendelkezéssel zárta ki a kitérés kötelezettséget és a támadással járó kockázatok viselését teljes mértékben a támadóra helyezte.^[16] A jogos védelem napjainkban hatályos szabályozása szerint tehát a védekezés joga minden körülmények között, mindenkivel szemben megilleti a megtámadottat: „A megtámadott nem köteles kitérni a jogtalan támadás elől.”^[17]

[14] Nogel et al., 2010, 54.

[15] Legfelsőbb Bíróság 15. sz. irányelv.

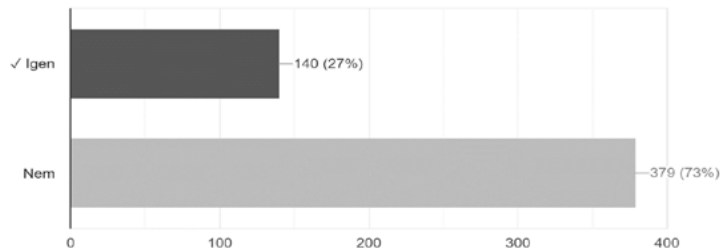
[16] 2009. évi LXXX. törvény.

[17] Btk. 22.§ (4) bek.

A szabályozás korrigálása ellenére a társadalom többsége úgy gondolja, hogy a támadás alól, ha erre lehetőség van, ki kell térni, hiszen ha a bűncselekmény miatt valósul meg, mert ők nem tértek ki a támadás alól, onnantól nem állapítható meg jogos védelmi helyzet javukra.^[18] Érdekes, hogy a válaszadók 73 százaléka (379 ember) belső meggyőződése szerint magára vállalná ezt a kötelezettséget és nem gondolja úgy, hogy az ezzel kapcsolatos kockázatokat a támadónak kell viselnie (4. ábra). A régebbi és az új adatokat összevetve, valamint az így megmutatkozó romló tendenciát látva felmerült bennem az is, hogy a laikusok nem belső meggyőződésük miatt vállalnák magukra e kötelezettséget, pusztán az eltelt két év során erősödött bennük a joggal szembeni idegenézés, emiatt nem gondolják, hogy a norma oltalmazná őket. E meglátásomat szintén a konklúzió részben kísérlem meg alátámasztani.^[19]

11. Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha van lehetősége kitérni a jogtalan támadás alól, de nem teszi és a bűncselekmény emiatt valósul meg?

140 / 519 correct responses

4. ábra: Kitérési kötelezettség
(Forrás: Saját szerkesztés)

2. Szükségesség

Az elhárító cselekménynek is, ahogy a támadásnak, vannak jellemző ismérvei, melyek közül az egyik legfontosabb a szükségesség. A tényállásszerű elhárító cselekménynek *quasi ultima ratio*-nak^[20] kell lennie ahhoz, hogy jogi védelmet élvezzen, ami azt jelenti, hogy a támadás elhárításához nélkülözhetetlen kell, hogy legyen. A quasi ultima ratio magában foglalja, hogy csak végső megoldás lehet az olyan védekezés kifejtése, amely egyben bűncselekményt is megvalósít, hiszen először mérlegelni kell az elhárító magatartás szükségességét, és ha

[18] Ld. Kérdőív 2.

[19] Ld. Kérdőív 1.

[20] Nogel et al., 2010, 55.

ez nélkülözhetetlen ugyan, de a támadás többféle módon is elhárítható, akkor először olyat kell választani, amely nem meríti ki egy bűncselekmény tényállását sem, ha pedig ilyen nincs, akkor azok közül is a legenyhébbet. Szükségtelen tehát a különös részi tényállást kimerítő védelmi cselekmény, ha a támadás nem fenyeget a jogtárgy tényleges megsértésével, mert például a támadó személye vagy az alkalmazni kívánt eszköze erre alkalmatlan (lásd: a 2. ábrához tartozó kérdés).

A fentiekből már kiolvasható, hogy az eset összes körülménye alapján lehet csak eldönteni azt a kérdést, hogy az adott eszköz, az adott módon használva, az adott támadás elhárításához feltétlenül szükséges-e.^[21] Véleményem szerint ez már egy bizonyos mértékű arányosság-vizsgálatot feltételez, amely nélkül a szükségesség fogalma nem bírna túl nagy relevanciával. Értem ez alatt, hogy az, hogy valami szükséges-e vagy sem, nem szűkülhet le arra az eldöntendő kérdésre, hogy szükség van-e elhárító magatartás kifejtésére, vagy nem. Ugyanis az a gondolati eredmény, hogy az elhárítás szükséges, magában foglalja azt is, hogy mi az, ami még szükséges, és mi az, ami már nem.^[22] Ennek a mérlegelésnek elengedhetetlenül át kell futnia a megtámadottnak ahhoz, hogy magát a támadás-szituációt racionálisan értékelni tudja. Ez a mérlegelés tehát már a védekezés előtt, tizedmásodpercek alatt megtörténik, ennél többet pedig, úgy gondolom, a megtámadottól nem lehet elvárni, és az, hogy a sérelem, amit végül okoz a védekezés közben esetleg súlyosabb, mint amivel a támadás fenyegetett volna, semmiképp sem szabad, hogy felróható legyen számára. Éppen ezért elutasítom azt az álláspontot, miszerint az arányosság a jogos védelmi helyzetek megítélésében szerepet kell, hogy kapjon. A támadó a megtámadottal szemben ugyanis mindig abban a privilegizált helyzetben van, hogy ő választja meg a támadás helyét, idejét, módját és kívánt végkimenetelét, míg a megtámadottat mindez váratlanul éri, így nem elvárható, hogy abban a helyzetben minden körülményt mérlegelni tudjon.^[23] Az én álláspontom az, hogy amennyiben az elhárító magatartás nagyobb sérelmet okozna, az a bűnözés kockázata, amit a támadó a jogtalanság talajára lépve vállal, és vállalnia kell.

IV. A JOGOS VÉDELEMMEL ÖSSZEFÜGGŐ KÜLÖNLEGES SZABÁLYOZÁSOK INTERDISZCIPLINÁRIS KÉRDŐÍV TÜKRÉBEN

1. A szituációs jogos védelem

A jelenleg hatályos szabályozás egy új, megdönthetetlen védelem felállításával szabályozza a jogos védelem egyes eseteit, melyek tipikusan súlyos támadásnak

[21] BH 1985.170.

[22] BH 2003.394.

[23] 4/2013 BJE.

tekinthetők, így ezeket további mérlegelés nélkül élet elleni cselekményeknek kell tekinteni. A vélelem a jogszabály szövege alapján tehát a következő: a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a megtámadott életének a kioltására irányult volna, ha azt személy ellen éjjel, vagy fegyveresen, vagy felfegyverkezve, vagy csoportosan követik el, valamint ha az a lakásba éjjel, vagy fegyveresen, vagy felfegyverkezve, vagy csoportosan történő jogtalan behatolás, vagy a lakáshoz tartozó bekerített helyre fegyveresen történő jogtalan behatolás.^[24] Mivel a vélelem szerint bármely ilyen támadás életellenesnek minősül, az élet elleni támadásoknál pedig nincs semmilyen arányossági vizsgálat, bármilyen elhárítási mód, akár a támadó életének kioltása is „elfogadott”. Kétségtelen, hogy e szabályozás jelenlegi megfogalmazásában számtalan visszaélésre adhat lehetőséget, de ennek tárgyalását a következő fejezet releváns részén tartom indokoltnak.

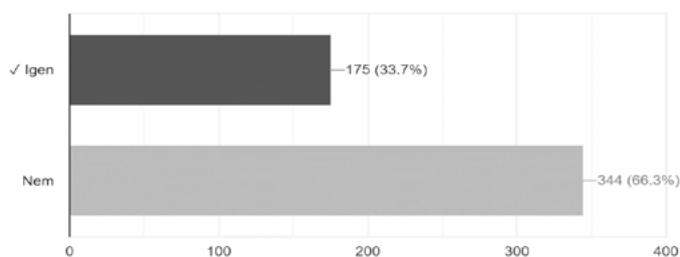
A Kérdőívben a szituációs jogos védelem is helyet kapott, mellyel azt kívántam felmérni, hogy a laikus emberben (a szabályozást feltehetőleg nem ismerve) alapot ad-e egyes szituációs elemek megléte arra, hogy a szükségesnél súlyosabb elhárítási módszert válasszon. A kérdés így szólt: „Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha hajnal 3-kor bemegy az ön lakásába egy ittas személy, és ön ettől annyira megijed, hogy megöli?”^[25] Mielőtt rátérek a statisztikai adatokra, szeretnék rávilágítani arra a problémát felvető kérdésre, miszerint egyesek úgy vélik, szituációs jogos védelemről ez esetben semmiképp nem lehet beszélni, mert a szituációs elemek hiába vannak jelen, a jogos védelem alapvető eleme a támadás, itt pedig támadás nem történt, így elhárító cselekmény szóba sem jöhet. Véleményem szerint azok a szakmabeliek vallják ezt, akik azt a nézetet képviselik, miszerint a támadás fogalmi eleme az erőszakosság. Ahogy azt a fentiekben érvekkel alátámasztva kifejtettem, a támadásnak nem lehet kritériumaként meghatározni az erőszakosságot, még annak fényében sem, hogy ez általában velejárója. Éppen ezért indifferens, hogy erőszakos magatartást nem tanúsít a behatoló személy az idegen lakásban, a belépésre engedélye nem volt, tehát cselekménye a jogtalanság talaján álló aktív magatartás, illetve a belépés tényével megtörténik a védett jogi tárgy megsértése is, ami ez esetben a magánlakáshoz való jog. Arról nem is beszélve, hogy a közvetlenül fenyegető támadás is megalapozhat jogos védelmi helyzetet, a lakásba történő éjjeli jogtalan behatolás észlelése után pedig alappal feltételezheti az érintett, hogy ha nem cselekszik azonnal, javai vagy személye rövid időn belül támadás áldozata lehet. Ennek ellenére a laikusok 66.3 százaléka (344 ember) mégsem érezte úgy, hogy a lakásába éjjel bemenő idegen ember életének kioltása a jogos védelem kereteibe tartozna, melyről véleményemet a konklúzió fejezetben fejtem ki bővebben (5. ábra).

[24] Btk. 22.§ (2) bek.

[25] Ld. Kérdőív 2.

8. Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha hajnal 3-kor bemegy az ön lakásába egy ittas személy, és ön ettől annyira megijed, hogy megöli?

175 / 519 correct responses

5. ábra: Szituációs jogos védelem 1
(Forrás: Saját szerkesztés)

2. A megelőző jogos védelem

Szintén a 2009. évi LXXX. törvénynek köszönhetjük azt az új jogintézményt, amely lehetőséget ad a polgároknak arra, hogy javaik, illetve személyük védelme érdekében büntetőjogi felelősségre vonást nem eredményező módon telessenek valamit egy későbbi támadás megelőzése végett. A korábbi ítélkezési gyakorlat nem ismerte el a megelőző jogos védelmi helyzetet, arra hivatkozva, hogy jogos védekezésnek csak közvetlenül fenyegető vagy intézett támadással szemben lehet helye. Véleményem szerint, ahogy Székely János azt már kitűnően megfogalmazta, a védelem hatékonnyá csak a támadás pillanatában válik, az közvetlenül a támadással szemben véd, és amíg jogtalan támadás nincs, addig a védelmi berendezés is „inaktív”.^[26]

A megelőző jogos védelem körében a törvény korlátokat állít annak érdekében, hogy a telepített védelmi berendezések a társadalom ártatlan polgárainak jogait ne sérthessék. A Btk. 21. §-ából kiolvashatjuk, hogy a közérdek védelme érdekében nem lehet védelmi eszközt telepíteni, csak a saját, illetve mások javai vagy személye elleni jogtalan támadás megelőzése céljából.^[27] Ez már önmagában egy megszorítás a jogos védelem általános szabályaihoz képest.

A Btk. expressis verbis utal arra is, hogy az élet kioltására alkalmas védelmi eszköz nem alkalmazható.^[28] Ez a feltétel egyszerre tágítja, illetve szűkíti is a jogos védelem általános fogalmát. Tágítja abban az értelemben, hogy – azon kívül, hogy a védekezőnek mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy az

[26] Székely, 1971, 300.

[27] Btk. 21. §.

[28] Btk. 21. §.

eszköz ne okozzon sérelmet – a törvény szövegéből következően a halál okozása a védelmi berendezés telepítésének egyetlen korlátját képezi. Ebből adódik, ahogy azt Bárd Petra is megfogalmazta, hogy a jogos védelem „alap esetében” jelentőséggel bíró szükségesség, illetve a túllépés kérdése itt nem bír jelentőséggel.^[29] Ebből adódik, hogy tulajdonképpen lényegtelen, hogy a támadó cselekménye mire irányult, hiszen amennyiben halált nem okoz, bármilyen elhárítási mód megengedett, függetlenül attól, hogy annak mértéke szükséges volt-e. A másik oldalról viszont le is szűkíti a jogos védelem körét ezzel a jogalkotó, hiszen abban az esetben sem okozhat halálos eredményt a védelmi berendezés, ha a támadó szándéka a védekező életének kioltására irányult. Ilyenkor a védekező minden esetben büntetőjogi felelősséggel tartozik a halál okozásáért.^[30] A 4/2013-as BJE azonban kimondja, hogy amennyiben a védelmi berendezés telepítője jelen van a támadás időpontjában, a védelmi cselekmény a klasszikus jogos védelem körébe tartozik.^[31] Ebben az esetben tehát lehetséges, hogy a védelmi berendezés halálos eredményt okoz, a jogos védelmi helyzet viszont megállapításra kerül, hiszen feltételezhető, hogy aki életének kioltására a támadás irányul, maga is a helyszínen tartózkodik (tehát a közvetlenül fenyegető támadás esete fennáll).

A fenti gondolatfonalat tovább sodorva, meg kell jegyezni, hogy arra a kérdésre, hogy az élet kioltására mi alkalmas és mi alkalmatlan, csak néhány esetben lehet egyértelmű választ adni (például magas feszültségű áram egyértelműen alkalmas). Az alkalmatlan kísérlet fogalmából kiindulva juthatunk a legközelebb a megoldáshoz, miszerint alkalmatlan kísérletről akkor van szó, ha a tettes cselekménye nemcsak, hogy nem vezetett, de eleve nem is vezethetett volna befejezettséghez.^[32] A jogkövető állampolgár azonban nagy valószínűséggel nem ismeri az alkalmatlan kísérlet fogalmát, így ebből az értelmezésből nem tud kiindulni, mikor el kell döntenie, milyen eszköz alkalmatlan az élet kioltására. Az alkalmatlanság egyébként is minden esetben relatív és a potenciális áldozat adottságaitól függ, hiszen például a gyenge feszültségű áram ugyan az emberek többségénél alkalmatlan a halál előidézésére, egy szívbeteg tolvajnál azonban már nem. Ebből kiindulva viszont az a védelmi berendezés, ami pedig abszolút alkalmatlan az emberi élet kioltására, valószínűleg a vagyoni javakat sem lenne képes megvédeni.

A törvény ezen kívül elvárja a védelmi berendezés telepítőjétől azt is, hogy mindent tegyen meg annak érdekében, hogy ez az eszköz ne okozzon sérelmet. Ezt a veszélyre felhívó figyelmeztető jelzésekkel tehetjük meg, általában táblákkal. Fontos, hogy az így kihelyezett figyelmeztető jelzések mindenki számára

[29] Bárd, 2017, 44.

[30] Bárd, 2017, 44.

[31] „[H]a a »telepített« védelmi eszköz – a bekövetkező jogtalan támadást érzékelve – akkor lép működésbe, amikor a védelmi eszköz telepítője maga is jelen van, akkor az aktualizálódott elhárító cselekményt nem a 21. §, hanem a 22. § (1) vagy (2) bekezdése szerint indokolt megítélni.” (4/2013. BJE, 3. pont).

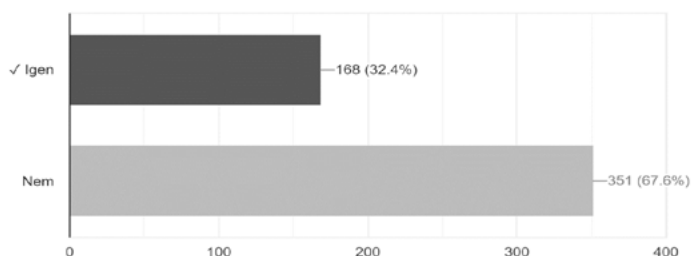
[32] Nogel et al., 2010, 61.

egyértelműek legyenek, azokat minden oldalról és minden időjárás viszonyban látható módon kell elhelyezni. A figyelmeztetés azért is fontos, mert a büntetőjogi felelősségre vonás csak abban az esetben marad el, ha a védelmi berendezés jogtalan támadónak okoz sérelmet, ártatlan személyeket pedig nem veszélyeztethet.^[33]

A Kérdőívemben szándékosan egy olyan esetet vázoltam fel a válaszadóknak, amikor a törvényi korlátoknak megfelelő módon telepít valaki védelmi berendezést. A kérdés így szólt: „Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha megfelelő figyelmeztető jelzések mellett gyenge feszültségű áramot vezet saját kerítésébe?” 2020-ban a laikusok 64 százaléka (295 ember), annak ellenére, hogy kiemeltem az áram gyenge feszültségű voltát, valamint azt is, hogy megfelelő figyelmeztető jelzések kerültek kihelyezésre, mégis úgy gondolta, hogy a példa szerinti esetben nincs jogos védelmi helyzetben (6. ábra).^[34] Ezt többek között arra az okra tudtam visszavezetni, hogy az intézmény viszonylag új keletű szabályozása miatt valószínűleg a köztudatban nem él az a tény, hogy a megelőző jogos védelem a törvény által szabályozott és büntethetőséget kizáró okként értékelhető. A másik ok, ami szerepet játszhat a kedvezőtlen eredményekben, véleményem szerint az, hogy nem igazán találhatunk a médiában is nagy visszhangot keltő olyan ügyet, ahol a vádlottat megelőző jogos védelemre hivatkozva mentették volna fel. 166 válaszadó (36%) helyesen állapította meg, hogy a fent ismertetett esetben ő jogos védelmi helyzetben lenne, mely választukat valószínűsíthetően a megfelelő figyelmeztető jelzések meglétére és az áram gyenge feszültségére alapították (6. ábra). Dolgozatom konklúzió fejezetében megismerhetjük a 2022-es adatokat, valamint a válaszarányok alakulását is.

9. Ön szerint jogos védelmi helyzetben van ön, ha megfelelő figyelmeztető jelzések mellett gyenge feszültségű áramot vezet saját kerítésébe?

168 / 519 correct responses

6. ábra: Megelőző jogos védelem 1
(Forrás: Saját szerkesztés)

[33] Nogel et al., 2010, 61.

[34] Ld. Kérdőív 1.

V. KONKLÚZIÓ

1. Következtetések a Kérdőívből

A Kérdőívben szereplő, jogos védelemmel kapcsolatos legfontosabb kérdések bemutatása és rövid elemzése után az olvasóban is valószínű kialakult egy vagy több következtetés a hatályos szabályozás és a laikusok véleményének különbségeivel kapcsolatban. Mindenekelőtt fontosnak érzem tisztázni, hogy mint minden társadalom tagjaival történő felmérésnek, Kérdőíveimnek is megvannak a maga korlátai, hiszen nem feltétlenül a teljes valóságot tükrözik. A laikusok minden bizonnyal legjobb tudásuk és valós meggyőződéseik alapján válaszoltak a kérdésekre, azonban nem felmérhető, hogy a valóságban a leírtakhoz hasonló szituációkban a válaszuknak megfelelően cselekednének-e. Kétségtelen, hogy egy megtámadott személy helyébe nehezen lehet beleképzelni magunkat, hiszen nem kapjuk meg ugyanazokat az impulzusokat, amik a támadás következtében őt éri, így a szituációkat pusztán olvasva, a Kérdőíveket kitöltők a kérdésekre jól megfontolt, racionálisan végiggondolt válaszokat adhattak, melyek eltérhetnek attól, ahogy a valóságban erre ténylegesen reagálnának. Fontos szintén megemlíteni, hogy a két felmérést kitöltők között lehetséges az átfedés, amit megközelítőleg 50 főben tudnék meghatározni. Ez mindössze azért fontos, mert lehetséges, hogy ezen válaszadók valamilyen szinten emlékeznek a helyes válaszokra, így a statisztikát kedvező irányba tolhatták el. Az egyszerűség kedvéért, valamint a bizonyítás lehetetlensége miatt azonban tekintünk úgy, hogy a válaszadók a valóságban a válaszaikkal megegyező módon cselekednének.

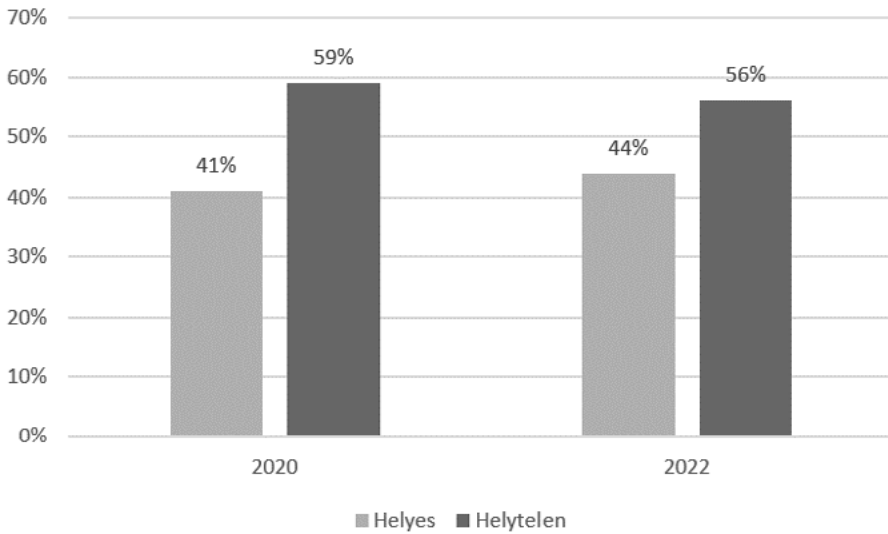
A kérdőívben található kérdések közül találhatunk olyanokat, amelyeket a laikusok több, mint a fele mindkét felmérésben helyesen válaszolt meg, és valójában csak három olyan kérdés volt, ahol a többség kétszer is rossz választ jelölt meg.^[35] Ebből első ránézésre azt a következtetést vonhatnánk le, hogy a társadalom jól teljesített a felméréseken, jogismeretük pedig kielégítő. Azonban a jól megválaszolt kérdéseknél sem mindegy, milyen arányban érkeztek a helyes válaszok, illetve van-e romló tendencia, hiszen a hatályos szabályozással szembenő gondolkodásmódra valló helytelen válaszok viszonylag nagy, vagy több helyen emelkedő száma így is aggodalomra ad okot. Emlékezzünk vissza néhány példára a problémás kérdések közül.

Rögtön az első kérdésnél, mikor a jogos védelem leegyszerűsített, helyes fogalmát kellett megjelölnie a válaszadóknak, 2020-ban 59 százalékuk, 2022-ben pedig 56.3 százalékuk helytelenül válaszolt (7. ábra).^[36] Itt sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az újabb kérdőívet kitöltők között szerepelhettek olyan személyek is, akik a 2020-as felmérésben is részt vettek, amely javíthatta a statisztikai adatokat. Ezek alapján már az elején is kirajzolódik – az így is kedvezőtlen – adatokból az a tény, hogy a Kérdőíveket kitöltő személyek többsége a

[35] Ld. Kérdőívek.

[36] Ld. Kérdőívek.

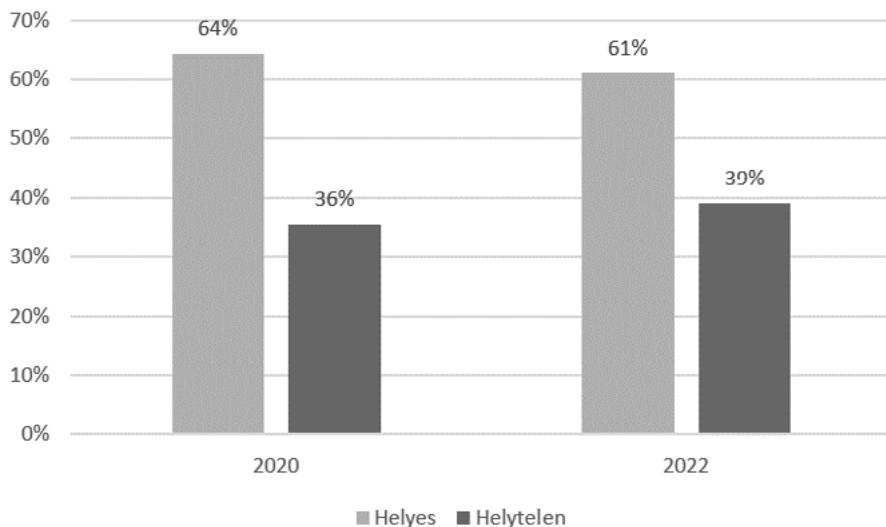
jogos védelem alapfogalmi elemeivel sem voltak tisztában, a többi kérdést pedig e jogismereti fogyatékokkal válaszolták meg.

7. ábra: Fogalom 2
(Forrás: Saját szerkesztés)

A 2. ábrához kapcsolódó esetet is érdemes megfigyelni, mikor a fenyegetés az eszköz alkalmatlanságából és a fenyegető állapotából kifolyólag nem volt reális, mégis majdnem minden negyedik válaszadó azt gondolta, jogos védelmi helyzetben van. Ez ugyan szintén nem a többségi vélemény volt, a probléma továbbra is fennáll, hogy mivel a laikus ember nem tudja, hogy a jogos védelmi helyzethez a jogtárgysérelem bekövetkezésének reális lehetősége is fenn kell, hogy álljon, és a fenyegetés önmagában nem elég, olyan helyzetben fejtene ki „védelmi” cselekményt, ahol annak semmilyen objektív alapja nincsen. Tehát tulajdonképpen az, hogy a laikus társadalom nincs tisztában az egyes büntethetőséget kizáró okok feltételeivel, teret enged annak, hogy önmagukat jogos védelmi helyzetbe gondolva bűncselekményt valósítsanak meg. A fent említettek miatt kiemelkedő probléma, hogy a két felmérés eredményeit összevetve itt is romló tendenciát fedezhetünk fel a helytelen válaszok arányában (8. ábra).^[37]

[37] Ld. Kérdőívek.

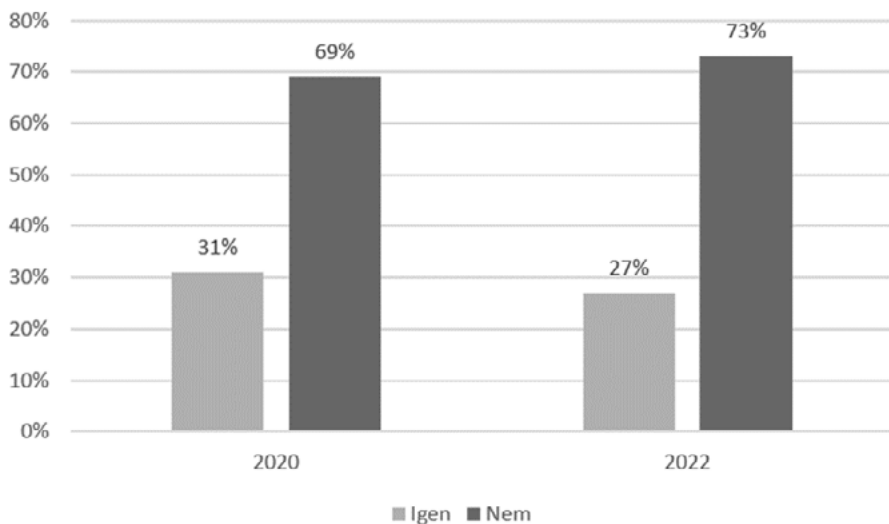

8. ábra: Nem reális fenyegetés 2
(Forrás: Saját szerkesztés)

Problémásnak mutatkozott még a kitérés kötelezettséggel kapcsolatos kérdés is (4. ábra).^[38] A válaszadók többsége azt gondolta, hogy egy esetleges támadás esetén a kitérés kötelezettség őt terheli, és ha van lehetősége kitérni a jogtalan támadás elől, de nem teszi és a támadás bekövetkezik, onnantól nem állapítható meg javára a jogos védelmi helyzet. A kérdésben nem volt semmi specifikus (például, hogy ki a támadó), a kitérés kötelezettséget általánosságban létező követelménynek gondolják a megtámadott felé, amely véleményem szerint nem csak a hatályos jogszabálynak mond ellent, hanem az előzőként említett kérdésre adott válaszukkal is ellentétes, ahol egy egyáltalán nem reálisan fenyegető támadás ellen is majdnem minden negyedik laikus elhárító magatartást fejtett volna ki. Ha szerintük a kitérés kötelezettség törvényi követelmény egy közvetlenül fenyegető vagy akár intézett támadás esetén, miért védekezni egy komolytalan fenyegetés következtében, és az esetleges támadás elől itt miért nem „térnek ki”? További meglepő eredményt hozott a két kérdőív adatainak összehasonlítása, ugyanis ismételtelen több százalékot emelkedett a helytelen válaszok aránya (9. ábra).^[39]

[38] Ld. Kérdőív 2.

[39] Ld. Kérdőívek.

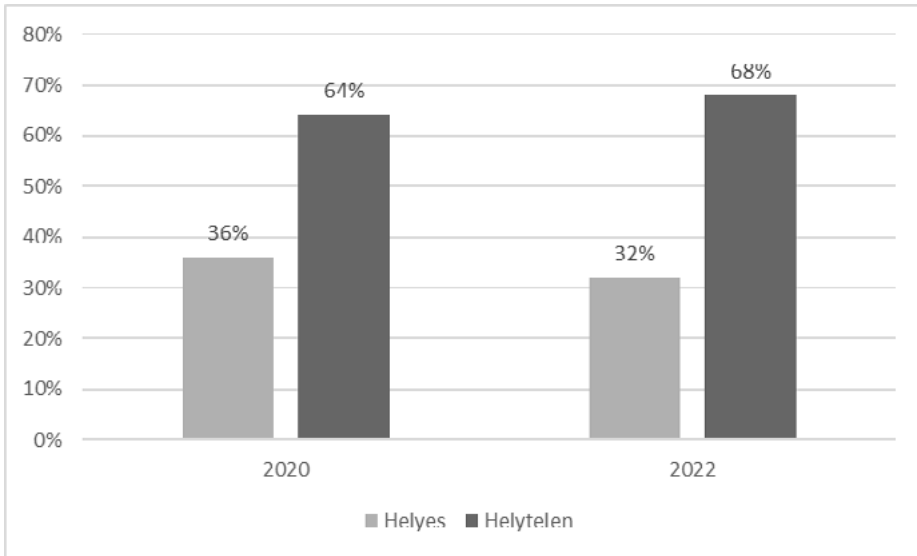
9. ábra: Kitérés kötelezettség 2
(Forrás: Saját szerkesztés)

A helytelen válaszok még a megelőző jogos védelemre vonatkozó kérdésnél kerültek mindkét felmérés során többségbe, amelyről nemrég olvashattunk az előző fejezetben (6. ábra).^[40] Valószínű, a válaszadók többségéhez eljutott annak az esetnek a híre, amikor egy 67 éves férfi veteményeskertje védelme érdekében 230V feszültségű áramot vezetett a kertjében lévő drótkerítésbe, amellyel egy ember halálát, több embernek pedig testi sérülését okozta.^[41] A Debreceni Ítéltábla nem állapította meg a megelőző jogos védelmet, mint büntethetőséget kizáró okot a vádlott javára, hiszen a 230V feszültségű áram alkalmas az emberi élet kioltására, így megszegte a megelőző jogos védelem konjunktív korlátai közül talán a legfontosabbat. Az ítélet és az eset közlése a médiában az indoklás teljes hiányában valószínű, azt a téves feltételezést alakította ki a köztudatban, hogy a kerítésbe áramot vezetni bűncselekmény, amely minden esetben büntetőjogi felelősségre vonást von maga után. Véleményem szerint az általános társadalmi meggyőződés az elektromos áramot illetően az esettől és a hatályos szabályozástól függetlenül is mindig az volt, hogy az veszélyes, és annak a kerítésbe vagy más olyan helyre való vezetése, ahol sérülést okozhat, erkölcsileg helytelen. Éppen ezért a laikusok áramerősségtől függetlenül, belső meggyőződésük alapján elítélendőnek tartják a megelőző jogos védelem ezen alakzatát annak ellenére, hogy az jogilag teljesen megengedett. Tökéletesen szemlélteti e véleményemet a 2022-es kutatás eredménye, amely a téma tárgyalásánál koráb-

[40] Ld. Kérdőívek.

[41] ÍH 2011.51.

ban említett feltételezéseimre is rácsáfolt, mi szerint az intézmény újkeletű volta miatt mutatkozik ilyen szintű fogyatékoság a laikusok törvénytudásában.^[42] A második felmérésben, vagyis két év elteltével ugyanis a helyes és helytelen válaszok arányában az időmúlás ellenére nem hogy nem láthatunk javulást, de romló tendenciát figyelhetünk meg (10. ábra).^[43]

10. ábra: Megelőző jogos védelem 2
(Forrás: Saját szerkesztés)

2. Reflektálás a hipotézisekre

Az első fejezetben három hipotézist fogalmaztam meg, amelyekre itt, a cikkem végén, a kutatás releváns részeivel együtt reflektálok. Az első, absztraktnan megfogalmazott hipotézisemre, miszerint „a laikusok a legtöbb esetben képtelenek arra, hogy helyesen mérjék fel mikor vannak jogos védelmi helyzetben”, a kérdőív összes kérdése és válasza alapján szándékozom reagálni. E felvetésem, úgy vélem, a kérdőív nem túl kedvező eredményei ellenére sem mondható igaznak, ugyanis a jogos védelemmel kapcsolatos – e tanulmányban korlátozottan bemutatott – legtöbb kérdésre a laikusok többsége helyesen válaszolt, és ehhez képest mindössze 5 olyan kérdés volt, amelynél a helytelen válaszok kerültek többségbe. Ez ugyan nem túl optimális végeredmény, mégsem állítható, hogy a legtöbb esetben nem tudják felmérni a laikusok, hogy jogos védelmi helyzetben

[42] Ld. Kérdőív 2.

[43] Ld. Kérdőívek.

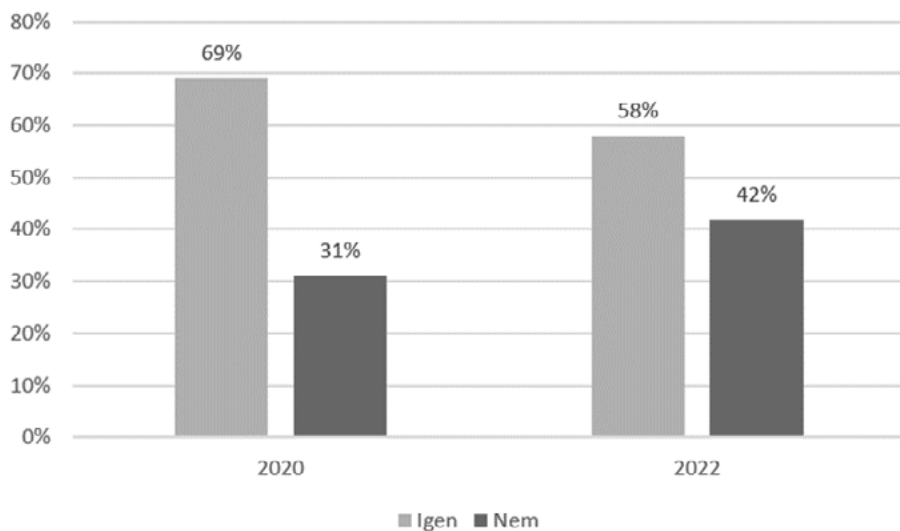
vannak-e. Sokkal inkább, az eredmények tudatában e felvetésemet a következőképp tudnám helyesen újrafogalmazni: a laikusok számtalan, az ideálisnál jóval több esetben képtelenek arra, hogy helyesen mérjék fel, mikor vannak jogos védelmi helyzetben és mikor nem. Emellett azt is meg kell említenem, hogy a helyesen megválaszolt kérdések többsége ellenére a kérdőívekben összesen leadott helytelen válaszok aránya 2022-re 1,15 százalékkal emelkedett a 2020-as kutatáshoz képest.^[44]

Második hipotézisem már konkrétabbnak bizonyult, mellyel arra próbáltam rámutatni, hogy tekintve, hogy a laikusok szinte egyetlen jogi forrása a média, a jogintézmények alapfogalmi elemeiben is alakulhatnak ki bennük tévhitek. Az újságírók, illetve a riporterek szép számmal hivatkoznak a jogos védelem intézményére „önvédelemként”, amely (mint azt a fenti tárgyalásból tudhatjuk) téves fogalom, és leszűkíti a jogszabályi rendelkezés alkalmazhatóságát. A téves fogalomhasználat széles körben történő előfordulása és a köztudatban történő elterjedése, mint azt a 2022-es Kérdőívben is kiolvashatjuk (7. ábra), azt eredményezi, hogy más személyt ért jogtalan támadás esetén tíz emberből négy nem merne közbeavatkozni, hiszen felismerik, hogy az az önvédelem kategóriáján már kívül esik, ezért valószínű, tartanak a büntetőjogi felelősségre vonástól.^[45] A két felmérés összehasonlítása, úgy vélem, alátámasztja a média káros hatásait, ugyanis azt tapasztaltam, hogy a 2020-as adatokhoz képest itt található a helyes és helytelen válaszok arányában a legnagyobb romló tendencia, ami 10,8 százalékkal több helytelen választ jelent a 2022-es kérdőívben (11. ábra).^[46] Ennek a médiához való kapcsolata véleményem szerint abban áll, hogy a 2020 és 2022 között eltelt periódusban, a világhírű tetőzésének időszakában a társadalom tagjai sokkal többet használták az internetet, sokkal többet nézték a televíziót, illetve a mindennapjaiknak sokkal szervezettebb részévé váltak a tömegkommunikációs eszközök, amelyekből számtalan helytelen információhoz juthattak több jogi szakkérdés, akár a jogos védelem kapcsán is.

[44] Ld. Kérdőívek.

[45] Ld. Kérdőív 2.

[46] Ld. Kérdőívek.

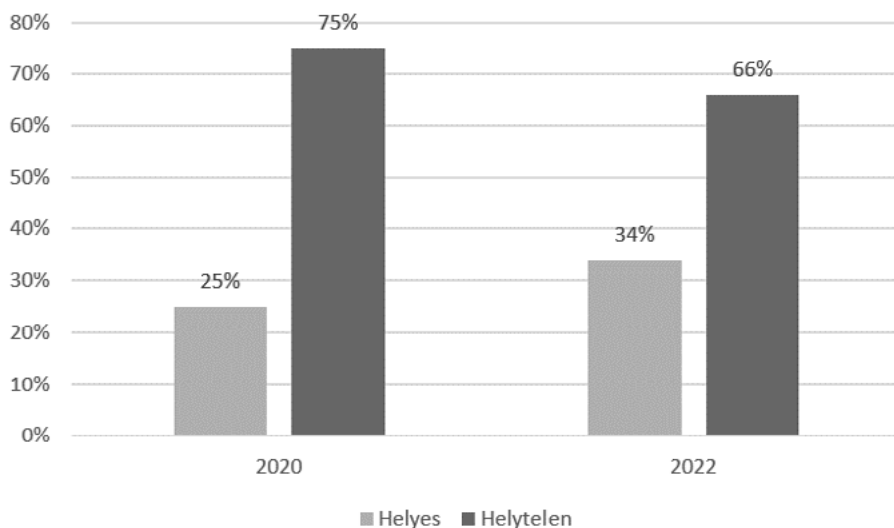

11. ábra: Önvédelem? 2
(Forrás: Saját szerkesztés)

Harmadik hipotézisem, a jogos védelem szintén egy konkrét területéhez kapcsolódik, mégpedig a situációs jogos védelemhez. A kutatásom elején úgy véltem, a laikusok szerint a Btk. ezen újítása eltúlzottan mellőzi az arányosság mellett a szükségesség kritériumait is ahhoz, hogy az erkölcsileg méltányolható legyen. E felvetést alátámasztani látszik a tanulmányban korábban tárgyalt kérdésre adott válaszok kedvezőtlen aránya is (5. ábra), valamint a 2020-ban készült felméréssel összevetve megállapítható, hogy erre a kérdésre mindkét felmérésben túlnyomó többségben rossz válaszok születtek (12. ábra).^[47] Véleményem szerint az itt megmutató többségi társadalmi felfogás, miszerint az emberi élet kioltása ezen példánál túlmegy a jogos védelem keretein, – bár jogilag helytelen – pozitívnak értékelhető, hiszen így elkerülhetők a joggal való visszaélések. Elgondolkodtatja azonban a jogban jártas egyéneket egy ilyen esetben az, hogy mennyi értelmé van egy társadalmi jogérzetet ennyire nem tükröző szabályozásnak. Véleményem ezzel kapcsolatban a *de lege ferenda* alcímben kerül bővebb kifejtésre. Kutatásom hitelessége érdekében meg kell említenem azt is, mint ahogy a diagramokból kiolvasható (kerekített adatokkal), hogy a 2020-as felméréshez képest a helyes válaszok aránya 8.3 százalékkal nőtt. Ez azt jelenti, hogy 117 helyett 175 laikus a situációs elemekről nem tudva mégis jogosnak érezte volna az idegen életének kioltását, amivel válaszuk jogilag helyes, de ezt nem tudom feltétlen pozitívumként értékelni, hiszen erkölcsileg már annál inkább megkérdőjelezhetőnek tartom. Ehhez kapcsolódva még azt is fontos

[47] Ld. Kérdőívek.

megjegyezni, hogy – mint már említettem – a két kérdőívet kitöltők között volt némi átfedés, mely pont e 8 százalékot jelentő, 40 fő körülire tehető, így lehetséges, hogy e számukra megdöbbenő eredményű kérdésre emlékeztek a leginkább.

12. ábra: Szituációs jogos védelem 2
(Forrás: Saját szerkesztés)

3. De lege ferenda

Tanulmányomat egy de lege ferenda javaslattal zárom, amelyet egy olyan kérdés alapoz meg, amelyet mindkét kérdőívben nagy arányban helytelenül megválasztottak meg (5. ábra és 12. ábra).^[48] A releváns kérdés a korábbi kódexben előzménnyel nem rendelkező szituációs jogos védelemhez kapcsolódik, amelyet a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvünk emelt be a szabályozásba.

Törvényi meghatározása a következő vélelemmel kezdődik: „A jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására is irányult volna, ha (...)”^[49] Az „úgy kell tekinteni” fordulatból kiolvasható, hogy a törvény egy megdönthetetlen vélelmet állít fel az utána pontokba szedett, taxatív felsorolt esetekben. E vélelem azzal kapcsolatos, hogy amennyiben a leírt feltételek megvalósulnak, az intézett támadást vagy a közvetlen fenyegetést mérlegetés nélkül az élet kioltására irányulónak kell tekinteni, és a jogalkotó kizárja a helyzettel összefüggő minden további szükségességi vagy arányossági vizsgálat

[48] Ld. Kérdőívek.

[49] Btk. 22. § (2) bek.

lehetőségét. Pontosabban, az a) és b) pontban írt esetekhez tartozó valamelyik alpont, mint konjunktív feltétel megvalósul, a védekezés teljesen szabaddá válik, a túllépés pedig fogalmilag kizárt.

A Kúria 4/2013-as büntető jogegységi határozata, amely a korábbi Legfelsőbb Bíróság 15. számú irányelvének III. pontja helyébe lépett, megindokolja a törvényi védelem felállítását. A jogalkotó az erőszakos bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépés biztosítására kívánta kiszélesíteni a jogos védelmi helyzetet azzal, hogy az élet kioltására irányuló támadás védelmének felállításával korlátlan védekezési lehetőséget biztosít a megtámadottnak. Az egyik oka ennek a már fentebb említett sértetti helyzet, miszerint többszörös hátrányban van a támadóval szemben, a támadás őt felkészületlenül éri, ezáltal kiszolgáltatott. A Kúria érvelése szerint az ellenszegülés sikere emiatt a többszörös hátrány miatt egyébként is kétséges, az éjjeli támadások esetén a napszaktól adódóan pedig még mások segítségére is kevésbé lehet számítani, a megtámadott még kiszolgáltatottabb.^[50] A rendelkezés bevezetésének indoka tehát az volt, hogy biztosítsa a súlyosabb, erőszakos bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépést.

Fontosnak tartom kiemelni e helyen az új jogintézményben felfedezhető logikai ellentmondásokat is. Ahogyan az fent olvasható, a szituációs jogos védelem konkrétan azért állítja fel ezt a rendkívüli védelmet, mert az élet ellen irányuló támadásoknál az arányosság vizsgálata szükségtelen, és egy kedvezményt kíván teremteni ezzel a kiemelten hátrányos helyzetű megtámadottak részére. Az arányosság követelménye azonban már nem része a jogos védelem törvényi fogalmának – ahogy azt a releváns fejezetben kifejtettem –, az csak a szükségességen belül bírhat jelentőséggel. Miért van tehát szükség külön egy olyan rendelkezésre, amely az egyébként sem vizsgált arányosság követelményének mellőzését teszi lehetővé? A szükséges mérték túllépése esetén az ijedtség vagy mentető felindulás már biztosítja a védekező számára a büntetlenséget, melyből kiolvasható, hogy a jogalkotó is csak a szükségességen belül kíván az arányosság kérdésével foglalkozni.^[51] Ujvári Ákos véleményem szerint hibátlanul fogalmaz e kérdést illetően, mikor azt állítja, a szituációs jogos védelem nem más, mint az arányosság kritériumainak inkoherens visszacsempészése a jogos védelem szabályozásába.^[52] Ezzel egyet kell értenem, hiszen e kivételt képző szabály felállítása egyedül akkor bírna igazi jelentőséggel, ha a többi esetben egyébként az arányosság egy vizsgálandó fogalmi kritérium lenne.

A jelenlegi szabályozás véleményem szerint valódi célt nem szolgál, szimplán a visszaélések melegágyaként funkcionálhat, tekintettel arra, hogy a bírói mérlegelést a büntetőjogban rendhagyó módon teljesen negligálja. Vegyünk példának egy egyszerű esetet: két családtag az éjszakai órákban együtt italozik otthonukban, majd az ittasságuk miatt veszekedésbe kezdenek, melynek során az egyik pofon vágja a má-

[50] Kúria 4/2013 BJE.

[51] „Nem büntethető, aki az elhárítás szükséges mértékét ijedtségből vagy menthető felindulásból lépi túl.”

[52] Ujvári, 2008, 36.

sikat, erre válaszként a másik pedig lelövi támadóját, aki életét veszti.^[53] A jelenlegi szabályozás szerint a védekezés arányos volt, hiszen a támadás személy ellen, éjjel történt, így az élet kioltására irányulónak tekintendő, vagyis fennáll a büntethetőséget kizáró ok. A laikusok jogérzete egyértelműen tiltakozik e szabályozás ellen, hiszen a Kérdőívekben szereplő, fent szemléltetett példák alapján az emberek legalább 66 százaléka nem érezte jogosnak az emberi élet kioltásával járó védekezést a lakásba, éjjel, jogtalanul behatoló személy ellen (12. ábra).^[54] Jhering szerint a polgárok természetes jogérzetét hosszútávon figyelmen kívül hagyni nem lehet, amivel egyetértek, hiszen ha egy rendelkezés ennyire nem tükrözi a társadalom belső meggyőződését és az emberek azt látják, hogy egy általuk mélyen elítélendő cselekményt a jog mégis oltalma alá vesz, a jogba vetett bizalmuk csorbát fog szenvedni.

A kérdés tehát az, hogy szükséges volt-e a szituációs jogos védelem törvénybe iktatása vagy csak azt érte el vele a jogalkotó, hogy az emberek még távolabbi-nak érzik maguktól a jogot, mint eddig. Véleményem szerint az utóbbi történt, hiszen a Kérdőívekre érkezett válaszokból is egyértelmű, hogy a szituációs elemek megléte önmagában nem váltja ki az emberekből azt az érzést, hogy az életük elleni támadással állnak szemben. A kitérés kötelezettség megszüntetése, valamint az a tény, hogy az arányosság a legtöbb esetben már csak a szükségességen belül bír jelentőséggel, széles lehetőséget ad a jogtalan támadásokkal szembeni védekezésre, így egy ennyire drasztikus, ráadásul megdönthetetlen védelem felállítása véleményem szerint szükségtelen volt és több teret adhat a visszaéléseknek, mint amennyivel szolgálja a Kúria által meghatározott céljait.

A régi ítélkezési gyakorlatban is található olyan eseteket, amikor a védekező javára írták, ha fennálltak a mai szituációs elemek és az arányosság túllépésére emiatt került sor. A Legfelsőbb Bíróság felmentette azt a vádlottat, aki az éjjel körül a házába behatoló, életét fenyegető támadót kisbaltával életveszélyesen megsebesítette, azzal az indokolással, hogy ugyan az arányosság követelményét túllépte, de ezt a „támadás rendkívüli körülményei” váltották ki belőle.^[55] Tehát amint láthatjuk, a súlyosabb, erőszakos bűncselekmények elleni hatékonyabb fellépést a szituációs jogos védelem előtt is lehetővé tette a joggyakorlat.

Mindezek alapján úgy gondolom, hogy a jelenlegi ellentmondásos jogszabályi rendelkezés orvoslására az alábbi két lehetséges megoldás kínálkozik.

- Az egyik a szituációs jogos védelem szabályozásának kivétele a törvényből, és annak teljes mértékben a bírói mérlegelésre bízása. Ahogy az a fenti jogesetből is látszik, ha az eset körülményei valóban alapot adnak az arányosság túllépésre, a bíróság mérlegel, és ha indokoltnak tartja, fel fogja menteni a vádlottat.
- A másik megoldás kevésbé drasztikus ugyan, de annál inkább célravezető lehet. Ez egy törvényszöveg-módosításban öltene testet, mely vonatkozásában egyetértek Polgár András álláspontjával, miszerint nem feltétlen

[53] Polgár, 2013, 25.

[54] Ld. Kérdőívek.

[55] BJD 5669. (Legf. Bír. Bf. V. 526/1973.).

kell az egész szituációs jogos védelem kérdéskörét a jogalkalmazókra bízni. Elég lenne mindössze a szituációs jogos védelem kérdéskörében is megnyitni az utat a bírói mérlegelés előtt, és a védelmet úgy módosítani, hogy az megdönthető legyen. Ezt úgy lehetne kivitelezni, hogy a fent ismertetett törvényszöveg „az ellenkező bizonyításáig” fordulattal kiegészítésre kerülne, így megnyílna a törvényi lehetősége annak, hogy bizonyítsák, a Btk.-ban taxatív felsorolt szituációs elemek ugyan teljesültek, az intézett támadás az adott esetben mégsem az élet kioltására irányult.^[56]

IRODALOM

- Bárd Petra (2017): A megelőző jogos védelem – dogmatikai, alkotmányos és empirikus kritikai megközelítésben. In: Hollán Miklós – Barabás A. Tünde (szerk.): *A negyedik magyar büntetőkódex régi és újabb vitakérdései*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Belovics Ervin (2009): *A büntetendőséget kizáró okok*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Belovics Ervin (2018): *Büntetőjog I. – Általános Rész*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Edvi Illés Károly (1984): *A büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Révai Testvérek Nyomdája, Budapest.
- Földvári József (2006): *Magyar Büntetőjog. Általános Rész*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gál Andor (2016): *A jogos védelem szabályozási céljára vonatkozó elméletekről*. Jogtudományi Közlöny, Szeged, 2016.
- Gál Andor (2016): *A jogos védelem teleologikus megközelítésben*. PhD értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged. DOI: <https://doi.org/10.14232/phd.3167>.
- Gellér Balázs József (2008): *A Magyar Büntetőjog Tankönyve I. Általános Tanok*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Kis Norbert (2005): *A Büntető Törvénykönyv magyarázata I. kötet. Általános Rész*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest.
- Kónya István (2019): A jogos védelmi helyzet joggyakorlatának elemzése. In: *Forum Sententiarum Curiae*. IV. évf., 2019/1. sz.
- Kovács Réka (2020): *A jogos védelem: a laikusok jogismerete és a hatályos szabályozás diszkrépanciája*. Évfolyamdolgozat. Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Győr.
- Mészáros Ádám (2017): A jogos védelem általános szabályai – különös tekintettel a szükségességre és az arányosságra. In: Hollán Miklós – Barabás A. Tünde (szerk.): *A negyedik magyar büntetőkódex régi és újabb vitakérdései*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Mészáros Ádám (2011): *A jogos védelem szabályozásának lehetséges irányai*. Jogelméleti Szemle, Budapest.
- Nagy Ferenc (2008): *A Magyar Büntetőjog Általános része*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

[56] Polgár, 2013, 25.

- Nogel Mónika – Roncz Diána – Magyar Áron – Szili-Kis Ádám – Szigeti Judit – Török-Darai Richárd – Kemenesi Attila (2010): *A jogos védelem problematikája a magyar büntetőjogban*. In: Keszérú Barna Arnold (főszerk.): *Quot capita, tot sententiae* (pp. 45-81). A Batthyány Lajos Szakkollégium Tanulmánykötete I. Batthyány Lajos Szakkollégium, Győr.
- Pallagi Anikó (2015): A jogos védelem szabályozásának változásai büntetőpolitikai szempontból. In: *Belügyi Szemle*. 2015/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.38146/bsz.2015.2.7>.
- Polgár András (2013): A jogos védelem és a végszükség napjaink ítélkezési gyakorlatában. In: *Büntetőjogi Tanulmányok*. XIV/2. kötet, Veszprém.
- Székely János (1971): *A jogos védelem*. Doktori értekezés. Igazságügyi Minisztérium, Budapest.
- Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 33. fejezet arról, ha valakinek házára mennek és ottan viadal támad.
- Ujvári Ákos (2008): *A jogos védelem megítélésének elvi és gyakorlati kérdései*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest.
- Ujvári Ákos (2017): A szituációs jogos védelem. In: Hollán Miklós – Barabás A. Tünde (szerk.): *A negyedik magyar büntetőkódex régi és újabb vitakérdései*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. (Elérhető: https://jog.tk.hu/uploads/files/05_UjvariA.pdf. Letöltés ideje: 2024.01.20.)
- Vinnai Edina (2012): Jogismeret, jogi attitűd, jogtudat. In: Badó Attila – Bencze Mátyás – Elek Balázs – Nagy Zsolt – Vinnai Edina (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Egyetemi jegyzet. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

JOGFORRÁSOK

- 1878. évi V. tc.
- 2009. évi LXXX. törvény a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról.
- 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.
- 2012. évi XXXVI. törvény az Országgyűlésről.
- 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.
- BEH 1973.
- BH 1983.304.
- BH 1985.170.
- BH 1990.1
- BH 2003.394.
- BH 2003.50.
- BH 2005.308.
- BH 2012.140.
- BJD 5669. (Legf. Bír. Bf. V. 526/1973.).
- ÍH 2011.51.
- Kérdőív 1: <https://forms.gle/wXQGJw1Q5RNsLURP7>.
- Kérdőív 2: <https://forms.gle/5jkRadRiYN19eJV89>.
- Kúria 4/2013 BJE.
- Legfelsőbb Bíróság 15. sz. irányelv III/3. pont.
- Magyarország Alaptörvénye.

GLAVANITS JUDIT

A mesterséges intelligencia által támogatott döntéshozatal kihívásai kereskedelmi ügyekben – Esetjogi áttekintés

ABSTRACT

The aim of the following study is to show how the courts answer the theoretical questions raised by the practice in relation to artificial intelligence and automated decision-making processes. The guiding principle of the selection of the cases was to present court decisions that could serve as references for future decisions. The paper seeks to answer three questions addressed by recent case law: (1) what kind of liability issues can be identified behind AI-assisted transactional decision-making and decisions made by algorithms, (2) what kind of liability issues are emerging in case law in relation to autonomous operating companies as special cases of automated decision-making, and (3) whether AI-assisted artistic products can generate copyrights.

The judgment of the Court of Justice of the European Union in Case C-634/21 is decisive for the question of the accessibility of the methodology of automated decision-making in banking. The judgment of the Singapore Court of Appeal is authoritative in relation to financial transactions based on automated decision-making and losses resulting from poor programming. An interesting aspect of the Chinese case is that the judgment was handed down by the Beijing Internet Court, one of the first to apply the principle of automated decision-making, in a case involving the copyright assessment of AI-generated content. The fourth case highlights the current malfunctioning of digital autonomous organisations (DAOs) run by virtual companies and the almost immediate impact on legislation that the case has had.

Keywords: assisted decision-making ■ automated decision-making ■ DAO
■ internet court ■ artificial intelligence

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A mesterséges intelligencia (továbbiakban: AI – *Artificial Intelligence*) használata a kereskedelmi döntéshozatali folyamatokban általános: az emberi információfeldolgozás mennyiségéhez képest a gépi adatelemzés

sokkal gyorsabb és adott esetben pontosabb eredményt hozhat,^[1] nyilvánvalóan csak akkor, ha a helyes adatokat és a hozzá kapcsolódó helyes utasításokat adjuk az algoritmusnak.^[2] Egy adott, ipari vagy kereskedelmi helyzetben egy döntés meghozatalakor, amikor jelentős mennyiségű szempontot kell értékelni és bírálni, a statisztikai-matematikai módszereken alapuló eljárások az AI előtt is a folyamat részét képezték, gondoljunk csak például a biztosítási matematikára vagy az ingatlan-értékbecslésre, ahol korábban akár egy egyszerű, de jól képletezett táblázatba adatokat írva egy valószínűségi érték alapján számítottak vételárat, értéket, díjat. Az AI a folyamathoz az adatok nagy mennyiségét tudja hozzátenni, akár öntanuló rendszerben, de maga az eljárás nem új. A jogi kérdés akként merül fel tehát, hogy az AI által támogatott döntések mögötti folyamatok (értékelési szempontok, súlyszámok, belső összefüggések) kódolása mennyire érhető akár a megrendelőnek, és mennyire magyarázható egy ügyletben érintett fogyasztó számára. További kérdés, hogy az így hozott döntések informatikai előkészítése során a program nem tartalmaz-e (akár a fejlesztői elvárások ellenére) diszkriminatív, rosszindulatú, visszaélészerű elemeket, amelyek végül a döntés jogszerűtlenségéhez vezethetnek.^[3]

A blokklánc-technológia fejlődésével a szerződési jogban is új keretek alakultak ki: az okosszerződések (*smart contract*) informatikai háttere, programozása lehetővé tette, hogy felek úgy kössenek egymással szerződést, hogy közben az ügyletben közvetlenül érintett felek részéről emberi felügyelet vagy közreműködés sem az egyedi szerződéses feltételek kialakításában, sem a szerződés megkötésében, sem a végrehajtás fázisában nem szükséges. Ugyanakkor ez a folyamat a hagyományos kötelmi jogi szabályozás számára komoly kérdéseket vet fel. Az algoritmus által szabályozott szerződési feltételek egyfajta általános szerződési feltételeknek minősülnek? Az ajánlat közlése, elfogadása, a felek tudattartalmának vizsgálata problematikus akkor, ha a bekapcsolt számítógép akkor köt ügyletet, miközben az ügyfél alszik.^[4]

A virtuális térben létrejövő személyegyesülések tekintetében úgy látszik, hogy az ún. DAO-knak egyre nagyobb jelentősége lesz. A digitális autonóm szervezetek jogi megítélése ugyanakkor tökéletesen rendezetlen, pedig már majdnem vásároltak egy NBA-csapatot,^[5] illetve sikeresen egy ingatlant Wyomingban.^[6] A DAO-k jellemzően meghatározott, gyakran adományozási, közérdekű vagy jótékonyossági céllal létrehozott szervezetek, ahol a döntéshozatali rendszer demokratikus és automatikus, a felek jellemzően nem ismerik egymást, csak a céljuk és a megtakarításuk közös, illetve az az elektronikus platform, amelyen

[1] Ld. erről a magyar szakirodalomban részletesebben például: Chronowski – Kálmán – Szentgáli-Tóth, 2022; Zódi, 2020a; G. Karácsony, 2021, illetve a külföldi szakirodalomban:

[2] Shrestha – Ben-Menahem – von Krogh, G., 2019.

[3] Ld. erről még: G. Karácsony, 2020, 44.

[4] Az algoritmusok szerződési jogi megítéléséről ld.: Bayern, 2021.

[5] Allyn, 2021.

[6] Ruane – McAfee, 2022.

keresztül kapcsolatban állnak. Ugyanakkor a jogi személyiség és általában a szabályozás hiányából számos probléma merül fel a működésükkel kapcsolatban, így, ha a DAO más szabályozott szereplővel köt szerződést, nem világos, hogy ki a szerződéses kötelezettségek alanya, jogvita esetén ki viseli a felelősséget, akár a harmadik személyeknek, akár a tagoknak okozott károk esetében.^[7]

Az automatikus döntéshozatallal támogatott technológia már a vitarendező fórumokat is utolérte, a Kínában 2018-ban indult és jelenleg is működő internetes bíróság teljes egészében automatizált döntéshozatalon alapul. A működésével kapcsolatban kiadott hivatalos közlemény kiemeli, hogy a *big data*, a felhőalapú számítástechnika, a blokklánc és a mesterséges intelligencia, valamint az olyan megoldások alkalmazása, mint a hangfelismerés a tárgyalásokon, a digitalizált bizonyítékok bemutatása, az automatikus dokumentumellenőrzés és az e-akták egyidejű generalálása, a mesterséges intelligenciával támogatott ügykezelés és az ügykezelés mind szerepelnek az új megközelítésű igazságszolgáltatás eszköztárában.^[8]

Az alábbi fejezetekben egy 2020-as és három, 2023-as évből származó, várhatóan precedensjellegű ügyet ismertetünk, amelyek kiemelkedő jelentőségűek a joggyakorlat számára a fenti kérdések megválaszolásában.

II. C-634/21. SZ. ÜGY: OQ KONTRA LAND HESSEN

Az Európai Unió Bírósága előzetes döntéshozatali eljárás keretében vizsgálta a scoring egyes kérdéseit, a döntés 2023. december 7-én született. Az alapügy tényállása szerint a SCHUFA gazdasági társaság harmadik személyek hitelképességére vonatkozó információkat szolgáltat szerződő partnerei számára, a konkrét ügyben egy pénzüintézet számára készített ún. scoringot. Ennek során hitelképesség-értékeléseket végez, egy személy bizonyos jellemzőiből matematikai-statisztikai eljárások alapján előre jelzi e személy valamely jövőbeli magatartásának, például egy hitel visszafizetésének valószínűségét. A SCHUFA által közölt eredmény alapján a pénzüintézet elutasította a felperes magánszemély hitelkérelmét. Ezt követően a felperes kérte a SCHUFA-t, hogy törölje a rá vonatkozó bejegyzést, és biztosítson számára hozzáférést az érintett adatokhoz a GDPR alapján, azonban csak a vonatkozó score-értéket és az általában annak kiszámítására alkalmazott módszer alapjául szolgáló elveket közölték vele, anélkül, hogy tájékoztatták volna a felperest a számítás során figyelembe vett konkrét adatokról és az ezen adatoknak az ő ügyével összefüggésben tulajdonított jelentőségről, arra hivatkozva, hogy a számítási módszer az üzleti titok körébe tartozik.

Az előzetes döntéshozatali eljárásban a következő kérdést vizsgálta a bíróság: Úgy kell-e értelmezni GDPR 22. cikkének (1) bekezdését, hogy az érintett

[7] Mills, 2023.

[8] Ld. White Paper on the Application of Internet Technology in Judicial Practice.

valamely hitel jövőbeli törlesztésével kapcsolatos képességére vonatkozó valószínűségi érték automatizált megállapítása már kizárólag automatizált – a profilalkotást is magában foglaló – adatkezelésen alapuló, olyan döntésnek minősül, amely az érintettre nézve joghatással jár vagy őt hasonlóképpen jelentős mértékben érinti, amennyiben az érintett személyes adatai alapján megállapított ezen értéket az adatkezelő egy harmadik személy részére továbbítja, és e harmadik személy az érintettel fennálló szerződéses jogviszony létrehozására, teljesítésére vagy megszüntetésére vonatkozó döntését elsősorban ezen értékre alapozza?

A főtanácsnoki indítvány a kérdés kapcsán kiemeli, hogy mivel a GDPR 22. cikkének (1) bekezdése a természetes személyeknek az automatizált adatkezelés potenciálisan diszkriminatív és tisztességtelen hatásaival szemben történő védelmére irányul, ezért különös elővigyázatosságra van szükség, amikor a szabály értelmezése körében járunk el.^[9] A főtanácsnok arra is felhívja a figyelmet, hogy a negatív score-érték önmagában is hátrányos hatásokkal járhat az érintett személyre nézve: korlátozhatja őt szabadságjogainak gyakorlásában, vagy akár társadalmi megbélyegzéssel járhat, így indokoltnak tűnik a scoring eredményét „döntésnek” minősíteni, ha a pénzügyi döntéshozatali eljárás során elsődleges jelentőséget tulajdonít ennek az eredménynek.^[10]

A főtanácsnoki indítvány ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy az adatkezeléssel kapcsolatos tájékoztatás és az üzleti titok ütközése a jogalkotó számára is világos jelenség. A GDPR (63) preambulumbekkezdésben az uniós jogalkotó hangsúlyozza, hogy az üzleti titok kapcsán „[e]zek a megfontolások mindazonáltal nem eredményezhetik azt, hogy az *érintettől* minden információt megtagadnak”, vagyis a döntéshozatal módjára, módszerére vonatkozóan az információk minimális mennyiségét mindenképpen közölni kell annak érdekében, hogy a személyes adatok védelméhez való jog lényeges tartalma ne sérüljön. A főtanácsnok szerint ebből következik, hogy bár az üzleti titok vagy a szellemi tulajdon védelme főszabály szerint jogszerű indok arra, hogy egy gazdasági információs vállalkozás megtagadja az érintett személyre vonatkozó score-érték kiszámításához használt algoritmus ismertetését, ez semmiképpen sem indokolhatja a tájékoztatás teljes megtagadását.^[11]

A GDPR 22. cikkének (2) bekezdése kifejezetten kiemeli, hogy az adatkezelő köteles megfelelő intézkedéseket tenni az adatkezeléssel érintett személy jogainak, szabadságainak és jogos érdekeinek védelme érdekében, ideértve az érintettnek azt a jogát, hogy az adatkezelő részéről emberi beavatkozást kérjen, álláspontját kifejezze és a döntéssel szemben kifogást nyújtson be. Ez a bekezdés hivatott megelőzni azt, hogy egy matematikai, statisztikai és adott esetben üzletpolitikai megfontolások alapján beállított, de méltányosságot, egyedi körülményeket figyelembe venni nem tudó rendszer humán kontroll alá kerülve

[9] Főtanácsnoki indítvány 38. pont.

[10] Főtanácsnoki indítvány 43. pont.

[11] Főtanácsnoki indítvány 56. pont.

kiküszöbölné a *de iure* jogszerű, ám *de facto* jogszerűtlen, méltánytalan vagy diszkriminatív döntések megszületését. Az EUB döntése abból a szempontból fontos, hogy megállapítja, hogy a külső szolgáltatók is tájékoztatási kötelezettséggel tartoznak a scoring szempontjai tekintetében, tehát a profilalkotással és így automatikus döntéshozatali eljárással operáló gazdasági társaságok nem tagadhatják meg a fogyasztói tájékoztatást pusztán az alapján, hogy az adat külső cégtől származik, hiszen így a harmadik fél (a scoring szolgáltatója) is a GDPR hatálya alá tartozik. A bírói döntés kapcsán szükséges azt is kiemelni, hogy a scoring számítása során a nyilvánvaló üzleti érdek és üzleti titok kérdése is felmerül, hiszen annak teljeskörű nyilvánossága esetén az egyes vállalkozások üzleti kockázatkezelési gyakorlatára lehet következtetni, tehát a bíróság is rögzíti, hogy e két érdek ütközésekor (adattvédelem és üzleti titok védelme) az adattvédelem nem abszolút jog.

III. QUOINE PTE LTD V B2C2 LTD^[12]

Az alapügy tényállása szerint a B2C2 gazdasági társaság kriptopénz-tőzsdén kereskedett olyan módon, hogy Quoine gazdasági társaság kereskedési szoftverére támaszkodva adott megbízásokat kriptovaluták vételére és eladására. A B2C2 teljes kereskedési folyamata automatizált volt: a döntésekben emberi közreműködés nem volt, kizárólag a program előre meghatározott elvei szerint születtek a tranzakciók.^[13] A kereskedési szoftver a kereskedési ár meghatározásához lényegében a platform 20 legjobb megbízásán alapuló inputokra, információkra támaszkodott. Ilyen közvetlen információ nélkül a szoftver előre be volt programozva, hogy egy „üzembiztos” árfolyamon (10 Bitcoinnak = 1 Ethereumhoz) kösse meg az ügyletet. Ezt az árat Maxime Boonen, a B2C2 egyik igazgatója határozta meg, aki a kereskedési szoftvert is tervezte. A Quoine és a B2C2 közötti eredeti szerződésben nem szerepelt, de a Quoine a honlapjára feltöltött egy kiegészítést, amelyben szerepelt egy „rendkívüli ár záradék”, valamint egy „egyoldalú szerződésmódosítási záradék”, amelyek értelmében az előbbi szerint a Quoine az általa rendkívülinek tekintett tranzakciókat vészhelyzeti rendszerhiba esetén törölheti, valamint az utóbbi értelmében a kereskedési platform működését egyoldalúan módosíthatja anélkül, hogy erről a platform felhasználóit előzetesen értesítené, de a változásokról tájékoztatja a felhasználókat.

A jogvita időpontjában a Quoine működési hibája miatt a rendszer nem tudott elégséges külső adathoz hozzáférni, tehát életbe lépett a biztonsági szabály és az átváltási árfolyam az előre programozott értéken. A fenti szabály alapján a B2C2 egyik vevője 13 ügylet keretében 250-szeres árat fizetett, mivel 1 ETH az üzlet

[12] Az ítélet angol nyelvű összefoglalást ld.: Quoine Pte Ltd v B2C2 Ltd [2020] SGCA(1).

[13] Az automatizált döntéshozatalhoz hasonló robot-tanácsadók pénzügyi piaci lehetőségeiről ld. még: Zódi, 2020b.

időpontjában 0,04 BTC-t ért a szabadpiacon. A szoftver azonban nem gondolkodik: minden tranzakció elszámolásra került. A Quoine-nál másnap észlelték a hibát, és mivel az árfolyamot nagyon szokatlannak ítélték, az összes tranzakciót törölték az előző napról, a felek számláin a terhelési és jóváírási tételeket szintén visszafordították. A B2C2 szerződésszegés miatt indított eljárást, mert álláspontja szerint az alapszerződés részeként meghatározott visszavonhatatlansági záradék ellenére, egyoldalúan törölte az ügyleteket a Quoine, aki védekezésében azt adta elő, hogy a vitatott szerződések nyilvánvaló és egyoldalú tévedés következtében érvénytelenek.

A Szingapúri Fellebbviteli Bíróság két fő kérdést vizsgált: egy tisztán automatizált döntéshozatalon alapuló szerződés rendelkezik-e a felekre nézve kötőerővel, és ha igen, akkor a piaci ár 250-szeresével kötött tranzakciót lehet-e egyoldalúan érvénytelennek tekinteni ebben az automatizált rendszerben.

Az ügyben eljáró első- és másodfokú bíróság is megállapította, hogy az utólagos és egyoldalú szerződésmódosításra vonatkozó, honlapon közzétett kiegészítések nem rendelkeznek kötőerővel a felek viszonylatában. A bíróság érvelése szerint, mivel a tranzakciók az eredetileg programozott utasítások szerint kerültek elszámolásra, rendszerhibáról vagy más rendkívüli eseményről nem beszélhetünk a 13 ügylet vonatkozásában. A szerződés kapcsán a bíróság rögzítette, hogy amennyiben a szerződések determinisztikus algoritmusok segítségével kötik, egy hiba ismeretére vagy egy hiba visszaélésjellegű kihasználására vonatkozó bármilyen döntést a programozó (vagy az algoritmust futtató személy) tudatállapotára való hivatkozással kell elvégezni, és nem egy fizikai világban megvalósuló ügylettel kell összevetni. Tehát az adott ügyben azt kell eldönteni, hogy az algoritmus megalkotásakor a programozó (Quoine) annak tényleges vagy vélelmezett tudatában alakította-e így a programkódot (10 BTC=1 ETH), hogy az érintett eredményt, vagyis az így létrejövő ajánlatot mindig csak egy tévedésben lévő fél fogadná el, és a programozó az ilyen tévedés kihasználása érdekében járt-e el. Mivel a tárgyi eljárásban nem ez fordult elő, az ügylet a bíróság szerint érvényesen létrejött. A B2C2 platformját használók csupán abban voltak tévedésben, hogy a platform és benne a kereskedő algoritmus mindig a megfelelő döntést fogja hozni, de ez már az üzleti kockázat körébe tartozó esemény, és nem szerződési értelemben vett tévedés. A bíróság ugyanakkor elvi élel kiemelte, hogy a fenti döntés csak abban az esetben helytálló, ha az algoritmus (és a mögötte levő mesterséges intelligencia) determinisztikusan hozza létre a felek között a szerződést. A generatív mesterséges intelligencia esetében ugyanakkor, illetve minden olyan esetben, ahol a rendszer „öntanuló” és önmagát fejlesztő, módosító üzemmódban cselekszik, már nem a programozó tudattartalma lesz vizsgálendő.

IV. LI VS. LIU, BEIJING INTERNET COURT, JING 0491 MIN CHU 11279.

A Pekingi Internet Bíróság előtt lefolytatott ügyben a tényállás szerint a felperes a Stable Diffusion nevű, nyilvánosan elérhető szoftverbe (AI által támogatott képgeneráló alkalmazásba) paramétereket megadva generáltatott egy képet, amelynek „A tavaszi szellő gyengédséget hoz” címet adta, és közzétette azt a Little Red Book nevű közösségimédia-oldalon. A felperes később észlelte, hogy a képét felhasználták a „Szerelem márciusban, barackvirágokban” című cikkben a szerzői minőségének feltüntetése nélkül, a vízjelet eltávolítva az eredeti képről. Az alperes azzal védekezett, hogy a kép illusztráció volt egy költeményéhez, a felhasználása nem kereskedelmi céllal történt, és általánosságban vitatta, hogy a generált képhez kapcsolódnak-e egyáltalán a felperesnek szerzői jogai. Az eljárás során a kép készítésével kapcsolatban felperes részletesen bemutatta a generálás folyamatát, ismertetve az ahhoz szükséges lépéseket, utasításokat és beállításokat.^[14]

A bíróság a következő három kérdést vizsgálta: a vitatott kép jogi értelemben műnek minősül-e, szerzői műnek minősül-e, a felperes rendelkezik-e szerzői joggal a keletkezett kép kapcsán, és a megvalósult tényállás jogsértőnek minősül-e.

Érvelés: A jogeset szempontjából a legfontosabb kérdés az első kettő, hiszen, ha azokra a válasz igen, akkor a harmadik kérdés már nem az elektronikus úton létrehozott termékkel kapcsolatos, hanem hagyományos szerzői jogsérelmet érintő. A pekingi internetes bíróság ítéletében a „szellemi alkotás” kritériumai vonatkozásában rögzítette, hogy a szerzői jogi védelem alá eső műnek egy emberi szellemi hozzájárulását kell tükröznie. A tárgyi esetben a bíróság megállapította, hogy a felperes a képgenerálási folyamat során végig szellemi értelemben hozzáadott értéket és lényeges információt nyújtott a program számára, ideértve a következőket: (1) a felperes által preferált AI-szolgáltató kiválasztása számos más alternatív AI-képszolgáltató közül, a felperes által preferált képstílus megjelenítéséhez; (2) mintegy 30 egyenes utasítás (prompt) és több mint 120 negatív utasítás bevitelle a mesterséges intelligencia által generált kép kimenetelének meghatározásához; és (3) különböző technikai paraméterek beállítása és korrigálása a felperes által preferált képek előállítására, kiválasztása és végleges kialakítása érdekében. A generált tartalmat előállító program tekintetében is fontos megállapításokat tett a bíróság, amikor kimondta, hogy az érintett mesterségesintelligencia-modell tervezőjének nem állt szándékában sem a szóban forgó kép létrehozása, sem az utána generált tartalom előre megtervezése, nem vett részt az érintett képek létrehozásának folyamatában; tehát ebben az esetben ő csak az alkotóeszköz gyártója. Az algoritmus és a modell megtervezésével és nagy mennyiségű adat „betanításával” a tervező a mesterségesintelligencia-modellt a képességgel ruházta csupán fel, hogy a különböző igényeknek megfelelően önállóan tudjon tartalmat generálni.

[14] A periratban részletes képi illusztráció is mutatja az egyes beállítások nyomán változó eredményt. Az ítélet szövegét, benne a részletes információkkal ld.: Beijing Internet Court – A Civil Judgment.

Összefoglalva, a bíróság megállapította, hogy a tárgyalt kép a felperes szellemi hozzáadott értékét tükrözte, így megfelel a szellemi alkotás kritériumainak, és védelmet élvez az alkotója. Az ítélet az alkotásokra vonatkozó MI-fejlesztők tekintetében fontos megállapításokat tesz, amelyek a jövőben létrehozásra kerülő metaverzumok tekintetében fontos iránymutatás lehet.

V. COMMISSION FUTURES TRADING COMMISSION (CFTC) KONTRA OOKI DAO^[15]

A vizsgált ügy tényállása szerint a bZeroX, LLC gazdasági társaság 2019-től 2021. augusztus 23-ig működtette a „bZx Protocol” nevű, blokklánc-alapú szoftvert. A bZx Protocol az Ethereum blokkláncon működött, okosszerződések^[16] alkalmazásával, amelyek lehetővé tették, hogy bárki, aki Ethereum tárcával^[17] rendelkezik, lényegében befektetéseket eszközöljön és határidős ügyleteket kössön bizonyos virtuális valuták relatív emelkedésére és csökkenésére. A felügyeleti hatóság álláspontja szerint ezek a befektetések és ügyletek lehetővé tették, hogy a felhasználók biztosítékot (fedezetet) nyújthattak olyan, tőkeáttételes pozíciók megnyitásához, amelyek végső értékét a két digitális eszköz közötti árkülönbség határozta meg, a pozíció létrehozásától annak lezárásáig. Ez a technológia működési jellegében megegyezik egy hagyományos kereskedési platform működésével, és a CFTC szerint az USA-jog értelmében tőzsdének minősül az árualapú származtatott ügyletek vonatkozásában.

A bZeroX LLC működtetett egy weboldalt, ahol a technológiát a leendő felhasználók számára értékesítette, megrendeléseket fogadott, és elősegítette a szoftverprotokollhoz való hozzáférést, valamint a társaság díjat is számított fel a technológiájához való hozzáférésért. A bZeroX LLC emellett rendelkezett egy likviditási alappal (*liquity pool*), amely a likviditásszolgáltatók által biztosított pénzügyi eszközöket tartalmazta. A likviditás biztosításáért cserébe ezek a szolgáltatók kamatgeneráló tokeneket és ún. „BZRX tokeneket” kaptak, amelyek közül az utóbbiak szavazati jogot adtak a későbbi tulajdonosoknak (token-tulajdonosok) a protokoll irányításával kapcsolatos bizonyos kérdésekben. Végül a bZeroX LLC rendelkezett ún. adminisztrátori kulcsokkal, amelyek lehetővé tették a bZeroX számára, hogy hozzáférjen és ellenőrizze az okosszerződések

[15] United States District Court Northern District Of California, Case 3:22-cv-05416-WHO, az ítéletet ld.: United States District Court, Northern District of California: Case 3:22-cv-05416-WHO.

[16] Okosszerződés alatt egyfajta számítógépes protokollt értünk, amely jellemzően a blokklánc-technológia alkalmazásával, közvetítő közreműködése nélkül, automatikusan hajtja végre önmagát, és egyúttal automatikusan rögzíti az ügyletet egy megosztott adatbázisban (Juhász, 2020). Az okosszerződések körében ld. még: Szuchy, 2019, illetve Glavanits – Király, 2018.

[17] Az Ethereum blokkláncon létrehozott tárca egy olyan eszköz, amely Ethereum-számla kezelését teszi lehetővé, hasonlóan egy hagyományos bankszámlához, és egy ilyen eszköz akár offline kriptovaluta-tárolásra is alkalmas.

(szoftverködök) és az ezekben az okosszerződésekben tartott pénzeszközök működését, beleértve a kód frissítését, a kereskedés szüneteltetését vagy felfüggesztését, valamint a pénzeszközök befizetéseinek irányítását a felhasználókhoz. 2021 augusztusában a bZeroX LLC formálisan átadta szoftver protokollja feletti ellenőrzést a bZx DAO-nak, amelyet később Ooki DAO-nak neveztek át. A felügyeleti hatóság a perben azt állította, hogy a bZx alapítói úgy vélték, hogy a DAO-ra való áttéréssel elkerülhető lesz a bZx Protocol-t szabályozói felügyelet és az amerikai törvényeknek való megfeleléssel kapcsolatos elszámoltathatóság, gyakorlatilag kikerülnek a hatósági felügyelet alól a DAO, mint működési modell felépítése és a felhasználók beépített anonimitása miatt. A struktúraváltást követően az Ooki DAO ugyanúgy működtette tovább az alapul szolgáló protokollszoftvert, mint az LLC, lehetővé téve a felhasználók számára, hogy ugyanazokat a kiskereskedelmi árucikkeket forgalmazzák. Biztosították és lebonyolították a tranzakciókat, beszédtek a kapcsolódó díjakat, amelyeket a DAO központi értéktárában gyűjtöttek. Az Ooki DAO soha nem regisztráltatta magát a CFTC-nél, ahogyan azt a tőzsdei kereskedelmi tevékenységet szabályozó jogszabály, a CEA^[18] a legtöbb, árualapú származtatott ügyleteket lehetővé tevő tőzsdére előírja. Az Ooki DAO-nak nem volt fogyasztói vagy ügyféltájékoztatási programja, és nem voltak érvényes szabályok vagy gyakorlat az ügyfelek azonosítására, nem rendelkezett pénzmossás elleni eljárási szabályzattal, amely mind az USA-jogszabályok megsértését jelentette az eljárásban. Az alperes Ooki DAO a jogellenes működésre vonatkozóan az eljárásban észrevételt nem tett, képviselőre csak egyes, az eljárás korai szakaszában beadott beadványokból lehetett következtetni, távolmaradását a pertől pedig „stratégiai lépésnek” tekintette, mivel az eljárásban végig csak a DAO perképességét vitatta.

A bíróság az USA egyes pénzügyi kereskedési jogszabályainak megsértésén túl azt a kérdést vizsgálta, hogy a DAO milyen jogalanyisággal rendelkezik. Mivel a kógens jogszabályok megsértése (szabályzatok hiánya, fogyasztói tájékoztatás elmaradása, felügyeleti regisztráció hiánya, stb.) a perben nem volt vitatott, az ügy jelentősége a DAO kategorizálásában rejlik.

Érvelés: A bíróságnak a DAO jogalanyiságára vonatkozó megállapítása azon alapult, hogy a 7 USC § 1a(38) bekezdése értelmében személy („*person*”) kifejezés egyes vagy többesszámot is kifejezve magában foglalja a természetes személyeket, társaságok (*associations*), társulásokat (*partnerships*), gazdasági társaságokat (*corporations*) és a trustokat.^[19] A jogvitában érintett DAO-t a felügyeleti hatóságként eljáró, ügyben felperes CFTC *incorporated association*nek, vagyis nyilvántartásba nem vett társaságnak tekintette, a DAO mellett beavatkozóként szereplők ezt vitatva kiemelték, hogy a kaliforniai szolgáltatásnyújtásra irá-

[18] CEA – Commodities Exchange Act.

[19] Az amerikai jogban lévő „trust” kifejezés magyarra fordítása nem problémamentes. Eredetileg az Amerikai Egyesült Államokban a monopóliumellenes jogi szabályozás megkerülésére kialakított vállalati formát jelent. Lényege, hogy a részt vevő vállalatok létrehoznak egy közös irányító központot, amely önálló jogi személy.

nyuló jogszabályok értelmében az alperes nem minősül társaságnak. A bíróság a CFTC érvelését látta alátámasztottnak, és megállapította, hogy a megsértett pénzügyi jogszabályok vonatkoznak a DAO-ra mint nyilvántartásba nem vett társaságra.

A jogeset szempontjából kiemelkedő jelentőségű, hogy Kalifornia Állam 2023. március 23-ával kiegészítette a szövetségi szintű társasági jogi kódexet egy új címmel: Nyilvántartásba nem vett társaságok: decentralizált nonprofit társaságok.^[20] A jogszabályszöveg értelmében a decentralizált nonprofit társaság olyan, legalább 100 tagból álló, jogi személyiséggel nem rendelkező társaság, amelynek elsődleges közös célja nem profitorientált vállalkozás működtetése, és amelynek irányítása és működése részben vagy egészben – szándékoltan – egy blokklánra vagy más elosztott főkönyvi technológiára támaszkodik. A szabályozás alapján ugyanakkor ez a társaság folytathat céljainak elérése érdekében profitorientált tevékenységet is, vagy ilyen tevékenység folytatásában részt vehet.^[21] A felelősségi kérdések tekintetében fontos rendelkezés, hogy – a később ismertetett kivételektől eltekintve – önmagában a DAO-ban való tagság, az adminisztrációs feladatok ellátása vagy a DAO képviselőre való jogosultság nem alapozza meg a társaság hiteleiért, kötelezettségeiért vagy a társaság által okozott károkért való felelősséget. A kivételek körét a jogszabály az alábbiak szerint rögzíti: ha az érintett tag, ügyvezető vagy képviselő kifejezetten és írásban felelősséget vállal egy adott ügyletért, vagy egy ügyletet írásban felülgarantál vagy engedélyez, vagy egy adott ügylet teljesüléséért a tag személyes juttatásban részesül. Szintén kiterjed a kárfelelősség arra az esetre, ha a képviselő eltitkolja, hogy a DAO nevében jár el, vagy ha egy ügylet a megbízás nélküli ügyvitel kategóriájába tartozik. A fenti polgári jogi felelősségi szabályok nem zárják ki ugyanakkor a más jogterület szabályozási körébe tartozó (például büntetőjogi) felelősség megállapítását.^[22]

VI. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Amíg a kaliforniai szövetségi törvényhozáshoz hasonlóan nem születik minden országban önálló szabályozás az autonóm döntéshozatali rendszerek jogi jellegéről, az automatikusan generált tartalmakról és az algoritmusok által hozott döntésekről, illetve az általuk kötött szerződésekről, addig elsősorban a bíróságok vállalát nyomja az a teher, hogy az analóg körülményekre kialakított hagyományos jogi fogalmakat a technológia által generált új jelenségekre alkal-

[20] Assembly Bill No. 1229., az „Associations” fejezet került kiegészítésre a Társasági Kódex 2.5 részének 3. címében. A szabályozást ld.: California Legislative Information, AB-1229 Unincorporated associations: decentralized nonprofit associations, Assembly bill.

[21] 1. fejezet, 21500. szakasz (2) bekezdés.

[22] 1. fejezet, 21521-21523 szakaszok.

mazzák. Ez a „kényszer adta feladat” visszavezethet minket az alapelvi bíráskodáshoz, amikor a jogalkalmazók és a jogvitában döntéshozók nem feltétlenül a jogszabály szigorú betűje, hanem a jogalkalmazó által elérni kívánt jogpolitikai cél alapján tudnak egy-egy ügyet eldönteni. A jogalkotótól nem várhatjuk el, hogy lépten-nyomon módosítsa az olyan, alapvető jelentőségű jogszabályokat, mint a polgári, a kereskedelmi vagy a társasági jogi kódexek, így a köztes időben, amíg a jogalkotás utoléri (de legalábbis megközelíti) a technika egy bizonyos fejlődési szintjét a szabályozásban, az értelmezési keretek kialakításában a bíróságoké, valamint az ügyekben eljáró jogi képviselőké lesz a főszerep. A felforgató és jellemzően határon átnyúló technológiák által felvetett jogi kérdések körében figyelmesen kell tehát követnünk a nemzetközi joggyakorlatot, hiszen könnyen szabályozási arbitrázs helyzet állhat elő, ha ezeket a globális megoldásokat minden ország másként értelmezi.

IRODALOM

- Allyn, Bobby (2021): *Crypto enthusiasts want to buy an NBA team, after failing to purchase US Constitution*. NPR. (Elérhető: <https://text.npr.org/1059413217>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Bayern, Shawn (2021): The Legal Role of Algorithms. In: Bayern, Shawn (ed.): *Autonomous Organizations*. Cambridge University Press; 2021:18-45. (Elérhető: <https://doi.org/10.1017/9781108878203>. Letöltés ideje: 2024. január 28.). DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108878203.002>.
- Beijing Internet Court – A Civil Judgment. (Elérhető: <https://english.bjinternetcourt.gov.cn/pdf/BeijingInternetCourtCivilJudgment112792023.pdf>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- California Legislative Information, AB-1229 Unincorporated associations: decentralized nonprofit associations, Assembly bill. (Elérhető: https://leginfo.ca.gov/faces/billTextClient.xhtml?bill_id=202320240AB1229. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Chronowski Nóra – Kálmán Kinga – Szentgáli-Tóth Boldizsár (2022): Régi keretek, új kihívások: A mesterséges intelligencia prudens bevonása a bírósági munkába és ennek hatása a tisztességes eljáráshoz való jogra. In: *Glossai Iuridica*. 2022/4. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/140580/1/chronowski_nora_kalman_kinga_szentgali_toth_boldizsar_regi_keretek_uj_kihivasok.pdf. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Juhász Ágnes (2020): Online szerződéskötés, digitális tartalom és szolgáltatás, intelligens szerződéssel – A szerződés jog új korszaka? In: *Infokommunikáció és Jog*. 2020/2. sz. (Elérhető: <https://infojog.hu/juhasz-agnes-online-szerzodeskotes-digitalis-tartalom-es-szolgaltatas-intelligens-szerzodesselel-a-szerzodesi-jog-uj-korszaka-2020-2-75-e-kulonszam/>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- G. Karácsony Gergely (2020): *Okoseszközök – Okos jog? A mesterséges intelligencia szabályozási kérdései*. Dialóg Campus, Budapest (Elérhető: <http://hdl.handle.net/20.500.12944/16020>. Letöltés ideje: 2024. január 28.). DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634549529>.
- G. Karácsony Gergely (2021): Innovatív jogalkotói megoldások a mesterségesintelligencia-alapú rendszerek szabályozására In: Török Bernát – Zódi, Zsolt (szerk.) *A mesterséges intelligencia szabályozási kihívásai: Tanulmányok a mesterséges intelligencia és a jog határterületeiről*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

- Glavanits Judit – Király Péter Bálint (2018): A blockchain-technológia alkalmazásának jogi előkérdései: a fogalmi keretek pontosításának szükségessége. In: *Jog–Állam–Politika*. 2018/3. sz.
- Mills, Austin (2023): *Decentralized Autonomous Organizations (DAOs) – Legal Implications and Risks*. Morris, Manning & Martin LLP, 2023. április 10. (Elérhető: <https://www.mmmlaw.com/news-resources/decentralized-autonomous-organizations-daos-legal-implications-and-risks/>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Quione Pte Ltd v. B2C2 Ltd [2020] SGCA(I). Do Algorithms Dream of Mistaken Contracts? (Elérhető: https://www.judiciary.gov.sg/docs/default-source/judgments-docs/quoine-pte-ltd-v-b2c2-ltd.pdf?sfvrsn=1e886806_2. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Ruane, Jonathan – McAfee, Andrew (2022): What a DAO Can – and Can’t – Do. In: *Harvard Business Review*. 2022. május 10. (Elérhető: <https://hbr.org/2022/05/what-a-dao-can-and-cant-do>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Shrestha, Yash Raj – Ben-Menahem, Shiko M. – von Krogh, Georg (2019): Organizational Decision-Making Structures in the Age of Artificial Intelligence. In: *California Management Review*. 61(4). (Elérhető: https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/mtec/strategic-mgmt-and-innovation/img_news/cmr.pdf. Letöltés ideje: 2024. január 28.). DOI: <https://doi.org/10.1177/0008125619862257>.
- Szuchy Róbert (2019): A kötelmi jog kihívásai az új technológiák nyomán: okosszerződések és a blokklánc-technológia. In: *Glossa Iuridica*. 2019/6. sz.
- United States District Court, Northern District of California: Case 3:22-cv-05416-WHO. (Elérhető: <https://www.cftc.gov/media/8736/enfookidaorder060923/download>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- White Paper on the Application of Internet Technology in Judicial Practice. Beijing Internet Court Anniversary Series, 2019. augusztus 17. (Elérhető: <https://www.chinadaily.com.cn/specials/WhitePaperontheApplicationofInternetTechnologyinJudicialPractice.pdf>. Letöltés ideje: 2024. január 28.).
- Zódi Zsolt (2020a): A bíróságok és a technológia. In: *Bírósági Szemle*. 2020/1. sz.
- Zódi Zsolt (2020b): A robottanácsadók jogi problémái: hogyan szabályozzuk a robotokat? In: *Állam- és Jogtudomány*. 61(4).

BENCZE LÓRÁNT

Összefoglaló jelentés a Magyar Nyelvstratégiai Intézet hároméves tevékenységéről és a magyar nyelvstratégia tervezéséről, kialakításáról

MEDITATION ON THE FUTURE OF HUNGARIAN LANGUAGE

“No man is an island ... every man is a piece of the continent ...” (John Donne). Hungarian is not an Indo-European language in its origin, yet in the last 15 centuries it has become a European language in its culture. Speakers of Hungarian can express everything they need in Europe. In addition, Hungarian has retained its special and refined distinctions in its expressions. This may be the reason for the relatively great number of Hungarian Nobel-Prize winners and famous mathematicians. With the present cultural, scientific and technological changes (globalization, internet, digitalization etc.), languages need a well-based language strategy to cope. As an analogy, an ecological approach could be advisable: conservation must not be either leaving wilderness un-touched, nor introducing irrational changes, but a wise accompanying of living beings. This means that we have arrived again at the continuous problem of the synthesis of Hungarian and European culture. Hungarian language will not die out as long as this problem is solved repeatedly.

ELŐSZÓ A MAGYARORSZÁGI KIADÁSHOZ

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet központi hivatal megalapítását 2014. április 1-jén Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke rendelte el (55/2014. (III.4. Kormányrendelet). 2014-2017 között nem egészen három évig működhetett vezetésem alatt. Az intézet tudományos munkálkodásának összefoglalója Péntek János akadémikus gondozásában az Énlaka konferenciára lett kinyomtatva Erdélyben, a Visy Zsolt emeritus professor által szervezett Énlaka-konferenciák VII. kötetében (F&F. Gyergyószentmiklós, 2020. 225-255). Hálás vagyok kiemelkedő tehetségű nyelvstratégiai intézeti munkatársaimnak is.

Magyarországon először most, Szathmári István egyetemi tanár tiszteletére, születésének századik évfordulójára szántam megjelentetni. Rajta kívül Kiss Jenő és Kenesei István nyelvész akadémikusok pártfogolták itthon szakmailag az intézet működését.

„Senki sem sziget, része csak a kontinensnek” (John Donne). Ez a metafora átvihető a magyar nyelv történetének, jelenlegi állapotának és várható jövőjének összefoglaló jellemzésére. Időben (‘nyelvtörténet’) és térben (‘areális nyelvészet’) állandó hatások érték a magyar nyelvet, bár eközben nyelvtípus nem váltott, alapjában véve maradt toldalékoló nyelv. Több szempontból is — hangzásban, jelentésben, szerkezetben — mintegy a maga képére alakította, és szervesen beépítette magába az idegen hatásokat. A magyar nyelv eredetében nem indoeurópai nyelv, mára azonban a magyarság kultúrájával együtt, abba beágyazva, európai nyelvvé vált (Fábián Pál nyomán). Ez azért lehetséges, mert európai nép nincs, csak különböző nyelvű, alapvetően európai kultúrájú népek vannak. A magyar nyelv mindent ki tud fejezni, amire Európában az anyanyelvi beszélőknek szüksége van. A kora-középkori tudományosság szaknyelve, a teológiai és filozófiai alapfogalmak, úgy is mondhatnánk, hogy ‘közhelyek’ (Radó Polikárp — szóbeli értesülés) már a 12. században megvoltak magyarul, sőt még jóval előbb: Isten, ördög, pokol, gyónás stb., és ahogy Balázs János kiemelte, az egyed, a faj (species) és a nem (genus) filozófiai fogalma (HB). Létezett a teremtés fogalma, bár egészen más szócsaláddal, jelentéskörrel és világlátással, mint a latin *creatio, creo* (választás, alkotás, kinevezés, illetve okoz, szerez, eszközöl stb., vele szemben a magyar teremt, amelyiknek szócsaládjá a tér, terem, terpeszt, terül, terjeszkedik stb.). Tudományos tény, hogy Gellért püspök a Boldogasszony kifejezést (‘Jézus anyja’) már itt találta, ő csak népszerűsítette, és ha ehhez hozzávesszük Gombocz Zoltán, Bárczi Géza és Király Péter kutatásait, akkor bizony az említett és egyéb keresztény teológiai és európai filozófiai szakkifejezések a honfoglaláskor már megvoltak magyarul. Gellért püspököt hat tolmács kísérte. A tolmácsolás ma egyetemi szak. Nem akár milyen szinten kellett tudniuk latinul és magyarul, miután Gellért latinja is felülmúlta a korabeli európai latin tudást (l. ifjú Horváth János kutatásait és Kossuth díját), és a magyarok meg oly lelkesen hallgatták a beszédeit, hogy utána ajándékokkal halmozták el. A 11-12-13-14-15. században az akkori értelmiség, Szent Gellért püspök tolmácsai, a Halotti Beszéd írója-fordítója, az Ómagyar Mária Siralom költője-fordítója, a görög- és latinból bibliarészleteket fordítók és a többiek versenyképessé tették a magyar nyelvet a görög és elsősorban a latin mellett, magától értetődően építve a népdalok, virágénekek, mondák és mesék nyelvezetére.

Kimondhatjuk, hogy a magyar nyelv nagy valószínűséggel azért maradt fenn, mert a beszélői folytonosan megalkották azokat a (szak)kifejezéseket, amelyekre szükségük volt. A magyar nyelvújítás tehát folyamatnak tekintendő. Fordulópontként tartjuk számon e téren a reformációt, majd a 18-19. századi nyelvújítást. Mi történt a 16. századtól, elsősorban a reformáció és az ellenreformáció vitáitól kísérve? Az akkori értelmiség, a protestáns és a katolikus reformátorok egyaránt a tízéves koráig protestáns Pázmány Péternek „a magyar embertül magyarul” fordítási elve mellé állva megújították és magas esztétikájú és érzelmi töltetű egységes irodalmi és köznyelvi változatok felé vitték a nyelvet.

„Mi történt a felvilágosodás és a reformkor idején nálunk? Az akkori értelmiség az anyanyelv mellé állt, benne nemcsak identitásképző, közösséget összetar-

tó szimbólumot, hanem a társadalmi korszerűsítés eszközét is látva. ... Versenyképessé tették, s kodifikálták a magyar standardot” (Kiss Jenő).

„Ma persze egészen más a helyzet. Ma a kettős fő feladat ez: megtartani az anyanyelv versenyképességét és elősegíteni a magyar nyelvben való megmaradást”. A veszély „a le-épülés, a funkcionális térvesztés, a nyelvi rendszer eróziója”. De „az anyanyelvvel való tudatos törődés [ma is] értelmiségi felelősség” (Kiss Jenő). „A nyugati nagy nemzetek fia csak él, mert azáltal már eléggé angol vagy francia — él és ír. Nálunk az értelmiség szülöttének valósággal ki kell harcolni a magyarságot a maga számára” (Kodály Zoltán).

A sportnyelv és a szakmák nyelve erőteljesen magyarosodott az 1950-1960-as években. 1958-ban még volleyballt játszottam, 1960-ban már röplabdáztam. Ugyancsak 1958-ban apám még bórspindlinek nevezte, amit én szakmunkás tanulóként fúrószárnak tanultam. Mindig is „béhúztuk” a nyelvünkbe a tudományokat (Bessenyei György nyomán). Amikor vagy fél évszázaddal ezelőtt írt, skót és walesi tanárokkal beszélgettem ősi kelta nyelvükről, egyértelműnek tűnt, hogy ők nem írásfitték, skótosították, velsziesítették oly mértékben és folyamatosan a tudományok nyelvét, mint a magyar kultúra tette. Minden tiszteletre méltó előkődésük ellenére sem tudják feltámasztani nyelvüket, még azzal sem, hogy megkísérelték államilag a közoktatásban támogatva és médiaműsorokkal visszahozni. És ugyanezért hal ki hetente-kéthetente egy-egy nyelv a világnak mintegy ötezerre becslést nyelvből. Egyetlen, sajátos okokból és körülményekből kifolyólag sikeresnek mondható revitalizációs kísérlet a héber nyelv beszélt nyelvvé tétele a 20. században. Kérdés, vajon mennyiben a lét és nemlét kérdése a kultúrába ágyazott nyelv a beszélőknek? A népnek nem, de a nemzetnek biztosan az.

Több nyelvcsereéről is tudunk az írott történelemből. Olyanról is, amikor a leigázott nép nyelvét vették át a hódítók. Ma a leigázás, gyarmatosítás kisebb mértékben történik fizikai erőszakkal, és a nyelvcsere fordítva játszódik le. Megjelent a gyilkos nyelvek (murder languages) szakkifejezés. Ilyennek tartják elsősorban az angolt.

A különféle hatásoknak a korábbiaknál összehasonlíthatatlanul nagyobb özöne éri a magyar nyelvet a globalizációban, az információs és médiatársadalomban, a digitális korban, a tudományos és technikai fejlődés felgyorsulásában.

A magyar nyelvet még nem fenyegeti a kihalás veszélye, de már rálépett a kihalás útjára, és ha ötven év múlva kezdünk el kapkodni, késő lesz. Nem Trianon, az is, nem a szomszédos államok nemzetpolitikája, az is, nem a csökkenő gyermekszám, az is, hanem mi magunk fogjuk kihalsztani nyelvünket. Két magyar nemzeti intézmény döfte hátba a magyar nyelvet 1990 után. Mindegyiket a magyar nyelvért alapították eleink. Az egyikben csak angolul vagy idegen nyelven lehet benyújtani írásban a benyújtandót, a másikban pedig kizárólag angolul lehet megkapni a megkaphatót, amely mindennapi munkánkhoz szükséges.

*

Kodály Zoltán közvetlen környezete és maga Lőrincze Lajos tájékoztatott, hogyan is született Lőrincze Lajos nyelvművelő mozgalma. Kodály Zoltán felmérte,

hogy a szovjet-szocialista elnyomás évtizedekig fog tartani, és ezért a magyar nyelv és kultúra fennmaradásának két elemét helyezte előtérbe. Egy, a magyar kultúrára jellemző, sajátosan nagyszámú, de rövid terjedelmű irodalmi-zenei műfajt, a népdalt, és a már évszázados hagyománnyal rendelkező nyelvművelést. Kodály politikai múltja és világhíre miatt engedték meg neki ezeket. Eből nőtt ki Szépe György és mások nyelvtervezés-nyelvpolitika irányzata. Majd jött az 1990 utáni elbizonytalanodás és a nyelvstratégia kifejezés felbukkanása (Balázs Géza) mintegy másfél évtizede olyan jelentésben, amely valójában nem stratégia a klasszikus hadtudományi meghatározás analógiája alapján. Végül összesen 50+3 nyelvész — (köztük irodalomtörténész is akadt) —, adott be egymástól függetlenül, (egymásról nem tudva!?), 47+18 oldalas javaslatot a magyar kormánynak 2012-ben, illetve 2014-ben.

*

Pusztán 1990 óta több könyv, tanulmány, talán több ezer oldal foglalkozott a kérdéssel vagy annak egy részével magyar nyelven. Jó elgondolások százai születtek meg, és miután jó elgondolások, a belőlük való szemezgetés sem tudományos, sem tisztességes nem volna. Többek között ennek a dilemmának a feloldására is született a nyelvstratégiai intézet gondolata a magyar nyelvstratégia kidolgozására. A nyelvstratégia összetett szóként a mássalhangzó torlódás miatt a magyar beszélőnek nehezen kiejthető. Ezért javasoltam, amit 2014-ben a friss kormányhatározat és kormányrendelet miatt nem tartottam tanácsosnak, hogy 2017-ben, az Arany János évforduló évében, a Kormány változtassa az intézet nevét Arany János Intézetre.

*

A nyelvstratégia amúgy is olyan szakkifejezés, amelyik a beszélőkben rendezetlen ('diffúz') fogalom. Olyan fogalomra utal, amelyről nem tudják, mi rejtőzik mögötte, és milyen érdekekkel van összekötve. A 2014. márciusi 4-i kormányrendelet a magyar társadalom rend-kívül alacsony bizalomkultúrájában szélsőségesen megalapozatlan találgatásokat gerjesztett magas iskolázottságú értelmiségiekben (akadémikusokban, egyetemi tanároknak, nyelvészekben). A hadtudományi jelentése pedig eleve ismeretlen a társadalomban. Autószerelő mester azonban tudta: „A stratégia olyan, mint amikor valaki almát akar enni, akkor öt évvel előbb végig kell gondolnia és döntenie, hogy almafát ültet”.

*

Hasonlóan a falusi roma tanítónő szerényen megjegyezte, hogy legnagyobb nehézsége a magyar nyelvtan tanításában a „nyelvi értékvesztés”. Nem is hallott a kormányrendeletéről! Értelmiségiek viszont felháborodottan kérdezték, mi az a nyelvi értékvesztés, mert a köznyelv az ismeretelsajátításban gyakran felületes gondolkodást eredményez. A hadtudományban a stratégia a cselekvést megelőző, változatlan, hosszú távú, nagyszabású, nagy ívű alkalmazása a térnek, az erőnek és az időnek. A stratégiával teremtjük meg a győzelem lehetőségét. A stratégia az, hogy mi a célom. Mit akarok elérni? A stratégia nagyobb szabású, mint a csata. A stratégiával olyan helyzetet teremtünk, hogy a csata megnyerhető legyen. Vagy eleve bele sem megyünk a megnyerhetetlen küzdelembe. (L.

az evangéliumi példabeszédet: „Micsoda király az, aki háborúba indul más király ellen, és le nem ül előbb, hogy megfontolja: tízezerrel képes-e ellenségének húszezrével szembeszállni? Különben mikor az még messze van, követséget küld hozzá, és békét kér.” Lk 14, 31-32).

*

A stratégiát sokkal inkább a háború átfogó fogalmához társítanám, nem pedig a csatának térben és időben lehatárolt eseményéhez. Például lehet jó a stratégia és rossz a taktika, és akkor az adott csatában még veszíthetnek. Esetlegességek befolyásolhatják a végső kimenetelt. Általános hadtudományi tétel, hogy a csatát nem a harcmezőn az ütközetben, hanem előtte nyerik meg. A stratégia tehát a célok, fő csapások, fő irányok, az eszközök, és hogy mindezt hogyan alkalmazzuk. A stratégia tehát viszonylag állandó, kötött, hosszabb távú terv, cél érdekében. Vele szemben a taktika rövid távú, változó, rugalmas.

*

A hosszú távú stratégia régebben több évtizedes előgondolást jelentett. Manapság, amikor a technikai haladásban, főként a számítástechnikában az ismeretek elavulásának felezési ideje öt év, két év, néha megcsupán egy év, úgy tűnik, hogy a tíz év már hosszú távnak számít. A stratégia nem ötletelés, hanem kidolgozandó, és ez éveket vesz igénybe. Felkészülés a jövőre, azoknak a lépéseknek az előre átgondolt rendszere, amik egy kívánt eredményhez elvezessenek, mégpedig hogy stratégiai távlatban mit akarunk elérni az adott területen. (Ez legalább 15-30 év, mert a rövidebb csak taktika). Ehhez kell visszafelé megtervezni a szükséges teendőket, azokat a lépéseket, amelyeknek közvetett vagy akár közvetlen hatása elősegíti a kívánt jövő megvalósulását. Tehát stratégiát csinálni annyi, mint a jövőt a kívánt irányba formálni előre tervezett módon (Kokas Károly nyomán).

*

A magyar nyelvstratégiát illetően az a különlegesen nehéz helyzet, hogy veszített csata után vagyunk: száz éve visszaszorulóban a magyar nyelvhasználat, a kisantant országok pedig — többek között — agresszív nyelvpolitikát alkalmaznak szintén legalább száz éve. Azt a stratégiát kell felfedeznünk, kitalálnunk, kidolgoznunk, hogyan lehet a veszített csata után majd egyszer csatát nyerni. A (hosszú távú — 10-20-50 éves) nyelvstratégia kidolgozása nélkül a magyar nyelv, kultúra és népesség fenntartására fordított tíz- és százmilliárdok megfoghatatlanul elúsznak a semmibe. A cél nem lehet más, mint „a magyar nyelv térvesztésének lassítása, megállítása, esetleg megfordítása ...” Ebben „kulcsszerepe van a történelmi egyházaknak ..., „az optimista jövőképnek, a bizakodó magyarságképnek, az etnonyelvi vitalitásnak” (Péntek János). „Az ember természeténél fogva hajlik az ósbizalomra ... Einstein szerint a valóság legmegdöbbentőbb tulajdonsága az, hogy emberi értelemmel érthető és matematikai képletekben kifejezhető. A valóság értelmességében bízó ósbizalom ésszerű és emberhez illő, ... az emberi élethez szükséges... A valóságba vetett bizalom kétségkívül bátor lépés”(Hans Küng és Nemeshegyi Péter nyomán). Kanadában állítólag 300 ezer

dollárig terjed a bizalom, addig nem kell előre lepapírozni a szerződéseket. Nálunk egy forintig sem terjed. Ez nagyon lefogja a gazdaságot. Lelassítja az élet minden területét (családot, barátságot, munkahelyi kapcsolatokat, politikát stb.).

Ám ami van, az lehetséges. A magyar nyelv él, „semmi baj nincs vele” (egyes mai magyar nyelvészek szerint). Ám az is lehetséges, hogy ami van, nem lesz egykoron.

„A magyar nyelv a brüsszeli bűnözők, a strasbourgi stricik és az adócsaló luxemburgiak miatt fog megmaradni”, amint ezt Szakály Gyula bácsi, nyugdíjas magyartanár ironikusan megjegyezte. Ugyanis minden EU-s hivatalos iratot le kell fordítani magyarra is. Mintegy száz, találékonyásra kényszerített tehetőséges magyar fordító dolgozik Brüsszelben brüsszeli fizetésért, hétévente egy év fizetett szabadságért. Ok a 12. századi pásztói bencés szerzetes utódai, aki görögből fordított latinra, és a párizsi egyetemen is fordítását használták, mert nem tudtak görögül. Nálunk tudtak. A pásztói bencés monostor elpusztult, de ott van mellette pár kilométerre az új hajtás, az egri egyetem. Előbb-utóbb Egerben is kellene olyat tudni, amit az Université Sorbonne Nouvelle Paris Trois-án nem tudnak. Úgy látszik, hogy a magyar kultúra olyan, mint az a növény, amelyiknek a magja csak akkor hajt ki újra, ha a növény elégett, és a magja megperzselődött. A magyar kultúrát is többször felperzselték. A kultúrába ágyazott nyelv megmaradt, és vele kihajtott újra a magyar kultúra is.

Egy évtizeddel ezelőtt a magyar jezsuita tartományfőnök, ELTE-n végzett történelem-latin szakos tanár, felhívta telefonon Bölcskei Gusztáv református elnök püspököt ezzel a felkiáltással: „Fogjunk össze!” Mire Bölcskei püspök: „Olyan nagy a baj?” Forray tartományfőnök: „Olyan nagy a baj.” És a két, egykori ősellenség összefogott. Ők szervezték meg az elmúlt háromszáz évben az első és egyetlen működőképes hosszú távú cigány-roma stratégiai programot. Nem elhanyagolható hozzáadéka lesz a magyar nyelv fennmaradása. Összefogásuk mintául is szolgál, ti. a jelenlegi, uralkodó magyar társadalmi szokásoktól eltérően egymással korábban ellenséges, még ma is ellentétes és különböző típusú intézmények tudjanak harmonikusan együttműködni hosszú előkészítési folyamatban és fokozatokban, hogy szívügyükért, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet esetében a magyar nyelv fenntartásáért és fejlesztéséért, vagyis ami közös, azt elébe tudják tenni annak, ami elválaszt.

A magyar kultúra általában nem képes folyamatban gondolkodni, hanem pusztán azonnali, esetleg felhevült cselekvésben. Kiugró példája ennek a Vitam et sanguinem, sed avenam non (Életünket és vérünket, de zabot nem, vagyis adót nem fizetünk) állítólagos magyar országgyűlési felkiáltás Mária Terézia királynővé elfogadásakor.

Ám ez általános emberi. A rövid távú szabályokat betartjuk, de a közép- és hosszú távú szabályokat nem. De akkor miért hozzuk őket? (Paul Tucker nyomán). Ösztönözni kell, hogy a magyar kultúra szükség esetén át tudjon állni a folyamatban és a fokozatokban való türelmes gondolkodásmódra és a fáradtságos, kitartó tevékenységre. A múlt emlegetése és tisztelete a jelenben a jövőért

legyen. Ebben példa Czuczor Gergely esetén gondolkodásmódja, munkássága és élete, de hát Kölcsey Ferencé is: „... messze jövővel komolyan vess öszve jelenkort ...” Ennek megfelelően előretékintő munkálkodás és fáradtságos problémamegoldás jellemezte az intézet munkáját 2014-2017-ig (l. alább a XXVII elemet!).

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet tanácsadó intézmény és kormányhivatal volt, tehát csak tanácsot adott, és csak a kormánynak. A végrehajtást más intézményeknek kellett volna végezni, de a kidolgozott stratégiai elemekben lehetőség szerint nevesítve vannak az intézet által javasolt végrehajtó intézmények is.

*

Más országokban is van hasonló nyelvstratégiai intézmény. Ezekről is jelent meg ismertetés magyarul, az intézet egyik munkatársa pedig idegen nyelvi anyagokból magyar összefoglalót készített. Ennek a magyarra — megfelelő változtatásokkal — vonatkoztatható és alkalmazható megállapításai még beépítendők a Magyar Nyelvstratégiai Intézet tevékenységébe és kidolgozott vagy kidolgozandó stratégiai elemeibe, például a baszk nyelvstratégia szigorú és rendszerező haladási terve, az észti nyelvstratégia költségvetéses elkészítése, a finn nyelvstratégiában a minisztériumoknak kiosztott nyomon követés (monitoring), a svédben a cselekvési terv összeállítása, az inuit stratégiában a rövid, közép- és hosszútávú konkrét (kormány)intézkedések felállítása, a kanadaiak határidős kudarcainak tanulsága, a maoriban a figyelem felhívása a kritikus pontokra, Skóciában az állami szervek beszámolósi kötelezettsége nyelvstratégiai tervezeteikről és végrehajtási nehézségeikről, a walesi nyelvstratégiában a kiegyensúlyozott kétnyelvűség követelménye, és így tovább. Egyébként egyik ország példája sem követhető gépiesen. Nem követhető a francia példa, mert Franciaország nagyhatalom, némi megvetéssel más nyelvek iránt, és előírhatta és be is vasalja, hogy hivatalos francia iratokban tilos idegen szót használni. Ez sem új. Tiberius császár bocsánatot kért a római szenátustól, amiért kiejtette azt a (görög!) szót, hogy monopólium. Aligha elképzelhető nálunk ilyesmi. A római üzletekben, boltokban kötelező volt kiírni latinul és görögül, hogy mit árulnak (Adamik Béla nyomán). Nálunk is történt hamvába holt törvényhozás 1990 után, hogy kötelezőek legyenek a magyar feliratok is. Ma Budapesten rengeteg üzleten, boltban, éttermen csak angol felirat látható. Még ott is, ahol alig járnak turisták.

*

Az észti példa sem követhető (történelmük miatt), hiszen nagy tömegek beszélnek az országot anyanyelvüként Észak-Tirolban. Az eszményként hirdetett Dél-Tirol sem utánozható, hiszen az 1950-es években csak robbantásokkal tudták kivívni a német nyelvhasználatát. De még az annyit dicsért Belgium sem, bár most az I. világháború után Belgiumhoz csatolt német városok, és mintegy 50 ezer német lakója miatt a német is az ország hivatalos nyelve, és a belga király németül is megnyitja a belga parlament ülését. Ám az I. világháború után a több tízezer németből csak 154 merete magát németnek vallani, annyira féltek, és nem ok nélkül. Amint már utaltam rá, körülöttünk a kis-antant államok mintegy száz éve agresszív nyelvstratégiát folytatnak, miközben nálunk valójában nem létezik nyelvstratégia.

*

Az 1970-es években a világon beszélt mintegy 7000 nyelv közül a magyar, 15 millió beszélőjével, valahol a 32. hely körül állt a beszélők számát illetően. Néhány évtizeddel későbbi becslések szerint a világ mintegy 6000 nyelve közül a magyar, 14 millió beszélőjével, a 62. helyen állt a beszélők számának tekintetében, és a 14. helyen Európa 60-67 nyelve között. „Tíz nagy nyelven beszél a Föld lakosságának a fele, még néhány tucat nyelven a milliós nemzetek. A többi, a maradék: a 'kisnyelvek', a pusztuló nyelvek, a kevéssé lakott területekre, a házakba, a családokba szorult nyelvek. Gyakorlatilag csak annak a nyelvnek van biztos fennmaradási lehetősége, amely államnyelv. S a Földön körülbelül kétszáz ország van” (Balázs Géza). Fábíán Pál találó meglátása: „A magyar ma a világnak azon pár tucat nyelvéhez tartozik, amelyen minden tudomány anyanyelven is művelhető.” „A világon csak néhány tucat olyan nyelv létezik, amely teljes kommunikációs, tömegkommunikációs környezetben használható. A magyar közöttük van” (Balázs Géza).

*

Mindeme szempontok alapján a magyar nem kisnyelv. Miért tekintjük mégis 'kisnyelvnek' a magyart? Feltehetően a következő okok miatt:

- (1) Az anyaország földrajzi méretei okán.
- (2) Nincs olyan nyelv, amely anyaországán kívüli államokban is hivatalos nyelv, és 'kisnyelvnek' volna tekintve. A magyar nyelv viszont az anyaország határain túl sehol nem államnyelv.
- (3) A magyar nyelv minden, anyaországon kívüli előfordulása ellenséges (Szlovákia, Románia, Szerbia, Ukrajna) vagy látszólag közömbös, de valójában ellenséges (Ausztria, Szlovénia, valamint magyar kisebbséget nem számláló nyugat-európai, illetve tengerentúli országok) nyelvpolitikai környezetben található. Az ott élő magyar anyanyelvi beszélőknek nem áll érdekükben vagy egyenesen érdekeik ellen való anyanyelvüket a családnál, esetleg baráti körnél szélesebb körben használni.

Mindennek az a következménye, hogy az anyaország határain túl beszélt magyar nyelvváltozatoknak éppen azok a lehetőségei nem tudnak szervesen és hozzátartozó módon fejlődni (tudományos nyelv, szakmai nyelvek, hivatalos nyelv stb.), amelyek biztosíthatnák a nyelvnek biztos fennmaradását a családon, baráti körön túl is (magyar-magyar-szlovák szótár elkészítése stb.). Ennek biztosítása érdekében a szervesen és hozzátartozóan fejlődni nem tudó lehetőségeit a határon túli nyelvváltozatoknak csak mesterségesen lehet fejleszteni, többek között szótárakkal, szakkifejezésekkel, szövegtípus-modellekkel, valamint oktatással, nyelvgyakorlási lehetőségekkel. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet az erre vonatkozó kutatás, fejlesztés, oktatás összehangolását végezheti eredménnyel, valamint az anyanyelvi beszélők motiválását vonzó nyelvgyakorlási lehetőségek kidolgozásával, megszervezésével, ideértve az Ázsiában élő finnugor 'kisnyelvek' beszélőivel és nyelvészeivel való együttműködést. (Szende Tamás nyomán).

*

A Magyar Tudományos Akadémia már 1997-ben nyelvstratégiai konferenciát szervezett. „... ma számottevően többet tudunk a magyar nyelv helyzetéről és a

nyelvi tervezésről, mint akárcsak 10 évvel ezelőtt.” Mindezek „alkalmazás után kiáltanak.” „A munkát e téren tehát nem elkezdni, hanem folytatni, illetőleg a belőlük következő tanulságokat mielőbb alkalmazni kell a magyar nyelvközség jól felfogott érdekében”. (Kiss Jenő nyelvész akadémikus 2012-es előadásából). Kezdve attól, hogy a legújabb agyfiziológiai és agypsichológiai kutatások megerősítik, amit a népi tudás rég ismert, de a nyelvészek, pedagógusok kevésbé vagy egyáltalán nem vesznek figyelembe: A nyelvtanulás nagyon korán kezdődik, és ez lényeges. Már a magzat is érzékeli annak a nyelvnek a dallamát és hangsúlyát, amelyen beszélnek körülötte. Ez később a születés után a csecsemő sírásában is tükröződik: a német csecsemő „németül sír”, a francia „franciául” stb. (L. Szende Tamás és Hirschberg Jenő több évtizedes kutatásait).

*

Az 50 nyelvész említett beadványa mellett a legtömörebb és szakszerű anyag, amelyre a leginkább támaszkodhatunk, és amelyen mintha a kormány határozata is alapulna, az a „Terveztés és határtalanítás — A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai” kötet, és ebben is főként Péntek János és Kiss Jenő nyelvész akadémikusok tanulmányai (Nemzetpolitikai Kutatóintézet — Lucidus Kiadó, Budapest, 2012).

*

A nyelvstratégiában is kiváltják egymást a szélsőségek. Általában a relativizmus váltotta ki a fundamentalizmust és fordítva. A nyelvészek egy része mereven elutasítja a nyelvművelést, a nyelvművelők gyakran mereven elutasítják a nyelv folytonos változásának tényét. A hihetetlen nagy tömegű fordítások kényszerében a gyorsan készülő fordítások (filmszinkronizálások, szakszövegek) tele vannak ostobaságokkal, félreértésekkel, amelyekre az adott szakma művelői (mérnökök, jogászok, orvosok stb.) perfekcionizmussal válaszolnak.

*

A 20. század második felében Nyugat-Európában ha valaki nyelvészeti doktorátusra készült, kötelezően fel kellett vennie egy nem indoeurópai nyelvet. Ez a nyelv állítólag a leg-gyakrabban a szuahéli vagy a magyar volt, mert ezeknek létezett alapos tudományos leírása. Ma már nem így van, mégis — neves magyar szakorvost idézek, aki az elmúlt három évtizedben ötezer meddő házaspárt gyógyított meg sikeresen — „a dolog legszebb példájával tavaly találkoztam a Lánchíd pesti hídfőjénél. Mégpedig egy csapat kínai, húsz éves korú fiatallal, akik minden akcentus nélkül, tökéletesen beszéltek magyarul — egymás között. Láthatóan és hallhatóan ez volt az „anyanyelvük” (Kőrösi Tamás). Az idézet tanulsága, hogy az online magyar nyelvoktatás bevezetésében az angol mellett elsődleges legyen a kínai. Már a kínai népesség nagy létszáma miatt is sok jelentkező lehet.

*

„Aki ezt kigondolta [ti. a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet], életre lehelte Szekfűt, biztosan olvasta, s benne Vörösmartyt: „Már honi nyelvünkben azon feltétel, melyben rejtezik minden, s mely a legmagasabb fénypontra bírhatja nemzetünket, tudniillik a férfiúi erő megvan, s mondhatni tán egy nyelvben sincs

annyi, s ha van, legalábbis nincs több ... Tartá fenn eddig létünket, s azon nagy csoda, melyen oly sokan bámulnak, hogy a magyar annyi tenger viszontagság között sem olvadt össze más nemzetekkel." Pár sorral később folytatódik a dalnok szava: „... ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében.' Később Szekfű Gyula idéz Széchenyitől is ... : , A magyar mélyen alutt. Közben nyelvét felejté, nemzeti színét elveszté.' . Mit akarok mindezekkel állítani: azt, hogy aki a nyelvünket menti, az a nemzetet menti. Minket ment, akik a nyelv nélkül csak nép vagyunk, csak tömeg. Patchwork.” (Körösi Tamás idézetének vége).

*

A nyelvstratégia „politikum”, „értelemszerűen része a nemzetpolitikának”. Vagyis:

„Mindenféle nyelvstratégia megvalósítása állami feladat, tehát közpénzből finanszírozandó. Az részletkérdés, hogy az állam hogyan oldja meg ezt a kérdést; az Akadémián külön intézmény létrehozásával, különböző intézményekre testálva a feladatköröket, vagy miniszteriális menedzseléssel. Hangsúlyozandó azonban: a szakma teljes függetlenségét biztosítani kell, az illetékességi területeket és a gyakorlati teendőket világosan elkülönítve egymástól.” (Kiss Jenő) Ezért például az intézet a kisebbségi nyelvi jogokkal és védelmükkel csak érintőlegesen foglalkozzon. A nyelvi jogok felmérése és biztosítása más kormányintézmény feladata.

*

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet önálló, külön intézmény és kormányhivatal volt! Tehát nem újabb nyelvtudományi intézet. A nyelvstratégiai intézet tevékenységében a nyelvtudomány 'sine qua non', ami nélkül nincs. A kérdés: „mit, miért, hogyan célszerű, lehetséges, szükséges megtenni?” Kiss Jenőnek ez a stratégia-felfogása felel meg leginkább a stratégia hadtudományi meghatározásának.

*

A stratégia meghatározásából következően az intézetet a kormány tanácsadójaként sem látványos nyilatkozatokra, sem látványos kiadványokra nem törekedhet. Mint a kormány tanácsadó intézménye nem is döntőbíró. Tehát az Intézet nem foglal állást sem tudományos, sem tudománytalan vitákban. Ezért nem relativizmus, hogy távol tartja magát az egymással ütköző, eltérő véleményektől. Nem óhajt és nem is tud mit kezdeni azokkal sem, akik túlzottan el vannak telve önmagukkal, elvakítja őket beképzeltségük, és azt hiszik, hogy már mindent tudnak (F. pp. nyomán). Az intézetet felfogásában egyrészt „a tudás igazi ellensége nem a tudatlanság, hanem a tudás illúziója” (Stephen Hawking). Másrészt: „A tudós gyakran kételkedik. A tudatlan ritkán. A bolond soha” (Emile Faguet). Az intézetet nem „hatalomtudomány” (Hamvas Béla nyomán). Tudományfelfogása Charles Sanders Peirce-t követi: A tudás „az igazságnak mégoly tévedések útján való megtalálása. A tudás bővülésének, a tudomány fejlődésének akadálya, ha ragaszkodunk egy igazság vagy törvény végleges és tökéletes megformulázásához, ha úgy véljük, hogy a dolgok megszokott volta nem változtatható meg, ha föllép a szokatlan jelenség abszolút elutasítása.” Az újdonság általában félelmet kelt, mert akkor érezzük magunkat biztonságban, ha a megszokott rend szerint

irányíthatjuk életünket. Az új kilátások kizökkentenek, a bizonytalan, kipróbálatlan jövő elbizonytalanít és rettegést okoz bennünk. Félelmünkben magunkra zárjuk az ajtót, vagy rácsapjuk a másikra, mint a beteg pilóta, az egész repülőgép irányíthatatlanná válik, s mindketten, sőt mind- ahányan a földbe csapódunk. Ezért szükséges a nyelvstratégia, nehogy egyéenként vagy társadalmi csoportonként egymás orrára csapjuk az ajtót, és ne érintkezzünk egymással. Az egyes embernél és embercsoportoknál a beszéd az ajtó nyitva tartása a másikhoz. A jelenlegi, felgyorsult technikai-tudományos-gazdasági-politikai-kulturális változásokban a régebbi koroknál is nagyobb szükség van az egyének és a különféle csoportok között a világos, hatékony, meggyőző írásos és élőbeszédbeli érintkezésre.

*

„A nyelv nemcsak ontológiai értelemben megkerülhetetlen, hanem társadalmi szempontból is alapvetően fontos. Az azonban csak mintegy fél évszázada világos, hogy vannak bizonyos társadalmi problémák, amelyek a nyelvhasználati vonatkozások figyelembe vétele nélkül megoldhatatlanok. Ezt a tényt sajnos értelmiségi körökben sem sikerült még az elvárható mértékben tudatosítani. Ameddig ez így marad, nehezen jutnak el — ha egyáltalán eljutnak —, ezek a fölismerések a különböző szinteken dolgozó döntéshozókig. Márpedig ha ez így marad, ennek negatív társadalmi következményei lesznek továbbra is” (Kiss Jenő). Ezek a fölismerések eljutottak a magyar kormányig. Amikor rendelkezett a Magyar Nyelvstratégiai Intézet felállításáról, akkor nem siránkozott, hogy „nagyon megszőkülünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk” (Bessenyei György), hanem minden idők egyik legnagyobb és Nobel-díjas közgazdászának, John Maynard Keynesnek a figyelmeztetését is komolyan vette,; „Nincs messze az a nap, amelyen többé már nem kitüntettetten foglalkoznak a gazdasági problémákkal. Ehelyett a szív küzdőterére megyünk, mindig újra valós nehézségeink felé fordulunk, az élet és az emberi kapcsolatok problémáihoz, a teremtés, a viselkedés és vallás problémáihoz.”

*

Az újabb és újabb és túlzó kihívásoknak (globalizáció, digitális forradalom, pénzügyi terror, bankdiktatúra) nem tud megfelelni sem a gondolkodásunk, sem a nyelvünk, a mégoly folytonosan változó nyelvünk sem. Ráadásul képtelenek voltunk elfogadhatóan feldolgozni a múlt kulturális és politikai terheit. A 20. század még mindig itt kísért a fejekben és a szívekben. Nem látjuk, kicsoda-micsoda irányítja a világot, kit, hogyan, miért befolyásol, és ez a felfokozott, összevissza kevert fogalmi-nyelvi bizonytalanság szorongással tölti el az embereket, netán erőszakba torkollik. (L. még alább a megbélyegzések hamisságát). A nagyvonalú eltusolás csendje, a képmutató elhallgatás hamis békéje és a fizikai, fegyveres erőszak álrendje egyaránt halmozza a megoldatlanságokat. Az alkalmazkodás és az igazmondás viszont nem zárja ki egymást, hanem közel hozza az embereket egymáshoz. A helyzethez odaillesz a mindennapokban lerövidíti az ember-ember közti távolságot. Ezért az intézet az alapvető és kizárólagos emberi kapcsolódást, a kulturális és nyelvi befogadást és kisugárzást tette a kutatás és

a gyakorlat középpontjává, mégpedig Teleki Józsefnek 1843-ban kifejtett akadémiai programja nyomán: a nyelv, a nemzet és a tudomány „öszvesítése” (Péntek Jánostól átvéve).

Következésképpen a beszéd más és jóval több és valamelyest kevesebb, mint a kommunikáció.

*

Így a Magyar Nyelvstratégiai Intézet hozzájárul az egész társadalom alakulásához, a politikai, a műszaki, a gazdasági élet, valamint a teljes oktatás-nevelés alakulásához, a „meggyőződésekben való osztozáshoz, a közösségépítéshez, az együttműködés és a hatalom gyakorlásához” (Polányi Mihály nyomán). Háttér-munkájával segíti Magyarország fejlődését, megteremti a szabadság és a demokrácia elengedhetetlen (nyelvi-kulturális-erkölcsi) keretét, bátorítja az ígéretes és szükséges változásokat. A becsapás kultúrája helyett, amelyik a másik embert tárgynak tekinti, helyzetbe hozza az odafigyelés kultúráját, amelyik viszont egyedülálló személyiségnek fogadja el a másik embert. Ahhoz ugyanis, hogy a demokrácia működjön, szükséges a közös nyelv, a közös alapösszefüggések (<hiedelmek>) és a közös projektek. Szükséges a társadalmi semmibe vevés a körmondfont mellőzés helyett a 'nyerő-nyerő' (win-win) párbeszéd és a harmonikus, bizalomépítő, biztonságerősítő beszéd kultúrájának széles körű elterjedése. Az elidegenedés helyett az érzékenyen válaszoló kötődés nyelvi kultúrájának kialakítása (Bahtyin nyomán), hiszen a társadalmakban többféle szakadé is lehet: nemzedéki, nyelvi, fogalmi, kulturális, politikai, vallási, erkölcsi, műveltségi, iskolázottsági stb., amelyek a legveszélyesebb lelki beállítódásba fulladhatnak, és ez a kisebbségérzeti érzés, illetve az azonosságtudat teljes hiánya. Az emberi élethez elengedhetetlen ösbizalom térnyerése viszont létkérdés személynek és közösségnek egyaránt. Az anyanyelv és az élőbeszéd mint az értékek és a tudás hordozói a társadalom nélkülözhetetlen tényezői és az élő kulturális örökség továbbítói. Gyakran rendelkeznek rendkívül sajátos és kifinomult megkülönböztetéseket továbbító kifejezőkészséggel (UNESCO nyilatkozatok nyomán).

*

A PISA felméréseket már megelőző iskolai tesztdivat pedagógiájában és az azt követő kompetenciaörületben ma már 4700 különböző kompetenciát kellene belesulykolni a tanulókbá a minőség címén, de valójában a gazdaságkor haszonelvű oktatását kényszerítették az iskolákra. Eközben elsorvasztották az órákon a gyerekek beszédkultúráját (nálunk már az 1960-as évektől), és vele párhuzamosan a testi, művészeti, erkölcsi, felelős állampolgári nevelését. Ezzel eltűnt az érett és felelősségteljes, alkotó személyiségre való nevelés, túlterheltté váltak a gyerekek és magukra maradtak. Ezt kezdte el részben orvosolni a kormány 2010 óta. A PISA felmérés kiértékelése során elfeledkeznek arról a már ókorban ismert tudományos megkülönböztetésről (onomaszilológia vs. szemaszilológia), hogy más a szöveg meg nem értése, és más annak a meg nem értése, amiről a szöveg szól. Eszement, gőgös mindentudók íróasztal mellől osztogatják az eszt, lenézik a fizikai munkát, a valóságtól elszakadt százalékokban határozzák meg, hányan kerüljenek középiskolába, hányan felsőoktatásba. Ahelyett, hogy hitelt

érdemlően megnéznék minden fiatalnál, miben tehetséges, és afelé irányítanák az életútját, iskolázódását, és így öntudatos, alkotó, boldog felnőtt lehessen, belekényszerítik a fiatalokat gimnáziumba, felsőoktatásba, pedig a gyakorlatiasság felé nyílna ki tehetségük. Kudarca ítélik őket, és ha mégis elvégez valamelyikük valamilyen nem neki való iskolát, örökösen elégedetlen, keserű, boldogtalan, gyökértelen tömegemberré válik, vagy törtető tehetségtelenségéig ferdül, aki tönkretesz maga körül minden közösséget (családot, munkahelyet stb.), hatékony, logikus, színes beszédre, építő gondolkodásra képtelen lesz. Örökösen divatos angol szavakat fog beleszólni a beszédébe, amelyeknek a jelentését valójában nem ismeri. A magyar szavak jelentése is elhomályosul benne. Foszlányos, zavaros, hiányos lesz minden szóbeli és írásbeli megnyilatkozása. Haldoklik benne az anyanyelv, és képtelen lesz szilárd, segítő kapcsolatra szert tenni másokkal, és soha sem lesz érett, egészséges egyéniség. Rádásul olyasmivel gyötrik 8-10 évesen hónapokon át az iskolában, amit 18 évesen percek alatt megért, ha egyáltalán szüksége lesz rá. Az iskolában az életkori sajátosságokat figyelmen kívül hagyó magas színvonalúnak szánt oktatás a visszájára fordul, és alacsonyabb lesz a színvonal, mintha nem hajszolták volna elérhetetlen magasságok felé. Amint érzékelik a bajt az irányítók, pótcselekvésbe kezdenek, az oktatás folytonos szerkezetátalakításába, amitől a helyzet a legkevésbé sem javul.

*

A nyelvstratégia tehát minden korábbi történeti kultúránál döntőbbé vált napjainkban, hiszen az emberi kötődés kizárólagosan az emberre jellemző módja, eszköze, megvalósítója, szülője a nyelv, a beszéd ... Hogy aki mást gondol, mint mi, azt ne megsemmisíteni akarjuk, hanem megnyerni — a beszédnek keresztül. Nem kőbaltával, nem gépfegyverrel, hanem eleven és hatékony beszéddel. A nyelv és a beszéd tanulmányozása eleve sántít és sérül a kulturális (gazdasági, politikai, történeti stb.) beágyazottság és a vele járó gondolkodásmód figyelembe vétele nélkül (azaz antropológiai nyelvészeti megközelítés nélkül). Az intézet munkatársai is eszerint lettek kiválasztva. A nyelvtudomány különféle területeiben jártas nyelvészek mellett volt irodalomtörténész, szociológus, kommunikációkutató, középiskolai és egyetemi oktató stb.

*

Mindennek a tetejébe nem csak a technológia, hanem a gazdaság és a média is egyre gyorsítják a világot. Mégis egyre többen szeretnének lassítani. A nyelvészek egy része tárt karokkal fogadja a felgyorsult nyelvi változásokat, a beszélők egy része viszont nem. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet alapparadoxonja volt a hagyomány tisztelete és az újra való nyitottság, hiszen járni-kelni-élni csak úgy lehet, „ha míg egyik lábunkkal előre lépünk, a másikat helyén hagyjuk” (Eötvös József). „A ‚megfagyott’ társadalmak elkorcsosulnak.” (Nemeshegyi Péter nyomán). A nyelvek is akkor nem változnak többé, ha kihalnak. Buszon, vonaton, vilámaposon stb. utazva és nem íróasztal mellől károgva szembetaláljuk magunkat a „folyamatosan változó nyelvvel” (a nagyváradi anyanyelvi napok egyik témája). A nyelvalkotás folyamatos, de ugyanakkor a nyelvünkben vannak „korábbi nyelvállapotokat őrző kövületek” (É. Kiss Katalin). Ezért józan ökológiai szemléletet

alkalmazása kívánatos analogikus elvként, vagyis „ember és természetszeretünk sem vadon, parlagon hagyásban, sem esztelen átalakításokban, hanem az élők okos egymáskísérésében kíván megnyilvánulni” (Csébfalvi Károly nyomán). Azaz kizárólagosan a nyelv, a társadalom, a kultúra, a politika, a gazdaság, az oktatás-nevelés okos egymáskíséréséről lehet szó.

*

Az ember nem csak társadalmi lény, hanem folytonosan értelmező lény, és ez utóbbi tulajdonsága a globalizációval, a turizmussal és velük párhuzamosan a kultúrák, nyelvek, személyek mindennapi találkozásával csak erősödött. Még inkább elengedhetetlen, hogy mint maga a változó és állandó nyelv is, mindennapi forogódásunk se törölje el a régit, hanem meghagyja réginek, de mellé rakja az újat. Úgy, ahogy már Órigenész vélte — az egyik értelmezéshez hozzáadódik a másik. Az új tudással az új értelmezés ráépül a régire, új gazdagságként árnyékolja be a régit. (A Magyar Hermeneutikai Központ alapításakor, 1993-ban elhangzott beszédből). Mindeközben a mindennapok gyakorlatává terebélyesedett hermeneutika egyszerre kitágult és beszűkült a médiafogyasztó információ-habzsolásává, blog-, Google-, facebook- és twittermániává, aligha vagy felületesen értelmező nyelvi újdonsághajhászássá. Váratlan és az uralkodó pénzügyi-politikai elit számára az egész világon nem kívánatos hatása, hogy az információnak a gazdag kevesek kezében összpontosult egyeduralma végzetesen fölszámolódni látszik.

„Egy közösség addig él, amíg emlékezni képes.” Ma a politikai emlékezet mindössze két hónap. „Az elmúlt évszázadokban Európában ... az öntudatra jutott népek a múltjukra való emlékezéssel tudták kifejezni önazonosságukat: a múlt dicső pillanataira és a történelmi tragédiákra való visszagondolás kiapadhatatlan erőforrása [volt] a jelennek.” (Fabiny Tibor). A digitális kultúrában az újdonság és a híráradat lesöpri a múltat, és pillanatnyi időt sem enged a visszagondolásra. A gyorsasággal együtt járó, úgynevezett redukcionizmus, azaz túlegyszerűsítés (ti. mindent egy valós vagy valótlan okra vezetünk vissza), a demagógia, a manipuláció a megtévesztés hatékony eszköze.

*

A 20. századi Európa a totalitáriánus államok, a diktátorok százada volt. Ez a 20. végén és a 21. század elején változatlanul folytatódik, de a hangsúly más eszközök és más elnevezések felé terelődött (vö. a német média kifejezéseivel: Finanzfaschismus, Bankdiktatur, Multiterror stb.). A zsarnoki hatalom és a mindent ellenőrzés (l. George Orwell 1984 regényét) sohasem építő (konstruktív), hanem romboló (destruktív). A magfizikai felfedezések is ambivalensek (atomerőmű és atombomba). A liberalizmus a gyakorlatban azt jelenti, hogy én az én véleményemet szabadon hirdethetem, de ha a másiké nem egyezik az enyémmel, akkor gátlástalanul és kegyetlenül címkézve, irgalmat nem ismerve elnyomom. (A zavar nyelvi forrását l. még alább). A globális és totalitáriánus liberalizmussal szemben felléptek a kultúrák, a kisebbségek ‚lokális’ ellenállási kísérletei, különféle önállósági próbálkozások (önellátó közösségek, ökofalvak stb.), és ezzel együtt létrejött a teljes (globális) egész és a részek (kultúrák, civilizációk, közösségek) új viszonya. Nem egyetlen ősi kultúra szembesül az új kihívásokkal,

foglalatoskodik mások megértésével és értelmezésével, hanem a globális egészben elhelyezkedő rész megértése, értelmezése a tét: a szabadság és a kulturális dilemmák. (George F. McLean nyomán). A keleti diktatúrákban szabadabbnak érzik magukat az alattvalók, mint a nyugati demokráciákban, amely tényt a nyugati kultúra képtelen megérteni, és fordítva. Ez különféle és főleg nyelvvel félreértésekhez vezet, függetlenül az adott nyelvtől. A kultúra az emberek életét kijelölő értékek és erények kombinációja. A kultúra nem annyira a tárgyak kultúrája, mint az életé. A globalizáció nem csupán gazdasági jelenség, hanem a kultúrák, részek viszonya, együttlétezése a globális egészszel. A válság nem kizárólag gazdasági, hanem értelmezési válság: az ember természetének és méltóságának meghatározása és elhelyezése az új körülményekben. A kultúrateremtő szabadság és felelősség a középpontban. Ehhez járul, ami zavarja és bonyolítja, hogy a médiakultúrából hiányzanak hagyományos erkölcsi és tudományos, a szép, jó és igazra vonatkozó megkülönböztetések, mint az például az igaz-hamis, őszinte-hazug, szép-csúnya stb. A magyar újságíró nem azt mondja, hogy „igazat beszélt” a politikus, hanem azt, hogy „új kommunikációs módszert vezetett be”. Az angol miniszterelnök nem azt bánta, hogy rosszat tett, amikor háborúba kezdett idegenben, és emberek ezreit megölték, százezreket otthontalanná tettek, hanem azt, hogy „rosszul kommunikáltam”. Gyakoriak az eufemizmusok és kakofemizmusok, azaz szándékos ferdítések, amelyeket a hallgató, olvasó nem ismer föl. Szinte minden nyugati nyelvben, ha az én katonám öli meg az ellenség katonáját, az mesterlövész, ha az ellenség katonája öli meg az én katonámat, az orvlövész. Sztálin kiadta a parancsot, hogy a német nemzeti szocialistákat fasisztának nevezzék, pedig Mussolini és rendszere volt a fasiszta, Hitler pedig szocialista. 1948-tól egészen 1990-ig hivatalosan Magyarország a szocializmust építette, mégis manapság minden felszólaló kommunizál erről a korszakról szólva. Az idősebbek nem is értik. Emberek milliói gyászolnak, ha egyik bűnöző megöli a másikat, de ha ártatlanokat ölnek, nem is értik, és a civil szervezetek sem szólalnak meg. A nyelvművelés tehát egyrészt nem igazán és nem pusztán nyelvtudományi megközelítés ma sem, másrészt nem is maradhat a régi nyelvművelés, hanem ezekre és az alábbiakban felsorolt kulturális tényekre és értelmezésükre kell felhívnia a társadalom figyelmét. Nem a nyelv romlik, hanem az ember. A romlás csak kifejeződik a beszédében. Ezért a hagyományos nyelvművelés csupán tüneti kezelés, ami nem baj, de nem nyelvstratégia. Az anyanyelvi beszélőnek is joga van, hogy a maga módján foglalkozzon anyanyelvével, még ha az nem feltétlenül tudományos is.

*

Az értelmezés elmélete és gyakorlata többé már nem a szent szövegek értelmezése, már nem is csak a szépirodalmi szövegeké, egyáltalán nem is csupán mindenféle szövegé, hanem ezeken túl a másokkal való és folyton táguló és intenzívebbé váló élet értelmezése a világalbumban. Ebben az értelmezési folyamatban a külső, tárgyilagos megfigyelés szemben a belső öntudattal: a tárgyilagos (objektív) tudományos ismeretek adekvátságának megkérdőjelezése és az egyéni (szubjektív) újfajta értékelése, a 19. századi pozitivisták 'objektív' és 'szub-

jektív' szembeállításának elévülése, illetve eltolódása, azaz a körülmények fontossága. Ennek paradoxonja, hogy a szubjektív lesz az objektív, vagyis az egyedi körülmények figyelembe vétele nélkül nincs tárgyilagosság.

*

Európa első, Kr. utáni évezrede felfogható úgy, mint feloldódás a krisztusi üzenetben (evangéliumban, örömhírben), annak asszimilációja, Istenre összpontosítás. A második évezred első részében az arisztotelészi racionalizmus integrálása történik (jórészt arab forrásokon keresztül). Majd fokozatosan, a második évezred második részében pedig gyökeresen, az ember felé való fordulás zajlik: racionalizmus és empirizmus. Az ember önmegváltási kísérlete, a prométeuszi remény (I. Francis Bacon: *Novum Organon*, *De Sapientia Veterum* — a kulturális hagyomány bálványainak ledöntése; John Locke: *An Essay Concerning Human Understanding* — az emberi elme tabula rasa; René Descartes: kételkedés mindenben, egyértelműség, egyetemesség, szükségyszerűség, a mérhetőség túlhajtott követelménye — matematikai modell).

A középkorban a kozmoszt kettős jelként értelmezték: 1. a Teremtő jele, 2. a transzcendens lehetőség jele, vagyis az ember kiléphet önmaga korlátaiból. Így a világ mondhatni „több dimenziós” volt. A felvilágosodás, a természet feletti uralom és a természet hasznosítása az emberiség javára mindent leegyszerűsített az anyagi létre: „egydimenziós” világra: csak anyag (matéria) létezik. A következők a természet kizsákmányolása, az emberi szabadság javára mindent leegyszerűsített az anyagi létre: „egydimenziós” világra: csak anyag (matéria) létezik. A következők a természet kizsákmányolása, az emberi szabadság kiiktatása lett. A 20. századra ez — szarkasztikusan szólva — tökéletessé vált: a felgyorsult tudományos és technikai fejlődéssel (magenergia, genetikai manipuláció, társadalmi/kommunikációs manipuláció, propaganda) a döntési szabadság fogalma elolvad, hiszen minden a kémiai és fizikai biológiai folyamatok, elektromos jelenségek és kémiai anyagok függvénye az agyban. Ezért a magzatok, az öregek, a betegek, a fogyatékosok kiiktatása (abortusz, eutanázia), egyáltalán a nem kívánatosok kiiktatása (holokauszt, egyéb genocídiumok, etnikai tisztogatások) és az intolerancia racionálissá válnak. Nem vált különösebb hírré a médiában, amikor amerikai orvos dicsekedett életmű teljesítményével, hogy egymillió abortuszt végzett. A felvilágosodás redukcionizmusa, az egydimenziós világlátású (*Weltanschauung*) ember képtelen képtelen átlépni másik (több) dimenzióba, képtelen továbblátni a maga korlátozta szűk horizontján.

*

A „felvilágosodás látomása” volt (John R. Searle nyomán) :

1. a világmindenség megismerhető és megérthető;
2. szekularizáció kiteljesedése: vallás vs. tudomány, társadalom, gazdaság (Marx);
3. majd a csúcspont a 19. sz. második fele (viktoriánus Anglia — Bertrand Russell, bismarcki Németország — Gottlob Frege).

A látomás kegyetlenül eloszlott a 20. században:

1. két világháború, diktatúrák, korábban elképzelhetetlen méretű öldöklés;
2. Einstein relativitáselmélete (az ikerparadoxon lehetősége), Heisenberg bizonytalansági elmélete (vagy ezt vagy azt ismerjük, a megfigyelés befolyásol-

ja, létrehozta a jelenséget), a Gödel-paradoxon (a matematikában sem bizonyítható végső alapelvek), Freud mély-lélektana (irracionalitás, a racionális képtelensége, tudattalan), Wittgenstein nyelvfelfogása („társalgásunk kölcsönösen lefordíthatatlan és összevethetetlen nyelvi játékok sorozata”), Kuhn paradigmaváltás elmélete (a tudomány is szinte velejéig önkényes, minden korszakban másféle „valóságot” hoznak létre a tudósok);

3. 1-2. eredménye a posztmodern relativizmus: minden viszonylagos a pluralista társadalomban (így is lehet, meg úgy is ...)

A német idealizmus először átfordul pozitívizmusba, majd megjelenik az angolszász pragmatizmus. Az „idióta média” (Bernstein) által irányított fogyasztói társadalom „konzumidiótáját” (Czakó Gábor nyomán; vö. gör. idiótész = átlagpolgár) nem érdekli az élet értelme, képtelen erre, de megvan a képessége, hogy bárkit kihasználjon, kizsákmányoljon, mert a szabad piac legázolja a gyengét. A szabadpiaci elv: *mors tua vita mea* — ‘a te halálod az én életem’. Ennek természetes következménye, hogy nagyon kevés nagyon gazdag áll szemben a nagyon sok nagyon szegénnyel. Ez a szembenállás erőteljes nyelvi különbségekben, eltérő nyelvhasználatban és eltérő értelmezésben is megnyilatkozik. Mivel pedig a média a gazdag réteg kezében van, a média nyelvi eszköz is a szegényebb tömegek leigázására, félrevezetésére, világlátásuk beszűkítésére. (Az újságíróknak, műsorvezetőknek, nyilatkozóknak fontosságban első helyen áll a média tulajdonosa. A médiafogyasztó csak a hetedik a tízes skálán — már 1999 előtti amerikai felmérések szerint is). Tehát sajtószabadságról szó sem lehet általában, és minden ilyen nyelvi megnyilatkozás hazug a hagyományos megkülönböztetés szerint, ma eufemizmussal csak „kamu”. Ezek olyan nyelvstratégiába vágó tények, amelyeknek tudatosítása a nemzet, a társadalom és a nyelv jövőjét alapvetően meghatározza.

*

A racionalizmus végül is mind a totalitáriánus diktatúrákban, mind a liberális szabadpiacban lerombolta saját alapjait (irracionalis öldöklés, irracionalis kizsákmányolás), és elzárta a hozzáférést a problémák valós gyökeréhez: az ember az egyetlen állatfajta, amellyel genetikailag adva van az erkölcs (Konrad Lorenz nyomán), és ezért az ember mindig vagy erkölcsös vagy erkölcstelen. A média, mint fentebb láttuk, ezt az emberre kizárólagos kategóriát kapcsolja ki, azaz erkölcs nélküli (amorális; vö. a krokodil nem erkölcstelen, amikor széttépi a kecses gazellát, és nem erkölcsös, ha nem teszi, mert már jóllakott. Az állatvilág erkölcs nélküli). A technika és a tudomány önelégült racionalizmusa brutalitást szült, intellektuális brutalitást is (Vico jóslata nyomán. Pascal: „Que la raison a des raisons, que la raison ne comprend pas”). A technikai és a természettudományi racionalizmus nem volt képes kezelni az emberi méltóság és a transzcendens utáni vágy problémáit, az akarat, a szándék és a nyelvi-szociokulturális világlátás tényét, az emberi öntudat jelenségét.

*

Martin Buber és Ferdinand Ebner perszonalizmusa a két világháború között és a század közepén újra egy tipikusan keresztény kulturális találmányra összpontosított, a személy (lat. *persona*) fogalmára (köztudottan Kr. u. 200 körül

Tertullianus használta először Észak-Afrikában). Ezután foglalkozik majd Hans-Georg Gadamer filozófiai hermeneutikája (Igazság és módszer, 1960) a családból, közösségből kinövő emberi személlyel, alkotó szabadságával létrehozott kulturális hagyományával, történeti szimbólumaival. A szabadsággal együtt előtérbe kerül a felelősség (üzleti, politikai, társadalmi, ökológiai), az úgynevezett civil szerveződések (NGO-k) és a közjó fogalma. Ebben a tágabb emberi horizontban a hatalom és a haszon a személyiség, az emberség és az emberi közösség (család, település, régió, állam) összefüggésében lesz elhelyezve. Ez egyúttal új dimenziók felmerülését is jelenti, az öntudat, a szabadság és a felelősség dimenzióit, és így kitörést az egyszemélyes (kizárólagosan materiális) létezésből. Ha ez sikeres lesz, előrelépés lesz az emberiség fejlődésében. Ha sikertelen, akkor újabb konfliktusok és nyomorúságok köszöntenek az emberiségre. Ahogyan a média kizárólagosan a gazdag tulajdonos kezében van, úgy tenyerelnek rá a civil szerveződésekre is. Tehát már maga a civil elnevezés is a hagyományos hazugság kategóriájába csúszott át.

*

Egyetlen kiút a nevelés-oktatás átállítása. A gyermekeknek olyan biztos tudásúvá és határozott egyéniségűvé kell válniuk, hogy igazságtudatuk, önálló véleményük megingathatatlan legyen, ugyanakkor rendelkezzenek azzal az erővel is, amely megtörhetetlenné teszi szellemi ellenálló képességüket, minek következtében nem tudják majd becsapni őket felnőtt életükben, és meglesz a kellő kudarcúró képességük is a boldoguláshoz. Ennek érdekében a fiatalokat tanulmányaik során az új ismeretek jó hatásfokú befogadására nyitottá, ismereteik embert formáló kisugárzására képessé, a közösség példamutató segítésére alkalmassá kell tenni (Csébfalvi Károly nyomán). A bizonyítvány, oklevél megszerzéséhez feltétlenül szükséges ismeretek átadásán túl az iskoláknak törekednie kell arra is, hogy hozzájuttassa tanulóit olyan fizikai és erkölcsi tartáshoz és műveltséghez, amellyel iskolázott személyiségként folyamatosan jobbítani tudják saját életük minőségét, példájukkal majd a következő nemzedékét, munkájuk szabadságát pedig kellő fedezet birtokában a lehető legjobban kiaknázhassák. Fel kell készíteni őket arra is, hogy hátrányos helyzetű társadalmi rétegek, etnikai, szociális, vallási és politikai feszültségek, környezet- és információszennyezés közepette is felelősséggel teljesítsék feladatukat. Korábban a család, később az európai kultúrában a család és az iskola és az iskolatársak nevelték-oktatták a gyermekeket. Akár tetszik, akár nem, ez egyre inkább a médiára, főként az internetre csúszik át. Tehát nem a gombnyomogatásra kellene megtanítani a tanulókat az iskolában (tablet, okostelefon stb.), mert azt úgyis megtanulják, és már 4-5 évesen tudják, hanem tanulni kellene megtanítani őket az iskolában eszerint az új helyzet szerint. Ez a tanulási folyamat a gyorsan változó szakkifejezések megtanulásán messze túlmutatóan más, mint a hagyományos tanulás volt, a nyelvezete is más. Aminek meg kellene maradnia, az a személyközpontúság. Ne egyszerűen és megszállottan a munkaerőpiacra termeljen (!) az iskola, hanem önálló, felelősségteljes személyiségeket bocsásson ki, akik természetesen mindig is rugalmasan fognak igazodni a munkaerőpiachoz. A tanulás tanulása is

anyanyelven történjék, mert nem csupán érett személyiségek nem lesznek, de a magyar nyelv sem fog fönmaradni.

*

Az ember társadalmi lény és szimbólumhasználó lény. Az utóbbit rombolja le a globális média, amely a babonák lápvilága. Éppen ezért érdemes antropológiai nyelvészeti megközelítésben is értelmezni az oktatás-nevelés kérdését. A magyar nevelés — növelés, erősen mennyiségi beállítódás, de benne van az is, ahogy a növény, amikor növekszik, kiteljesedik (levelet hajt, virágot nyit, gyümölcsöt-termést hoz), amikor fényhez, vízhez és talajhoz jut. A német Erziehung — kihúzó-felhúzó, a latin és belőle a francia és az angol, education — rokon a kivézetés, kihúzás szóval. A magyar oktatás — okít, okossá tesz, rávezeti az okokra, a TESz szerint ötörök: jelentése értelem, tehát értelmessé tesz, (nem kompetencia!), a német Bildung — képzés, magyar művelődés — a lat. cultura (földművelés az elme kiművelésé) tükörfordítása, lat. eruditio — rudis=durva, durvaságból kivisz, kiművel.

*

A fentiek nyomán a szabadság fogalma — manapság különösképpen — továbbra is kifejtésre szorul (Kant alapján, Adler, Mortimer és McLean nyomán). Ha ugyanis nem a zsarnok vagy egy zsarnok csoport dönt, hanem a kiérlelt, kidolgozott beszédű érett személyiségek, akkor van az embereknek egyfajta (empirikus) választási szabadsága, amennyiben külső dolgok közt választ. A kérdés, hogy az egyén

a.) a tények, tényhalmazok alapján dönt-e vagy nem, azaz miféle ismeretei vannak annak, aki választ (tabula rasa agyát-elméjét ki mivel töltötte föl, lásd a hazugság vagy az eufemizmus és kakefemizmus nyelvi megjelenéseit),

b.) miféle — fekete-fehér — ellentmondásokkal szembesül (jobban élek, de erkölcsstelenül!), és

c.) vajon a körülmények lehetővé teszik-e a választást (nincs már 'minden fajta áru a polcon', elhallgatás stb.). Az egyén választása különbözhet mások választásától, sőt ellentmondhat mások választásának, kompromisszumra is juthat, de versenyhelyzetbe is másokkal. Ez „az ember embernek farkasa” helyzet, és ez érvényesül a fogyasztói társadalomban is (vö. fentebb a te haláloz az én életem elvvel).

*

A szabadság új, másik szintje, az akarat (korlátozott) szabadsága összhangban az erkölccsel, ami alapjaiban szintén egyetemes, még akkor is, ha az erkölcs földrajzilag, történetileg és szociokulturálisan másként érvényesül, (az élet és az emberi méltóság tisztelete, az igazmondás és az erőszakmentes eljárásra való beállítódás mint eszmények, az egyén és a társadalom harmóniára való törekvése stb., függetlenül attól, hogy többé vagy kevésbé nem tartják be az erkölcsi szabályokat). Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a morális jó a javak egy szűk területe. Általában a jó (javak!) keresése, az arra való törekvés tölti ki életünket. Kérdés mikor, hol, hogyan értelmezzük, mi a jó, (Toulmin és a középkori suppositio tan nyomán másként jó a porszívó, másként az étel, másként jó a nő a buda-

pesti szlengben stb.). A javakat akkor keressük, amikor nincsenek meg. Ha megvan valami jó, akkor örülünk neki, többé már nem vágyunk rá, nem keressük. Az embernél a választás és a döntés túllép a szomatikus (testi) és a pszichikus szinten. Szomatikus (testi) szinten a választás és döntés egyszerű reakció lehet: éhes vagyok, tehát eszem valamit. Többnyire nem veszi körül a felelősség kontextusa. A pszichikus (lelki) szinten a választás és döntés érzelmi értékválasztás és döntés, amelyet azonban már befolyásol a felelősség kontextusa. A társadalmi szinten viszont mindig megjelenik a felelősség kontextusa, mi jó nekem, és mi jó másoknak, mi jó a közösségnek. Ez egyúttal személyi és társadalmi alapjog, és ennek védelme és előmozdítása a demokrácia alapérdeke, amelyik kizárólag kidolgozott nyelvhasználatlal lehetséges.

*

A szabadságnak a legradikálisabb színtere az embernek az az inherens tulajdonsága, hogy a saját maga jellemét alkotóan megváltoztassa, és meghatározza, mivé legyen, és ezzel együtt a kulturális hagyományt is kreatívan kezelje alkotó képzeletével. Ez egyfajta tökéletességre való törekvés, amelyet, ha az egyén valamilyen fokon elér, neki örömet okoz. Hagyományos kifejezéssel állandó értelmezése a jónak, tájékozódás a jó iránt, amely minden nagy világvallás archetípusaiban gyökeret vert (szentek, bölcsek). Ebben a kreativitás, a megfontolás és a szabad döntés harmóniába tudja rendezni az általános, egyetemes (természettudományos) szükségszerűt (igazságot) az adott konkrét helyzettel, a szándékolt jót a történeti, földrajzi és szociokulturális körülményekkel. Ennek a szabadságnak része az esztétikai (a szép) is. Az igaz, a szép és a jó egysége, pontosabban az erre való törekvés az, amit az emberben isteninek nevezünk (költőként), vagy az isteni visszfényének (vallásos hívőként). Cél, amely a racionálist és a szabadot egyszerre valósítja meg, végtelen lehetőség az alkotóerőnek, megnyilvánulása öntudatunknak, megkülönböztető képesség (kritika) a változóan kívánatos cselekvési módokban, döntőbíró, amikor igenel vagy elvet valamit. Ez adja életünk dinamizmusát a szociokulturális mintakövetésben és preferenciákban. Ez az egyének és közösségek közti béke és együttműködés dinamizmusa, amely a nyelv, a beszéd által, nem pedig fizikai erőszakkal történik. Ez a harmónia lehetősége, pontosabban a harmóniára való folytonos törekvés. A nyelv, a beszéd hasonlít is mindehhez a leginkább, hiszen nagyon kevés eszközzel (hanggal, nyelvtani szabállyal), vég nélkül tud változatokat létrehozni az ember (szemben az állati hangjelzések erős korlátozottságával). A nyelvi változatok szegénysége és gazdagsága ugyanakkor visszahat a gondolkodás és érzés kifejezésének szegénységére és gazdagságára. Ha ez korlátozódik, illetve nem tud igazodni a körülmények gyors változásához, az anyanyelv elvesztéséhez, majd a nyelv kihalásához vezet.

*

A keresztény teológiai és kulturális felfogás berobbanása a történelemben elveti az egydimenziós valóságlátást, elirányítja az embert a szűk biológiai faji és elszigetelt önérdékű világlátáson túlra, összpontosít az emberi személy egyszeri, megismételhetetlen és visszautasíthatatlan létezésére, Isten képmásaként lett

és él, és ezért szent. A személy fogalma hiányzik egyes nyelvekből, főként kultúrákból, és ez katasztrófához, emberek millióinak kiirtásához vezethet, amikor kultúrák találkoznak. A személy — lévén egyetlen és megismételhetetlen, végtelen érték —, úgy tűnik, nincs meg a hagyományos kínai, indiai és az arab-islám kultúrában (ezért nem merülhet föl igazán a személyiségjogok megsértése sem), nincs meg közel-keleti kultúrákban (az öngyilkos merénylők csak ebből a hiányból érthetők meg igazán). A keresztény gyökerű európai társadalom is úgy értelmezendő, mint az alkotó (kreatív) emberi szabadság műve. Szeretetteljes válasz és társadalmi motiváció, amellyel kész eleget tenni a folyton változó kihívásoknak, amellyel számításba veszi az egyéni és kulturális különbségeket, áldozatot hoz a másikért, együttműködik a másikkal és érzékeny a másik különbözősége iránt, miközben gyakorolja a szabadságot és megmarad egyetlennek, a másiktól megkülönböztethetőnek. Ebben a felállásban az értelmezés (a hermeneutika nem mint elmélet, hanem mint egyre halmozódó gyakorlat), a felelős szabadság értékeinek és előnyeinek, azaz a civil társadalom lényegének a vizsgálatára összpontosít. Ezért lett a hermeneutika, ha nem is egyedülállóan, de kiemelkedően időszerű. Csak ez teheti lehetővé a párbeszédet kultúrák között, de egyetlen kultúrán belül is, egyének között is. Mind a gyakorlatba átültetett szocializmus, mind a kapitalizmus igyekezett és igyekszik eltörölni az európai kultúrából a személy fogalmát, és ezzel valójában közelít azokhoz a — barbárnak tűnő — kultúrákhoz, amelyekben nincs meg a személy fogalma.

*

Nehezen rögzül az emberi tudatban és a társadalomban általában, hogy több kultúra létezik mindennapjaink világában. Az az alapmagatartás és világértelmezés, hogy csak az az ember, aki a törzshöz tartozik, olyan ősi és olyan erős, hogy még az európai kultúra bölcsőjében, az ókori görögöknél a nem görög az barbár, azaz dadogó, mintegy „nem tud beszélni”, akárcsak az állatok, és még ma is gyakran előfordul népeknél, etnikumoknál, nemzetállamoknál, hogy pusztán a népcsoporthoz tartozókat tekintik teljes embernek a mindennapi társadalmi gyakorlatban, a kívülállót nem. Ezért írták a honfoglalás korabeli nyugati krónikák, hogy a magyarok kicsik, csúnyák, görbelábúak és ugatnak. Hasonlóan a hároméves kisgyerek, aki először hallott angol beszédet amerikai rokon szájából, és nyugtázta: „A bácsi nem tud beszélni”. Pejoratív megjegyzéseket teszünk idegenekre, amikor úgy véljük, hogy nem hallják vagy nem értik. Más erkölcsöt, más szokásokat, sőt más törvényeket követnek még parlamentáris demokráciákban is az adott köztársaságban lakó más népekkel szemben, mint saját magukkal szemben (tiltó nyelvtörvények, állampolgárság lehetetlensége stb.). Adott esetben még a ne lopj, ne ölj stb. parancsa vagy törvénye sem vonatkozik, vagy nem olyan kizárólagosan vonatkozik másik etnikumra, másik anyanyelvűre, mint saját magukra. Vagyis a „törzsen kívüli” csak másodrendű állampolgár. Míg az állatoknál a szagjelzés az elsődleges jel a hovatartozás értelmezésében, addig az embernél a nyelv és a kultúra. Tudattalanul még az embernél is megmaradt a szagjelzés, ezt tükrözi a még a szagát se bírom kifejezés.

*

A kérdés mindig is a tudományos gondolkodás alapja volt. Erről írásos tanúságunk elsősorban az ókori görög kultúra óta van. A kérdésföltevésben az ember felismeri a maga korlátait, és útra kel, hogy választ keressen, azaz elmélyüljön a saját hagyományában. Az igazi hűség a hagyományhoz nem a gondolkodás nélküli átvétel, hanem a kérdés (I. Gadamer hermeneutikáját). A hagyományban — magában a szóban is — lényege szerint benne van, hogy egyik nemzedék átadja a másiknak a lassan vagy gyorsan, de folyton változó körülmények között. Mint láttuk a körülmények döntőek abban, hogy az adott hagyományt megerősítjük-e vagy kreatívan alakítjuk, de semmiképpen sem szajkózva ismétljük a múltat. Az élő hagyomány mindig egyfajta aktuális, a körülményektől igényelt méltóságteljes kibontása, kibomlása a kulturális örökségnek. Ez 'a megújulás', szemben az izgága, kapkodó, ideges és többnyire a felszínen mozgó reformokkal, éppen a társadalomban, mint a nyelvhasználatban.

*

A mai gyors változásokat azonban nehéz követnie mind a nyelvnek, mind a társadalomnak és kultúrájának, mind pedig az értelmezésnek. „Évezredek át épületek, utak, kertek ... szántók, gyümölcsösök fedték be a földet” (Nemeshegyi Péter). Jelenleg a médiával virtuális világ települt rá ezekre a külső, tényleges (aktuális) világokra: a rádió, tévé, internet, okos telefon, tablet s a többin keresztül — csak rájuk kell kapcsolnunk, és hanggá, képpé aktualizálódnak (vö. az aktuális, virtuális, potenciális skolasztikus megkülönböztetéssel. A hirtelenség és fölkészületlenségünk kísérője, hogy ezt a három létmódot hajlamosak vagyunk összekeverni). Nem abból tudjuk, hogy esik az eső, hogy kitarthatunk a kezünket az ablakon, vagy kimegyünk a szabadba, hanem a tévé, rádió, internet nézdegéléséből.

*

A tömeges információáramlás nem feltétlenül jár többlet-információval. A több kommunikáció nem jelent automatikusan több békét, hanem több konfliktust — személyek és közösségek között egyaránt. A médiából rendszertelen foszlányok, ismerettöredékek áradnak. Az információ a (szöveg)összefüggésekből, körülményekből kiragadott igazság-törmelékek, mondatok és mondattöredékek ömledéke. Az összefüggések lényegtelenre nyomorodnak. A média mint Goethe Faustjában Mefisztó: „... így keze közt tartja a részeket, csak a szellemi kapcsolat beteg.” A rendezett tudatállapotra való természetes törekvés ellehetetlenül (Bagdy Emőke nyomán). Rendezetlen beszédünk a rendezetlen tudatállapot, a rendezetlen gondolkodás megnyilvánulása. (Vö. Babits híres írásával a fogarasi emlékkönyvben). Ezzel szemben a rendezett beszéd, a szabatos fogalmazás az egyén alapvető életkormányzási eszköze, sikerének és vélhetően boldogulásának is meghatározó tényezője — és nem utolsó sorban kulturális örökségvédelmi kérdés is. A nyelv akkor él igazán, ha mélyen élnek benne a nyelvhasználók, mert ez a hovatartozásnak, a közösségnek a legerősebb tényezője (Mann Dániel nyomán).

*

Ahhoz, hogy a társadalom és annak kisebb-nagyobb közösségei hatékonyan működjenek, elengedhetetlen a hatékonyság a nyilvános beszédben és a szakmai

és magán jellegű, a családi, baráti beszélgetésekben. A hatékony beszéd több évezredes tudománya a retorika. Hozzá csatlakozott a klasszikus retorikának egy részét külön tudománnyá emelő modern stilisztika. Megfelelő változtatásokkal követhető volna az amerikai oktatás, amelyben már az óvodában hatékony nyilvános fellépésre nevelik a gyermekeket. Iróniával szólva felnőtt korokban, ha nem is tudnak semmit, azt 'jó elő tudják adni'. A retorika és stilisztika a beszéd és írás hatékony eszköztára, amelyet egyaránt lehet jóra és rosszra használni, az igazságot szilárdan elmélyíteni és a hazugságot megkapóan tálni. Ismét csak ott tartunk, hogy nem a nyelv, a beszéd romlott, hanem a nyelvhasználó, a beszélő. (Az intézet ezért olyan tankönyvet íratott, amely pótolja a magyar retorika-oktatás hiányát az általános iskolában és a középiskolában).

*

A retorikaoktatásban, illetve a nyelvtanórákon külön is készítse fel az iskola a tanulókat a média, különösképpen pedig az internet (facebook, twitter stb.) nyelvhasználatára. A tájnyelvi, köznyelvi, standard és szleng változatokon túl, ismerjék fel a politikai elit önérdeteket és hatalmi célt szolgáló, józanság- és kritikaellenes nyelvváltozatait, és ha szükséges, tudjanak ütőképesen és humorosan válaszolni rájuk. Nincs polgári nevelés, nincs nagykorú polgár a nyelvvel kifejezett józan, logikus és rendszerszemléletű (vö. alább a XXII. elemmel) kritikai gondolkodás nélkül, alapos human és természettudományos műveltség nélkül. Tankönyveink e téren meglehetősen nagy hiányosságokról árulkodnak. Nem vezetnek rá a tanulókat a nyilvánvaló hazugság és az üres ígéretések felismerésére. Ráadásul az érettségizők meglehetősen nagy számban Galilei előtti világgéppel hagyják el a középiskolát. Tanulsdogul szolgálhatna a reformáció, amelyben az egyházi-világi hatalmi elit meggondolatlanul és vakon és megkülönböztetés nélkül 'eretneknek' bélyegezte a feltörő kritikákat, mint ahogy ma 'politikailag nem korrektnek' bélyegzik őket. Az ide-oda tántorgó tömegeket pedig véres és több évtizedes háborúkba sodorták. Akkor is vonakodtak felismerni a hibákat, bűnöket, bajokat, és most is. Arra is fel kell vértetni megfelelő retorikával, azaz hatékony beszéddel és gondolkodással a tanulókat, de még a felnőtt polgárokat is, hogy mind az ún. mainstream médiának, mind az elszabadult mainstream gender stúdióknak, mind pedig a neoliberais gazdasági ideológiának és gazdasági elitnek ugyanaz a célja: az ember gyökértelenítésével, a személyiség szétrombolásával, a szélsőséges leegyszerűsítéssel piacképes diplomás lumpenproletárok, manipulálható 'delta mínuszok' (Huxley) kitenyésztése.

*

A gazdaságosságot, a társadalmi békét és ezek hatékonyságot egyaránt szolgálják az olyan nyelvstratégiai elemek, mint a rendvédelmi, a közhivatali és a bírósági nyelv rendbetétele, a rendszeranalízis alkalmazása szinte minden területen. (L. alább a XII-XIII. és a XXII. elemet).

*

Az internet is csak eszköz, de hatékonyan megkérdőjelezi a megszokott alapösszefüggéseket, szétrázza az évszázadokon át kialakult tájékozási rendszert, a globalizáció mindent elsöprő dinamikája pedig a legtöbb embernek inkább fé-

lelmetes, mint gazdagító. Ennek a félelmet keltő és elbizonytalanító relativizmusnak az ellenáramlataként jelentkezik a jelenlegi, minden áron biztonságot követelő fundamentalizmus. A kettő, a relativizmus és a fundamentalizmus egymásnak kölcsönös és beteg kinövésai. Mindkettő terrorizál, mindkettő diktatórikus jelenség. Mindkettőből hiányzik a kritikai gondolkodás (gör. kritiké — azaz „szétválasztás”), mindkettő kizárja az értelmességet a meggyőződésből, mindkettő torzít. (Vö. fentebb az újfajta tanulás és újfajta nyelvhasználati tananyag megtanulásának szükségességével).

*

A józanság és az át- meg átgondolt okosság elengedhetetlen a nyelvstratégiában is. „De ha az okosságunkat arra használnánk, hogy amit nagyon egyszerűen is meg lehet, azt nagyon bonyolultan oldjuk meg, akkor már nem is olyan biztos, hogy tényleg okosabbak vagyunk.” (Szilágyi N. Sándor). Erre példa a szúzai menyegző nyelvstratégiája, (ti. Nagy Sándor 30 ezer görög katonát összeházasított 30 ezer perzsa nővel, hogy terjessze a görög kultúrát. A házasságokból hamarosan megszülettek a gyerekek, és milyen nyelven beszéltek? — Perzsául).

*

Az egyiptomi Alexandriában viszont a ptolemaioszok oly sikerrel vezették be a görög nyelvet és kultúrát, hogy le kellett fordítani a héber nyelvű ószövegségi könyveket görög nyelvre, mert addigra már a vallásos zsidók is a hellenista görög nyelvet beszélték mint lingua francát, — és persze nyilván azért is, mert egyáltalán az egyiptomiaknak a görög betűírásból jóval könnyebben megtanulható volt olvasni, mint a különféle egyiptomi képirásokból, tehát viszonylag tömegessé vált legalábbis az olvasás, (de nem az írás!)

*

Digitális világceg magyar képviselője a fentiek alapján ezt írta: A nyelvstratégia átfog mindent, attól kezdve, hogy az anya az újszülöttjét beszélni tanítja, egészen a nyelvtudományig. Az anya gondolja, sőt féltő gonddal veszi körül a gyermekét. Nem nyelvtanra tanítja, hanem arra, hogyan gondolkodjon és szeressen a beszéden keresztül. Hogyan tájékozódjon a világban. A világ pedig az embernek nem olyan, amilyen önmagában, hanem olyan, amilyennek a nyelv, a beszéd láttatni engedi. Minden nyelv a maga sajátos módján láttatja a világot. A magyar is. A közös a különféle nyelvekben az, hogy kizárólagosan az ember sajátja az élővilágban.

*

Köztudomású és magától értetődnek vesszük, hogy az ember — többek között — a nyelvvel, a beszéddel lett ember. „Kétségtelen, hogy a különböző nyelveken beszélő népek érintkezése rengeteg viszályt és háborút okozott. Mégsem lenne helyes a nyelvek, népek és kultúrák sokféleségét értéktelennek tekinteni” (Nemeshegyi Péter). Mint már említettem, egyes becslések szerint kéthetente kihalt egy nyelv, és ezzel az emberiség gondolkodása és világlátása is szegényedik. Mások szerint száz év múlva talán alig 250 nyelv marad talpon. 2014-es becslés szerint már csak 50 nyelv fog létezni a jelenlegi ötezerből. Az intézet azért volt, és az a hosszú távú stratégia lényege, hogy a magyar az 50 fennmaradó között legyen, nem pedig divatos napi médianyilatkozatokért vagy konferenciázgatásért vagy

szívélyeskedő, de üres ünneplésekért. A konferenciák, felmérések, grafikonok és ezek mutatós kiadványai gyakran pótcselekvések, mert semmi újat nem adnak hozzá ahhoz, amit mindenki tapasztal, ti. hogy Trianon óta fogy a magyar ajkú lakosság a világban (l. még alább is). Ezt a fogyást nem szabadna egyetlen okra leegyszerűsíteni és megalapozatlan vágyakozásokat gerjeszteni.

*

Magyar anyanyelvűként és állampolgárként örömmel vettem tudomásul az OGY határozatot (66/211. IX. 29) a magyar nyelv napjáról, és rendszeresen előadásokat tartottam és szerveztem már az OGY határozat előtt több évtizeddel. Ám nyelvstratégiai és kommunikációs szempontból — sajnos —, lealacsonyító divatjelenséggé vált ez a „nap” is, amelyen gyakran eluralkodik az erőszakos dilettantizmus. Lealacsonyító többek között, hogy korunkban az évnék sok-sok napja valamilyen kampány „nap” az áruházi leárazások mintájára. Az intézet — nevének megfelelően — egyrészt minden nap a magyar nyelvvel foglalkozott, nem csak évente egyszer. Másrészt a stratégiának megfelelően nem efemer napi jelenségekkel, hanem több évvel, évtizeddel előre gondolkodva és tudományos alapokon. Az ünnepi vagy egyéb nyelvészetinek álcázott konferenciákot nyíltan rágalmazták, leszólták a kormány által alapított intézetünket, tehát burkoltan kormányelleneskedtek, és egymást tüntetgették ki a jelenlegi kormány pénzén egykori szocialisták, akik 1990 előtt azért léptek be az MSZMP-be, hogy egyetemi tanárok lehessenek, vagy mérvadó nyelvészek tiltakozása ellenére szabad-demokrata oktatási kormányzás alatt lettek kinevezve. Az intézet nem vett részt ilyesféle konferenciák szervezésében, jóllehet munkatársaink ott voltak ezeken a konferenciákon, sőt előadást is tartottak engedélyemmel, bár nehezükre esett elviselni a nemtelen támadásokat. Mindazonáltal lehetőségig alkalmazkodva az OGY határozathoz, a következőket tettük: 2017. november 14-re szerveztük meg a Tudományos Tanács ülését, amelynek tagjai nyelvész akadémikusok és más tudományágak elismert képviselői, professzorai. Az ő írásos és szóbeli javaslataik nyomán szándékoztunk folytatni a stratégiai elemek feltalálását és kidolgozását.

*

A 20. századi nyelvészet emelte ki a nyelvi univerzálék fontosságát, ti. hogy — bár nem értjük egymás nyelvét — a nyelvek között több az azonosság, mint a különbözőség. Ha a Földre látogatna egy űrlény, úgy vélné, hogy az emberek egy nyelvet beszélnek (Noam Chomsky nyomán). Úgy kell tanítanunk — Kölcsey nyomán — mind a magyar nyelvet, mind pedig az idegen nyelveket, hogy igyekezzünk mindegyikben felfedezni sajátos tulajdonságaikat, és a velük és a kultúrájukkal járó sajátos gondolkodásmódot. Hogy elámuljunk a nyelvek szédítő sokaságán, egymással ellentétes, de ugyanakkor csodálatos értékein és lenyűgöző különbözőségein (Nemeshegyi Péter nyomán). A gondolkodás és a beszéd, a világlátás és a nyelv tehát „voltaképpen egy” (l. Babits Mihály idézett írását a fogarasi emlékkönyvből), szétválaszthatatlanul és összekeverhetetlenül. Ehhez hozzákíváncozik Bessenyei György megállapítása:

„Minden nép a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem.”

*

Bessenyei György tézise nem vesztette el érvényét azért, mert ma a tudósoknak többnyire elég angolul tudni ahhoz, hogy szinten tartsák ismereteiket. De ha a tudástársadalmat akarjuk építeni, akkor bizonyos szakkifejezéseknek meg kell lennie magyarul is. Ha a mentő beviszi a súlyos beteget a kórházba, akkor az egyik orvos odakiáltja a másiknak például, hogy *coronaria bypass* — fele latin, fele angol, és mindenki tudja a dolgát, és megmentik a beteget. De ha meg akarjuk előzni egy betegség kialakulását, akkor bizony világosan meghatározott magyar szakkifejezéssel kell felvilágosítani a lakosság tömegeit. Tény, hogy „...nincs a világon semmi a mit magyarul ki ne lehessen mondani csak ésszel, és tudománnyal” (Dugonics András). Ez ma is érvényes a magyar nyelvre, csakhogy a gyors változások miatt, kérdéses, hogy meddig (vö. fentebb a magyar nyelv használatát kizáró magyar intézményekkel).

*

Természetes, hogy „minden gyerek nyelvzseni, mert bármely nyelvet megtanul nagy gyorsasággal, és helyesen kezd beszélni, anélkül, hogy megtanították volna neki a nyelvtant.” (Nemeshegyi Péter nyomán). Tehát nem annyira nyelvtankönyvekre volna szükség a közoktatásban. Nem tanra, hanem valamiféle nyelvrajzra (vö. földrajz, természetrajz stb.), azaz általában a nyelvbe és az élőbeszédbe, és különösképpen a magyar nyelvbe és magyar élőbeszédbe való beavatásra kellene áttérni. Akkor biztosan érdekesnek találnák az órákat a tanulók, a tanárok pedig nem irodalomórát tartanának a nyelvtanóra helyett.

*

Olyan oktatásra, tankönyvekre és segédanyagokra van szükség az iskolákban, amelyekből nem csak nyelvtudományi ismereteket szereznek, hanem szeretik, becsülik és tisztelik az anyanyelvüket, és rajta keresztül egymást. Megszeretnek más nyelveket is, és rajtuk keresztül minden embert. És nem csak az iskolákban. Át kell adnunk a meggyőződésünket, mégpedig józanul és okosan, hogy magyarnak magyarhoz magyarul beszélni nagyszerű multság, és ha a nagyvilágra tekintünk, kimondhatjuk: ritka dolog, egyedi képesség. Otthon lenni a nyelvben, ismerni a kifejezés örömét, a mindennapok minőségét meghatározó tényező. Ez a jártasság az az érték, amit őrizni kell, és hozzá kedvet csinálni. Vonzóvá kell tenni a külföldi egyetemek hallgatói számára, hogy érdeklődjenek az országunk, kultúránk iránt. Vonzóvá kell tenni a benne való jártasságot a hazai nyelvhasználók számára, mert akkor él igazán, ha mélyen él benne. Mert ez a mi hovatartozásunk, közösségünk legerősebb tényezője. (Mann Dániel nyomán). Elengedhetetlen az online magyar nyelvtanítás mielőbbi megszervezése és felhagyás azzal a tudománytalansággal, hogy a magyar nyelv nehéz vagy megtanulhatatlan. (Peter Sherwood angol anyanyelvű, magyarul kitűnően tudó angol nyelvész egy-egy oldalon összefoglalta nyelvtanulóknak a magyar igeragozást és névszóragozást!).

*

Az antropológiai és kognitív nyelvészeti alapú vizsgálatok hangsúlyozottan kimutatják, hogy a világ megismerése és értelmezése részben egyetemes jellegű, részben pedig egyes nyelvekre és kultúrákra jellemző. Ilyen például az udvari-

asság kultúrája és nyelvezete a magyarban, az Európai országokban és a nagyvilágban. Egyetlen — mégoly ártatlan —, de helytelen, félreérthető vagy meg nem értett nyelvi fordulat megronthatja a családi, a munkahelyi, a belpolitikai és a nemzetközi viszonyokat, sokmilliárdos gazdasági károkat is okozva.

*

A Magyar Nyelvstratégiai Intézetnek alapvetően Péntek János 2012. évi sepi-szentgyörgyi előadásában megfogalmazott elvét kell követnie: „mi csak a közös-ség iránti elkötelezettséget vállaljuk ... , az egyetlen lehetséges közös nevezőt.”

*

Az ember ugyanazokból a kémiai anyagokból áll, mint a kozmosz. Ugyanazon kémiai és fizikai törvények alapján él. Az anyag az emberlétnek feltétele. Az ember mégis több mint anyag, több mint kémia, fizika és kozmosz. Ezt a hagyományos európai kultúrában úgy mormolták, „emlékezzél ember, hogy porból vagy és porrá leszel”. A régi magyarban meg: „por és homu vogymuk”. Hasonlóan a nyelvstratégia is a tudományokra, elsősorban a nyelvtudományra épül. Erre már utaltam. Mégis, a nyelvstratégia több mint a tudományok, elsősorban több mint a nyelvtudomány. A tudomány, a nyelvtudomány szürke por, hűlt hamu, hideg, rideg anyag. A nyelvstratégia izzó szenvedély. Végső fokon nem a tudással bajlódik, hanem a megértéssel, ami azt jelenti, hogy a tudás átstrukturálásáról van szó. Átstrukturálás. Legalább annyira nyelvtörő a magyarban, mint a nyelvstratégia. Képmutató nyelvelők ismét köszörülhetik nyelvüket a médiában. Az ember értő és értelmező állat. Amint „A Filozófus” Peri hermeneiasz című munkájáról írta ‘Aquinásbeli’ Tamás: „Homo est animal naturaliter politicum et sociale”. Az ember természeténél fogva politikus és szociális állat. Szó szerinti fordításban az ember állampolgárosodott és társadalmasodott állat. Közéleti és társas lény. A nyelvstratégia tehát közéleti és közösségi kérdés, mint maga a nyelv is, a beszéd is.

*

„Abból a föltevésből indulok ki, hogy az embert nyelv, szeretet, kötődés teszi emberé, hogy ezek fordítják az embert önmaga, mások, Isten felé — monológ, dialógus, imádság. Akkor is, ha ateista vagyok. Nem dolgom itt azt vizsgálni, hogyan, milyennek mutatkozik meg a humánus valamilyen esztétikája a beszélt nyelvben — a politikus, a boltos, a tanár, férj-feleség, egy professzor, főnök és egy mindenkori beosztott szókincsében: ez a szótár általában hatalmat ragad meg és gyakorol, a beszélő igazát bizonyítja, s nem a partnerrel szemben alakul ki, hanem a róla alkotott elképzelés formálta meg már előzetesen, vagy iskoláztatás útján szerezte meg, aki beszél. Minél nagyobb a hatalma, annál semmitmondóbbá válik a szókincese, dagályossá és semmitmondóvá, s én nem vagyok hajlandó azt mondani, hogy frázisossá, hiszen a frázis megstilizáltan szép, mintaszerű, no persze modoros is, a nyelvi illem eszköze; konvenciókat föltételez, szinte olyan, mint egy táncfigura; csakhogy nyelvünk még nem sajátította el ezt a tiszteletet és megvetést egyaránt oly jól kifejezni képes illemet.”

(Heinrich Böll).

*

A magyarokat az érdekli, hogyan működik a nyelvük? Miért úgy, és miért nem máshogy? Miért tud a kisfia új szót koholni, amit ő rögtön megért? Miért dőbent meg Galeotto Marzio: „A magyarok, — nemesek, jobbágyok, — majdnem egészen egyformán beszélnek, minden különbség nélkül: mindenütt egyforma a kiejtés, a szavak használata és a hangsúlyozás. Hogy Itáliáról beszéljek, nálunk oly nagy a nyelvi eltérés, hogy a városi polgárok és parasztok, a calabriaiak és tusciaiak annyira eltérően beszélnek, hogy igen nehéz egymást megérteniük, a magyarok azonban, mint említettem, egészen egyformán, vagy csak igen kis eltéréssel beszélnek. Ezért van azután, hogy egy magyar nyelven szerzett verset úr és paraszt, az ország szívében vagy határán, mind egyformán megért (XVII. fejezet). Miért értette Julianus a volgai magyarokat és a mongol tolmács magyar beszédét? Miért értjük mi a vasit, a palócot meg a székelyt? (Czakó Gábor nyomán). A nyelvstratégia ennek a mindenkit izgató, mert egzisztenciálisan érintő értésnek a kibontása, megvilágosítása, közkinccsé tétele is.

*

A nagyvilágban „versenyképes” magyar nyelv és kultúra megteremtéséhez az elkövetkező 20 évben fokozatosan tele kell szórni külföldi egyetemeket újabb magyar intézetekkel, tanszékekkel, elsősorban úgynevezett professzorátusokkal. Az intézet vezetője legyen az adott ország polgára, aki tud magyarul, és hitelesen közvetíti a magyar művelődést országá, kultúrája felé. Olyan magyar lektort küldjön ki mellé a magyar állam, aki szintén hitelesen közvetíti a magyar kultúrát belülről kifelé (Kenesei István nyomán). A hallgatói utánpótlást a már említett online magyartanítás bevezetésével, illetve nagymértékű bővítésével lehet elérni. E két egység szerves kapcsolatban álljon a már létező vagy föllábtandó magyar követségekkel, kulturális és kereskedelmi központokkal, amelyek nem helyettesíthetik őket, de hatékonyan támogathatják egymást.

A stratégia másik, adott esetben a fentitől független egysége, hogy a szórvány magyarok, esetleg harmadik nemzedék, akik már nem vagy nem nagyon tudnak magyarul, kapjanak hiteles tanárt a magyar nyelv és kultúra megtartásához. Vagyis a magyar mint idegen nyelv szaktanárképzésnek legyen vonzása és kiemelt támogatása. Az egyházak-felekezetek igénybe vétele ehhez nem vallási kérdés, hanem a magyar nyelv megmaradásának kérdése.

*

A magyar nyelvnek erőteljes szívó hatása volt a 19. században. Lechner Ödön született osztrák édesanyja magyarul írta magánleveleit (!) fiának. Goldziher Ignác édesanyja magyar népmesékkal altatta el kisfiát. A 19. század végén szlovákok összeverekedtek egy kocsmában, hogy „a jó szlováknak tudnia kell magyarul” (Balogh Edgár nyomán). A Petőfi-effektus érvényesült: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én” (Élet vagy halál). Hangsúlyozandó tehát, hogy elsősorban nem politikai okból terjedt a magyar nyelv használata! (Vö. fentebb a nyugat-európai doktorandusok magyar nyelvtanulásával).

Trianon óta azonban a korábbi szívó hatás helyett a magyar nyelv folyamatosan veszített vonzásából. Egyrészt a magyar anyanyelvű beszélők száma száz éve folyamatosan zsugorodott, még ha a mintegy 7 millió abortuszt képmuta-

tóan figyelmen kívül hagyjuk is. Másrészt vesztett a vonzásából a nem magyar anyanyelvűek előtt. Ma Cambridge-ben az egyetemisták között divatos az ukrán és a lengyel nyelv tanulása. „A rendszerváltás, vagyis a hidegháború vége óta azonban, és részben — valamint ezzel összefüggésben — az előző oktatói generáció utánpótlás nélküli nyugdíjazása, illetve kihalása miatt a legnagyobb centrumokban erősen megfogyatkozott a magyar nyelv és kultúra oktatásának szervezete és személyi állománya. A részletek mellőzésével most csak a ma már magyar szak nélküli Londont (UK), Groningent (NL), Padovát (IT), és Columbia University-t (New York, USA) említem, de mondhatnám a jelentős személyiségek nélkül „tengődő” Sorbonne-t (Párizs, FR), vagy Rómát (IT) is. Kivétel talán csak Bécs és Berlin maradt.” (Kenesei István). De hogyan? Gyakran a kelet-európai és a szláv intézetekhez csatolták a kis létszámú magyar oktatást, és a nemzetközi elméletiesdi foglalta el a magyart a magyarból magyarázó, kifejtő, a gondolkodásmódot és kultúrát közvetítő nyelvtanítást.

*

A magyar nyelvstratégia egyik fő célja — a magyar anyanyelvűeknek a „magyar nyelvben való megmaradásának” (Kiss Jenő nyomán) segítése mellett a közvetlen határainkon túl és messzebb is —, hogy visszaállítsa és megtartsa a magyar nyelv versenyképességét a nagyvilágban, mégpedig az adott helyzethez alkalmazkodva mind a magyar anyanyelvű, mind az idegen nyelvű beszélők számára.

*

Az olyan tényezők megerősítése és újraélesztése szükséges, mint Teller Ede híres mondása, hogyha „nem Ady nyelvén tanultam volna...”, vagy az Einstein-anekdota, mi szerint otthagya a Los Alamosban (?) tárgyoló fizikusokat azzal, hogy nélküle folytassák nyugodtan magyarul a beszélgetést, vagy akár az, hogy amerikai fizikus szerint a „20. századot Budapesten írták” — nem is szólva Theodore Roosevelt, Enrico Fermi és mások anekdotikus kijelentéseiről, amelyek kész marketingek a magyar nyelv terjesztéséhez, akár valóban elhangzottak, akár nem, mint például PIERE VIDAL (1196-1204) mondata: „Hogy felvidítsam életemet, elmentem Magyarországra ...”. Vagy hogy más népek nyelvek beszélői „büszkéek legyenek azért, hogy Magyarország és országuk közt kulturális kapcsolat áll fenn” (Milton nyomán).

A magyar nyelv, kultúra, irodalom és tudományosság terjesztésében sok, főként a Klebelsberg Kunó által alapított vagy kezdeményezett külföldi magyar kulturális központoknak, egyetemi tanszékeknek volt és van jelentős szerepe. Kiemelkedő jelenleg a külföldi magyar intézményeket és külföldi diákok Magyarországon való tanulását szervező Balassi Bálint Intézet szerepe. Ezek azonban nem tudtak igazán belépni a digitális korszakba. Ma már sokan élnek abból, hogy idegen nyelvet tanítanak online, mind programok alapján, mind személyes képi megjelenéssel, sőt EU támogatással készítették és futtatják programjaikat egy tucat nyelv oktatásával, de nincs köztük a magyar. Akár Magyarország-központtal (Balassi Intézet) lehetséges volna először az angol anyanyelvűeknek, illetve angolul értőknek ez a fajta oktatás megvalósítása —

a minták megtalálhatóak a világhálón —, majd németül, franciául, kínaiul, japánul, azeriül stb., több tucat nyelven. Ez a magyar nyelvtanítás jóval olcsóbb volna, mint a magyar egyetemi tanszékek fönntartása, és emellett tömeges is volna a csekély számú tanszéki hallgatókhoz képest. Nem tenné fölöslegessé a külföldi magyar tanszékeket. Ellenkezőleg, várhatóan ellátná őket olyan hallgatókkal, aki már túljutottak az alapokon. Természetesen tovább kellene folytatni és egyre bővíteni a lehetőségeket, hogy legalább egy évet Magyarországon töltsön a haladó fokot elért hallgató-tanuló. Az újabb alapítású Kőrösi Csoma Program és a Petőfi Program nem helyettesíti a fentieket, de sokkal hatékonyabbnak és rugalmasabbnak tűnnek.

„Ha van valahol önálló magyar szak, ez azt jelenti, hogy az illető országban lesznek „bennszülettt”, más szóval „honos” magyar szakértők, olyanok, akik az ország polgárainak a magyarországi magyaroknál vagy bevándoroltaknál hitelesebben tudják képviselni a magyar nyelvet, kultúrát, történelmet, röviden: a magyar érdekeket ... Utalok itt azokra a nagy személyiségekre, akik a fentiek szellemében voltak jó polgárai saját nemzetüknek, ugyanakkor a magyar kultúra kiemelkedő követői, mint például Aurélien Sauvageot vagy Jean Perrot Párizsban a Sorbonne-on, George F. Cushing a University of London professzoraként a ma már önállóságát elvesztett School of Slavonic and Eastern European Studieson, vagy Robert Austerlitz a Columbia Universityn. Eme intézményekben ma magyar nyelvet (még) lehet tanulni, van még magyar lektor is néhányukban, de mivel sem professzor, sem „szak” nincsen (nemhogy PhD vagy MA, de még BA szak sem!), nem képeznek honos magyar szakértőket.” (Kenesei István). Ahhoz, hogy ilyen egyéniségek, professzorok ismét megjelenjenek, képzésükhöz legalább két évtized szükséges!

*

Szakszerű marketingre, propagandára lesz szükség a már említett kétszeresen hiteles módon. Más szóval divatosná kell tenni a magyar nyelv tanulását. Gondosan ügyeljenek tehát arra, hogy mind a különféle magyar nyelvű, mind az idegen nyelvű anyagok hitelesek legyenek az adott ország, nyelv polgárainak, és hitelesek legyenek a magyar nyelvről, történelemről és kultúráról is. Ilyennek tűnik Sir Bryan Cartledge könyve (Megmaradni. A magyar történelem egy angol szemével). Ezt le kellene fordíttatni több nyelvre — németre, kínaira, spanyolra, japánra stb.). Több hasonló hiteleset kellene íratni elsősorban a Balassi Intézet támogatásával, de kisebb, füzet nagyságú ismertetések is, internetes ismertetések is, amelyek nyomán az adott ország fiataljai kedvet kapnak a magyar nyelv, történelem és kultúra tanulmányozására.

Hasonlóan több nyelvre (kultúrára) mielőbb el kell készíteni a kulturális szótárakat, mint például a magyar-román és a román-magyar kulturális szótár. Ezekre kapjon például célzott támogatást nem feltétlenül a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, hanem az arra alkalmas, infrastruktúrával is rendelkező intézmény (l. alább a nyelvstratégiai elemek felsorolását).

*

A Kőrösi Csoma Program és a Petőfi Program, továbbá a tanszékek és az

online oktatás tovább erősítse a magyar nyelv, irodalom, zene, tánc és kultúra oktatását a világon szétszóródott magyarságban. Magyar oktatás folyik több vasárnapi iskolában. Ezeket is és újabbakat is el kellene látni magyar (és történelem) szakos tanárokkal. Mivel eddig is a helyi magyar közösségek, cserkész szövetségek és egyházak gondoskodtak a magyar nyelvű oktatásról, három forrás biztosíthatná az anyaországból kiküldött tanárok kint tartózkodásának pénzügyi fedezetét: a magyar állam, az adott kinti egyház és a kinti magyarság. Mivel a magyarországi református és az evangélikus lelkészképzésben, a görögkatolikus papképzésben „túlképzés” van, az államnak lehetőséget kellene nyújtani, hogy lelkészek, papok térítésmentesen elvégezhessék a magyar-történelem MA szakot, illetve magyar-történelem MA szakosok térítésmentesen a teológiát. A katolikus egyházban főként a diakónusnak kellene nyújtani ezt a lehetőséget. Szerződést is lehetne kötni az adott hallgatóval, lelkésszel, pappal, diakónussal, tanárral, hogy ahány évig tanulja térítésmentesen az adott többlet szakot, annyi évig szolgál kinti magyar közösségben. Ezt természetesen előre egyeztetni kell a magyar egyházakkal és az EMMI-vel. A kettős identitás és a kétnyelvűség, mint láttuk, gyümölcsöző és hasznos gondolkodásmódban és foglalkozásban egyaránt.

*

A felsoroltak fontos kitörési pontok a magyar kultúra és a Magyarországról szóló általános ismeretek terjesztése terén, de talán még fontosabb, hogy távlatilag olyan, ha számában talán nem, de tevékenységében, befolyásában jelentős „honos” magyar szakértői közeg alakul ki az adott országban, amely hozzáértően viszonyul Magyarországhoz, a magyar kultúrához. E cél elérése érdekében hosszú és alapos tárgyalásokra és nagyvonalú, de megtérülő anyagi” befektetésekre lesz szükség (Kenesei István).

Az ilyen módon megalapított külföldi magyar egyetemi tanszékeknek, intézeteknek hosszú távon nem elhanyagolható gazdasági haszna lesz, de a gazdasági előny már egy-két év után is jelentkezni, és középtávon mindenképpen. Ugyanis a már meglévő több mint 20, és az ajánlott jóval több intézet, ha mindegyikük csupán kis mértékben növeli Magyarország külkereskedelmét, összegezve már az is milliárdokat jelent, és egy-két éven belül megtéríti az oktatásra fordított százmilliókat. Az online oktatás pedig biztosan egyre bővülni fog már magától a világháló használatának folytonos bővülésétől is.

*

Megvannak a tervek arra vonatkozóan is, hogyan lehet mindehhez egyrészt költségvetésen kívüli forrásokat biztosítani, másrészt úgy, hogy sem gazdasági válság, sem kormány- vagy miniszterváltás ne befolyásolja a program megvalósítását, továbbvitelét és bővítését (l. alább a XXVII. elemet).

*

A nyelvstratégiai intézet megalapításának körülményeiből egyértelműen kitűnt, hogy a miniszterelnököt a magyar nyelv szeretete, tisztelete és megbecsülése vezette. Ha pedig ez vezette, akkor támogatni kell. A társadalomnak széles körben meg kell értenie: „nem mind kultúra, ami idegen, s nem szükség-

képpen idegen, ami kultúra” (Kodály Zoltán). „A nyelvi kulturáltság az egyént is, a nemzetet is minősíti.” (V. Raisz Rózsa, 2008. Vö. fentebb a nyelv romlásának kérdésével).

*

István király Nyugat-Európához csatolta Magyarországot, de amikor Konrád császár fegyverrel kísérelte meg leigázásunkat, István kiverte innen Konrád seregét. Ezt a tényt a Konrád császárt magasztaló nyugati életrajzok elfelejtik megemlíteni. Ma is itt tartunk. „Megérkeztünk az örök problémához: magyarság és európaiság szintézise, Szent Istvántól máig és örökké. Addig él a magyar, míg meg tudja oldani” (Kodály Zoltán). Tehát szintézis, nem szétverés. Magyarország a közelmúltban — mutatis mutandis — szentistváni fordulatot hajtott végre. Ragaszkodik az Európai Unióhoz, de ellenállni törekszik a gyarmatosításnak. Ennek a politikának volt a része, fejleménye a Magyar Nyelvstratégiai Intézet megalapítása 2014-ben. Tekinthejtük az alapítást úgy is, mint a múltunkból még mindig fölszakadó sóhajt: ... adj emberséget az embernek, Adj magyarságot a magyarnak, hogy mi ne legyünk német [sem angol, amerikai, orosz, osztrák, francia, szlovák, román, szerb, sem bank-, multinacionális cég-, rablótöke- stb.] gyarmat (József Attila: Hazám).

2017. február 22. Bencze Lóránt

P. S. A fenti jelentésnek mintegy 90 %-át még 2014 április 18-án írtam mint stratégiai tervet, illetve stratégiai 'építőelemeket'. A későbbi kiegészítések nyilvánvalóak a szövegből. Mindvégig a kultúrába ágyazva szemléltem a nyelvet, a beszédet és a magyar nyelv jövőjének lehetőségeit és sokoldalú kapcsolódásait, amelyek főlőslegesen kitérőnek tűnhetnek. Erőteljesen el szándékoztam kerülni a divatos és dilettáns leegyszerűsítéseket. A nyelvstratégia végrehajtható kialakításához a stratégiát elemekre bontottuk az intézetben úgy, hogy — amint már említettem —, hozzárendeltük a lehetséges és hozzáértő végrehajtó intézményeket és személyeket. Előzetes becslések szerint az elemek megvalósítása a gyakorlatban évi 1,8 milliárd forintra futna föl az első öt év alatt, majd az ezt követő öt évben visszamenne 0,5 milliárd forintra, hiszen már csak a fönntartás költségei volnának, nem a megvalósításé. Az alább felsorolt elemek száma még bővíthető, de az eddigiekből is körvonalazódik a magyar nyelvstratégia, amelynek végleges alakja még föltárandó, Gábor Dénes szavaival föltalálható: „Futures cannot be predicted. They can be invented.”

A kormánynak (először vagy ismételten) benyújtott nyelvstratégiai elemek (Egyes elemek kidolgozásra vártak, még nem lettek benyújtva.)

- I. Országos Fontosságú Filológiai Kutatások. Ikt. sz. I-VII.: MANY-SI/00423-0/2016.
- II. Határainkon kívül alkotó magyar tudósok könyvtára.
- III. Magyar Könyvtárak a Világban iroda létrehozása.
- IV. „Világ Közgyűjteményei Díj” (közgyűjteményi Nobel-díj) alapítása.
- V. A magyarságkép javítására nyilvántartás létrehozása.

- VI. Webarchiválás — a magyar internet archiválása.
- VII. Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat működtetése.
- VIII. MID — a magyar mint idegen nyelv szak öt éves osztatlan egyetemi képzés helyreállítása. Számozatlan (római szám nélküli). Ikt. sz. MANYSI/00307-/2016
- IX. Az egyházak és a magyar mint idegen nyelv oktatása.
- XI. Óvodai nevelés — külhonban.
- XII-XIII. Rendvédelmi és közigazgatási kommunikáció
- XIV. Online nyelvoktatás
- XV. Tankönyvek nyelvezete, elsősorban a nyelvtankönyvek nyelvezete, témaköre. Többszörösen nekifutottunk, folyamatban: nyelvezet és tartalom, és minden tantárgy tankönyve. Balog Zoltán és Kaposi József többször kaptak már összefoglaló véleményt.
- XVI. Tanulóvá válás. A digitális korszakban megkerülhetetlen, hogy a tanulókat nem a szülők és nem az iskola tanítja. Ebben a helyzetben e kétőnek egyik elsődleges feladata, hogy a gyermek megtanuljon tanulni. Alapprobléma a szövegértésben: más (a szöveg által leírt, bemutatott) dolog (valóságdarab) megértése, amiről a szöveg szól, és más magának a szövegnek a megértése. Erre ma még nincsenek tekintettel.
- XVII. Utónevek anyakönyvezése (az MTA Jogi Főosztályának és az MTA Nyelvtudományi Intézetének kérésére történt).
- XVIII. Fordítások kérdése: addig lesz magyar nyelv, amíg „minden” hozzáférhető magyarul, szépirodalom, tudományos irodalom, szabadalmi szövegek stb. Brüsszel-Strasbourg a magyar nyelv megújulásának egyik legfontosabb központja elejétől fogva: Clear writing ... Nehéz lépések: 1. Az MTA egyes osztályain ... Szentágotai ... 2. Szabadalmi szövegek, szabványok. kell angolul, de ..., példa: ács — Ybl-díjas építész.
- XIX. Hivatalos fordítások a kormány, a kormányfő nyilatkozatairól előre (Vö. a kultúra, integráció, asszimiláció, liberális, nemzeti/nacionális stb. szavak jelentése más az angolban, románban stb., mint a magyarban!!! Ez fölösleges összeütközésekhez, nézeteltérésekhez vezet.
- XX. Svéd mintára nyelvi tanácsadó szak.
- XXI. Szaknyelvek kérdése ...Z. Karvalics László infotechnológiai lexikonja elkészült. Jogi szaknyelv — I. brüsszeli fordítók és Clear writing konferencia).
- XXII. Rendszeranalízis intézet megalapítása. (Prékopa Andrásról legyen elnevezve az intézet).
- XXIII. Helyesírás — világhálón bárkinek hozzáférhetően. A magyar nyelvet és kultúrát, az egész világ magyarságát egységesítő elem. Időközben és részben megvalósult!!!
- XXIV. Magyar nyelvstratégia külföldön. Már 2014-ben elkészült, de nem valószínű, hogy megvalósul. Ahol szükséges (az előző XXIII elem alapján) átdolgozva ismét benyújtandó a kormánynak.
- XXV. A nyelv több mint csupán kommunikálás. A nyelvstratégia eleve a kultú-

rába ágyazottként kezeli a nyelvet. „Gyökeret eresztetni a kultúrába és a nyelvbe”. „Az anyanyelv a képzés kulcsa”. „A nyelv — embertársunkhoz vezető híd”. „Az anyanyelv érzelmi otthon”. „... döntő a véleményképzés folyamatában, lehetővé teszi a saját, megalapozott vélemény megformálását”, tehát „politikai” következménye van, lehetővé teszi a „demokráciát”. (Eliane Perret nyomán). Úgy tűnik, hogy sem a tankönyvírásba nem tudunk beleszólni, még kevésbé írhatjuk őket, sem az oktatásba nem tudunk beleszólni közvetlenül. Ezért szükséges olyan, önálló stratégiai elem, amelyik az anyanyelvi nevelés és egyáltalán az anyanyelv nem csupán olyan szűk körű felfogását sem tartja szem előtt, mint a nyelvművelés (szavalóversenyek, szép kiejtési versenyek, nyelvhelyesség).

- XXVI. Arany-kör — Arany János kör. Volt Kisfaludy Társaság, volt Kruzsók, szükséges volna ma a nyelvészeket és a nem nyelvészeket is összefogó társaság — persze most már az interneten (facebook, twitter??). Van még Kazinczy Ferenc Társaság, szép kiejtési versenyek, - de: a Lőrincze Lajossal elkezdődött nyelvművelés válságba került 1990-től (vö. Fabiny építőkövek), de egyik sem igazán nyelvstratégia. Az Arany-kör a nyelvstratégia társadalmi elterjesztése — az intézet kormányhivatal, az intézet kinyújtott karja volna az Arany-kör.
- XXVII. Már 2014-ben elkészültek tervek, hogyan lehetne biztosítani mind az intézet meg-nyugtató, hosszú távú költségvetését, mind pedig a végrehajtás költségeit úgy, hogy egyik se legyen kitéve sem jövőzet kormányok kegyének, sem hivatalnokok kénye- kedvének. Az intézet költségeinek fedezete előteremthető úgy, hogy a kormány az országban még meglévő több mint kétezzer magánkézben kallódó állami tulajdonú épületéből néhányat felújítana, és azok bérleti díja rendszeresen fedezné az intézet éves költségeit. A végrehajtás költségeit a felkutatott egyetlen 1,7 milliárdos évi jövedelmet hozó forrás biztosíthatná. Az intézet a végrehajtásban csak szakmai felügyeletet gyakorolna. A pénzügyi felügyeletet a miniszterelnökség látná el.
- XXVIII. Új exonimajegyzék kiadása. A földrajzi nevek standardizálásáról szóló ENSZ-dokumentum értelmében az exonima egy meghatározott nyelven használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, mely kívül fekszik annak az országnak területén, ahol ennek a nyelvnek hivatalos jogállása van, és formájában különbözik annak a területnek a hivatalos nyelven használt nevével, ahol a földrajzi alakulat fekszik. Jelenleg a Magyarországgal szomszédos államok természet- és nagyrészt társadalom-földrajzi nevei jelenleg exonimának minősülnek. Az ENSZ földrajzi neveket foglalkozó szakértői bizottságának (UNGEGN) felhívása alapján a 2004-ben New Yorkban megtartott 22. bizottsági ülésén Pokoly Béla a Magyar Földrajzinév-bizottság nevében bemutatta az eddig egyetlen hivatalos magyar exonimajegyzéket (On Exonyms of the Hungarian Language). Ez számos hagyományos határon túli földrajzi nevet tartalmaz, de a határon túli magyarok szempontjából hiá-

nyos. Ez például akkor is megmutatkozott, amikor a szlovákiai földrajz tankönyvek magyar fordításában szlovákiai földrajzi objektumok hagyományos magyar nevét azért nem engedélyezték használni, mert azok az említett jegyzékben nem szerepeltek. Ennek következtében a magyar nyelvű földrajzknnyvben nagyrészt csak szlovák földrajzi nevek fordulnak elő. Elsősorban tehát a határon túli magyar kisebbségek oktatása szempontjából lenne fontos, ha az említett exonimajegyzék bővített változata megjelenne, s legalább a környező országoknak azok a földrajzi nevei bekerülnének, amelyek az általános és a középiskolai tankönyvekben előfordulnak. Ezért azt javasolja az intézet, hogy a környező országokban élő magyar kisebbségek szakértői (földrajztudósok, a témával foglalkozó nyelvészek) bevonásával jöjjön létre munkacsoport, amely ezt a munkát elvégzi. Ha csak a tankönyvekben szereplő nevekkal bővülne a jegyzék, a munka kb. 1 év alatt elvégezhető volna. Ha országonként 2 szakértővel és azokkal az országokkal számolunk, ahol magyar (vagy részben magyar) nyelven oktatják az adott ország földrajzát, akkor a határon túli tagok száma 10 lenne, továbbá a földrajzi-név bizottságból (vagy a témával foglalkozó magyarországi szakemberek közül) is szükség volna kb. 3–5 tagra. A jelenlegi a pályázati rendszerekben odaítélhető támogatásokat alapul véve a projekt összköltsége valószínűleg nem haladná meg 10 millió forintot, sőt valószínűleg az alatt maradna. Inkubátor: Dr. Szabó Mihály Gizella nyelvész, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.

- XXIX. Kárpát-medencei történeti családnévatalasz utánnnyomása. Forráskutatás folyamatban.
- XXX. Magyar-magyar-szlovák jogi, közigazgatási és egyéb szakszótár kiadása. Részben elkészült a jogi-közigazgatási szótár. Hasonlóan magyar-magyar-román és magyar-magyar-szerb szakszótárak elkészítése. Ezek nélkül marad a zavar a határon inneni és a külhoni magyar szakemberek között, és nehézkes lesz a külhoni szakmunkásképzés támogatása is.

1. A jelentés azért kezelendő bizalmasan, mert a hároméves tapasztalat azt mutatja, hogy a miniszterelnökségről információk szivárogtak ki illetékteleneknek és a médiának. Az intézet inkább vállalta az igazságtalan vádat, hogy nem csinál semmit, minthogy kitegye a kormányt nemtelen támadásoknak, a magyar nyelvstratégiát pedig dilettánsok prédájának. Ugyancsak kényes, hogy mind az intézet küldetésnyilatkozata, mind az SZMSZ-e már 2014 nyarán elkészült, többször benyújtotta őket az intézet jóváhagyásra, de a jóváhagyás nem történt meg. Egyetlen kidolgozott és benyújtott nyelvstratégiai elem megvalósítása sem történt meg. Időközben viszont folyamatosan készültek az intézetben azok a szabályok, amelyek minden intézményre vonatkoznak (tűzrendészet, belső ellenőrzés stb.). Az OGY határozattervezeten is folyamatosan dolgozott az intézet már majdnem

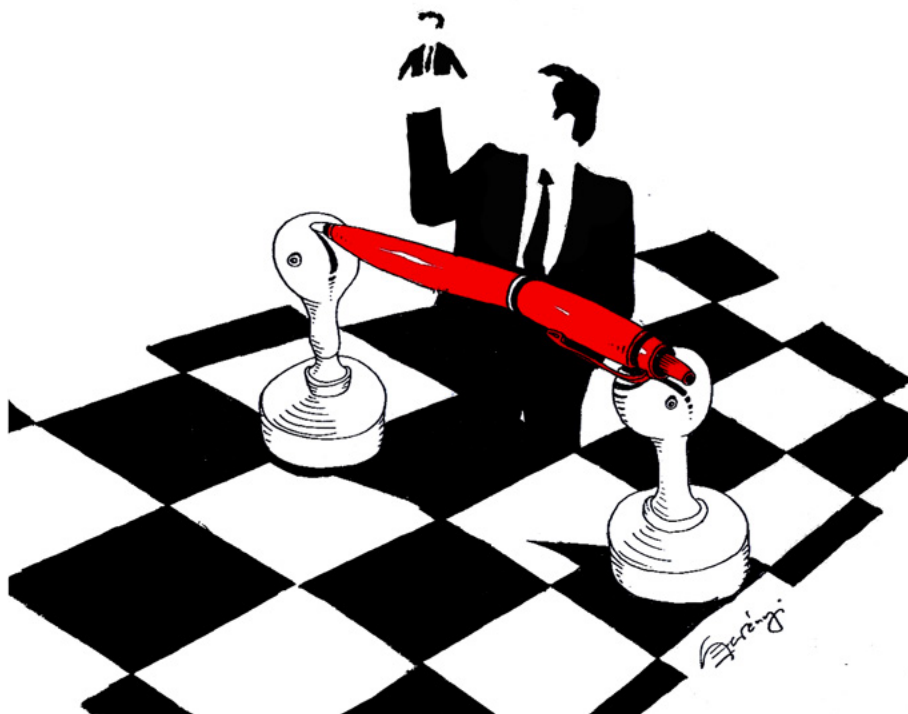
három éve. Azért három éve, mert az intézet vezetésem alatt nem volt hajlandó elfogadni nyelvészeti szempontból elfogadhatatlan, tudománytalan szövegváltoztatokat.

2. Utózenegés 2019-ből: A nyelvi és kulturális sokszínűség, amely ma még csak UNESCO világeszmény, de amelyet én még, már megtapasztaltam 1945-ben a Baranya-pécsi piacon, leírtam a Felsőoktatási Szemlében, és amely már ezer évvel ezelőtt így lett nekünk parancsba adva: A beszűkült egyféséleség gyenge és erőtlen, mert önző és önhitt, a sokféséleség egysége viszont gazdagít, felemel és elretenti a gyökértelet a pökhendiségtől (Szent István király Intelmei nyomán). Ez nem a mai nyugat-európai multikulturalitás, 40 % írástudatlannal és export-import terrorizmussal.

2019-ben Franciaország UNESCO melletti Állandó Képviseletének az UNESCO Végrehajtó Tanács (VT) 206. ülészakára benyújtott, az „Idegen nyelvek oktatása és a nyelvi sokszínűség” című határozattervezete hangsúlyozza, hogy a többnyelvűség, a nyelvek oktatása - a béke, a megértés és a tolerancia meghatározó tényezőjeként - elengedhetetlen a népek közötti kommunikáció előmozdításában. Kimaradt belőle az a többnyelvűség, amelyik a határon túli magyarságot érinti, és amely többnyelvűség megszüntetése a béke, a megértés és a tolerancia egyetlen eszközeként van számon tartva éppen száz év óta. Ezért képmutató és tudománytalan dilettantizmus az UNESCO-nak az ún. 'őshonos' nyelvek iránti aggodása.

•
Órsi Zsuzsanna: 3500 éves élő ősf

Szerényi Gábor grafikája

Bibó István emlékezete Szegeden

- I. BIBÓ ISTVÁN A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM REKTORI HIVATALÁNAK ÉPÜLETÉBEN TALÁLHATÓ EMLÉKTÁBLÁJA (1989. MÁJUS 13.)

A táblát 1989-ben állította a Bibó István emlékbizottság. A táblán bronz Bibó István-portré látható a következő szöveggel:

„DEMOKRATÁNAK LENNI MINDENEKELŐTT ANNYIT JELENT, MINT NEM FÉLNI”

BIBÓ ISTVÁN 1911-1979 BIBÓ ISTVÁN EMLÉKBIZOTTSÁG. 1989

Az avatóbeszédet Csákány Béla, az egyetem rektora mondta. A beszédet itt közöljük.

Bibó István emléktáblája a Szegedi Tudományegyetem rektori hivatalának épületében (Fotó: Katkó Izabella)

CSÁKÁNY BÉLÁNAK, A JATE REKTORÁNAK A BIBÓ-EMLÉKTÁBLA
AVATÁSÁNAK ALKALMÁVAL ELHANGZOTT BESZÉDE

„Tisztelt vendégeink, tisztelt kollégák!

Az egyetem szegedi fennállásának ötvenedik évfordulójára 1971-ben kiadott almanac mindössze huszonnyolc sorban foglalja össze Bibó István munkásságát. A száraz és minden leírt szavában korrekt tudományos életrajzban van egy rövid mondat, amely jóvátehetetlen, s amelyet nekünk, a szegedi egyetemnek mégis meg kell próbálnunk minden lehetséges módon.

A mondat így hangzik: »Távozott 1950. december 31-én.« Most, amikor egyetemünk egykori hallgatójának és népet, nemzetet nevelő tudós professzorának emlékét márvánnyal és bronzsal is megőrökítjük, hadd fejezzem ki az Egyetemi Tanács és a magam köszönetét és elismerését hallgatóink és fiatal oktatóink ama csoportjának, amely az elmúlt évben Bibó István emberi és alkotói személyiségének felmutatására összefogott, és annak a fájó mondatnak a jóvátételéhez vezető úton az első lépést helyettünk is megtette. Bibó István nevezetes szavai az emberi bátorságot dicsérik, s ennyiben összecengenek Ady Endre szavaival a tűz csiholójáról. Ám nem Párizs vagy Prométheusz társul tudatunkban Bibó István nevéhez, hanem Genf és Szókratész. A reformáció nagy prédikátorainak útját járva peregrinált majd bujdosott ő is a történelem parancsa szerint. A már megkevert bürökpohár kiürítésétől megkímélte a sors, bár hazáján belül számkivetve, magyarnak számkivetve élte le utolsó évtizedeit, mégis folytathatta azt a munkát, amelyre életét tette: megszabadítani honfitársait a veszedelmes bizonyosságoktól.

Bibó Istvánra tíz éven át nem emlékeztünk érdeme szerint, ezért emléktábláját olyan helyre helyeztük, hogy diákok és tanárok, vendégek és egyetemi tisztviselők gyakran láthassák és olvashassák. Bibó István képmása Váró Márton szobrászművész alkotása, akit az a szál is összefűz Bibó István nemzedékével, s közös alma materünkkel, hogy Tomori Ilona gyermekeként látta meg a napvilágot.

Most pedig eleget teszek a Bibó István Emlékbizottság számomra megtisztelő felkérésének, és Bibó István emléktábláját átadom a szegedi egyetem közönségének.”

1989. 05. 13.

Bibó István emléktáblája a Szegedi Tudományegyetem rektori épületben, az emlékezés virágaival, 2023. május 10-én, Bibó István halálának 44. évfordulóján. (Fotó: Szoboszlai-Kiss Katalin)

II. BIBÓ ISTVÁN SZOBRA SZEGEDEN

A műalkotást 1996. június 14-én avatták fel. Barthné Mezőfi Móser Ilona szobrászművész alkotása, a szegedi Dóm téren, a Nemzeti Emlécsarnok kerengőjében helyezték el. A szobor talapzatának bronztabláján az alábbi szöveg olvasható:

BIBÓ ISTVÁN 1911-1979 JOGTUDÓS JATE EGYETEMI TANÁRA A MAGYAR DEMOKRÁCIA MENTORA 1956 HŐSE

A posztamens alján pedig a következő szöveg olvasható:

AJÁNDÉKOZTA A JATE JOGI KARA AZ AMERIKAI MAGYAR ÖREGDIÁKOK USA 1996

Bibó István szobra a szegedi Dóm téren, a Nemzeti Emlécsarnok kerengőjében, az emlékezés virágaival, 2023. május 10-én, Bibó István halálának 44. évfordulóján.

(Fotó: Szoboszlai-Kiss Katalin)

ugyan, de Európán is elfordul. Végigvizsgáltunk több, mint egy tucat ilyen esetet, s kiderült, ezekben is

volt jellemző. Nemcsak eredeti daganatokat vizsgáltunk, hanem hat olyan daganattípust, amely nem az

általános, ami valamilyen kutatási feltételek megteremtésére, vélhetően hamarosan sort kerítenek e vírus

gyakorlati hazavizsgálásában.

Kalocsai Katalin

Bibó-szobrot avattak

● Munkatársunktól

„Bibó István jogtudós, JATE egyetemi tanár, a magyar demokrácia mentora, 1956 hőse” – ezek a szavak állnak Bibó István tegnapi felavatott mellszobrának talapzatán. Századunk kiemelkedő magyar gondolkodója, közírója és jogtudora a Dóm téri Nemzeti Emlécsarnokban kapott helyet, holott – mondotta az avatáson dr. Molnár Imre dékán – életének utolsó évtizedeiben nem gondolt arra, hogy egyszer majd szobrot állítanak neki. Ezért hálás az utókor Szeged városának – tette hozzá dr. Prágay Dezső professzor, aki emigrációban tanulmányozta Bibó életművét. Kijelentette, hogy Bibó örökségének be kell épülnie a magyar öntudatba, annak részét képezve. Kemény István főtanácsos

Szoboravatató. Képünkön balról jobbra: dr. Szalay István polgármester, dr. Molnár Imre dékán, dr. Prágay Dezső professzor, Barth Ilona, a szobor alkotója és dr. Ványai Éva alpolgármester. (Fotó: Miskalczai Róbert)

arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1956-os forradalom szellemét Nagy Imre és Bibó István testesíti meg. Ezt el kell mondani, mert mintha kezdene homályosulni a forradalom emléke és Bibó ta-

nítása. Holott ő volt az, aki hibátlanul fogalmazta meg a demokrácia fogalmát. Hozzátette: a mostani demokráciánk még mindig nem az, mint amiről Bibó írt. Egykori tanítványa, dr. Szentpéteri

István, Bibó István egyik legfontosabb tanítását idézte: „Óvakodj a hatalomtól!” Mint mondotta, biztosítékokat kell beépíteni a rendszerbe, s itt az ideje, hogy újraolvassuk Bibó István műveit.

● Tudósítónktól

Az Alföldi Tükör mai műsora 18 óra 13 perckor kezdődik a Tv 2-n. A műsorból kiderül, merre tart az animáció művészete Magyarországon, felfeltó adnak a Szegedi Kortárs Balett legutóbbi táncestjéről, a régi zsinagógából. Bemutatkoznak a jövő énekessztárjai Szolnokon, valamint a békéscsabai folklórfesztiválról készült tudóstásban a határainkon túli magyar együttesek előadásába is bepillanthatnak a tévénézők. Az Alföldi Tükör szerkesztő műsorvezetője: Sári Zsuzsa.

Lélektől lélekig

● DM-információ

A mai Lélektől lélekig című műsorban utolsó részéhez érkezett a természetes családtervezéssel foglalkozó sorozat a szegedi városi tévében. A mai adás arra adja meg a választ, hogy a gyakorlatban hogyan tudjuk hasznosítani az eddig tanultakat. A műsor szerkesztő-műsorvezetője: Garda László.

Bibó István szobrának avatásáról szóló beszámoló a Délmagyar napilap 1996. június 25-ei számában jelent meg.

BIBÓ-SZOBROT AVATTAK

Szoboravatató. Képünkön balról jobbra: dr. Szalay István polgármester, dr. Molnár Imre dékán, dr. Prágay Dezső professzor, Barth Ilona, a szobor alkotója és dr. Ványai Éva alpolgármester. (Fotó: Miskolczi Róbert.)

„Bibó István jogtudós, JATE egyetemi tanár, a magyar demokrácia mentora, 1956 hőse” – ezek a szavak állnak Bibó István tegnap felavatott mellszobrának talapzatán. Századunk kiemelkedő magyar gondolkodója, közírója és jogtudora a Dóm téri Nemzeti Emlékcsarnokban kapott helyet, holott – mondotta az avatáson dr. Molnár Imre dékán – életének utolsó évtizedeiben nem gondolt arra, hogy egyszer majd szobrot állítanak neki. Ezért hálás az utókor Szeged városának – tette hozzá dr. Prágay Dezső professzor, aki emigrációban tanulmányozta Bibó életművét. Kijelentette, hogy Bibó örökségének be kell épülnie a magyar öntudatba, annak részét képezve. Kemény István főtanácsos arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1956-os forradalom szellemét Nagy Imre és Bibó István testesíti meg. Ezt el kell mondani, mert mintha kezdene homályosulni a forradalom emléke és Bibó tanítása. Holott ő volt az, aki hibátlanul fogalmazta meg a demokrácia fogalmát. Hozzátette: a mostani demokráciánk még mindig nem az, mint amiről Bibó írt. Egykori tanítványa, dr. Szentpéteri István, Bibó István egyik legfontosabb tanítását idézte: „Óvakodj a hatalomtól!” Mint mondotta, biztosítékokat kell beépíteni a rendszerbe, s itt az ideje, hogy újraolvassuk Bibó István műveit.^[1]

[1] A Délmagyarban megjelent cikk felkutatását köszönjük Medgyesi Konstantinnak, a Szegedi Tudományegyetem JGYPK Művelődéstudományi Tanszék munkatársának, a Móra Ferenc Múzeum főmuzeológusának.

III. BIBÓ ISTVÁN RÓL ELNEVEZETT TANTEREM A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁN

Bibó terem a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karon (Fotó: Szoboszlai-Kiss Katalin)

Összeállította Kukorelli István és Szoboszlai-Kiss Katalin a 2024-ben a Méry Ratio Kiadónál megjelent „Aki a Tízparancsolata szerint élt - Bibó István emlékezete” című könyvük alapján.

Szerényi Gábor grafikája

STIPKOVITS TAMÁS ISTVÁN

„Egy kalap alatt” a kutatás-fejlesztés jogi rendszertani kérdései, különös tekintettel a kutatási szerződés polgári jogi meghatározására

ABSTRACT

The present study seeks to answer the following questions by examining the legal aspects of research and development in Hungary. How can research and development be defined? What are the different legal areas of research and development? How do the different areas of law relate to each other? Is there interoperability between them or is there a need to change the current regulatory system? In order to answer this question, the paper first describes the emergence of the internationally accepted statistical concept of R&D and then circumscribes the relevant concepts of the legal areas concerned by R&D. It then considers whether and how there is overlap between the different areas of law, and finally, it expresses its views on the phenomena mentioned above and makes its own proposals. Methodologically, the study reviews the existing literature by presenting the relevant legislation in force, its historical background, and by examining the relevant case law. In its conclusion, it highlights the need – primarily from the point of view of civil law - to resolve the doctrinal inconsistencies.

Keywords: R&D ■ research and development ■ research agreement ■ basic research ■ applied research ■ experimental development ■ Hungarian law

I. BEVEZETÉS

A kutatás-fejlesztés napjainkban is az innováció egyik legfontosabb üzemanyagának számít, a tudományos áttörések rövidebb és hosszabb távon a fogyasztói igények magasabb kiszolgálásához, a gazdasági versenyképesség növekedéséhez vezetnek. Ezért az innovációs vagy tudománypolitika szempontjából a kutatás-fejlesztés során mérlegelendő fenntarthatósági szempontok sem nélkülözhetők. Ennek köszönhetően a jogi szabályozás hatékonysága; a helyes definíciók megalkotása

és azok megfelelő felhasználása egy kardinális kérdés ezen a területen. A jogi szabályozás komplexitását jelöli az a tény, hogy több jogterület is érintett a kutatás-fejlesztés kapcsán, így – akár a 2023-ban módosított versenyjogi szabályozás kapcsán is – felmerülhet a kérdés, hogy miképpen viszonyulnak egymáshoz az egyes szabályozási kategóriák, és szükséges-e további változtatás.

II. KUTATÁSI MÓDSZERTAN

Jelen tanulmány az alábbi kérdésekre keresi a választ. Hogyan definiálható a kutatás-fejlesztés? Milyen jogterületeket különböztethetünk meg, amik érintettek a kutatás és fejlesztéssel kapcsolatban? Az egyes jogterületek hogyan viszonyulnak egymáshoz? Létezik-e átjárhatóság közöttük, illetve szükséges-e a jelenlegi szabályozási rendszeren változtatni? A címben szereplő „egy kalap alatt” kifejezés pedig azt a kutatási előfelvetést testesíti meg, miszerint a kutatás-fejlesztés jogi területein léteznek olyan általánosítások, amelyek rendszeren kívül nem megfelelően árnyaltak, és ebből indokolatlanul generálnak értelmezési vagy jogalkalmazási nehézségeket.

A kutatás-fejlesztés alapfogalmainak és gazdasági jelentőségének bemutatásánál a tanulmány a külföldi szakirodalom és a nemzetközi szervezetek által használt fogalmakról ad történeti jellegű áttekintést, nem mellőzve statisztikai adatokat sem. A jogterületek egymáshoz való viszonyának ismertetése során a hazai jogrendszer hatályos fogalmait elemzem, a korábban releváns jogszabályok, a szakirodalom és a bírói döntések segítségével. Végül pedig saját megállapításaimat és de lege ferenda javaslataimat összegzem.

III. A KUTATÁS-FEJLESZTÉS ALAPFOGALMAI ÉS GAZDASÁGI JELENTŐSÉGE

A kutatás-fejlesztés közgazdaságtani szerepének megértéséhez először azt szükséges számba venni, hogy milyen történeti jelentőségű mérföldkövek mentén formálódott a szervezett kutatásfinanszírozás és a tudománypolitika. Julian Sorell Huxley 1934-ben írt *Scientific Research and Social Needs* című alkotásában elmélkedett arról, hogy a korszak bevett felosztásából adódó egyenlőtlenségeket miképpen lehetne mérsékelni. Akkoriban a természettudományokat két részre osztották: „tisztá és alkalmazott tudományra” (*pure and applied sciences*), ugyanis utóbbi a gyakorlatias (ipari) igények kielégítésére – az előbbivel szemben – alkalmas, ezáltal viszont egyes területek látványosan nagyobb anyagi támogatásban részesültek, mint mások. Huxley négy kutatási kategóriát különített el: a háttér- és alapkutatást (*background and basic research*), melyek gyakorlati hasznosíthatósággal egyáltalán nem, vagy csekély mértékben kecsegtettek – ezáltal a tiszta tudományoknak biztosítva forrásokat –, és az alkalmazott kutatást, va-

lamint a fejlesztést (*ad hoc research and development*), melyeknél a konkrét üzleti hasznosítás elemi mozgatórugója volt a támogatásoknak.^[1] 1945-ben Vannevar Bush a *Science: The endless frontier* című jelentésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a háborús kutatásokkal elért eredmények (lásd: atombomba, radar) valójában a XIX. században, Európában létrejött tudás kiaknázásán alapultak. Az állami támogatás ugyanis mindig valamilyen konkrét hasznosítási (hadászati) céllal párosult, ennek a doktrínának pedig az a veszélye, hogy nem jön létre „új tudás”, hiszen a figyelem – és az anyagi források – nem az új áttörések elérésére, hanem a meglévő tudományos szint teljes „kiszipolyozására” irányult.^[2] Vagyis az alap- és alkalmazott kutatás közötti különbségtétel az állami tudomány-, illetve innovációpolitika szempontjából hívja fel a figyelmet arra, hogy a tudományos fejlődés fenntarthatósága végett szükséges a (közvetlen) hasznosulással nem járó kutatások támogatása is.^[3] Az 1950-ben megalakult National Science Foundation (a továbbiakban: NSF) szintén a fenti gondolatok mentén haladva alkalmazta a kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos statisztikai kérdőíveiben az alap-, alkalmazott kutatás és (kísérleti) fejlesztés hármas felosztását.

Amikor a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (a továbbiakban: OECD) 1963-ban kiadta a kutatás-fejlesztési kérdőívekre ajánlott standardokról szóló kézikönyvet (a továbbiakban: *1963-as Frascati kézikönyv*), akkor a NSF statisztikai kérdőíveit alapul véve a kutatás-fejlesztési tevékenységek (a továbbiakban: K+F tevékenységek) kapcsán három csoportot különített el. Ezek a kategóriák az alábbiak voltak: alapkutatás (*fundamental*, később *basic research*), alkalmazott kutatás (*applied research*) és kísérleti fejlesztés (*experimental development*). Jelenleg nemzetközi viszonylatban meghatározó útmutatást az OECD hatályos, kutatásra és kísérleti fejlesztésre vonatkozó adatok gyűjtéséről és jelentéséről szóló, 2015-ös, hatodik kiadású Frascati kézikönyve (a továbbiakban: *2015-ös Frascati kézikönyv*) ad.

A K+F tevékenységek napjainkban betöltött gazdasági jelentőségéről árulkodik, hogy az OECD Eurostattal közösen kiadott, innovációval kapcsolatos adatok gyűjtéséről, jelentéséről és használásáról szóló 2018-as, negyedik kiadású Oslo kézikönyvében (a továbbiakban: *2018-as Oslo kézikönyv*) külön nevesíti azokat az innovációs tevékenységeket (R&D activities) között. A 2018-as Oslo kézikönyv az innovációra egy kettős fogalomként tekint: „egyszerre jelent egyfajta tevékenységet és annak az eredményét is”^[4] – előbbiből következően megalkotta az innovációs tevékenység fogalmát, ami „magában foglal bármilyen fejlesztési, pénzügyi és kereskedelmi tevékenységet, amelyet egy szervezet visz végbe és

[1] Huxley, 1934, 251-253.

[2] Bush, 2020, 17.; Godin, 2008b, 37.; Schauz, 2014, 276.

[3] Bush kortársa, Maclaurin munkássága során arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagy áttöréseket elérő tudósok (pl. Faraday) nem feltétlenül gondolnak az általuk elért tudományos áttörés piaci hasznosíthatóságának lehetőségére – sokszor ez egy külön szereplőre, az inventorra hárul (pl. Marconi). Ld. Godin, 2008a, 10.

[4] 2018-as Oslo kézikönyv, 20. (saját fordítás).

amelynek célja, hogy innovációt eredményezzen az adott szervezet számára”.^[5]

Az Eurostat adatai szerint 2021-ben az EU-ban Belgium a GDP-je 3,43%-át fordította K+F tevékenységre, ezzel listavezető helyet szerezve a tagállamok között, Németország 3,13%-os, Magyarország pedig 1,64%-os GDP-arányos ráfordítást produkált. Az uniós átlag ugyanakkor 2,27% volt.^[6] Ezen adatok szintén arra engednek következtetni, hogy a K+F tevékenységek finanszírozása állami szempontból is kiemelt jelentőségű feladatnak minősül.

IV. A KUTATÁS-FEJLESZTÉSSEL ÉRINTETT JOGI TERÜLETEK

Statisztikai szempontból a K+F tevékenység fogalmát és fajtáit a jelenleg hatályos 2015-ös, hatodik kiadású, kutatásra és kísérleti fejlesztésre vonatkozó adatok gyűjtéséről és jelentéséről szóló Frascati kézikönyv^[7] (a továbbiakban: *2015-ös Frascati kézikönyv*) határozza meg. A K+F tevékenységnek az alábbi kritériumokat kell teljesítenie „a tevékenységnek a.) újnak [novel], b.) kreatívnek [creative], c.) bizonytalanak [uncertain] és e.) átruházhatónak és/vagy megismételhetőnek [transferable and/or reproducible] kell lennie.”^[8] Valamint különbséget tesz: alap kutatás (basic research), alkalmazott kutatás (applied research) és kísérleti fejlesztés (experimental development) között.

1. Állami támogatások joga

A statisztikai alapú meghatározáshoz legszorosabban az állami támogatások jogi területe – és ahhoz kapcsolódóan az adójog – tartozik. Az állami támogatásokat az Európai Unió, amennyiben érintik a tagállamok közötti kereskedelmet és versenytorzító hatással bírnak, vagy azzal fenyegetnek, a belső piaccal összeegyeztethetetlennek minősíti főszabály szerint.^[9] A kivételek egy csoportját a Szerződés 107. és 108. cikke alkalmazásában bizonyos támogatási kategóriáknak a belső piaccal összeegyeztethetővé nyilvánításáról szóló 651/2014/EU bizottsági rendelet (Általános Csoportmentességi Rendelet, a továbbiakban: ÁCSR) nevesíti és a „kutatás-fejlesztési és innovációs támogatást” privilegizált helyzetben részesíti. Az ilyen jellegű állami támogatások belső piaccal való összeegyeztethetőségét az alábbiakkal magyarázza a Preambulumban: „elősegítheti a fenntartható gazdasági növekedést, a versenyképesség fokozását és a foglalkoztatás

[5] 2018-as Oslo kézikönyv, 20. (saját fordítás).

[6] Eurostat: Gross domestic expenditure on R&D (GERD) at national and regional level.

[7] A kézikönyv nem tekinthető jogilag kötelező erővel bíró jogforrásnak, az államok önkéntes jogkövetés útján tekintik mérvadónak, ld. 2015-ös Frascati kézikönyv, 20.

[8] 2015-ös Frascati kézikönyv, 45.

[9] EMUSz 107. cikk (1) bek.

növekedését”.^[10] Az ÁCSR különbséget tesz alapkutatás (fundamental research), ipari kutatás (industrial research) és kísérleti fejlesztés (experimental development) között.^[11]

A hazai jogalkotás szempontjából a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: *Új Inno. tv.*) nyújt ágazati szintű szabályozást. Az *Új Inno. tv.* saját hatályát főszabály szerint „a Magyarországon közfinanszírozású támogatásból megvalósuló kutatás-fejlesztésre és innovációra, az innovációs ökoszisztéma fejlesztésére, valamint az ezekhez kapcsolódóan Magyarországon nyújtott szolgáltatásokra”^[12] vonatkozóan határozza meg.

Az *Új Inno. tv.* definiálja az alap- és alkalmazott kutatás, valamint a kísérleti fejlesztés kategóriáit,^[13] aminek az a jelentősége, hogy bizonyos projektek és projektcsoportok kutatási-fejlesztési tevékenységként minősíthetők,^[14] ami adójogi kedvezmények alapját képezheti a tevékenységet végző számára.

Mivel a 2015-ös Frascati kézikönyv, az ÁCSR és az *Új Inno. tv.* egyaránt definiálja az alap - és alkalmazott kutatás,^[15] valamint a kísérleti fejlesztés fogalmát, ezért célszerű összevetni azokat, hogy miként viszonyulnak egymáshoz.

	2015-ös Frascati kézikönyv	ÁCSR	Új Inno. tv.
Alapkutatás (Basic/Fundamental Research)	„Kísérleti vagy elméleti munka, amelyet elsősorban a jelenségek vagy megfigyelhető tények háttérével kapcsolatos új ismeretek megszerzésének érdekében folytatnak, anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok közvetlen üzleti alkalmazását vagy felhasználását;” F.k. 45.o.	„Kísérleti vagy elméleti munka, amelyet elsősorban a jelenségek vagy megfigyelhető tények háttérével kapcsolatos új ismeretek megszerzésének érdekében folytatnak, anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok közvetlen üzleti alkalmazását vagy felhasználását;” ÁCSR 2. cikk 84.	„Kísérleti vagy elméleti munka, amelyet elsősorban a jelenségek vagy megfigyelhető tények háttérével kapcsolatos új ismeretek megszerzésének érdekében folytatnak, anélkül, hogy kilátásba helyeznék azok közvetlen üzleti alkalmazását vagy felhasználását.” Új Inno. tv. 3.§ 1.

[10] ÁCSR Preambulum (45) bekezdés.

[11] ÁCSR 2. cikk 84-86.

[12] *Új Inno. tv.* 1.§ (1) bek. és a (2) bek. szabályozza az extraterritoriális hatály eseteit.

[13] *Új Inno. tv.* 3.§ 1., 2. és 7.

[14] *Új Inno. tv.* 36.§

[15] Az ÁCSR ipari kutatásként hivatkozik rá, illetve az angol nyelvű verzióban nem a „basic”, hanem a „fundamental research” kifejezést használja.

Alkalmazott/ Ipari kutatás (Advanced/ Industrial Research)	„Tervezett kutatás vagy kritikus vizsgálat, amelynek célja új ismeretek és szakértelem megszerzése új termékek, eljárások vagy szolgáltatások kifejlesztéséhez, vagy a létező termékek, eljárások vagy szolgáltatások jelentős mértékű fejlesztésének elősegítéséhez, ...” F.k. 45.o.	„Tervezett kutatás vagy kritikus vizsgálat, amelynek célja új ismeretek és szakértelem megszerzése új termékek, eljárások vagy szolgáltatások kifejlesztéséhez, vagy a létező termékek, eljárások vagy szolgáltatások jelentős mértékű fejlesztésének elősegítéséhez, ...” ÁCSR 2. cikk 85.	„Tervezett kutatás vagy kritikus vizsgálat, amelynek célja új ismeretek és szakértelem megszerzése új termékek, eljárások vagy szolgáltatások kifejlesztéséhez, vagy a létező termékek, eljárások vagy szolgáltatások jelentős mértékű fejlesztésének elősegítéséhez, ...” Új Inno. tv. 3.§ 2.
Kísérleti fejlesztés (Experimental Development)	„A meglévő tudományos, technológiai, üzleti és egyéb, vonatkozó ismeretek és szakértelem megszerzése, összesítése, alakítása és felhasználása új vagy javított termékek, eljárások vagy szolgáltatások kidolgozása céljából...” F.k. 45.o.	„A meglévő tudományos, technológiai, üzleti és egyéb, vonatkozó ismeretek és szakértelem megszerzése, összesítése, alakítása és felhasználása új vagy javított termékek, eljárások vagy szolgáltatások kidolgozása céljából...” ÁCSR 2. cikk 86.	„A meglévő tudományos, technológiai, üzleti és egyéb, vonatkozó ismeretek és szakértelem megszerzése, összesítése, alakítása és felhasználása új vagy javított termékek, eljárások vagy szolgáltatások kidolgozása céljából ...” Új Inno. tv. 3.§ 7.

1. táblázat: A K+F kategóriáinak „magdefiníciói”[16] a 2015-ös Frascati kézikönyv, az ÁCSR és az Új Inno. tv. szerint (saját szerkesztés)

Az összehasonlítást látva levonható az a következtetés, hogy a 2015-ös Frascati kézikönyv, az ÁCSR és az Új Inno. tv. magdefiníciói az egyes elnevezésből eltérések (ipari vagy alkalmazott kutatás) ellenére is lefedik egymást.

2. Versenyjog (vállalkozások közötti)

A vállalkozások magatartásait szabályozó versenyjog területe szintén tartalmaz speciális előírásokat a kutatás-fejlesztési megállapodások területén. A gazdasági versenyt korlátozó megállapodások tilalma uniós szintű – amennyiben hatással lehet a tagállamok közötti kereskedelemre és célja vagy hatása a belső piacon belüli verseny megakadályozása.^[17] De nemzeti szinten is létezik, így tilo-

[16] Jelen összehasonlításban a „magdefiníciókat” veszem alapul, tehát amikor a meghatározás példalódzó jelleggel nevesít egyes esetköröket („... különösen ...”), az nem tartozik hozzá az ábrához.

[17] Európai Unió Működéséről szóló Szerződés, 101. cikk (1) bek.

sak azon megállapodások, melyek a gazdasági verseny megakadályozását, korlátozását vagy torzítását célozzák, vagy ilyen hatást fejthetnek ki.^[18] Azonban a kutatás-fejlesztési megállapodások bizonyos keretek között (pl. az új technológiák alkalmazása árcsökkenést eredményezhet, ami a fogyasztók érdekét szolgálhatja) társadalmilag hasznosnak minősülnek. Uniós szinten az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének a kutatás-fejlesztési megállapodások egyes csoportjaira történő alkalmazásáról szóló 2023/1066 bizottsági rendelet, hazai szinten pedig a kutatási és fejlesztési megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítéséről szóló 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet szabályozza a mentesítési feltételek rendszerét. Habár megnevezésükben némi különbség található, ugyanis a magyar szabályozás kutatási és fejlesztési megállapodást, a Bizottsági rendelet pedig kutatás-fejlesztési megállapodást (research and development agreement) nevesít, tartalmát tekintve a két fogalom megegyezik.

Kutatás-fejlesztési megállapodás 1. cikk (1) bek. 1.		
két vagy több fél között megkötött olyan megállapodás, amelynek részes felei a következők bármelyikének feltételeiről állapodnak meg:	a) a szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó közös kutatás-fejlesztés, amely	i. nem foglalja magában az adott kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását; vagy
		ii. magában foglalja az adott kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását;
	c) az ugyanazon felek közötti, az a) pont hatálya alá tartozó korábbi megállapodás alapján végzett, szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása;	
	b) a szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés, amely	i. nem foglalja magában az adott kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását; vagy
		ii. magában foglalja az adott kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását;
d) az ugyanazon felek közötti, a b) pont hatálya alá tartozó korábbi megállapodás alapján végzett, szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása;		

2. táblázat: A kutatás-fejlesztési megállapodás új Inno. tv. szerinti fogalma
(saját szerkesztés)

[18] A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: „Tpv.”) 11.§ (1) bek.

3. Polgári jog

A polgári jog területén több olyan szerződéstípussal is találkozhatunk, melyek kutatási tevékenység számára biztosíthatnak jogi keretet. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: „új Ptk.”) a 6:253. § alatt szabályozza a kutatási szerződést, emellett az új Inno tv. 3.§ 14. pontja definiálja a kutatás-fejlesztési megállapodást és 8. pontja a konzorciumot. Jelen tanulmány az imént említett meghatározásokat jogi szempontból veti össze a hazai szakirodalomban tárgyalt dogmatikai kategóriákkal. A felek között a kutatási tevékenységre irányuló szinergia és kockázatmegosztás alapján három fajta szerződési típust érdemes elkülöníteni: a.) a vállalkozási szerződés formájában megvalósuló kutatási szerződés, b.) a megbízási szerződés formájában megvalósuló kutatási szerződés és a c.) polgári jogi társasági szerződés (a továbbiakban: „pjt.”) formájában megvalósuló kutatási szerződés. A vállalkozási és megbízási formában megvalósuló kutatási szerződés és a pjt. közötti legnagyobb különbség a felek közötti szinergia mértéke. Az előbbi esetben ugyanis a kutatómunka elvégzésének kötelezettsége a vállalkozó/megbízott kutató oldalán merül fel főkötelezettségként, ameddig a felek együttműködési kötelezettsége másodlagosan, az új Ptk. 6:62. §-ból (tehát mint minden szerződésre vonatkozó mögöttes kötelezettség) levezethetően jelenik meg. A pjt. kapcsán viszont az új Ptk. 6:498. § értelmében elsődlegessé válik az együttműködési kötelezettség, tehát a szinergia olyan magas fokú,^[19] hogy nem különíthetők el az egyes feladatkörök olyan élesen, mint a kutató és megrendelő/megbízó között.

Lontai Endre már 1972-ben azt vizsgálta, hogy ezen szerződéstípusok közül melyiknek feltehetőleg meg leginkább a kutatási szerződés.^[20] Görög Márta^[21] és Faludi Gábor^[22] is ezen szerződési alakzatokra hivatkozva elemezték a kutatási szerződés tulajdonságait. Vígh József Ferenc pedig a német jogi gyakorlat bemutatása során a felsőoktatás és ipar közötti együttműködés, „*Berliner Vertrag*” modellszerződéseinek elemzése során szintén a fenti három kategóriának megfelelő elkülönítést tett.^[23] Jelen tanulmány nem tér ki az anyagátadási szerződés elemzésére, ugyanis annak ellenére, hogy ezen szerződés is képezheti kutatási tevékenység alapját, a felek közötti szinergia alacsony mértékű,^[24] illetve a tág értelemben vett

[19] Lontai Endre a kutatási szerződés rendszertani kategorizálására tett kísérlete során kiemeli, hogy a „közös érdek és magas fokú együttműködési követelmény alapján” többet sorolják a társasági szerződés egyik formájához a kutatási szerződést, amivel kapcsolatban kritikai észrevételeit is kifejti, de leszögezi, hogy „a szoros és intenzív kooperáció a társasági szerződés egyik jellegadó vonása”. Ld. Lontai, 1972, 177.

[20] Lontai, 1972, 175-179.

[21] Görög, 2015, 28.

[22] Faludi, 2021, 1. bek.

[23] Vígh, 2008, 149-150.

[24] A tárgyasult kutatási anyag átadása és célhoz kötött felhasználhatósága alapját képezi kutatási tevékenységnek, ellenben a felek közötti szándékegység nem a kutatómunka végzésére irányul elsősorban. A kutatási szerződés magában foglalhat anyagátadási elemet (background vagy háttérálalmány), viszont ebben az esetben ez csak járulékosan jelenik meg, és a vállalkozási szerződés elsődleges jegei magukba olvasztják. Ld. Molnár, 2010, 98.

munkaviszony alapján végzett kutatási tevékenység – annak munkajogi vetületei miatt – szintén nem tartozik a tanulmány által vizsgált területekhez. Természetesen mögöttes jelleggel a szellemi tulajdonra vonatkozó jogi szabályok is relevánsak a témában, viszont a tanulmány elsődlegesen azokra a jogi konstrukciókra fókuszál, melyek a szűk értelemben vett kutatás-fejlesztéshez, tehát az eredmények, áttörések létrehozásához járulnak hozzá.

V. A JOGTERÜLETEK VISZONYA EGYMÁSHOZ

Jelen fejezet elsősorban a polgári jog szemszögéből vizsgálja meg azt, hogy az imént felsorolt kategóriák hogyan viszonyulnak egymáshoz, illetve, hogy milyen lépések megtétele szükséges az adott jogterületek összehangolásához.

1. A kutatási szerződés és a K+F tevékenység viszonya

A polgári jog és az állami támogatások jogának kapcsolata terén az alapvető kérdést az adja, hogy az új Ptk. szerinti „kutatási szerződésben” kutatói oldalon meghatározott „kutatómunkával elérhető eredmény megvalósítására” irányuló kötelezettség mennyiben feleltethető meg az új Inno. tv. szerinti kutatás-fejlesztés,^[25] ezáltal a 2015-ös Frascati kézikönyv fogalmának.

A Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.231/2011/5. számú ítéletében az alábbiak szerint rendezte a fogalmak egymáshoz való viszonyát. A jogvita alapját az szolgáltatta, hogy a vállalkozó egy meghatározott tanulmány elkészítésére (és ezáltal kutatás elvégzésére) vállalt kötelezettséget, azonban mivel ez a tevékenység nem felelt meg a 2002-es Frascati kézikönyv^[26] szerinti K+F tevékenység kritériumainak, ezáltal a megrendelő (felperes) nem tudta járulékfizetési kötelességeit mérsékelni. A Fővárosi Ítéltáblának tehát arra a kérdésre kellett választ adnia, hogy amennyiben a felek külön nem kötötték ki, hogy a tanulmánynak meg kell felelnie a K+F tevékenység feltételeinek (tehát a kutató nem vállalt garanciát a járulék visszaigényelhetőségére), akkor a kutatási szerződés a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) szerinti fogalma magába foglalja-e a Frascati kézikönyv szerinti kritériumokat. A bíróság pedig arra az álláspontra jutott, hogy a „kutatómunka végzése”^[27] nem foglalja magába a K+F tevékenység fogalmát.^[28]

[25] Új Inno. tv. 3. § 11. A „kutatás-fejlesztés: magában foglalja az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a kísérleti fejlesztést”.

[26] Az ügy alapját egy 2006.11.02. napján megkötött kutatási szerződés képezi, ekkoriban a 2002-es Frascati kézikönyv volt hatályos, azonban a ratio decidendi szempontjából ez nem releváns.

[27] Régi Ptk. 412.§ (1) bek. A szerződés megkötésekor a régi Ptk. volt a hatályos jogszabály, azonban a ratio decidendi szempontjából ez nem releváns.

[28] Lásd: Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.231/2011/5. Indokolás, 5.

Az ítélet konklúziója tehát az, hogy az állami támogatások joga (és az adójog) szerinti „K+F tevékenység”, ami a Frascati kézikönyv meghatározását veszi alapul, valamint a régi és új Ptk. szerinti „kutatási szerződés” fogalma egymásnak nem megfeleltethetőek, azok eltérő jogterületek eltérő definíciói, melyek párhuzamosan léteznek a jogrendszerben. A polgári jog szerinti kutatási szerződés fogalma szükségszerűen tágabb kört fed le, ezt a narratívát támasztja alá az a Faludi Gábor által inspirált példa, amikor a kutatási szerződés tárgya családfakutatás.^[29]

2. A kutatási szerződés és a kutatás-fejlesztési megállapodás viszonya

Számba véve azokat a szerződési típusokat, melyek elnevezésüket tekintve a polgári jog területén meghatározzák a kutatómunka jogi kereteit, az új Ptk. szerinti kutatási szerződés mellett az új Inno. tv. szerinti kutatás-fejlesztési megállapodás fogalma merülhet fel. Rendszertani szempontból első benyomásra ez a dichotóm állapot, ami a kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról szóló 2004. évi CXXXIV. törvény (a továbbiakban: régi Inno. tv.) módosításával jött létre, az 1978 és 1993 közötti helyzetet rekonstruálta. Ebben az időszakban ugyanis a régi Ptk. kutatási szerződésekre vonatkozó általános szabályai mellett a gazdálkodó szervezetek szállítási és vállalkozási szerződéseiről szóló 7/1978. (II. 1.) MT rendelet a gazdálkodó szervezetek vállalkozási szerződéseire speciális jelleggel külön szabályozta a kutatás (fejlesztési) szerződést.

Amennyiben viszont a kutatás-fejlesztési megállapodás fogalmi elemeit vesszük számba, azt vehetjük észre, hogy azok nem változtak az új Inno. tv. hatálybalépésével, tehát a régi Inno. tv. 2012. I. 1. napjától hatályos definíciójával megegyeznek.^[30] Ráadásul a kutatás-fejlesztési megállapodás imént említett tartalmi elemei – két jelentősebb módosítással – megegyeznek a már hatálytalan, a kutatási és fejlesztési megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítéséről szóló 206/2011. (X. 7.) Korm. rendeletben^[31] használt kutatási és fejlesztési megállapodás fogalmával.^[32]

[29] Ebben az esetben ugyanis rendkívül komplex körülmények teljesülése esetén lehetne a K+F tevékenység megvalósulásáról beszélni. Ld. Fugilinszky – Tőkey, 2018, 232.

[30] Azzal az apró, formai különbséggel, hogy az új Inno. tv. külön pontban, de azonos tartalommal definiálja a fizetett kutatás-fejlesztést.

[31] Már nem hatályos, de amikor a régi Inno. tv.-ben bevezetésre került 2012-ben a kutatás-fejlesztési megállapodás fogalma, akkor ez volt a hatályos.

[32] A kutatás-fejlesztési megállapodás kapcsán azt is érdemes figyelembe venni – tekintettel arra, hogy a fogalmi elemeknél visszatérő elem az eredmények közös hasznosítása illetve azok mellőzése – hogy a 7/1978. (II. 1.) MT rendelet megkülönböztette a kutatási (fejlesztési) szerződést és a kutatási (fejlesztési) eredmények gyakorlati megvalósítására irányuló szerződést. Habár tartalmukat tekintve nem állapítható meg egyezés a megállapodás és a szerződések között.

Új Inno. tv.	206/2011. (X. 7.) Korm. rendelet
3.§ 14. kutatás-fejlesztési megállapodás: két vagy több vállalkozás, illetve vállalkozás és kutatóhely (e pontban a továbbiakban: felek) között létrejött olyan megállapodás, amelynek tárgya	11. kutatási és fejlesztési megállapodás: két vagy több vállalkozás között létrejött olyan megállapodás, amelynek tárgya
a) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó közös kutatás-fejlesztés, valamint az ilyen kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,	a) a szerződés szerinti árura vagy technológiára vonatkozó közös kutatás és fejlesztés, valamint az ilyen kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,
b) ugyanazon részt vevő felek közötti korábbi megállapodás alapján végzett, a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó közös kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,	b) ugyanazon részt vevő vállalkozások közötti korábbi megállapodás alapján végzett, szerződés szerinti árura vagy technológiára vonatkozó közös kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,
c) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó közös kutatás-fejlesztés, az ebből származó eredmény közös hasznosítása nélkül,	c) a szerződés szerinti árura vagy technológiára vonatkozó közös kutatás és fejlesztés, az ebből származó eredmény közös hasznosítása nélkül,
d) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés, valamint az ilyen kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,	d) a szerződés szerinti árura vagy technológiára vonatkozó fizetett kutatás és fejlesztés, valamint az ilyen kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,
e) ugyanazon részt vevő felek közötti korábbi megállapodás alapján végzett, a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása, vagy	e) ugyanazon részt vevő vállalkozások közötti korábbi megállapodás alapján végzett, szerződés szerinti árura vagy technológiára vonatkozó fizetett kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása, vagy
f) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés, az ebből származó eredmény közös hasznosítása nélkül,	f) a szerződés szerinti árura vagy technológiára vonatkozó fizetett kutatás és fejlesztés, az ebből származó eredmény közös hasznosítása nélkül;

3. táblázat: Az új Inno. tv. és a 206/2011. (X. 7.) Korm. rendelet fogalmainak összevetése – az eltérések vastagon szedve (saját szerkesztés)

a. A kutatás-fejlesztési megállapodás és a kutatási és fejlesztési megállapodás viszonya

Az ímént szemléltetett összefüggés végett érdemes közelebbről megvizsgálni azt, hogy rendszertani szempontból milyen relevanciája lehet annak, hogy az

alapvetően állami támogatások jogával kapcsolatos új Inno. tv és a vállalkozások piaci magatartását versenyjogi szempontból szabályozó 206/2011. (X. 7.) Korm. rendelet egymással szinte azonos fogalmi elemeket használ. Fontos megjegyezni, hogy a jelen tanulmány írásakor már nem az előbb említett kormányrendelet, hanem a 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet rendelkezik hatályosan a versenyjogi kérdésekről.

Először is érdemes górcső alá venni azt, hogy kutatás és fejlesztés alatt vajon mit ért az állami támogatások joga és a versenyjog. A kutatás-fejlesztést az új Inno. tv. úgy határozza meg, hogy megnevezi annak három fajtáját. A jelenleg hatályos alap- és alkalmazott kutatás, valamint (kísérleti) fejlesztés fogalmait beiktató 2019. évi CXXIII. törvény Miniszteri Indokolása így határozta meg a változás célját: „az egységet az EU és OECD dokumentumokban használt fogalomrendszer és a törvény értelmező rendelkezései között”.^[33] A fogalmi átfedésekből és az iménti idézetből arra következtethetünk, hogy a 2015-ös Frascati kézikönyv kutatási és (kísérleti) fejlesztésre^[34] adott fogalma mögöttes jelleggel irányadónak tekinthető.

Új Inno. tv.	456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet
3.§ 11. kutatás-fejlesztés: magában foglalja az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a kísérleti fejlesztést.	1.§ 10. kutatás és fejlesztés: termékre, technológiára vagy eljárásra vonatkozó know-how megszerzése, elméleti elemzés, megfigyelés, kísérlet végzése – beleértve a kísérleti és demonstrációs előállítást és a termék vagy eljárás műszaki vizsgálatát –, a szükséges demonstrációs gépek és berendezések létrehozása, valamint a kutatás eredményének hasznosítása érdekében szellemi tulajdonjogok megszerzése;
2015-ös Frascati kézikönyv	
2.5. A kutatás és (kísérleti) fejlesztés magában foglalja azt a kreatív munkát, melyet a meglévő tudásállomány – ideértendően a humán, kulturális és társadalmi ismereteket - növelése és a rendelkezésre álló tudás új alkalmazásainak kidolgozása végett végeznek. (saját fordítás)	

4. táblázat: A kutatás-fejlesztéssel kapcsolatos meghatározások az állami támogatások és a versenyjog területén
(saját szerkesztés)

Ahogy a fenti összevetésből is kitűnik, valójában az állami támogatások joga és a versenyjog teljesen más kontextusban értelmezi a kutatás-fejlesztést, annak ellenére, hogy némi tartalmi átfedés észlelhető.^[35] A versenyjogi meghatározás például magában foglalja a know-how megszerzését, ami nem minősül az új Inno. tv. szerinti kutatás-fejlesztésnek, illetve a versenyjogi definíció központjában a termékre, technológiára vagy eljárásra irányultság is meghatározó elem. Illetve

[33] Végső előterjesztői indokolás a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény és egyes kapcsolódó törvényi rendelkezések módosításáról szóló 2019. évi CXXIII. törvényhez – Jogkódex: Indokolások Tára 2020

[34] 2015-ös Frascati kézikönyv, 44., 2.5. pont

[35] A kutatás-fejlesztés fogalmában a 206/2011. (X. 7.) Korm. rendelet nem tért el lényegesen a hatályos definíciótól.

a 2015-ös Frascati kézikönyv által meghatározott K+F tevékenységet körülíró öt ismérv is teljesen elkülönül a versenyjogi meghatározástól.

b. A „megállapodások” rendszertani kapcsolata

Míg a jelenleg hatályos szabályozás szerint tehát az új Inno. tv. az állami támogatások jogának szempontjából definiálja a „kutatás-fejlesztési megállapodást”, addig a 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet versenyjogi szempontból határozza meg a „kutatási és fejlesztési megállapodás” fogalmát.

Kutatás-fejlesztési megállapodás	Kutatási és fejlesztési megállapodás
Új Inno. tv.	456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet
3.§ 14. ... két vagy több vállalkozás, illetve vállalkozás és kutatóhely (e pontban a továbbiakban: felek) között létrejött olyan megállapodás, amelynek tárgya	1.§ (3) ... a két vagy több vállalkozás között létrejött olyan megállapodás, amelyben a résztvevő vállalkozások a következő feltételek bármelyikéről állapodnak meg:
a) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó közös kutatás-fejlesztés , valamint az ilyen kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása, c) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó közös kutatás-fejlesztés, az ebből származó eredmény közös hasznosítása nélkül,	a) a szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó közös kutatás és fejlesztés , amely aa) nem foglalja magában az adott kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását, vagy ab) magában foglalja az adott kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását;
b) ugyanazon részt vevő felek közötti korábbi megállapodás alapján végzett, a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó közös kutatásfejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,	c) az ugyanazon vállalkozások közötti, az a) pont hatálya alá tartozó korábbi megállapodás alapján végzett, szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása,
d) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés , valamint az ilyen kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása, f) a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés, az ebből származó eredmény közös hasznosítása nélkül,	b) a szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó fizetett kutatás és fejlesztés , amely ba) nem foglalja magában az adott kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását, vagy bb) magában foglalja az adott kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítását;
e) ugyanazon részt vevő felek közötti korábbi megállapodás alapján végzett, a megállapodás szerinti termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra vonatkozó fizetett kutatás-fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása ...	d) az ugyanazon vállalkozások közötti, a b) pont hatálya alá tartozó korábbi megállapodás alapján végzett, szerződés szerinti termékre vagy technológiára vonatkozó kutatás és fejlesztés eredményeinek közös hasznosítása.

5. táblázat: Az új Inno. tv. és a 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet fogalmainak összevetése – az eltérések vastagon szedve (saját szerkesztés)

Ahogy a fenti táblázatból is látszik, a fogalmak két tartalmi eltérés mellett, melyek közül az egyik az alanyi körre vonatkozik (vállalkozás és kutatóhely), a másik a megállapodás tárgyára (az új Inno. tv.-nél feltehetőleg az alkalmazott kutatás és kísérleti fejlesztés fogalmaival való koherencia végett termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra kell irányulnia a megállapodásnak), megegyeznek az eltérő struktúra ellenére. Ebből adódóan az a kérdés merül fel, hogy az új Inno. tv. szerinti kutatás-fejlesztési megállapodás értelmezésénél a versenyjogi szabályok, így a 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet és a Tpv. vagy pedig az új Ptk. szabályai az irányadóak.

Ennek a kérdésnek a megválaszolása elsősorban a „megállapodás” értelmezése kapcsán válik kardinálissá. Versenyjogi értelemben a 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet 1.§ 13. pont és a Tpv. 11. § (1) bekezdése jóval tágabb, mint az új Ptk. 6:58. § szerinti szerződés fogalma. Önmagában ugyanis attól a jogalkotói technikától, hogy az egyik jogterület jogszabályában található fogalmat beemeli a másik jogterület jogszabályába, még nem következik az, hogy az ihletadó jogterület szabályozását kellene mögöttes jelleggel irányadónak tekinteni. Ráadásul, ahogy a fentiekből is kiderül, az állami támogatások joga és a versenyjog mást ért kutatás-fejlesztés alatt.

c. Kutatás-fejlesztési megállapodás és a saját tevékenységi körében végzett K+F tevékenység kapcsolata

Ezen a ponton érdemes felvázolni azt, hogy maga a kutatás-fejlesztési megállapodás konkrétan milyen területen válik releváns fogalommá, hiszen az új Inno. tv. azon kívül, hogy definiálja, nem tartalmaz vele kapcsolatosan egyéb rendelkezést. A társasági adóról és az osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény (a továbbiakban: Tao. tv.) a „saját tevékenységi körében végzett K+F tevékenység” kategóriáján belül, mint harmadik lehetőséget nevesíti a kutatás-fejlesztési megállapodás alapján végzett (közös) kutatás-fejlesztési tevékenységet.^[36] Valójában tehát a Tao. tv. szempontjából a kutatás-fejlesztési megállapodásnak az a jelentősége, hogy egy speciális jogalapot határoz meg a K+F tevékenység végzésére. Ezzel kapcsolatban az a fentiekben is feszegetett dilemma élesedik ki, hogy a kutatás-fejlesztési megállapodásnak kifejezetten valamilyen „termékre, eljárásra vagy szolgáltatásra” kell irányulnia, ezáltal fogalmilag indokolatlanul kizár olyan tevékenységeket, melyek alap kutatásként még beleférnének a fogalmi körbe.^[37] Ezen, imént említett példa is azt bizonyítja, hogy anomáliákhoz vezethet, ha az egyik jogterület fogalomrendszerével egy másik jogterületen kívánunk operálni.

[36] Tao.tv. 4.§ 32. pont. Ld. Lipták, 2018, 3-4.

[37] Hogyha egy vállalkozás például – bármilyen megfontolásból – úgy dönt, hogy saját eszközeivel és alkalmazottaival a saját eredményére és kockázatára alap kutatást végez, ami nem valamilyen termékhez, eljáráshoz vagy szolgáltatáshoz kapcsolódik, akkor az még megfelel a Tao.tv. 4.§ 32. szerinti kritériumoknak, de ha például egy egyetemen köt erre irányuló szerződést, az már nem fér bele ebbe az esetkörbe.

Összességében tehát az új Inno. tv. szerinti kutatás-fejlesztési megállapodás és az új Ptk. szerinti kutatási szerződés kapcsolatáról azt lehet elmondani, hogy valójában nem is tartoznak egy jogterülethez, a két fogalomnak lehet közös metszete, de léteznek olyan kutatás-fejlesztési megállapodások, melyek nem minősülnek kutatási szerződésnek (polgári jogi társasági szerződés, vállalkozási szerződés stb.) és olyan kutatási szerződések, melyek nem minősülnek kutatás-fejlesztési megállapodásnak (pl. családfakutatásra irányuló szerződés). Így az sem jelenthető ki, hogy a jelenlegi magyar szabályozás azt a dichotómiát képviselné, amit a régi Ptk. és a 7/1978. (II. 1.) MT rendelet testesített meg annak idején azáltal, hogy előbbi általános jelleggel szabályozta a kutatási szerződést, míg utóbbi speciális – ámbar polgári jogi jellegű – többlétszabályokat tartalmazott a vállalkozások által kötött kutatás (fejlesztési) szerződésekre.

3. A polgári jogi társasági szerződés és a konzorcium viszonya

Ahogy a tanulmány már korábban nevesítette, a kutatási tevékenységre irányuló szinergia szempontjából polgári jogilag a vállalkozási vagy megbízási szerződésen alapuló kutatási szerződés mellett meg kell említeni a kutatásra irányuló pjt. formációját is. Az új Inno. tv. külön megnevezi a konzorciumot.^[38] Ahogy Badak Zsuzsanna és Badak Béla tanulmányukban megemlítik, a konzorciumot mint nevezített formációt az európai gyakorlat és pályázati előírások végett hozta létre a jogalkotó.^[39] Faludi Gábor pedig az új Ptk. Kommentárban arra a következtetésre jut, hogy ebben az esetben mögöttes jelleggel a pjt.-re vonatkozó szabályok az irányadóak, illetve, hogy amennyiben nem konzorciális kutatás valósul meg, úgy „vegyes, kutatási és polgári jogi társasági szerződési elemekből álló szerződés keletkezik.”^[40] Az új Inno. tv. a definiáláson túl nem határoz meg egyéb rendelkezéseket a konzorcium számára, ezért az intézmény rendeltetéséről nehéz normatív alapon véleményt nyilvánítani.

Polgári jogi társasági szerződés	Konzorcium
Új Ptk. 6:498. §	Új Inno. tv. 3.§ 8.
... a felek (a továbbiakban: tagok) arra vállalnak kötelezettséget, hogy közös céljuk elérése érdekében együttműködnek, a közös cél megvalósításához szükséges vagyoni hozzájárulást teljesítenek, és tevékenységük kockázatát közösen viselik.	a részes felek polgári jogi szerződésben szabályozott munkamegosztásán alapuló együttműködés kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenység közös folytatása vagy egy kutatás-fejlesztési és innovációs projekt közös megvalósítása céljából,

6. táblázat: A pjt. és a konzorcium összevetése
(saját szerkesztés)

[38] Új Inno. tv. 3.§ 8.

[39] Ld. Badak, 2019, 2.

[40] Faludi, 2021, 2. bek.

Ahogy a fenti ábra alapján látható, az együttműködési kötelezettség mindkét fogalomban hangsúlyos szerephez jut és a konzorciumnál cizellálódik a kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenység közös folytatása vagy projekt közös megvalósítása. Jogalkotói oldalon érezhető némi hezitálás a konzorcium fogalmának megalkotása során „a részes felek polgári jogi szerződésben szabályozott munkamegosztásán alapuló együttműködés” megfogalmazásban. Nem kívánt belebonyolódni polgári jogi kategóriák ismertetésébe és nevéen nevezni a háttérintézményt, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy munkamegosztáson alapuló polgári jogi – a contrario nem munkajogi – szerződésről van szó. A munkamegosztás kiemelése a konzorciumnál szintén visszacsatolás a pjt. szabályaira, ugyanis a BH 1993. 247. megállapította, hogy a vagyoni hozzájárulás nélküli együttműködés nem minősül pjt.-nak. A vagyoni hozzájárulás pedig lehet személyes munkavégzés is.^[41]

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány bemutatta a kutatás-fejlesztés fogalmi rendszerének fejlődését, hogy miképpen sikerült nemzetközi szinten elfogadott – elsősorban statisztikai jellegű – definíciók létrehozásában megállapodni és azokat fejleszteni. Majd a kutatás-fejlesztés jogi szabályozásának ismertetése során három nagy terület: az állami támogatások joga (benne az adójoggal), a versenyjog és a polgári jog került bemutatásra.

A kutatás-fejlesztés jogi vetületeinek szabályozása során – ahogy a nikomakhosi etika is óva int minket – két végletet szükséges elkerülni. Az egyik, amit Faludi Gábor vázolt fel, amikor a szocializmus jogalkotásának diszfunkcióit jellemezte, miszerint az „utasításszerű”, túl részletes szabályozás nem egyeztethető össze azokkal a hatékonysági szempontokkal, melyeket a felek akarata és a piacgazdaság megkövetel.^[42] A másik, amiről Ficsor Mihály írt a régi Inno. tv. hatálybalépésével kapcsolatban, miszerint azok az „ágazati szakmai törvények”, melyek sokszor „kultúrateremtő jelleggel” születnek, sokszor nélkülözik a valódi normatív tartalmat, így szinte „*lex imperfecta*” formájában lebegnek a jogrendszerben.^[43] A jogterületek egymáshoz való viszonyának vizsgálata során a tanulmány feltárta azt, hogy az eltérő rendszertani adottságok miatt a három területet érdemes egymástól elkülönülten kezelni és átfedésekre, illetve jogterületeken átívelő összefüggések levonására csak eseti mérlegelés alapján van lehetőség.

A „K+F tevékenység” és a „kutatómunka” elhatárolásánál a bírói gyakorlat célravezetően és megfontoltan húzott határt. Azonban a kutatás-fejlesztési megállapodás fogalmi beemelése a versenyjog területéről az állami támogatá-

[41] Új Ptk. 6:499. § (2)

[42] Faludi, 2004, 7.

[43] Ficsor, 2005, 3.2. bek.

sok jogába indokolatlanul húzta át a jogterületek határvonalait. Maga a régi és az új Inno. tv. deklaratív jelleggel hozta létre ezt a kategóriát, aminek normatív jelentősége a Tao. tv. szerinti kedvezmény kapcsán lehet. Habár ebben az esetben is valójában az képezi a kedvezmény alapját, ha az adóalany valakivel közösen végez K+F tevékenységet, tehát a „kutatás-fejlesztési megállapodás” jelentősége csupán annyi, hogy valamilyen jogalapra visszavegye a tevékenység végzését. Mivel számos szerződési alakzat képezheti a közösen végzett kutatás-fejlesztés alapját és adójogi értelemben magán a közös K+F tevékenység végzésén van a hangsúly, ezért a kutatás-fejlesztési megállapodást ilyen formában felesleges definiálni. A tanulmány rámutatott arra, hogy a jelenlegi szabályozás egy kalap alá vette a versenyjog és az állami támogatások jogának területét, ezáltal viszont indokolatlanul megzavarva a jogrendszer koherenciáját. Az új Inno. tv. szerinti kutatás-fejlesztési megállapodásnál egyáltalán nem tisztázott, hogy versenyjogi vagy polgári jogi értelemben vett megállapodásról van-e szó. Annak ellenére, hogy az új Inno. tv. nem állapít meg normatív rendelkezéseket a kutatás-fejlesztési megállapodással kapcsolatban és adójogi szempontból is a K+F tevékenységen van a hangsúly, mégis fontos az imént feltárt inkohérensia orvoslása. Egyrészt, hogy a jogalkalmazók számára átláthatóbbá teszi a rendszert (így a jogbizonytalanságából eredő kockázatokat mérsékelhetik a piaci szereplők), másrészt a jövőbeni jogalkotást kíméli meg annak a kockázatától, hogy tisztázatlan és zavaros jogi kategóriákhoz rendeljen normatív elemeket.

A jelenlegi szabályozás a polgári jog szempontjából is egy kalap alá veszi azon szerződéseket, melyek a kutatói tevékenység (kutatómunka) végzésére irányulnak és teszi mindezt úgy, hogy az egyik alakzatról megfelelnek. A kutatási szinergia és kockázatvállalás szempontjából három polgári jogi kategóriát érdemes elkülöníteni, melyek közül az új Ptk. kettőt (a vállalkozási és a megbízási szerződés formájában megvalósuló kutatási szerződést) a „kutatási szerződés” intézménye alatt szabályozza. A polgári jogi társasági szerződés formájában megvalósuló kutatási szerződésre csak a pjt. szabályai az irányadóak, melyeket sok esetben nem lehet összeegyeztetni az új Ptk. szerinti kutatási szerződés szabályaival. Például amennyiben nem különül el a díjfizetési kötelezettség a kutató tevékenység (kutatómunka) végzésétől, vagyis valamennyi szerződő fél mindkét módon hozzájárul a kutatáshoz és nagyjából azonos mértékben, akkor a „kutatási szerződés” szellemi tulajdonra vonatkozó szabályai értelmezhetetlenné válnak. Ezen észrevételek végett a tanulmány a kutatás-fejlesztési megállapodás minden kritikája mellett fenntartja azt, hogy az új Ptk. „kutatási szerződése” polgári jogilag nem nyújt kellően általános iránymutatást, ezért van létjogosultsága egy ezzel párhuzamosan létező, általános és polgári jogi szempontból releváns meghatározásnak.

A konzorcium és a pjt. megfogalmazásával kapcsolatban a munkamegosztás/-végzés^[44] kifejezései helyett a személyes közreműködés használata len-

[44] Új Ptk. 6:499. § bek. és új Inno. tv. 3. § 8.

ne indokoltabb. Ennek az oka egyrészt, hogy a tag ezt a konzorcium/társaság irányába nem munkaviszonyból eredendően teljesíti, így a szövetkezethél és a korlátolt felelősségű társaságnál^[45] használt kifejezés célravezetőbb. Másrészt a konzorcium/pjt. tagjai jogi személyek is lehetnek (pl. amennyiben egy elnyert projekt kivitelezése a szerződés tárgya), így a munkamegosztás/végzés kifejezés dogmatikailag még kevésbé értelmezhető.

VII. ZÁRSZÓ

Jelen tanulmány arra hívta fel a figyelmet, hogy milyen könnyű elveszni a kutatás-fejlesztés jogi vetületeinek összehasonlítása során. Milyen nagy nehézségekkel járhat az egyes jogterületek kapcsán olyan szabályozást kialakítani, ami valóban összeegyeztethető a másik jogterület rendszertani sajátosságaival, illetve azokat legalább tiszteletben tartja és nem generál indokolatlan jogértelmezési nehézséget. A dogmatikai letisztultság és átláthatóság képezheti az alapját a sikeres normatív előírások megalkotásának, így ez által válhat lehetővé a kutatás-fejlesztést motiváló környezet létrehozása és hatékonyabbá tétele.

IRODALOM

- Badak Zsuzsanna – Badak Béla (2019): Közösen végzett kutatás-fejlesztés gyakorlati kérdései. In: *Számviteli Tanácsadó*. 2019/4. sz.
- Bush, Vannevar (2020): *Science: The endless frontier - 75th Anniversary Edition*. National Science Foundation. USA.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691201658-002>.
- Eurostat: Gross domestic expenditure on R&D (GERD) at national and regional level, (Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/RD_E_GERDTOT_cus-tom_1637912/bookmark/bar?lang=en&bookmarkId=999ebe67-78b5-4e71-910e-29166b557063. Letöltés ideje: 2024.01.02.).
- Faludi Gábor (2021): A kutatási szerződés. In: Vékás Lajos - Gádos Péter (zerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest.
- Faludi Gábor (2004): A kutatási szerződés, mint önálló szerződéstípus. In: *Gazdaság és Jog*. 2004/10. sz.
- Ficsor Mihály (2005): Az innovációs törvényről - jogászai szemmel. In: *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*. 2005/2. sz.
- Godin, Benoit (2008a): In the Shadow of Schumpeter: W. Rupert Maclaurin and the Study of Technological Innovation. In: *Projekt on the of Intellectual History os Innovation*. 2008/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s11024-008-9100-4>.

[45] Új Ptk. 3:325. § (1) bek. és 3:182. § (1) bek.

- Godin, Benoit (2008b): The Making of Statistical Standards: The OECD and the Frascati Manual, 1962-2002. In: *Project on the History and Sociology of STI Statistics Working Paper*. 2008/39. sz.
- Görög Márta (2015): A kutatási szerződés, mint a kutatási együttműködések tipikus kontraktusának néhány jellemző vonása. In: *Jogelméleti Szemle*. 2015/2. sz.
- Huxley, Julian Sorell (1934): *Scientific Research and Social Needs*. Watts & Co., London.
- Lipták Virág (2018): A K+F tevékenység társaságiadó- és innovációs járulékvonzata. In: *Adó Szaklap*. 2018/10. sz.
- Lontai Endre (1972): *A kutatási szerződések – a tudományos-műszaki eredmények létrehozását és bevezetését elsőséggel polgári jogi eszközök*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Molnár István (2010): *Szellemi tulajdon menedzsment és technológia-transzfer*. InnovAID Innovációs és gazdasági Tanácsadó Kft., Szeged.
- Rothwell, Roy (1994): Towards the Fifth-generation Innovation Process. In: *International Marketing Review*. 1994/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1108/02651339410057491>.
- Schauz, Désirée (2014): What is Basic Research? Insights from Historical Semantics. In: *Minerva*. 2014/3. sz.
- Végső előterjesztői indokolás a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról szóló 2014. évi LXXVI. törvény és egyes kapcsolódó törvényi rendelkezések módosításáról szóló 2019. évi CXXIII. törvényhez - Indokolások Tára 2020/5. (Elérhető: <https://jogkodex.hu/doc/5872432> Letöltés ideje: 2024.01.21.).
- Vigh József Ferenc (2009): Az ipar és az állami kutatási szervezetek közötti együttműködés Németországban: a K+F együttműködésre vonatkozó szerződések modelljei. In: *Külgazdaság*. 2009/11–12. sz.

JOGFORRÁSOK

- 1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról.
- 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról.
- 2004. évi CXXXIV. törvény a kutatás-fejlesztésről és a technológiai innovációról – hatályon kívüli.
- 2014. évi LXXVI. törvény, a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról.
- 206/2011. (X. 7.) Korm. rendelet a kutatási és fejlesztési megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítéséről – hatályon kívüli.
- 456/2023. (X. 5.) Korm. rendelet a kutatási és fejlesztési megállapodások egyes csoportjainak a versenykorlátozás tilalma alóli mentesítéséről.
- 7/1978. (II. 1.) MT rendelet a gazdálkodó szervezetek szállítási és vállalkozási szerződéseiről – hatályon kívüli.
- A Fővárosi Ítéltábla Gf. 40.231/2011/5. számú ítélete.
- Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés.
- BH 1993. 247.
- 651/2014/EU bizottsági rendelet a Szerződés 107. és 108. cikke alkalmazásában bizonyos támogatási kategóriáknak a belső piaccal összeegyeztethetővé nyilvánításáról szóló („Általános Csoportmentességi Rendelet”, rövidítve: „ÁCSR”).
- 2023/1066 bizottsági rendelet az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. cikke (3) bekezdésének a kutatás-fejlesztési megállapodások egyes csoportjaira történő alkalmazásáról.

- OECD: Frascati Manual 2015 Guidelines for Collecting and Reporting Data on Research and Experimental Development, 2015 (rövidítve: „2015-ös Frascati kézikönyv”).
- OECD/Eurostat: Oslo Manual Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition, 2018 (rövidítve: „2018-as Oslo Kézikönyv”).

Szerényi Gábor grafikája

FARKAS ÁDÁM – PAPP JÁNOS TAMÁS

Az internet- és médiaszabályozás kihívásai a terrorizmus, valamint a hibrid fenyegetések elleni európai fellépés tükrében^[1]

ABSTRACT

This paper examines the rise of cyber threats and the manipulation of public consciousness through information, as well as the role of the media in these dynamics. The resurgence of international terrorism, highlighted by ISIS's online presence and sophisticated use of media, underscores the pivotal role of the internet and media platforms in modern non-traditional security threats. Furthermore, technological advancements have reshaped state rivalries, elevating the role of non-military factors in global security. Consequently, hybrid threats have become increasingly significant in the 21st century, blending conventional and unconventional methods, often overlapping with terrorist propaganda and online extremist content.

The media, as both a tool and target of hybrid threats, plays a critical role in the dissemination of information and the shaping of public opinion, making it vulnerable to manipulation through tactics such as disinformation campaigns, cyberattacks, and algorithmic exploitation on social media platforms. This paper reviews the EU's evolving regulatory framework, including measures to combat disinformation, enhance media transparency, and protect democratic processes from manipulation. The study highlights key initiatives, such as the Digital Services Act (DSA) and the Terrorist Content Regulation (TERREG), which aim to strengthen media resilience against hybrid threats while balancing the protection of fundamental rights like freedom of expression.

Keywords: hybrid threats ■ media regulation ■ cybersecurity ■ Digital Services Act
■ TERREG ■ EMFA ■ disinformation

[1] A mű a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat TKP2021-NVA-24 azonosító számú „A mesterséges intelligencia alkalmazásának kutatása a katonai nemzetbiztonsági célú adatszerző, adatfeldolgozó és vizualizációs eljárásokban, és kapcsolódó fejlesztések elvégzése” elnevezésű projektje keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával valósult meg.

I. BEVEZETÉS

A 21. századnak a biztonság terén is meghatározója az információs tér és az infokommunikációs technológia. Az e téren átélt fejlődés felgyorsította életünket, redukálta a fizikai távolságok jelentőségét, növelte a kutatási, fejlesztési és gazdasági hatékonyságot, illetve átalakította az egyéni és társas interakciók jelentős részét.

A szakirodalom már széles körben vizsgálja az infokommunikációval is szoros összefüggésben kialakult valódi globális gazdaságra építve a világ részeinek összekapcsoltságát,^[2] az információs társadalom kérdéseit,^[3] a kibertér technikai vonatkozásán túl annak szociológiai és pszichológiai sajátosságait, amiből érezhetjük, hogy az információs korszak jelentős hatással van az egyéni, társas, társadalmi kognitív folyamatokra.

Nem meglepő, hogy az előzőekből következően az infokommunikációs robbanás a biztonság terén is jelentős változásokat hozott magával. A hagyományosnak mondható katonai és a bűnözési tevékenységek infokommunikációval való felvértezése mellett e körben külön érdemes figyelmet fordítani a kibertérben végzett különféle veszélyeztető, fenyegető, bűnös cselekményekre,^[4] illetve a tudat információs tartalmakkal való befolyásolására.^[5]

A nemzetközi terrorizmus újbóli megerősödése, különösen az Al-Kaida nyomán kibontakozó ISIS és annak gazdasági, pszeudo-állami és nem utolsósorban onlinemarketing-tevékenysége egyértelművé tette az internet és média kulcsszerepét a nem hagyományos biztonsági kihívások és fenyegetések tekintetében. Ezt a megítélést pedig hatványozta az a felismerés, hogy az állami rivalizálás tekintetében is jelentős változást hozott a technika fejlődése, hiszen a korábban is használt nem katonai tényezők szerepe jelentős mértékben felértékelődik ezek által. Ennek eredményeként lett a hibrid fenyegetések témaköre igazán fajsúlyos a 21. században, amelynek azonban eszköz- és módszerrendszere sok tekintetben átfedést mutat a terrormarketing és az internetes terrorista tartalmak témakörével.

Jelen tanulmány célja ezen alapvetések mentén az információs térben is aktív terrorista és hibrid fenyegetési tendenciák európai internet- és médiaszabályozásra gyakorolt egyes hatásait áttekinteni és felhívni a figyelmet az elmúlt időszak változásaira, illetve a további potenciális beavatkozási irányokra a biztonság fokozása érdekében.

[2] Vö. Khanna, 2016; Wallerstein, 2010; Csizmadia, 2016.

[3] Lásd: Juhász – Pintér, 2006; Mattelart, 2004; Castells, 2005; Castells, 2007; Buckland, 2017.

[4] Cornish, 2022; Cho, 2022; Stengel, 2019; Vikman, 2022a, 91-108.; Vikman, 2022b.

[5] A téma kapcsán lásd: McIntyre, 2018; Peters – Rider – Hyvönen – Besley, 2018; Aczél – Veszelszki, 2023; Szitás, 2019, 249-275.; Krekó, 2018.

II. A HIBRID FENYEGETÉSEKRŐL ÁLTALÁBAN

Egy olyan korban, amikor az internet és a médiaplatformok az információterjesztés elsődleges csatornáivá váltak, a hibrid fenyegetések és a terrorizmushoz hasonló, káros tartalmak szabályozása kulcsfontosságúvá válik a nemzetbiztonság, a demokrácia védelme és a társadalmi jólét, illetőleg stabilitás szempontjából.

A hibrid fenyegetések olyan többdimenziós, összehangolt stratégiákat jelentenek, amelyeket állami vagy nem állami szereplők alkalmaznak, és amelyekben hagyományos és nem hagyományos eszközök és eljárások, katonai és nem katonai tényezők, nyílt és rejtett műveletek keverednek.^[6] Ezek a fenyegetések gyakran politikai, gazdasági, társadalmi vagy technológiai gyengeségeket használnak ki.^[7] E tekintetben osztjuk azt a – hazánkban még bevettnek nem nevezhető – megközelítést, amely fontosnak tartja elkülöníteni egymástól a hibrid fenyegetések, a hibrid konfliktusok és a hibrid hadviselés kategóriáit.^[8] Ezek ugyanis eltérő szintjeit jelölik a hibrid képletben megoszló tényezők arányának és alkalmazásának, ami jelen téma szempontjából is fontos. Ha a kategorizálást elfogadjuk, akkor azt mondjuk, hogy a hibrid fenyegetésektől a hibrid hadviselés felé haladó lépcsőkben növekszik a katonai szemléletmód és stratégia fajsúlya az alkalmazott eszközök és módszerek körében. Ez az internet és média felhasználása körében is érvényesül, hiszen ezen a skálán haladva a jellemzően nem katonai tartalmak dominanciájától a katonai műveleteket közvetlenül érintő vagy azokat közvetve – de mégis szorosan – támogató tartalmak irányába mozog a beavatkozás. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy más társadalmi hangulat kialakítása a cél a hibrid fenyegetés nem közvetlenül katonai determináltságú fázisában, mint a felület képező és már katonai szembenállással is fenyegető hibrid fenyegetés, majd a dominánsan katonai jellemzőkkel áthatott hibrid hadviselés szakaszában. Bárhonnan nézzük azonban, a média, amely a közvélemény befolyásolásának és a politikai tájkép alakításának és a legitim államfunkciónak is hatékony platformjaként szolgál, nem lehet mentes a hibriditásból következő, különféle fenyegetésektől.

A média és az internet nemcsak, hogy nem lehet mentes a hibrid fenyegetésekből következő hatásoktól, hanem e területek lényegében kulcsszerepet játszottak a hibrid biztonsági környezet kialakulásában. A nem katonai tényezők konfliktusos alkalmazása ugyanis nem újszerű. Erről Farkas és Kelemen a következőket írja: „A hibrid konfliktusok képében bizonyos szempontból egy régi ismerős tekint vissza ránk, egy valóban újszerű formában. Ha csak a fogalommal szinte összemosott orosz állam 20. századi történelmét nézzük, akkor azt látjuk, hogy a Szovjetunióban óriási hagyományai voltak a sokrétű, nem tisztán katonai lépésekre építkező stratégiák érdekérvényesítésnek és eszközrendszernek.

[6] Európai Tanács: A Tanács a reziliencia megerősítésére..., 2020.

[7] Európai Bizottság - Sajtóközlemény, 2016.

[8] Vö: Farkas – Kelemen, 2022; Farkas, 2023.

A maszkirovka katonai alkalmazása, majd ennek a szemléletmódnak a kiszélesítése több mint százéves múltra tekint vissza. Ehhez persze hozzá kell tenni, hogy önmagában véve a nem katonai tényezők hadászati-stratégiai célokat megalapozó vagy előkészítő, illetve konkrét katonai műveleteket kísérő alkalmazása messze nem újdonság a világtörténelemben, mivel Sun Ce, Taj Kung vagy Vej Liao-Ce óta ismertek. Az állami, társadalmi sajátosságok katonai műveletekkel összefüggő kiaknázása, a kémek alkalmazása, az ellenséges területek lakosságához való viszonyulása, az ellátási láncokra való hatásgyakorlás mind-mind olyan témakör, amely már az antikvitás óta jelen van a hadviselésre, stratégiai gondolkodásra vonatkozó irodalomban. Ez a komplex, a katonai és a nem katonai elemeket vegyítő – és ilyenként hibrid – megközelítés aztán egyre markánsabban átszivárgott a katonai gondolkodástól különváló politikai filozófiai és államtudományi gondolkodásba is Niccolò Machiavellitől Napóleonon át Carl Schmittig, hogy aztán visszahasson a hadviselés elméletére, és abban szélesebb horizontot tárjon fel, mint maga a háború megvívásának katonai dimenziója, ahogy ez Carl von Clausewitz abszolút háború felfogásában, majd Erich Ludendorff totális háborújában megjelent.^[9] Innen nézve tehát, a média és az internet térrelméi ma jelentős mértékben azokat a technikai-társadalmi-tudati metszethalmazokat jelölik, amelyek napi szinten, sőt pillanatról-pillanatra terjedően képesek tömegek világlátását, valóságképét, biztonságpercepcióját és ezek által állami szervezetek működését befolyásolni. A 21. századi infokommunikációra épülő gazdasági, társadalmi, politikai működés az, ami tehát hatványozni tudta olyan mértékben a nem katonai tényezők jelentőségét a biztonság és védelem horizontján, hogy érdemes legyen immár elkülönülten beszélni a hibrid fenyegetések súlyáról.

A hibrid fenyegetések egyre nagyobb aggodalomra adnak okot a médiaágazatban. Ezek a fenyegetések a hagyományos és nem hagyományos módszerek stratégiai keverékét jelentik a társadalmi struktúrák és intézmények, köztük a média megzavarása és manipulálása érdekében. A médiát érintő hibrid fenyegetések jellemzően olyan taktikákat foglalnak magukban, mint a dezinformációs kampányok, a médiainfrastruktúra elleni kibertámadások és a közösségi média algoritmusainak manipulálása.^[10] A közösségimédia-platfomok széles hatókörükkel és hálózati algoritmikus struktúráikkal termékeny talajt biztosítanak az ilyen fenyegetések számára. Manipulálhatók bizonyos üzenetek felerősítésére, visszhangkamrák létrehozására és a polarizáció ösztönzésére.^[11] A médiainfrastruktúra elleni kibertámadások továbbá megzavarhatják a műsorszóró rendszereket, érzékeny információkat szivárogtathatnak ki, vagy manipulálhatják a terjesztett tartalmakat.^[12]

A hibrid fenyegetések egyik legelterjedtebb formája a dezinformáció vagy „álhírek” terjesztése. A médiát, amelynek kulcsszerepe van a közvélemény alakításában, gyakran használják ki arra, hogy kitalált narratívákat terjesszenek,

[9] Farkas – Kelemen, 2022, 96.

[10] Bergh, 2019, 23.

[11] A visszhangkamrákról lásd még részletesen: Papp, 2023.

[12] Slavan, 2016, 738-752., 741-742.

amelyek célja zavart kelteni, megosztottságot szítani vagy közösségeket destabilizálni. A dezinformációs kampányok jelentős károkat okozhatnak, különösen akkor, ha megkérdőjelezzik a demokratikus intézmények hitelességét vagy társadalmi feszültségeket gerjesztenek.^[13] A hibrid fenyegetések a médiumok elleni kibertámadások formájában is megjelenhetnek. Ezek a támadások a médiavállalkozások honlapjainak leállítását célzó DDoS-támadásoktól kezdve az érzékeny adatok ellopására vagy a belső hálózatok megzavarására irányuló kifinomultabb behatolásokig terjedhetnek.^[14] Egyes esetekben a kibertámadások célja akár a közzétett tartalom megváltoztatása is lehet, ami befolyásolja a média hitelességét, és széles körű félretájékoztatáshoz vezet. Ez a másnéven információs hadviselésnek nevezett folyamat a hibrid fenyegetések egy másik dimenzióját jelenti, amikor az ellenfelek stratégiai előny megszerzése érdekében manipulálják az információkat. Az állami szereplők például „trollfarmokat” alkalmazhatnak^[15] az online narratívák ellenőrzésére vagy megváltoztatására, vagy részt vehetnek az „astroturfing”-ban,^[16] vagyis abban a gyakorlatban, hogy egy adott kérdésben a tömeges támogatás vagy ellenállás illúzióját keltik.^[17] Az ilyen taktikák drámaian befolyásolhatják a közhangulatot és felhasználhatók arra, hogy a politikai diskurzust az agresszor javára irányítsák.^[18]

A mesterséges intelligencia utóbbi években megfigyelhető, rohamos mértékű fejlődése pedig további lehetőségeket biztosít a hasonló támadások elkövetői számára. A mesterséges intelligenciát hiperrealisztikus, de teljesen szintetikus audiovizuális tartalmak létrehozására használó deepfake technológia térhódítása különösen aggasztó forgatókönyvet jelent. A megtévesztő videók felhasználhatók a közvélemény manipulálására, erőszakra való felbujtásra vagy a jó hírnév megrontására, és ahogy a mesterséges intelligencia technológia egyre kifinomultabbá válik, úgy nő a visszaélések lehetősége ezen a területen.^[19]

Összefoglalva, a hibrid fenyegetések jelentős kihívást jelentenek a médiaághoz számára, és folyamatos éberséget és alkalmazkodást igényelnek az információk pontosságának és hitelességének biztosítása érdekében a digitális korban. Ezen hibrid fenyegetések befolyásolják és kihasználják az adott társadalomban felfedezhető sebezhetőségeket, hogy a nyílt agresszió küszöbértéke alatti károkat okozzanak, és következményei messzire mutatóak lehetnek.^[20] Az azonnali hatásokon túl, mint például a félretájékoztatás vagy a pánikkeltés, ezek a taktikák idővel alááshatják a média iránti közbizalmat is. Ahogy az emberek elveszítik

[13] OECD Going Digital Toolkit - Policy Note.

[14] Pierozzi, 2017.

[15] WhatsthePONT Blog: Can You Really Trust Social Media in a Crisis?, 2015.

[16] The New York Times Magazine: The Agency, 2015.

[17] García-Orosa, 2021.

[18] OECD Policy Responses: Ukraine Tackling the Policy Challenges..., 2022.

[19] Bontridder – Poulet, 2021.

[20] European Union External Action – The Diplomatic Service of the European Union: Countering hybrid threats, 2024.

tik a hírforrásaikba vetett bizalmukat, úgy válnak fogékonyabbá a további dezinformációra és manipulációra, ami egy olyan mérgező körforgást eredményez, amely aláássa a demokráciát és a társadalmi kohéziót.^[21] Ez teszi a hibrid fenyegetéseket az egyik legnagyobb folyamatos kihívássá a 21. században, újszerűségük pedig a sokrétű formájukban, új technológiák alkalmazásában és terjedésük exponenciális sebességében rejlik.^[22]

E kihívásokra válaszul kormányok, technológiai vállalatok és nem kormányzati szervezetek dolgoznak a hibrid fenyegetések elhárításán. A megoldások közé tartozik a specifikus jogi szabályozás bevezetése, a kiberbiztonsági infrastruktúra javítása, valamint az álhírek és a deepfake felismerése és leküzdésére szolgáló mesterségesintelligencia-rendszerek fejlesztése.^[23] A média jelentős csatátér a hibrid fenyegetések elleni küzdelemben.^[24] Mivel ezek a fenyegetések egyre összetettebbé válnak, az Európai Unió megközelítésének is alkalmazkodnia kell, hangsúlyozva az együttműködést, a rugalmasságot, a tudatosságot és a technológiai vállalatok döntő szerepét. A kihívások ellenére az EU többirányú stratégiája mintát kínál a politika, az oktatás és a technológia integrálására a médiát fenyegető hibrid fenyegetések elleni küzdelemben.

Az Európai Unió, felismerve, hogy ezek a fenyegetések komoly hatással lehetnek tagállamai biztonságára, gazdaságára és demokratikus intézményeire és felmérve a fenyegetések kifinomultságát, proaktívan lépett fel az ellenük való küzdelem mechanizmusainak létrehozásában. Az EU megközelítése az ellenálló képesség kiépítésén, a tudatosság növelésén, valamint a tagállamok közötti és a NATO-val való együttműködés előmozdításán alapul.^[25] Az uniós jogszabályok és szakpolitikák az ilyen fenyegetések elleni hatékony küzdelem érdekében fejlődtek, és különböző ágazatokra összpontosítanak, többek között a kibernetikai, az információs és kommunikációs, a pénzügyi és a kritikus infrastruktúrára.^[26]

III. A HAGYOMÁNYOS MÉDIA EU-MEGKÖZELÍTÉSE A HIBRIDITÁSSAL LEÍRHATÓ BIZTONSÁGI KÖRNYEZETBEN

A médiaszolgáltatások területén az elsődleges jogszabály az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv,^[27] mely támogatja a média igazságos el-

[21] Wijnja, 2022.

[22] Sanz-Caballero, 2023, 7.

[23] Mazucchi, 2022, 16.

[24] Bless, 2011, 283.

[25] Az Európai Parlament és a Tanács közös közleménye a hibrid fenyegetésekkel szembeni fellépés közös keretéről. JOIN/2016/018.

[26] Argomaniz, 2015.

[27] Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv).

osztását és a médiatulajdonlás átláthatóságát, megállapítja a médiaszolgáltatók európai tartalmi kvótáira vonatkozó szabályokat, és támogatja a nemzeti médiaszabályozók függetlenségét.

A 2020 végén meghirdetett Európai Demokrácia Cselekvési Terv az Európai Bizottság által kidolgozott keretrendszer, amelynek célja a demokrácia megerősítése az Európai Unióban.^[28]

A terv célja többek között a választások és a politikai hirdetések integritásának biztosítása, az átláthatóság fokozása, a független újságírás támogatása, valamint, hogy javítsa az EU dezinformációs felderítési és reagálási képességeit.^[29] A cselekvési terv részeként jelentette be^[30] Ursula von der Leyen 2021-ben az Európai Médiaszabadságról szóló törvényre (European Media Freedom Act – EMFA) vonatkozó kezdeményezést, mely az audiovizuális médiaszolgáltatókról szóló irányelvre épül, és különböző szabályokat állapít meg a médiaszabályozók függetlenségére vonatkozóan, előmozdítja a médiatulajdonlás átláthatóságát, és megerősíti a szerkesztői döntésekbe függetlenségét. A kezdeményezés a médiaszolgáltatók létrehozása és működtetése előtt álló akadályok felszámolására összpontosít, és célja, hogy közös keretet hozzon létre a médiaágazat belső piacának előmozdítására, tekintettel a média szabadságának és pluralizmusának védelmére ezen a piacon.^[31]

Az Európai Unió végül 2024. április 11-én fogadta el a jogszabályt. Az április 17-én kihirdetett EMFA^[32] a médiaszabályozás területére tartozó heterogén területeket gyűjt egybe, köztük a közszolgálati médiára, a nemzeti szabályozó hatóságok együttműködésére, a médiatulajdonosi viszonyok átláthatóságára vagy az állami hirdetések elosztására vonatkozó rendelkezéseket. Noha a jogszabály 2024. május 7-én hatályba lépett, egyes rendelkezései eltérő időpontokban válnak alkalmazhatóvá. A javaslat 17. cikke az Unión kívüli médiaszolgáltatókra vonatkozó intézkedések összehangolásával foglalkozik, és előírja, hogy a Médiaszolgáltatók Európai Testülete „legalább két tagállam nemzeti szabályozó hatóságának vagy szervének kérésére összehangolja az érintett nemzeti szabályozó hatóságok vagy szervek azon releváns intézkedéseit, amelyek az Unión kívülről származó olyan médiaszolgáltatók vagy az Unión kívül letelepedett médiaszolgáltatók által nyújtott olyan médiaszolgáltatók terjesztésével vagy az azokhoz való hozzáféréssel kapcsolatosak, amelyek a terjesztés vagy a hozzáférés módjától függetlenül az Unió belüli közönséget céloznak vagy érnek el, amennyiben az ilyen médiaszolgáltatók – többek között a harmadik országok által felettük gyakorolt eset-

[28] European Commission: European Democracy Action Plan: making EU democracies stronger.

[29] European Commission: Shaping Europe's digital future: Tackling online disinformation.

[30] European Commission: State of the Union 2021.

[31] European Commission: European Media Freedom Act: Commission launches public consultation, 2022.

[32] 2024/1083 rendelet a belső piaci médiaszolgáltatók közös keretének létrehozásáról és a 2010/13/EU irányelv módosításáról (a tömegtájékoztatás szabadságáról szóló európai rendelet), HL L, 2024/1083, 2024.04.17.

leges ellenőrzésre tekintettel – sértik a közbiztonságot, vagy az annak sérelmével fenyegető komoly és súlyos kockázatot jelentenek”.^[33]

A cikkhez kapcsolódó preambulumbekendések a médiahatóságok különleges gyakorlati szakértelmét emelik ki annak érdekében, hogy megvédjék a belső piacot az Unión kívülről érkező médiaszolgáltatások olyan tevékenységeitől, amelyek az Unión belüli közönséget célozzák meg vagy érik el, és amelyek „sérthetik vagy veszélyeztethetik a közbiztonságot”. Ilyen kockázatot jelenthetnek például a külföldi információmanipulációval és beavatkozással kapcsolatos szisztematikus nemzetközi kampányok, amelyek célja az egész Unió vagy egyes tagállamok destabilizálása.^[34] Ennek érdekében a jogszabály a preambulum szerint össze kívánja hangolni azokat a nemzeti intézkedéseket, amelyeket az Unión kívülről származó vagy letelepedett, de az uniós közönséget megcélzó médiaszolgáltatások által a közbiztonságot fenyegető veszélyek elhárítására lehet elfogadni.^[35] Ennek érdekében a jogszabály javasolja az EMFA által felállítandó Médiaszolgáltatások Európai Testülete által összeállított kritériumlista létrehozását, mely segítené a nemzeti szabályozó hatóságokat vagy testületeket olyan helyzetekben, amikor egy érintett médiaszolgáltató joghatóságot kér valamely tagállamban, vagy amikor egy tagállam joghatósága alá tartozó médiaszolgáltató súlyos és súlyos közbiztonsági kockázatot jelent. Az ilyen jegyzékben szereplő elemek vonatkozhatnak többek között a „tulajdonviszonyokra, a vezetésre, a finanszírozási struktúrára, a harmadik országoktól való szerkesztői függetlenségre, vagy a szerkesztési szakmai normáit szabályozó, egy vagy több tagállamban működő társ- vagy önszabályozási mechanizmusban való részvétellel”.^[36]

A szabályozást egyértelműen az orosz–ukrán konfliktus hívta életre. Az Európai Unió Tanácsa 2022. március 1-jén tanácsi rendeletet fogadott el, amely előírta, hogy az Oroszország által indított hibrid hadviselés miatt az Európai Unióban korlátozni kell egyes, az államhoz kötődő orosz médiumok működését és sugárzását.^[37] Ebben azt írták elő, hogy tilos a gazdasági szereplők számára a Russia Today és bármely hozzá kapcsolódó szolgáltató tartalmának sugárzása, vagy annak lehetővé tétele, ideértve a „kábelben, műholdon, IPTV-n, internet-szolgáltatókon, internetes videomegosztó platformokon vagy alkalmazásokon keresztül történő átvitelt vagy terjesztést”.^[38] A csatorna felfüggesztése komoly vitát váltott ki újságíró szervezetek, valamint jogászok és szakértők körében egyaránt.^[39]

[33] EMFA 17. cikk.

[34] EMFA (47) preambulumbekendés.

[35] EMFA (48) preambulumbekendés.

[36] EMFA (49) preambulumbekendés.

[37] A Tanács (EU) 2022/350 rendelete (2022. március 1.) az ukrajnai helyzetet destabilizáló orosz intézkedések miatt hozott korlátozó intézkedésekről szóló 833/2014/EU rendelet módosításáról.

[38] A Tanács (EU) 2022/350 rendelete (2022. március 1.) az ukrajnai helyzetet destabilizáló orosz intézkedések miatt hozott korlátozó intézkedésekről szóló 833/2014/EU rendelet módosításáról, 1. cikk.

[39] A témában lásd bővebben: Lendvai, 2023.

IV. AZ ONLINE KÖRNYEZET ÉS A HIBRID FENYEGETÉSEK EU-SZINTŰ SZABÁLYOZÁSA

Az Európai Unió is felismerte, hogy a dezinformáció egyre növekvő fenyegetést jelenthet a társadalmi diskurzusokra nézve, és hogy a demokratikus folyamatok és intézmények manipulációval szembeni védelme “hosszú távú kihívást jelent és folyamatos erőfeszítéseket tesz szükségessé”.^[40] Az Európai Unió Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) keleti stratégiai kommunikációval foglalkozó munkacsoportot (East StratCom) hozott létre a dezinformáció visszaszorítására,^[41] amely többek között az EU v. Disinfo honlapot üzemelteti, ahol összegyűjtik az Unióval kapcsolatos hamis híreket, és információkat szolgáltatnak a leleplezett hamishír-hálózatokról.^[42] A munkacsoportot eredetileg 2015-ben, az orosz befolyás elleni fellépés miatt hozták létre, 2019 májusáig pedig több mint 5455 orosz eredetű hamis hírt azonosítottak be és léptek fel ellenük.^[43]

Az Európai Bizottság 2017 végén magas szintű szakértői csoportot hozott létre az üggyel kapcsolatos tanácsadás biztosítása érdekében, “hamis hírekkel és az internetes félretájékoztatással foglalkozó magas szintű munkacsoport” néven. A munkacsoport feladata a probléma feltérképezése volt, valamint, hogy megfelelő ajánlásokat fogalmazzon meg az Unió számára a dezinformáció visszaszorításának érdekében. A Bizottság széles körű nyilvános konzultációs folyamatot is elindított a témában, amely a 2986 választ kapott online kérdőívekből, az érdekelt felekkel folytatott strukturált párbeszédéből, valamint egy, mind a 28 tagállamra kiterjedő Eurobarométer közvélemény-kutatásból áll.^[44] A szakértői csoport 2018. március 12-én terjesztette elő jelentését,^[45] melyben elsődlegesen az önszabályozás mellett tették le voksukat. A jelentés ajánlásai között szerepel még emellett a médiatudatosság előmozdítása, olyan eszközök kifejlesztése, melyekkel a felhasználók és az újságírók egyaránt hatékonyabban tudnák kezelni a dezinformációt, a hírekkel foglalkozó európai média sokszínűségének és fenntarthatóságának védelme, valamint az Európán belül megfigyelhető félretájékoztatással kapcsolatos kutatások folytatása.^[46] A szakértői csoport ezen felül egy alapelveket tartalmazó kódex megalkotását javasolta, melynek használata mellett az online platformok és a közösségi oldalak egyaránt elköteleznék magu-

[40] Jelentés az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról. Brüsszel, 2019.6.14. JOIN (2019) 12 final.

[41] European Union External Action - Questions and Answers about the East StratCom Task Force, 2021.

[42] Az oldal elérhetősége: <https://euvsdisinfo.eu/>.

[43] Index, Arató, 2019.05.25.

[44] European Commission: Shaping Europe’s digital future: Tackling online disinformation.

[45] European Commission: Shaping Europe’s digital future: Final report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation, 2018.

[46] Európai Bizottság: Online félretájékoztatás: az internetes platformok fokozott átláthatóságára van szükség, 2018.

kat. Az alapelvek olyan követelményeket fogalmaztak meg, mint az átláthatóság az információk forrása, előállítása, szponzorálása, terjesztése és célzottsága tekintetében, az online elszámoltathatóság előmozdítása, vagy a magas színvonalú újságírás és a médiaműveltség támogatása.^[47]

Az EU által kitűzött célok tehát főként a dezinformációval kapcsolatos tudatosságnövelés, a médiaműveltség javítása, a civil társadalom szerepének erősítése, a kiberfenyegetésekkel szembeni védelem javítása és a fizetett online politikai hirdetések átláthatóságának növelése volt.^[48] 2018 októberében meg is született a dezinformáció visszaszorítását célzó gyakorlati kódex,^[49] amely önszabályozás keretében igyekezett megoldani a kérdést. Az önszabályozó kódexet a Facebook, a Google, a Twitter, a Mozilla és a Microsoft is aláírta, melyet így magukra nézve kötelezőnek ismertek el. A kódex értelmében a platformoknak átláthatóbbá kell tenniük szabályzataikat, szorosabb együttműködést kell kialakítaniuk a kutatói szférával, tényellenőrzőkkel és a tagállamokkal. A platformok legfontosabb kötelezettségei azonban a politikai hirdetések átláthatóságára, a dezinformáció szűrésére és önértékelő jelentések^[50] (az EU-s választásokat megelőző hónapokban havi, később éves rendszerességgel történő) benyújtására vonatkoztak. Az Európai Unió ezzel tehát az önszabályozás felé terelte a platformokat, arra ösztönözve őket, hogy a korábbinál még nagyobb mértékben végezzenek monitorozási tevékenységet, átadva nekik a szabályozást. A magatartási kódexben foglaltakat így nem maga az Európai Unió tartatja be, hanem maguk a techcégek, az Unió kezében csupán az általuk rendelkezésre bocsátott jelentések értékelésének lehetősége van.

1. DSA

A digitális közvetítők szerepe alapvető fontosságú, mivel egy olyan, a gyakorlatban nem létező terjesztési hálózatot biztosítanak, amely a propagandatartalmakat messzire és széles körben terjeszti. Emellett az ilyen típusú tartalmakat alátámasztó cikkek és érzelmek összefoglalóit a közösségi média felhasználói visszhangozzák, amelyek aztán felerősítenek bizonyos összeesküvés-elméleteket, amelyeket ezek a propaganda-csatornák indítottak el.^[51]

A DSA témánk szempontjából különösen érdekes része a platformok átláthatósági jelentései, az online óriásplatformok szisztematikus problémáinak kocká-

[47] Európai Bizottság: Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére. COM (2018) 236 final, Brüsszel, 2018.4.26. 1.

[48] Jelentés az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról. Brüsszel, 2019.6.14. JOIN(2019) 12 final.

[49] Európai Bizottság: A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódex.

[50] European Commission: Shaping Europe's digital future: Annual self-assessment reports of signatories to the Code of Practice on Disinformation 2019.

[51] EDRI: Disinformation and propaganda: It's all political!, 2021.

zatértékelése valamint a válságreagálási mechanizmusa. A platformoknak éves jelentéseket kell majd közzétenniük, amelyekben ismertetik a tartalommoderálási gyakorlatukat.^[52] A platformoknak emellett egységes panaszmechanizmust is be kell vezetniük, hogy a felhasználók megtámadhassák a platformok azon döntéseit, melyekkel korlátozzák a szólásszabadságukat, vagy pont ellenkezőleg, figyelmen kívül hagyja a tartalommal kapcsolatos panaszt.^[53] Mindemellett fel kell mérniük néhány, a szolgáltatásaik kialakításából és használatából eredő kockázatot, és csökkenteniük is kell ezeket a kockázatokat.^[54] Ebbe beletartozik a rendelet szerint a "a polgári közbeszédre, valamint a választási folyamatokra és a közbiztonságra gyakorolt bármely tényleges vagy várható negatív hatás".^[55]

A DSA emellett válságreagálási mechanizmusok kidolgozását is előírja. Válsághelyzetnek tekinti azokat a helyzeteket, amikor "olyan rendkívüli körülmények merülnek fel, amelyek az Unióban vagy annak jelentős részében a közbiztonságot vagy a közegészséget érintő komoly fenyegetéshez vezethetnek".^[56] Ilyen helyzetekben pedig a Bizottság olyan határozatokat fogadhat el, melyekben az online óriásplatformokat különböző intézkedésekre kötelezheti, mint például a szolgáltatásaik működéséből eredő veszélyek érékelése, valamint arányos, konkrét és eredményes intézkedések bevezetése ezek megelőzése, megszüntetése vagy korlátozása érdekében.^[57]

2. TERREG

A technológiai ipar összehangolt kezdeményezésekkel próbálja kezelni a terrorista vagy szélsőséges harmadik féltől származó tartalmak okozta problémákat, amelyek célja az egyedi intézkedések hatékonyságának fokozása. Az összehangolt kezdeményezések közé tartozik többek között a terrorizmus elleni globális internetes fórum,^[58] az uniós szerveket, kormányokat és technológiai vállalatokat tömörítő uniós internetes fórum,^[59] az illegális online gyűlöletbeszéddel szembeni fellépésről szóló magatartási kódex,^[60] valamint a közös ipari hash-adatbázis.^[61] A vállalatok külön-külön vállalták, hogy további intézkedé-

[52] DSA 14. cikk.

[53] DSA 20. cikk.

[54] DSA 34-35. cikkek.

[55] DSA 34. cikk (1) c) pont.

[56] DSA 36. cikk (2) bek.

[57] DSA 36. cikk (1) bek.

[58] Microsoft Corporate Blogs: Facebook, Microsoft, Twitter and YouTube announce formation of the Global Internet Forum to Counter Terrorism, 2017.

[59] European Commission: EU Internet Forum: a major step forward in curbing terrorist content on the internet, 2016.

[60] European Commission: Your rights in the EU.

[61] Google Blog - Around the Globe: Partnering to help curb the spread of terrorist content online, 2016.

seket tesznek annak érdekében, hogy a mesterséges intelligencia és az „emberi szakértelem” alkalmazásával fellépjenek a platformjaik terrorista és egyéb jogellenes célokra történő felhasználása ellen, hogy azonosítsák a „szélsőséges és terrorizmussal kapcsolatos” tartalmakat.^[62]

Az ezzel a problémával foglalkozó, mérőföldkőnek számító jogszabály az online terrorista tartalmak elleni fellépésről szóló rendelet.^[63] Ezt a jogszabályt az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa 2021-ben fogadta el azzal a szándékkal, hogy korlátozza a terrorista tartalmak egyénekre és társadalmakra gyakorolt hatását.^[64] A rendelet szigorú szabályokat ír elő az EU-ban szolgáltatásokat nyújtó tárhelyszolgáltatók számára, függetlenül azok letelepedési helyétől. Kötelezi az ilyen szolgáltatókat, hogy az illetékes hatóságoktól kapott eltávolítási utasítástól számított egy órán belül távolítsák el vagy tiltsák le az azonosított terrorista tartalmakhoz való hozzáférést.^[65] Emellett megkönnyíti a határokon átnyúló együttműködést, lehetővé téve bármely tagállam számára, hogy eltávolítási végzést küldjön egy másik tagállamban működő tárhelyszolgáltatónak.^[66] A tagállamoknak továbbá ki kell jelölniük az illetékes hatóságokat az online terrorista tartalmak felderítésére, azonosítására és eltávolítására vonatkozó utasítások kiadására.^[67]

A rendelet tágan határozza meg a terrorista tartalmak fogalmát, beleértve (1) a terrorista bűncselekmények elkövetésére való felbujtás vagy uszítást, (2) a terrorista bűncselekményekhez való hozzájárulás ösztönzését, (3) a terrorista csoport tevékenységeinek előmozdítását vagy (4) a terrorista bűncselekmények elkövetése céljából alkalmazott módszerekre vagy technikákra vonatkozó oktatást.^[68] A rendelet súlyos szankciókat ír elő a szabályok be nem tartása esetén, beleértve a szolgáltató előző üzleti évi globális forgalmának 4%-áig terjedő bírságot.^[69] Emellett a rendelet szilárd átláthatósági és elszámoltathatósági keretet hoz létre, amely előírja a szolgáltatók számára, hogy tegyenek jelentést a tevékenységükről, a tagállamoknak pedig, hogy ellenőrizzék a rendelet alkalmazását.^[70]

3. Ön- és társszabályozás

Az EU-s szabályozás mellett az önszabályozás és a társszabályozás szerves

[62] Hassan, 2022.

[63] Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az online terrorista tartalom terjesztésének megelőzéséről.

[64] Bellanova – de Goede, 2022, 1316-1334.

[65] TERREG 4. cikk.

[66] TERREG 13. cikk.

[67] TERREG 17. cikk.

[68] TERREG 2. cikk 5. pont.

[69] TERREG 18. cikk.

[70] Hassan, 2022.

stratégiák lehetnek a hibrid fenyegetések elleni küzdelemben, mivel olyan rugalmas és innovatív módszereket kínálnak, amelyek gyorsan alkalmazkodnak a kockázatok dinamikus jellegéhez.

Az önszabályozás azt a gyakorlatot jelenti, amikor iparágak vagy ágazatok saját normákat és gyakorlatokat határoznak meg egy bizonyos szintű magatartás fenntartása vagy meghatározott célok elérése érdekében.^[71] A digitális ágazat vállalatai például különböző kiberbiztonsági protokollokat és szabványokat alakíthatnak ki a kibertámadások kivédésére, szigorú auditokat hajthatnak végre, és védelmi rendszereiket olyan gyakorlatokon keresztül tesztelhetik, mint a red teaming.^[72] A digitális platformok, beleértve a közösségi médiát is, létrehozhatnak továbbá olyan irányelveket, amelyek segítségével felismerhetik, elemezhetik és eltávolíthatják a dezinformációt, ugyanakkor szigorú büntetéseket szabhatnak ki az ezeket az irányelveket gyakran megsértő felhasználókra. Ezen túlmenően a vállalkozások minden ágazatban önszabályozást vezethetnek be a gazdasági kényszerítés ellen, amely magában foglalja a külföldi befektetések és partnerségek szigorú ellenőrzési folyamatainak elfogadását.

Másrészt a társszabályozás olyan együttműködési modellt jelent, amelyben az iparágon belüli önszabályozás összehangolódik a törvényi szabályozással. Olyan együttműködési környezetet alakít ki, amelyben az iparág és a kormányzat együtt dolgozik egy adott kérdés megoldásán. A társszabályozás sikeres példája a kiberbiztonságban figyelhető meg. Itt a kormányzat és az ipar együttműködik a szilárd kiberbiztonsági szabványok kialakításában, a fenyegetésekkel kapcsolatos kritikus információk megosztásában és a nagyobb kibercidensekre adott válaszlépések összehangolásában.^[73] Hasonlóképpen, a dezinformáció elleni küzdelemben a társszabályozás elősegítheti a digitális platformok, a hír-szervezetek és a kormányok közös erőfeszítéseit, hogy a problémát a gyökerénél kezeljék. Ez magában foglalhatja a dezinformációs kampányokkal kapcsolatos adatok megosztását, a közös válaszlépések megszervezését és a tartalom moderálására vonatkozó iránymutatások közös kidolgozását.

Miközben azonban az ön- és társszabályozás értékes eszközként szolgál a hibrid fenyegetésekkel szembeni fellépésben, fontos biztosítani, hogy ezek a megközelítések tiszteletben tartsák a demokratikus értékeket és az alapvető jogokat, például a véleménynyilvánítás szabadságát és a magánélet védelmét. Ennek az egyensúlynak a megtalálása kulcsfontosságú a hatékony és etikus kockázatcsökkentés szempontjából. A média ugyanis nem csak a terroristák potenciális eszköze. A terrorizmus elleni küzdelemben döntő szerepet játszik azáltal, hogy létfontosságú közérdekű információkat terjeszt, oknyomozó riportokon keresztül feltárja a terrorizmus rideg valóságát, és felhívja a figyelmet a terrorizmus veszélyeire és az ellene tett erőfeszítésekre. Végző soron a média a szabad véleménynyilvánítás egyik pillére, egy olyan alapvető emberi jog, amelyet a terroristák gyakran igye-

[71] Bellanova – de Goede, 2022, 1320.

[72] Trend Micro: What is Red Teaming & How it Benefits Orgs, 2023.

[73] Tropina – Callanan, 2015.

keznek aláásni. Ezért a média szerepe létfontosságú a terrorizmus elleni küzdelemben, miközben fenntartja a szabad társadalom elveit.^[74]

V. ÖSSZEGZÉS

Az internet és a média szabadságát kihasználó terrorista tevékenységek, illetőleg a hasonlóan kihasználó jellegű hibrid fenyegetések egyértelműen markáns jellemzői és egyben kihívásai a 21. századi biztonsági környezetnek. Fordítva szemlélve, a kortárs terrorizmus és extrémizmus, illetve a hibrid fenyegetések médiát és internetet eszközként használó jellege magától értetődően komoly fenyegetést jelent ezen területek megbízhatóságára, ezáltal pedig társadalmi megítélésére és szabályozására nézve is. Ez a kapcsolódás mélyebb összefüggést – és egyben kihívást is – tár elénk, ha osztjuk azt a megközelítést, miszerint a hibrid fenyegetésekben nem a nem katonai tényezők alkalmazása az újszerű, hanem az a tényszerűség, hogy a technikafejlődés révén ezek a nem katonai tényezők – különösen a kortárs média és internet – geopolitikai, illetve biztonsági hatékonysága soha nem látott mértékben növekedett meg. Ekkor ugyanis láthatjuk, hogy a média- és internetszabályozás terén jelentkező kihívások nemcsak egy tiszta okozati viszonyt tükröznek, hanem e területek fejlődése lényegében oka is a hibrid környezet és eszköztár kialakulásának. E megközelítésből nézve a különféle európai válaszok jelentősége az internet- és médiaszabályozás értékeinek megóvása és a társadalmi hasznok biztosítása mellett a hibrid fenyegetések elleni fellépés stratégiai mátrixában is kiemelt jelentőséggel bír.

Tanulmányunkban áttekintésre került a hibrid fenyegetések alapvetései nyomán a hagyományos médiára és az online közegre gyakorolt hatás fő tendenciája, illetve mindazok a lépések, amelyeket Európa annak érdekében tett, hogy ezek a platformok továbbra is elsősorban az európai értékek érvényesülési terei és ne a visszaélések domináns közparkjai legyenek. Az áttekintett döntések és szabályozási megoldások rávilágítanak az EU változási képességére, amelynek még lehet további fejlődése és dinamizálódása a jövőben, azonban tükrözi a reagálás szükségszerűségét is. A terrorista- és a hibrid fenyegetésekre reagáló európai média- és internetszabályozás alapvető európai jogi értékeket érint, melyekre a demokratikus berendezkedés épül. Egyértelműen tükrözi azonban az e téren tapasztalt változás azt is, hogy az új típusú biztonsági kihívások és fenyegetések a különféle jogok és értékek visszaélésszerű és illegitim alkalmazásával vagy végérvényesen aláássák ezen értékek működését vagy kikényszerítik e téren a változást az intézmények, a megoldások és a szükség szerinti korlátozások terén.

Figyelemmel a média és az internet világát érintő szakadatlan technológiai fejlődésre, magától értetődő, hogy e kérdéskör még nem jutott nyugvópontra. Tanulmá-

[74] Bless, 2011, 283.

nyunk célja erre figyelemmel egy olyan áttekintés volt, amely a hibrid fenyegetések sajátosságaihoz közelítve e tárgykört, alapot kíván adni a későbbi változások mélyebb értelmezéséhez és olyan elemzések elkészítéséhez a reagálás terén, amelyek megfelelően tudják szintetizálni a biztonsági és a médiatudományi aspektusokat.

IRODALOM

- Aczél Petra – Veszelszki Ágnes (szerk.) (2023): *Deepfake: A valótlan valóság*. Gondolat Kiadó, Budapest.
DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.185.2024.6.13>.
- Argomaniz, Javier (2015): European Union responses to terrorist use of the Internet. In: *Cooperation and Conflict*. 2015/2. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0010836714545690>.
- Bakhtiar Ul Hassan, Muhammad (2022): *The EU Legal Framework and National Strategies for Monitoring Terrorist Content Online*. Nova School of Law, Lisbon.
- Bellanova, Rocco – de Goede, Marieke (2022): Co-Producing Security: Platform Content Moderation and European Security Integration. In: *JCMS*. 2022/5. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.13306>.
- Bergh, Arild (2019): *Social network centric warfare - understanding influence operations in social media*. Norwegian Defence Research Establishment (FFI) 4 October.
- Bless, Roland (2011): Countering Terrorism while Protecting Freedom of the Media: A Crucial Balance for Governments. In: Ifsh (ed.): *OSCE Yearbook 2010*. Baden-Baden.
DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845229584-283>.
- Bontridder, Noémi – Pouillet, Yves (2021): The role of artificial intelligence in disinformation. In: *Data & Policy*. 2021/3. sz.
- Buckland, Michael (2017): *Information and Society*. MIT Press, Cambridge.
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*. Gondolat-Infonia, Budapest.
- Castells, Manuel (2007): *Az évezred vége. Az információ kora*. Gondolat kiadó, Budapest.
- Cho, Sungbaek et. al. (2022): *Recent Cyber Events: Considerations for Military and National Security Decision Makers*. CCD CoE, Tallinn.
- Cornish, Paul (ed.) (2022): *The Oxford Handbook of Cyber Security*. Oxford University Press, Oxford.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198800682.001.0001>.
- Csizmadia Norbert (2016): *Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe*. L'Harmattan, Budapest.
- Farkas Ádám – Kelemen Roland (2022): A közösségimédia-platformok és a hibrid konfliktusok kapcsolata. In: *In Medias Res*. 2022/1. sz., 96-108.
- Farkas Ádám (2023): Gondolatok a történeti tapasztalatok hasznosíthatóságáról a hibrid fenyegetések korában. In: Bódiné Beliznai Kinga – Gosztonyi Gergely (szerk.) (2023): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. ORAC kiadó, Budapest.
- García-Orosa, Berta L. (2021): *Disinformation, social media, bots, and astroturfing: the fourth wave of digital democracy*. (Elérhető: <https://revista.profesionaldelainformacion.com/index.php/EPI/article/view/86730>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
DOI: <https://doi.org/10.3145/epi.2021.nov.03>.
- Juhász Lilla – Pintér Róbert (2006): *Információs társadalom, információs stratégiák*. L'Harmattan, Budapest.

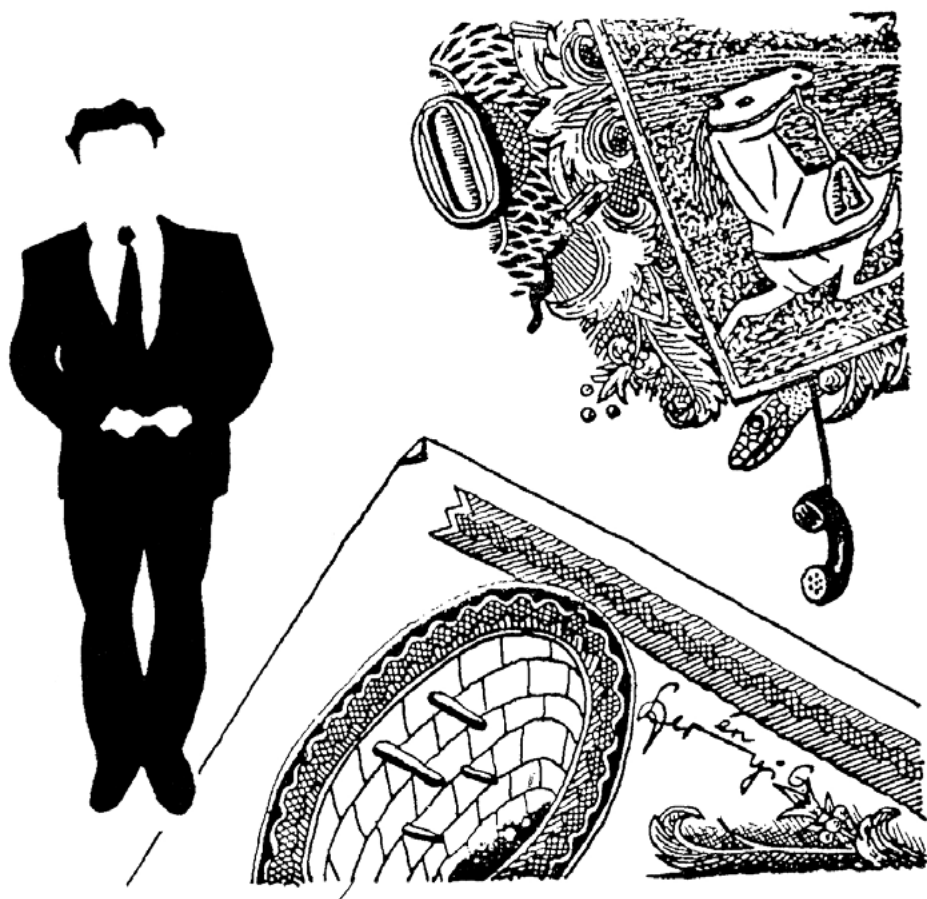
- Krekó Péter (2018): *Tömegparanoia – Az összeeskövés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Athenaeum Kiadó, Budapest.
- Lendvai Gergely Ferenc (2023): Media in war – a comprehensive overview of the European restrictions on Russian media. In: *European Papers, Special Focus on Ukraine*. 2023/3. sz.
- Mattelart, Armand (2004): *Az információs társadalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Mazucchi, Nicolas (2022): *AI-based technologies in hybrid conflict: The future of influence operations*. Hybrid CoE Paper 14. (Elérhető: <https://www.hybridcoe.fi/wp-content/uploads/2022/06/20220623-Hybrid-CoE-Paper-14-AI-based-technologies-WEB.pdf>. Letöltés ideje: 2023.09.26.)
- McIntyre, Lee (2018): *Post-Truth*. MIT Press, Cambridge.
- Papp János Tamás (2023): A szűrőbuborék kipukkasztása – Gondolatok az online szűrőbuborékok és visszhangkamrák koncepciójának újraértelmezéséhez. In: Török Bernát – Zódi Zsolt (szerk.) (2023): *Digitalizálódó társadalom: Tanulmányok az új technológiák társadalmi-jogi hatásairól*. Ludovika Kiadó, Budapest.
- Parag Khanna (2016): *Konnektográfia. A globális civilizáció jövőjének feltérképezése*. HVG Könyvek, Budapest.
- Peters, Michael A. – Rider, Sharon – Hyvönen, Mats – Besley, Tina (eds.) (2018): *Post-Truth, Fake News*. Springer Nature Singapore, Singapore.
DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-8013-5_1.
- Pierozzi, Filippo (2017): *EU and Cyberterrorism. Added Value or Chimera?* Università Degli Studi Firenze, Firenze.
- Sanz-Caballero, Susana (2023): The concepts and laws applicable to hybrid threats, with a special focus on Europe. In: *Humanities and Social Sciences Communications*. 2023/10. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01864-y>.
- Slavan, Vladislav (2016): *Media Manipulation and Psychological War in Ukraine and the Republic of Moldova*. Centre for European Studies, Iasi. Vol. 8/2016, Iss. 4.
- Stengel, Richard (2019): *Information wars. How We Lost the Global Battle Against Disinformation and What We Can Do About It*. Atlantic Monthly Press, New York.
- Sztítás Péter (2019): Paradigmaváltás a tömegmédiá manipulációban: a post-truth korszak eszközei és stratégiái. In: Kiss Mária Rita – Sánta Tamás – Balogh Péter – Laki Ildikó – Szabó Péter (szerk.) (2019): *Tanulmányok a társadalomról IV. A Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, Szeged*.
- Tropina, Tatiana L. – Callanan, Cormac (2015): *Self- and Co-regulation in Cybercrime, Cybersecurity and National Security*. Springer, London, 2015.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-16447-2>.
- Vikman László (2022): Az aktuális kibertéri fenyegetések jogi kihívástérképe. In: *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*. 2022/3. sz.
- Vikman László (2022): Szempontok a kibertér egyes aktuális fenyegetéseinek jogi értékeléséhez. In: *Military and Intelligence CyberSecurity Research Paper*. 2022/4. sz.
- Wallerstein, Immanuel (2010): *Bevezetés a világtrendszer-elméletbe*. L'Harmattan, Budapest.
- Wijnja, Kim (2022): Countering hybrid threats: does strategic culture matter? In: *Defence Studies*. 2022/1. sz.
DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2021.1945452>.

JOGFORRÁSOK

- Az Európai Parlament és a Tanács 2010/13/EU irányelve (2010. március 10.) a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv).
- Az Európai Parlament és a Tanács közös közleménye a hibrid fenyegetésekkel szembeni fellépés közös keretéről. JOIN/2016/018. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52016JC0018>. (Elérhető: https://www.eeas.europa.eu/eeas/countering-hybrid-threats_en. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Az Európai Parlament és a Tanács rendelete az online terrorista tartalom terjesztésének megelőzéséről. (TERREG) (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0640>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- EBU: European Parliament took an important step towards strengthening the European Media Freedom Act and ensuring media freedom in the digital sphere, 2023. (Elérhető: <https://www.ebu.ch/news/2023/06/important-step-towards-european-media-freedom-act>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- EDRI: Disinformation and propaganda: It's all political!, 2021. (Elérhető: <https://edri.org/our-work/disinformation-and-propaganda-it-is-all-political/>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- EU vs Disinfo. (Elérhető: <https://euvsdisinfo.eu/>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Európai Bizottság – Sajtóközlemény. Biztonság: az EU megerősíti a hibrid fenyegetésekkel szembeni válaszhelyzethez tartozó intézkedéseket, 2016. (Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/hu/ip_16_1227/IP_16_1227_HU.pdf. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Európai Bizottság: Online félretájékoztatás: az internetes platformok fokozott átláthatóságára van szükség, 2018. (Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_18_1746. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Európai Bizottság: A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódex. (Elérhető: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=59115. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Európai Bizottság: Európai megközelítés az online félretájékoztatás kezelésére. COM (2018) 236 final, Brüsszel, 2018.4.26. 1.
- Európai Tanács: A Tanács a reziliencia megerősítésére és a hibrid fenyegetések, többek között a dezinformáció elleni küzdelemre szólított fel, 2020. (Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2020/12/15/council-calls-for-strengthening-resilience-and-countering-hybrid-threats-including-disinformation-in-the-context-of-the-covid-19-pandemic/>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: EU Internet Forum: a major step forward in curbing terrorist content on the internet, 2016. (Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_4328. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: European Democracy Action Plan: making EU democracies stronger. (Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_2250. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: European Media Freedom Act: Commission launches public consultation, 2022. (Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_85. Letöltés ideje: 2023.09.26.).

- European Commission: Shaping Europe's digital future: Annual self-assessment reports of signatories to the Code of Practice on Disinformation 2019. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/annual-self-assessment-reports-signatories-code-practice-disinformation-2019> Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: Shaping Europe's digital future: Final report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation, 2018. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: Shaping Europe's digital future: Tackling online disinformation. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/online-disinformation>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: State of the Union 2021. (Elérhető: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2021_en. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Commission: Your rights in the EU. (Elérhető: https://commission.europa.eu/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu_en. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Union External Action - The Diplomatic Service of the European Union: Countering hybrid threats, 2024. (Elérhető: https://www.eeas.europa.eu/eeas/countering-hybrid-threats_en. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- European Union External Action - The Diplomatic Service of the European Union: Questions and Answers about the East StratCom Task Force, 2021. (Elérhető: https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Google Blog - Around the Globe: Partnering to help curb the spread of terrorist content online, 2016. (Elérhető: <https://blog.google/around-the-globe/google-europe/partnering-help-curb-spread-terrorist-content-online/>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Jelentés az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról. Brüsszel, 2019.6.14. JOIN(2019) 12 final. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0012&from=EN>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Jelentés az Európai Parlamentnek, az Európai Tanácsnak, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a dezinformációval szembeni közös cselekvési terv végrehajtásáról. Brüsszel, 2019.6.14. JOIN(2019) 12 final. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019JC0012&from=EN>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Microsoft Corporate Blogs, 'Facebook, Microsoft, Twitter and YouTube announce formation of the Global Internet Forum to Counter Terrorism' (26 June 2017). (Elérhető: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2017/06/26/facebook-microsoft-twitter-youtube-announce-formation-global-internet-forum-counter-terrorism/>. Letöltés ideje: 2018.01.15.).
- OECD Going Digital Toolkit - Policy Note. Disentangling untruths online: Creators, spreaders and how to stop them. (Elérhető: https://goingdigital.oecd.org/data/notes/No23_ToolkitNote_UntruthsOnline.pdf. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- OECD Policy Responses: Ukraine Tackling the Policy Challenges. Disinformation and Russia's war of aggression against Ukraine: Threats and governance responses, 2022. (Elérhető: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/37186bde-en.pdf?expires=1721931768&id=id&accname=guest&checksum=DBC308E087F87702BD95BA-32A94145B9>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).

- The New York Times Magazine: The Agency, 2015. (Elérhető: <https://www.nytimes.com/2015/06/07/magazine/the-agency.html?smid=pl-share>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- Trend Micro: What is Red Teaming & How it Benefits Orgs, 2023. (Elérhető: https://www.trendmicro.com/en_se/research/23/a/what-is-red-teaming.html?irclickid=1ycwobwLxxyKWKCTV1wxR1%3AiUkC2u92NhTBsR00&irgwc=1. Letöltés ideje: 2023.09.26.).
- WhatsthePONT Blog: Can You Really Trust Social Media in a Crisis? The Rise of Troll Farms, 2015. (Elérhető: <https://whatsthepont.blog/2015/09/09/the-rise-of-troll-farms-can-you-really-trust-social-media-in-a-crisis/>. Letöltés ideje: 2023.09.26.).

Szerényi Gábor grafikája

MEERA ALMA'AITAH

Assessing Legal Frameworks for Refugee Issues: A Comparative Study of Jordan and Lebanon

ABSTRACT

The study focuses on the evolution of legal framework in Jordan and Lebanon concerning asylum issues, identifies deficiencies, and proposes potential avenues for reform and improvement. The paper also explores the historical aspect of asylum within these nations, highlighting the three distinct waves of asylum that have occurred in their contemporary history. The paper further discusses the evident lack of coherence within the legal frameworks, the legal discrepancy, and the lack of a realistic approach to immigration waves. The paper also examines the role of the UN Refugee Agency (UNHCR) in facilitating the progress made by these Arab countries in addressing asylum issues. The paper concludes with a discussion of housing and mobility issues faced by refugees in both countries. The research provides valuable insights into the complexities and challenges of managing refugee populations in Jordan and Lebanon.

Keywords: asylum ■ legal framework ■ Jordan ■ Lebanon ■ refugee issues
■ UNHCR ■ housing ■ mobility

I. INTRODUCTION

This chapter aims to assess the scope and effectiveness of legal structures governing asylum-related issues in the two Arab countries. This assessment takes into account the international agreements ratified by these countries, the constitutional and legislative provisions they have adopted, and the institutions established to implement these requirements. The research, conducted in a comparative manner, focuses on the asylum domain in two Arab nations, specifically Jordan and Lebanon. The primary objective is to gauge the development of the legal framework in each country concerning asylum issues, pinpoint any deficiencies, and propose potential avenues for reform and improvement.

When examining the historical aspect of asylum within these na-

tions, two key observations emerge. Firstly, asylum is not a recent phenomenon; it has deep historical roots. Secondly, there has been a notable evolution in the concept of asylum, especially in the aftermath of the wave of unrest that swept the world, with particular emphasis on the Arab region, starting in 2011.

In their contemporary history, these nations have experienced three distinct waves of asylum. The initial wave took place in the aftermath of the 1948 Palestinian refugee crisis, compelling the countries in the region to host significant numbers of Palestinian refugees. The exact numbers varied from one country to another, depending on various factors such as social, political, and geographic considerations. The second wave emerged during the 1990s and the early 2000s, primarily driven by conflicts and internal turmoil within several Arab and African nations during that period.^[1]

The third wave corresponds to the influx of Syrian refugees following the onset of the Syrian conflict in 2011. In the wake of this protracted war and the unprecedented humanitarian crisis faced by the Syrian people, a substantial number of Syrians sought refuge in various Arab nations. Jordan, in particular, emerged as a crucial host country for Syrian refugees since 2011. Lebanon, too, has witnessed a significant inflow, with over one and a half million Syrian refugees, including one million registered refugees, in addition to Palestinian refugees from Syria (30,675 refugees), existing Palestinian refugees (174,000 refugees), and Iraqi refugees (6,000). This cumulative figure constitutes approximately 30 percent of Lebanon's total population, representing one of the highest concentrations of refugees per capita globally.^[2]

Despite the significant statistical data underscoring the significance of the asylum phenomenon in the countries under study, what primarily characterizes the present state of Arab legal systems when confronted with the issue of asylum is a notable lack of coherence within these legal frameworks. This inconsistency is evident in the discrepancy between the constitutional recognition of the right to asylum and the inadequate ratification of diverse international mechanisms governing this right, alongside substantial legislative gaps (First aspect). This legal scenario substantially impacts the pragmatic approach to immigration waves, rendering it subject to various policies and heavily reliant on the involvement of the UN Refugee Agency, which assumes a central role in this domain (Second aspect).

[1] Dossiê, 2021.

[2] Newland – Tanaka, 2010.

II. THE EVIDENT LEGAL DISCREPANCY

In examining the legal landscape, a comparative analysis of the studied countries reveals a marked divergence between them. Moreover, this divergence is underscored by internal paradoxes, as evidenced by conspicuous contradictions among the constitutional obligations (1), the international commitments of the state (2), and the substantial legislative deficiencies in fulfilling these obligations (3).

1. Divergent Constitutional Recognition

The level of constitutional recognition of the right to asylum significantly varies among the Arab countries under examination in this study. Notably, the Jordanian constitution expressly incorporates provisions pertaining to the right to asylum. In Article 21 (i), it states that: "Political refugees shall not be extradited on account of their political beliefs or for their defense of liberty." However, it's imperative to acknowledge that the Jordanian Constitution confines the enjoyment of constitutional rights to its citizens. This delineation is clearly emphasized by the title of the constitutional chapter, which reads, "Rights and Duties of Jordanians".^[3]

In stark contrast, the Lebanese constitution lacks any provisions concerning the right to asylum or the rights of foreign nationals. Furthermore, the Lebanese constitution restricts its stipulations to Lebanese nationals under the section titled, "The Lebanese: Their Rights and Duties".^[4]

2. The international ratification

Lebanon applies its immigration laws to refugees as well, largely due to the absence of a legal distinction between irregular immigrants and asylum seekers within Lebanese legislation. Consequently, authorities have the legal recourse to detain refugees based on the provisions of the Geneva Convention if they are found in an irregular status.

This situation closely parallels the scenario in Jordan, where both refugees and asylum seekers fall under the purview of Law No. 24 of 1973 on Residence and Foreigners' Affairs. Importantly, this law does not make a clear distinction between refugees and other categories of immigrants. While it does make mention of refugees in various instances, it does not establish a distinct legal category for them. Notably, only Palestinians generally hold a recognized Refugee Status, with certain exceptional cases. For example, Syrian refugees are referred to

[3] Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan.

[4] Lebanon: Constitution.

by Jordanian authorities as “visitors,” “irregular guests,” “Arab brothers,” or other such designations that do not correspond to any established legal category.^[5]

In 1998, the Jordanian government entered into a Memorandum of Understanding (MoU) with the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), which was subsequently amended in 2014. This MoU forms the overarching framework that regulates the treatment of refugees in Jordan. It specifies that Jordan accepts the definition of a refugee as outlined in the Geneva Convention, including the principle of non-refoulement and the application of international standards to refugee treatment. The MoU also outlines precise procedures and timelines for the UNHCR’s work with refugees in Jordan.^[6]

The status of ratifications	The 1951 Convention ^[7]	The 1976 Protocol ^[8]	The 1969 OAU Convention ^[9]	Convention against Torture ^[10]
Jordan	No	No	Non-concerned	Yes
Lebanon	No	No	Non-concerned	yes

*Table 1. Entry, Residency, and Refugee Status Determination
(Source: made by the Author)*

3. Rights and Liberties Enjoyment

In Lebanon, although the constitution does not explicitly mention the rights of foreigners, regulations govern the acquisition of real estate properties by foreigners through Decree No. 11614, which came into effect on January 4, 1969, and was subsequently amended by Law No. 296 on April 3, 2001. This Decree eases the conditions for property acquisition, permitting both natural persons and legal entities, who are foreigners, to own real estate properties without prior authorization, provided that the property does not exceed 3,000 square meters in size.^[11]

Moreover, the right to work in Lebanon is not constitutionally guaranteed and is not a recognized right for citizens either. Consequently, refugees in Leba-

[5] Esteh, 2014.

[6] Memorandum of Understanding Between the Government of Jordan and UNHCR.

[7] UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees.

[8] UN General Assembly, Protocol Relating to the Status of Refugees.

[9] Organization of African Unity (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa.

[10] UN General Assembly, Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

[11] Alem & Associates, Tabsh, n.d.

non are considered as foreign job seekers. They are, therefore, required to obtain a work permit as stipulated in Article 59 of the Labor Code, which places the condition of reciprocity of treatment in this context. This means that foreigners, who are citizens of a particular country, have the same rights as Lebanese citizens in Lebanon if Lebanese citizens enjoy similar rights in the foreigner's country of origin. This principle of reciprocity of treatment is also outlined in the Social Security Code. This can potentially lead to a situation where foreigners may be obligated to pay social security fees without enjoying the full spectrum of their rights if their home country does not reciprocate similar treatment. The case of Palestinians in Lebanon exemplifies this situation.

In Jordan, employment regulations dictate that foreigners must possess a legal residency permit to work, with some exceptions for humanitarian needs or political refugees. Generally, Jordan restricts refugees and irregular guests from engaging in 16 specific professions, including fields like medicine, engineering, teaching, various industrial occupations (mechanics, electricity, etc.), and services (sales, beauty salons, etc.), among others. Syrian refugees are subject to a distinct bilateral agreement on their employment, which was signed by both Jordan and Syria in 2001.^[12]

A significant development occurred in February 2016 when Jordan entered into an agreement with the World Bank, the International Monetary Fund, and the European Union. This agreement provided Jordan with 747 million Euros to be disbursed over the years 2016 and 2017. Within this funding, 108 million Euros were allocated for humanitarian assistance, and 200 million Euros for support through microcredit programs. Notably, this agreement contained provisions specifically related to employment, training, and education, with the aim of enhancing employment opportunities for Syrian refugees.^[13]

III. THE EVIDENT LACK OF REALISTIC APPROACH

The approach to asylum-related issues in the countries under study is primarily characterized by a set of disjointed policies, resulting in worsening conditions for refugees (1). The policies in place in these countries have often been ineffective, exacerbating the situation for asylum seekers and refugees, rather than improving it. However, there have been some limited accomplishments, especially in collaboration with the UNHCR, which remains a beacon of hope for the overall policy landscape in these countries. It's worth noting that this cooperation, although promising, also places a significant burden on the UN Refugee Agency (2).

[12] International Labor Organization: The Syrian Refugee Crisis in Jordan Highlights the Importance of Accelerating the Address of Major Issues in the Labor Market, Regional Office - Beirut.

[13] Lipton, 2016.

1. The Complexity of Policies and Varied Conditions

The countries under study demonstrate a complex policy landscape marked by a lack of well-defined and comprehensive national policies concerning asylum. Jordan, in particular, notably lacks any clear policy documents outlining the state's approach in this field. Meanwhile, in countries that do have policies, these policies often apply differently to various nationalities, creating disparities in how different groups of refugees are treated. For example, in Egypt, the Sudanese population benefits from the Four Freedoms Agreement of 2004, granting them the rights of freedom of movement, residence, work, and property ownership. This agreement also ensures their access to education and public healthcare services on par with Egyptian citizens. In stark contrast, Lebanon's attempts to formulate policies regarding Palestinian refugees can be characterized as largely ineffective and unproductive. The variations in approaches to different nationalities within the region contribute to the complexity of the asylum landscape in the Arab world.

Moreover, several attempts were made to address the unique circumstances of Palestinian refugees. One such effort was the Casablanca Protocol, initiated by the League of Arab States on September 10, 1965,^[14] and accepted by Egypt, Iraq, Jordan, and Syria. Kuwait and Lebanon, however, expressed reservations about certain articles within the Protocol. Despite these negotiations, the Casablanca Protocol was never effectively implemented. Consequently, in 1991, the League of Arab States issued Resolution 5093, which effectively subjected Palestinians to the prevailing rules and regulations in each individual state. This implicitly annulled the Casablanca Protocol, signifying the failure of the latter to bring about substantial changes in the treatment of Palestinian refugees.

Furthermore, in an attempt to address the unique situation of Palestinian refugees, the Lebanese Government signed the Cairo Agreement in 1969. This Agreement aimed to grant Palestinian refugees the right to work, reside, and move freely within Lebanon. It also introduced a form of administrative autonomy by establishing local committees within each refugee camp to oversee camp management and act as intermediaries between refugees and Lebanese authorities. However, the Lebanese Parliament rejected the Agreement in May 1987, thus rendering these provisions largely ineffectual. These historical agreements and their subsequent outcomes illustrate the complexities and challenges faced when attempting to establish coherent asylum policies in the Arab world, particularly in relation to Palestinian refugees.^[15]

In contrast to Lebanon, Jordan has implemented specific policies to manage the influx of Syrian refugees that began in 2011. These policies involve the establishment of camps in the northern region of the country, designed to accommodate and categorize Syrian refugees based on their situation:

[14] League of Arab States, Protocol for the Treatment of Palestinians in Arab States ("Casablanca Protocol").

[15] International Crisis Group (ICG), *Nurturing Instability: Lebanon's Palestinian Refugee Camps*.

A. Transit Camps: These camps are designed to host refugees temporarily while they await deportation. An example is the King Abdullah Park.

B. Permanent Refugee Camps: These camps provide long-term shelter for refugees. Notable examples include the Za'atari refugee camp, which has been under the management of the UNHCR since its establishment in July 2012 and currently houses approximately 79,000 refugees. Another example is the Azraq camp, also managed by the UNHCR, established in 2014, and hosting around 53,500 refugees. Additionally, there is another camp funded by the United Arab Emirates, accommodating 7,000 refugees, primarily composed of families.

C. Retention Camps: These camps were created in 2014, including Hadalat and Rokban camps, specifically for refugees who enter Jordan illegally. In May 2015, refugees from the Rokban camp were relocated to the Azraq camp.

Refugees residing in these camps receive essential services such as education, healthcare, and food, as well as access to employment rehabilitation programs provided by both UN agencies and various national and international organizations. If refugees wish to live outside the camps, they are required to obtain sponsorship from a Jordanian citizen to secure a residence card. However, a significant portion of Syrian refugees, more than 80 percent, live in Jordanian cities.

To access services, including healthcare, Syrian refugees must present an asylum-seeker certificate issued by the UNHCR, along with a service card provided by the Jordanian Ministry of the Interior. Failure to adhere to official procedures when leaving the camps or returning to Jordan after returning to Syria can lead to the loss of these documents and, consequently, the right to receive public services. These policies and practices highlight Jordan's unique approach to managing the Syrian refugee crisis within its borders.^[16]

In February 2015, the Jordanian government initiated an inspection process in urban areas to register Syrian refugees residing within the cities. To regain their service cards, these refugees had to visit police stations to retrieve identity documents confiscated at the border. They also needed to provide proof of a legal lease contract or a residence certificate issued by the UNHCR, along with a copy of the property owner's identity card if they were leasing a residence. Additionally, children under the age of 12 were required to present a medical certificate from the Ministry of Health confirming their lack of contagious diseases. These procedures proved to be slow, intricate, and financially burdensome for many refugees who were already facing economic hardship.^[17]

By late February 2016, nearly 300,000 Syrian refugees registered with the UNHCR and living in urban areas received new service cards from the Ministry of the Interior. However, those who were unable to secure these cards faced significant challenges in accessing public services, and their efforts were frequently met with denials. Adding to the complexity, these service cards had to be renewed annually, providing only temporary access to public services.

[16] Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC).

[17] IRIN, Jordan's refugees - a human timeline of regional crisis.

Initially, the government had allowed refugees to access services at a rate equivalent to that for insured Jordanian citizens through these cards. Nevertheless, the government's policy shifted in November 2014, requiring refugees to pay the full cost of services at the same rate as uninsured Jordanians. Those without a service card were charged what was referred to as the "irregular guests' tariff," which was 35 to 60 percent higher than what uninsured Jordanians paid for the same services. This situation exacerbated the financial strain on refugees, making it even more challenging for them to meet their basic needs.^[18]

It's crucial to underscore that the financial burden on the Jordanian government due to migrants and refugees was substantial, amounting to a staggering USD 1.7 billion in 2016. This expenditure accounted for approximately 4 percent of the nation's Gross Domestic Product (GDP). Notably, the influx of refugees into Jordan persisted, particularly from Syria, despite the increased border control measures implemented since 2012 and the official closure of Jordan's borders to Syrians in most cases beginning in 2014.^[19]

As of 2016, Jordan had officially declared its borders closed to Syrian refugees, leading to dire humanitarian consequences. According to Amnesty International, tens of thousands of refugees were left stranded at the border, enduring extremely harsh humanitarian conditions. The situation highlighted the challenges that both refugees and the Jordanian government faced in managing this crisis effectively.

In Lebanon, the government's stance towards refugees, particularly those from Syria, appears to be stricter. Rather than allowing the construction of refugee camps, the government has placed restrictions on this, resulting in Syrian refugees using uninhabited structures such as tents, abandoned buildings, and even stables as makeshift shelters. Consequently, many refugees lack official documents, which hinders their ability to move freely and access fundamental services, leaving them vulnerable to various risks, including harassment, exploitation, and human trafficking.^[20]

Access to healthcare services is a major challenge for refugees in Lebanon. They often have to pay for medical services and, at times, even for basic needs like food and shelter. Additionally, child labor is a pressing issue among Syrian refugee families in Lebanon. Statistics from 2017 indicate that approximately 4.8 percent of Syrian refugee children between the ages of 5 and 17 are engaged in labor activities. This situation further compounds the difficulties faced by refugee families, impacting the well-being and education of these children.^[21]

The government enforces a residence tax of 300 Lebanese pounds (approximately USD 200) on foreign residents. However, there are exemptions for certain

[18] Al-Fakhoury, 2018.

[19] Luck, 2016.

[20] Ajzaeera.com, Venetia, 11.03.2015.

[21] UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), Report of the IBC on the Bioethical Response to the Situation of Refugees.

groups, including Syrian refugees registered with the UNHCR. Notably, this exemption does not apply to those who entered Lebanon after January 2015, those who renewed their residency based on employment, individuals with a guarantee from a Lebanese citizen, or Palestinian refugees coming from Syria.

UN statistics reveal alarming conditions for Syrian refugee families in Lebanon. A staggering 76 percent of these families live below the poverty line, and over half of them endure increasingly challenging living conditions, particularly concerning housing. Their right to movement is often subject to arbitrary restrictions, with several governorates issuing orders to prevent refugee entry and expulsion. These decisions not only curtail their freedom of movement but also limit their opportunities for housing and employment, adding to the challenges faced by Syrian refugees in Lebanon.^[22]

The situation for Palestinian refugees in Lebanon has been marred by discriminatory laws that deny them property ownership and hinder their access to public education and healthcare. Disturbingly, over 3,000 Palestinian refugees, as per Amnesty International's statistics, are denied the right to register their births, marriages, and deaths. Lebanon's restrictive policies have given rise to an increasing number of refugees living in illegal status, leading to mobility restrictions and the looming threat of imprisonment due to illegal residence, as well as the risk of deportation to countries mired in severe humanitarian crises.^[23]

2. The significant role of the UN Refugee Agency

The UN Refugee Agency (UNHCR) has played a vital role in facilitating the progress made by the Arab countries studied in addressing the asylum issue. According to the figures released by the UNHCR in 2015, notable advancements were achieved, both in terms of administrative procedures and the assurance of fundamental rights.

In terms of resettlement, there were 7,000 applicants in Egypt, 24,500 in Lebanon, and 32,000 in Jordan, underscoring the importance of this pathway for refugees seeking protection.

Furthermore, with regard to safeguarding rights, the UNHCR's efforts led to the registration of births among Syrian refugees, significantly increasing the birth registration rate in Jordan. In Lebanon, the number of registered individuals reached 19,000, emphasizing the importance of recognizing refugees' legal status and identity.

Regarding housing, the UNHCR supervised the maintenance of 10,000 homes in Jordan, significantly improving living conditions for many refugees. In Lebanon, the agency provided assistance to 182,500 Syrian refugees to enhance their

[22] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Lebanon 2016*.

[23] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *The Situation of Palestinian Refugees in Lebanon*.

often-substandard housing conditions, promoting better standards of living for vulnerable populations.

The UNHCR also played a crucial role in the provision of healthcare services. In Jordan, it facilitated health consultations for 250,000 refugees, ensuring their access to essential medical care. In Lebanon, the agency delivered life-saving hospitalization services to 73,800 individuals, highlighting its contribution to maintaining and improving the health of refugee populations. These achievements underscore the positive impact of collaboration with the UNHCR in enhancing the lives of asylum seekers and refugees in these countries.^[24]

In Lebanon, the UN Refugee Agency (UNHCR) has been actively engaged in supporting the authorities in the renewal of legal residence for refugees since 2017. This important initiative includes exemptions from renewal fees for specific Syrian groups. Furthermore, the UNHCR is actively advocating for the extension of these exemptions to cover a broader range of refugees who are currently not included. This collaborative effort is aimed at alleviating the financial burden on vulnerable refugee populations and ensuring that they can maintain their legal residence status in Lebanon.^[25]

Despite ongoing challenges, such as restrictions on entry into the country and the pending UNHCR registration process, the UN Refugee Agency (UNHCR) has maintained its leadership role in coordinating the humanitarian response to refugees in Lebanon. This collaborative effort operates under the overarching authority of the Lebanese Government and the United Nations Resident Coordinator. The UNHCR's leadership extends to the Lebanon Crisis Response Plan 2017-2020, which serves as a unified framework for cooperation among government, humanitarian, and development organizations, all working towards common humanitarian objectives and regional stability.^[26]

Within this framework, the UNHCR continues to actively lead interagency teams and cross-cutting task forces, ensuring that refugee concerns remain at the forefront of planning and implementation. This dedication to coordination and advocacy underscores the agency's pivotal role in addressing the complex challenges posed by the refugee situation in Lebanon.

In Jordan, there is a concerted effort to enhance the capacity of government agencies and support refugee communities through various programs. These initiatives are aligned with a shift from the traditional "community services" approach to the implementation of more comprehensive, community-based protection interventions. This approach recognizes the need for a holistic response to address the multifaceted challenges faced by refugee populations.

Notably, in 2017, a Task Force dedicated to permanent solutions was established. The primary objective of this task force is to explore and deliberate on

[24] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Independent Programme Evaluation (IPE) of UNHCR's response to the refugee influx in Lebanon and Jordan.

[25] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Fact Sheet Lebanon.

[26] UN High Commissioner for Refugees (UNHCR): Lebanon Crisis Response Plan 2017 – 2020.

durable, long-term solutions for refugees. These solutions encompass a range of options, including voluntary repatriation to their home countries, resettlement in third countries, the implementation of supplementary tracking systems, and other mechanisms to address the various issues and concerns of refugee populations. This comprehensive approach reflects Jordan's commitment to seeking lasting solutions for refugees within its borders.^[27]

IV. HOUSING AND MOBILITY

In Jordan, official refugee camps have been established to provide accommodation for Syrian refugees. These camps offer structured living conditions and access to basic services. In contrast, Lebanon has not created formal refugee camps for Syrians. Instead, the Lebanese government has largely delegated the responsibility for the humanitarian response to various local and international organizations. The absence of formal camps is influenced by several factors.

One primary concern is security. Lebanon has historical memories of Palestinian refugee camps becoming focal points during the Lebanese civil war, which took place from 1975 to 1990. These camps were associated with conflict and instability. Lebanese officials are therefore cautious about repeating this experience with the Syrian refugee population.

Additionally, Lebanon's decision to avoid establishing refugee camps is linked to the demand for a readily available Syrian workforce. By not confining Syrians to camps, Lebanon retains a flexible labor force, allowing refugees to participate in the economy, although they often face significant challenges, such as restricted mobility and limited access to services.

This approach reflects the complex balance Lebanon is attempting to strike between humanitarian considerations, security concerns, and the economic needs of the country. It's a delicate situation, as they aim to support Syrian refugees while also managing the potential risks associated with formal refugee camps.

Lebanon's relatively hands-off approach to managing Syrian refugees has permitted those fleeing Syria to leverage their pre-existing social networks and work connections within the country. This has resulted in a dispersion of Syrian refugees across Lebanon, with significant concentrations in areas such as the Bekaa Valley, the west/central Mount Lebanon region, and the north of the country. The living conditions of these refugees exhibit a wide range of situations.

Some Syrian refugees now reside in so-called 'informal tented settlements,' which have proliferated over time. Others find shelter in abandoned buildings, including ruins, unfinished structures, and garages. Importantly, more than half

[27] Human Rights Watch, *Jordan: Syrian Refugees Being Summarily Deported*.

of Syrian refugees in Lebanon rent regular accommodations, which can include apartments or houses, contributing to the demand for housing in various parts of the country.

The diversity in living conditions highlights the complexity and challenges of managing the Syrian refugee population within Lebanon, where refugees adopt a variety of living arrangements based on their resources and connections.

Over the years, the freedom of Syrian refugees to settle and move within Lebanon has faced increasing restrictions. Starting in 2014, certain municipalities began imposing curfews on refugees, and during 2015 and 2016, an escalating number of refugees lost their mobility and regular status papers. Consequently, many refugees now confine their movements to a small radius around their living area out of fear of encountering checkpoints and potential difficulties related to their status. These limitations have added to the challenges faced by Syrian refugees in Lebanon.^[28]

In Jordan, the primary obstacle for refugees is the government's attempt to direct most displaced Syrians into camps. The first and largest camp, Al-Zaatari, was established in July 2012, more than a year after a significant number of Syrian refugees had already arrived in the country. Early arrivals settled in urban areas where they could leverage their family and social networks for support. Until mid-2014, those who did enter the camp system could exit relatively easily through a sponsored bailout procedure. As a result, approximately 80% of the Syrian refugee population now resides outside the camps in the northern governorates of Mafraq, Irbid, Zarqa, and in the capital, Amman.^[29]

However, control over camp residents tightened as of mid-2014, and the bailout procedure was entirely suspended in February 2015. Syrian refugees, numbering around 140,000 people, can now only leave the camps for a holiday period of up to 15 days, with very few exceptions. This has significantly constrained the movement and living conditions of Syrian refugees in Jordan.

V. CONCLUSION

Lebanon and Jordan are unique in the sense that they host a significantly high number of refugees relative to their overall populations. In both cases, registered refugees, including those registered with UNHCR and UNRWA, constitute approximately one-third of the total population.

Jordan, with a population of roughly 9.5 million, accommodates around 2.1 million registered refugees from Palestine, including their descendants, who initially arrived in 1948, 1967, and 1990/91. Over the past 25 years, hundreds

[28] Ajzaeera.com, Venetia, 11.03.2015.

[29] Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC), Youth Assessment, Zaatari and Azraq Camps, Jordan.

of thousands of Iraqis have sought temporary or permanent refuge in Jordan, primarily due to the Gulf wars. Furthermore, more than 650,000 Syrians have registered as refugees in Jordan since the conflict began in 2011. According to government sources, the actual number of Syrians residing in Jordan is approximately 1.4 million, considering that an estimated 750,000 Syrians were in the country when the Syrian civil war began.

Comparatively, Lebanon, with a population of around 6.2 million, is home to a diverse refugee community. Approximately 450,000 residents are Palestinian refugees, and an additional 50,000 are Palestinian refugees from Syria (PRS). An estimated 30,000 to 50,000 individuals are Iraqi refugees, and nearly 1.1 million are UNHCR-registered Syrian refugees. The number of non-registered Syrians is significant but remains uncertain. Moreover, both countries host smaller refugee communities, such as Somalis, Sudanese, and Yemenis.

BIBLIOGRAPHY

- Alem & Associate, Tabsh, Rola (n.d.): Real Estate – Law on Foreign Acquisition – Lebanon.
- Al-Fakhoury, Imad (2018): Details of foreign aid to Jordan. In: *Al-Ghad newspaper*. Vol. 4752/2018.
- Aljazeera.com, Venetia, Rainey (2015): *Lebanon: No formal refugee camps for Syrians*. 11.03.2015.
- Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan (as amended). (Available at: <http://www.parliament.jo/node/137> (in Arabic), archived at: <https://perma.cc/4D2K-CYDL>. (in Arabic). Accessed on Mar.01/2021).
- Dossiê (2021): Migrants, Refugees, and Displaced Persons in the Middle East and North Africa. In: *REMHU, Rev. Interdiscip. Mobil. Hum.* 29 (63). DOI: <https://doi.org/10.1590/1980-85852503880006302>.
- Human Rights Watch, Jordan: Syrian Refugees Being Summarily Deported, 2 October 2017. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/59d221754.html>. Accessed on: 31 October 2023.)
- International Crisis Group (ICG), Nurturing Instability: Lebanon's Palestinian Refugee Camps, 19 February 2009, Middle East Report N°84. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/499d34a92.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- IRIN, Jordan's refugees - a human timeline of regional crisis, 9 December 2014. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/548ffb8d4.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- League of Arab States, Protocol for the Treatment of Palestinians in Arab States ("Casablanca Protocol"), 11 September 1965. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/460a2b252.html> Accessed on: October 2023).
- Lebanon: Constitution [Lebanon], 21 September 1990. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/44a24a674.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- Lipton, David (2016): IMF Executive Board Approves US\$723 million Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility for Jordan. In: *Press Release*. No. 16/381.
- Luck, Taylor (2016): *Jordan's Syrian Refugee Economic Gamble*. Middle East Institute. (Available at: <https://www.mei.edu/publications/jordans-syrian-refugee-economic-gamble>. Accessed on: 31 October 2023).

- Memorandum of Understanding Between the Government of Jordan and UNHCR (Apr. 5, 1998). (Available at: <http://mawgeng.a.m.f.unblog.fr/files/2009/02/moujordan.doc>. Accessed on: 31 October 2023).
- Newland, Kathleen – Tanaka, Hiroyuki (2010): *Mobilizing Diaspora Entrepreneurship for Development*. Migration Policy Institute. (Available at: https://www.pseau.org/outils/ouvrages/usaid_diasporas_entrepreneurship.pdf. Accessed on: 31 October 2023).
- Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC), Youth Assessment, Zaatari and Azraq Camps, Jordan, November 2016. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/59bfda804.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- Norwegian Refugee Council/Internal Displacement Monitoring Centre (NRC/IDMC), Youth Assessment, Zaatari and Azraq Camps, Jordan, November 2016. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/59bfda804.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- Organization of African Unity (OAU), Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa (“OAU Convention”), 10 September 1969, 1001 U.N.T.S. 45. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b36018.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- UN Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO), Report of the IBC on the Bioethical Response to the Situation of Refugees, 15 September 2017, SHS/YES/IBC-24/17/2 REV.2. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/5a5f43502.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- UN General Assembly, Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, 10 December 1984, United Nations, Treaty Series, vol. 1465. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3a94.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- UN General Assembly, Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951, United Nations, Treaty Series, vol. 189. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/3be01b964.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- UN General Assembly, Protocol Relating to the Status of Refugees, 31 January 1967, United Nations, Treaty Series, vol. 606. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3ae4.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), FACT SHEET Lebanon. May 2021.
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR): Lebanon Crisis Response Plan 2017 – 2020, 2018 update. Produced by the Government of Lebanon and the United Nations, January 2018.
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Independent Programme Evaluation (IPE) of UNHCR’s response to the refugee influx in Lebanon and Jordan. Final Report, 29 January 2015. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/55c9a8c04.html>. Accessed 31 October 2023).
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), The Situation of Palestinian Refugees in Lebanon, February 2016. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/56cc95484.html>. Accessed on: 31 October 2023).
- UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Lebanon 2016, 16 December 2016. (Available at: <https://www.refworld.org/docid/586f59c94.html>. Accessed on: 31 October 2023).

MOZSONYI NORBERT

Adatvédelem és a mesterséges intelligencia alapú technológiák kapcsolata. Digitális lábnyom: az emberek online életének lenyomata

ABSTRACT

One of the most dramatic processes of our times is the information explosion and the dramatic social transformation that is taking place in its wake. Digital footprints allow us to reconstruct previously hidden structures and relationships, and to change the tools, methodologies and results of cognition. The essence of technology is to be as versatile as possible, using more and more data of different categories and timings, with new solutions and operations evolving on a complex daily basis. This does not make privacy “dead”, as many people think - it is simply that the focus may be on the rules for managing personal data rather than protecting it. In order to harness and reap the benefits of mobile devices, artificial intelligence-based big data technology and hybrid cloud services, we need to facilitate data sharing and we need regulation that allows this to happen while maintaining the confidentiality of the data with the data controller. The first part of the chapter provides an overview of the approach to the protection of fundamental rights and the definition of the conceptual issues of regulation. The second part argues that our current general contract practice is convenient but not right, given the extent to which we need to enforce our fundamental constitutional rights. The third part outlines the framework of a real contractual relationship for data management. The final part offers some preliminary thoughts on the possible obligations of dominant digital platforms. Accordingly, the regulatory presumption that individuals can control the flow of their personal data should be overcome.

Keywords: artificial intelligence ■ data protection ■ complex technology
■ digital data ■ platform

I. BEVEZETŐ

Napjainkban válik igazán nyilvánvalóvá, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal digitális nyoma marad, ame-

lyek mesterséges intelligencia alapú Big Data technológia^[1] alkalmazásával kerülnek feldolgozásra, továbbá eddig megfigyelhetetlen viszonyokat, hálózatokat tesznek láthatóvá és kutathatóvá. Életünk egyre több területe bontható le jól strukturált adathalmazokra, amelyeket az egyre növekvő digitális eszközök és hálózatok képesek sokféleképpen kezelni és különböző célok mentén feldolgozni.^[2] A digitális információk mennyisége szignifikáns módon, robbanásszerűen növekszik, amelyek már nem a szándékosan átadott személyes adatok körét jelentik, ennek ellenére a Big Data technológia^[3] által azzá, sőt különleges adatokká válnak, így a személyes adatkezelés hatálya alá kerülnek. Nem tudjuk elkerülni, hogy digitális lábnyomunk maradjon, és azt sem tudjuk elkerülni, hogy ezeket folyamatosan különböző struktúrákban feldolgozzák, hisz^[4] ez a szolgáltatás alapja, ez képezi annak motorját.

II. ALAPJOGI SZEMLÉLET

Az emberi jogok, mint alapjogok az egyes államok alkotmányos rendjének és a nemzetközi közösségnek is a legalapvetőbb értékei közé tartoznak, csakúgy, mint a jogállami demokrácia alapértékei. Az alkotmányjog olyan vertikális hatályú^[5] normák rendszere, amelyek a közhatalom gyakorlója és az állampolgár közti viszonyt szabályozzák. Az európai jogfejlődés ezt a vegytiszta képletet az utóbbi évtizedekben már meghaladta, és – elismerve, hogy életünkre és jogaink érvényesülésére korántsem csak az államhatalom lehet meghatározó befolyással – egyes alapjogok tekintetében túllépett a jog vertikális hatályának körén.

[1] Az adatvédelem alapjogias szemléletben igyekszik őrködni a magánszféra szabadsága, a privacy felett, ahol kulcsfogalom a személyes adatok védelme. Neil M. Richards és Jonathan H. King érvelése szerint az elmúlt fél évszázadban az ipari forradalomhoz hasonló jelentőségű változásoknak vagyunk szemtanúi, amely átforgalmazza a társadalmunkat és az életünket. Ld. Richards – King, 2014, 393-432.

[2] A Cambridge-i Egyetem Pszichometria Központjában például kidolgoztak egy rendkívül hatékony és gyors módszert, amellyel egy ember vagy egy embercsoport jellemzői a különböző adatokból nagy pontossággal kielemezhetők. Ld. Kosinski – Graepel, 2013.

[3] A Big Data elnevezés azt a hatalmas információmennyiséget és -feldolgozást jelenti, amelyet a cégek, az egyéni felhasználók és a hálózatba kötött digitális eszközök hoznak létre, és számítógépek elemeznek. Ennek eredményeként digitális lábnyomaink személyes adatokká, sőt különleges adatokká válnak, amelyeket rendszerszinten számítási felhőben tárolnak és dolgoznak fel.

[4] A több milliárd IoT-eszközből származó, robusztus mennyiségű adat elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A prediktív adatelemzés során a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetők az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. Ld. Zódi, 2017, 1-2.

[5] A modern alkotmányok abból a célból jöttek létre, hogy világosan meghatározott keretek közé telessék az államhatalom működését, így biztosítva mindenekelőtt az alapjogok gyakorlásának lehetőségét. A magánszemélyek e jogviszonyokban a jogosulti oldalon helyezkednek el, mely során elvárhatják, hogy az állam betartsa a működésére vonatkozó előírásokat, és tiszteletben tartsa magánszférájukat és polgári jogaikat.

Az alapjogok horizontális hatályán ehhez képest azt értjük, amikor a polgár az alkotmányos jogainak a védelmét nem az állammal, hanem másik magánféllel szemben igényelheti. Nem lehet kétségünk afelől sem, hogy a nagy gazdasági befolyással rendelkező nagyvállalatok, sőt kisebb vállalkozások és magánszemélyek is gyakorolhatják oly módon jogaikat, hogy azok nem felelnek meg feltétlenül a nemzetközi emberi jogi sztenderdeknek. Mára jelentősen megváltoztak a hatalmi viszonyok, mely során minden természetes és jogi személy is potenciális jogsértő lehet, így nem látom alapját annak, hogy emberi jogaink védelmét kizárólag az állammal szemben kell, illetve lehet érvényesíteni.^[6] A kiváltság és a bizalom megközelítésére építő Fehér könyv is az Európai Unió alapértékeit, köztük az alapvető jogok védelmét emeli a mesterséges intelligencia fejlesztésének, használatának és szabályozásának központi követelményévé. A mesterséges intelligencia fejlesztése és használata tehát nem lehet önmagában való cél, hanem kizárólag az egyetemes emberi értékek, alapjogok érvényesülését és kiteljesítését szolgáló technológiai eszközként kell tekinteni rá, és ebben a szellemben szükséges szabályozni.

III. ÓRIÁSPLATFORMOK

Jelentős digitális jelenléttel rendelkezők^[7] vagy más néven kapuőrök, mint minősített adatkezelők^[8] tekintetében megvalósuló személyes adatok kezelése során az adatkezelő központú szabályozás felől nagymértékben el kellene tolni az adatkezelési szerződésen alapuló szabályozása felé. Ezek a közvetítő szolgáltatók^[9] közösségi platformszolgáltatók, szolgáltatási tevékenységük során tartalmak tömegét rangsorolják (például keresőmotorok, közösségi platformok találati listájának rangsorolása) vagy moderálják. Ehhez a szűrési, rangsorolási

[6] Drzemczewski, 1983, 373-377.

[7] A digitális gazdaság sajátosságai miatt néhány meghatározó „kapuőr” platform kikezdetetlen pozíciókra tett szert, amellyel képes kontrollálni a digitális gazdasági ökoszisztémák fejlődési irányait, egyúttal a verseny előnyös hatásai is korlátozottá váltak.

[8] Óriásplatformokra differenciált követelményrendszert telepít a DSA-rendelet, amely alapján a kifejezetten népszerű, ezáltal potenciálisan nagy társadalmi hatást, következményeket kiváltó szolgáltatók nagyobb fokú felelősséget viselnek és szigorúbb követelményeknek kell eleget tenniük, míg a kisebb hatást gyakorló szolgáltatóknak enyhébb, a felelősségmentességet éppen csak kiegészítő előírásokat kell teljesíteniük megfelelőségükhöz. Ld. Genç-Gelgeç, 2022, 25-60.

[9] Vö. Az Európai Parlament és a Tanács 2000/31/EK irányelve a belső piacon az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások, különösen az elektronikus kereskedelem egyes jogi vonatkozásairól (Eker. irányelv) 4. szakasz: A közvetítő szolgáltatók felelőssége.

tevékenységhez nagy mennyiségű meta-^[10] és személyes adatot^[11] kezelnek. A tartalmak személyre szabásához elengedhetetlen szűrési, rangsorolási, moderálási tevékenységük során pedig egyre nagyobb mértékben használnak mesterséges intelligencián alapuló, komplex^[12] technológiákat. A mai minősített adatkezelés mesterséges intelligencia^[13] alapú Big Data technológia,^[14] valamint vezeték nélküli kommunikációs^[15] infrastruktúra és hibrid felhőszolgáltatás együttesének^[16] felhasználásával valósul meg. A digitalizáció a fentiekben leírt folyamatok által – az adat kiemelkedő jelentősége mellett – a mindennapi életünk szerves részét képező, új felületeit hozza létre a társadalmi, gazdasági működésnek, valamint a kommunikációnak, melyeket más szerzők jelentős digitális jelenléttel rendelkező online platformoknak^[17] is neveznek. Ezek a platformok

[10] A mesterségesintelligencia-alapú rendszerek egyik sajátos fajtájának tekinthetők a már létező, metaadatokat rendszerező keresők (ilyen a jogforrások és esetjog keresésére egyaránt alkalmas Eur-Lex, vagy az esetjog áttekintésre a Bíróság ítélkezési gyakorlatának keresőmotorja). Ezen adatkezelés során keletkező széles információ más adathalmazokkal, adatbázisokkal való elemzése, értékelése esetén szintén személyes adatokká képezhetők (European Case Law Identifier – Az európai esetjogi azonosító (ECLI) keresésére szolgáló program).

[11] A platformok infrastruktúrájába épített automatizált rendszerek (algoritmusok) segítségével a platformok üzemeltetői könnyebben tudják értelmezni a felhasználói magatartási mintákat, valamint a platformhasználati trendeket, és ennek alapján nemcsak személyre szabott tartalmakat nyújthatnak, de egyéb, a felhasználókat jelentős mértékben érintő döntéseket is hozhatnak. Ld. az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

[12] Az IoT-eszközök, a Big Data adatfeldolgozás, valamint az adattovábbítási és adattárolási struktúra is feltételezi a mesterséges intelligenciát, ami fordítva is igaz, hisz a mesterséges intelligencia sem képes működni robusztus mennyiségű adat, valamint megfelelő adattovábbítás, tárolási, illetve számítási kapacitás nélkül, ami különösen bonyolult informatikai technológiai rendszert alkot.

[13] Az Európai Bizottság a mesterséges intelligencia fogalmáról azt írja, hogy „olyan rendszerre utal, amely környezetének elemzésével intelligens viselkedést mutat, különféle feladatokat képes végrehajtani, bizonyos fokú önállósággal, hogy konkrét célokat érjenek el”. Ld. European Commission: A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines. (2019. április 8.); Bruyne – Vanleenhove, 2021; Wischmeyer – Rademacher, 2020.

[14] A Big Data a generált adathalmazokat összekapcsolja s ezáltal olyan következtetések és prédikációk előtt nyitja meg a kaput, amelyekkel akár beleláthatunk az emberek legbelsőbb gondolataiba is. A prediktív adatelemzés során, a profilokat felállítva rendkívül pontos előrejelzések tehetők az érintett jövőbeli döntéseivel kapcsolatban, vagyis az egyén digitális lábnyoma már előre konstruált, és tudják, hogy bele fog lépni, mert tudják előre, mit fog csinálni. Ld. Zódi, 2017, 19.

[15] A több milliárd IoT-eszközből származó, robusztus mennyiségű adat elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A nagyadathalmaz-jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal, valós időben digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap.

[16] A komplex rendszerek attól válnak érdekessé, hogy fellép a szinergia jelensége, vagyis a részek közötti kölcsönhatás eredményeképpen a részek viselkedése oly módon változik meg, hogy az egész rendszer minőségileg új, a részek tulajdonságaitól eltérő viselkedési mintákat, új törvényszerűségeket követnek, amelynek okán nem lehet a rendszert képező egyes technológiák alapjainkra gyakorolt hatását sem külön-külön vizsgálni. Ld. Kollár, 2019, 66-67.

[17] A platformok hatalmával kapcsolatban ld. Margrethe Vestager New technology as a disruptive global force című beszédét, 2019. január 21-én.

döntően nagy adathalmazokkal és algoritmikus döntésekkel dolgoznak.^[18] Piaci erejüknél fogva és a digitális ökoszisztéma felett gyakorolt kontrollálási képességük, valamint a felhalmozott adatvagyonuk révén monopol vagy oligopol helyzetben vannak.^[19] Az általuk létrehozott, fejlesztett digitális szolgáltatást nyújtó platformok a betöltött szerepüknél fogva^[20] nagyon nehezen ellenőrizhetőek, elszámoltathatóak. Ilyetén mértékű piaci erejük kialakulásának egyik oka, hogy a fúziókontrollt a versenyhivatalok „alulértékesítették” a technológiai szektorban.^[21] A 2008 és 2018 közötti években a Google, Apple, Amazon, a Facebook (Meta) és a Microsoft együttesen több mint 400 felvásárlást hajtottak végre, de egyik sem került tiltásra. Ez a technológiai szektorban gyakori jelenség, azt jelenti, hogy a nagy technológiai vállalkozások még azelőtt megvásárolják az innovatív, új – de piaci részesedéssel vagy jelentős piaci erővel nem rendelkező – vállalkozásokat, mielőtt azok jelentős tényezővé tudnának válni.^[22] Ezzel az adott ötlet vagy ígéretes üzleti megoldás még azelőtt „beleolvad” a felvásárló vállalkozásba, mielőtt az valódi versenynyomást tudna kifejteni, és csupán a nagy technológiai vállalkozás portfóliója bővül tovább.^[23] Az óriásplatformok működése egyszerre vet fel versenyjogi, adatvédelmi, fogyasztóvédelmi, a magánszférához kapcsolódó kérdéseket. Így adódik egy további kérdés, hogy vajon a jogalkalmazás képes lesz-e adekvát választ adni az ezen területek keresztemszetében meghúzódó tevékenységek értékelésére,^[24] vagy fennmarad a platformok számára kedvező helyzet, hogy az egyszerre több jogág megközelítését szükségszerűen átfedő, összetett tevékenységük értékelése hatásköri okokból csupán csak szűkebb narratívának kell megfeleljen.^[25]

[18] Vö. Margrethe Verstagernek az algoritmusok szabályozói hatalmáról és versenyjogi vonatkozásairól szóló, Algorithm and competition című beszédével, amely a Bundeskartellamt konferenciáján hangzott el, 2017. március 16-án.

[19] A szerzői jogi és iparjogvédelem alá tartozó oltalmi tárgyak védelmének közös célja, hogy olyan szellemi produktumokat részesítsenek mértéke szerint különböző, de minden esetben kizárólagos, monopoljellegű, abszolút szerkezetű védelemben, amelyek vagyoni vagy egyéb jelentőséggel bírnak a jogosultjuk és szelesebb értelemben a társadalom számára.

[20] A magas szintű védelmet kívánja biztosítani az is, hogy a jog alkotó a szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogok megsértése esetére több büntetőjogi és szabálysértési tényállást is megállapít, és ezekhez kapcsolódóan szigorú büntetőjogi és szabálysértési szankciókat rendel alkalmazni.

[21] Walker, 2020, 1-4.

[22] Török – Zódi, 2022, 176-192.

[23] Ld. Federal Trade Commission v. Facebook, INC. Case No.: 1:20-cv-03590. (2021. 01.13.).

[24] Intersection of Competition, Consumer Protection, and Privacy. International Competition Network.

[25] Ld. a Bundeskartellamt Facebook-döntésének (B6-22/16, 2019. február 6.) a bírósági felülvizsgálata során kibontakozott jogértelmezési vitát, illetve az ahhoz kapcsolódóan, 2021. március 24-én kezdeményezett előzetes döntéshozatali eljárást. ECLI:DE:OLGD:2021:0324.KART2.19V.00.

IV. ADATKEZELÉS-ALGORITMIZÁLT DÖNTÉSI FOLYAMAT MINT ÚJ TECHNOLÓGIA

Az exponenciális korban minden felgyorsul,^[26] és a digitalizáció egyre újabb és újabb jelenségekkel egészíti ki a világunkat, amelyekhez folyamatosan alkalmazkodnunk. A datafikációval^[27] az emberi emlékezet gyakorlatilag korlátlanul kiterjeszthető, a digitális adatokba kódolt jelentés az adat kontextusoktól függetlenül újra és újra értelmezhető, mert minden folyamat és tény, amelyhez digitális eszköz kapcsolódik, immár tetszés szerinti ideig és nagy részletességgel megfigyelhető, megmérhető, valamint következtetések alapjául felhasználható. A digitális szolgáltatás igénybevétele során keletkező adatok csupán digitális lábnyomok, melyeknek „önmagukban nincsen jelentésük, a jelentést a feldolgozó alkotja”.^[28] Mára az adatkezelés nem a születési adataink, anyja neve, lakcím és személyigazolvány-számunk kezelését jelenti, hanem napi több terrabájt digitális lábnyom^[29] feldolgozását. A teljesség igénye nélkül: algoritmus szűri a spamet az e-mailek közül,^[30] segíti az online vásárlásokat,^[31] állít össze szerződéseket,^[32] minősít hitelkérelmeket,^[33] állít föl orvosi diagnózisokat,^[34] vezet autót,^[35] őrzi a határt,^[36] választ az állásra jelentkezők közül,^[37] és akár a szabadságelvonásról döntő büntetőbírórt is támogathatja döntésében.^[38] Az érintett szektorok és társadalmi hatások listája tehát igen széles: infokommunikáció, pénzügyek, HR-döntések, egészségügy, biztosítások, bűnüldözés, jogalkalmazás, és még sorolhatnánk az élet szinte minden területéről. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a digitális lábnyomaink,^[39] mint metaadatok a feldolgozást követően válnak személyes adatokká, sőt sok esetben különleges^[40] adatokká. A legfontosabb probléma, hogy az irodalom sokszor nem fordít kellő hangsúlyt az adat és az adatforrás elhatárolására. Zavart jelent a digitális adatok megértésében, hogy nem mindig világosak az “adat”, a “jelentés” és az “információ” összefüggései,

[26] Akeem, 2021, 1.

[27] Parti, 2021, 493-506.

[28] Németh, 2015, 203-209.

[29] A Big Data 6 V-vel leírható jellemzői közül ez a „Variety”: az összes online és offline tevékenység növeli az ember digitális lábnyomát (pl. online aktivitás monitorozása, CCTV, GPS, IoT [Internet of Things], banki tranzakciók stb.).

[30] Guzella – Caminhas, 2009, 10206.

[31] Wired.com: Now anyone can tap the AI behind Amazon’s recommendations, 2015.

[32] Scholz, 2017, 128-170.

[33] Citron – Pasquale, 2014, 1-33.; Hurley – Adebayo, 2016, 148.

[34] Price, 2015, 432-434.

[35] Madrigal, 2014.

[36] Sanchez del Rio – Moctezuma – Conde – Martin de Diego – Cabello, 2016, 49.

[37] Bertrand – Mullainathan, 2003.

[38] Loomis, 2016; Stevenson – Slobogin, 2018, 681.

[39] Dessewffy – Láng, 2015, 158.

[40] Mező, 2009, 132-134.

amit tovább bonyolít a digitális adatoknak egy-egy sajátos tulajdonságoldaláról, például a forrásuk felől való kizárólagos megközelítés, mint ahogy az a személyes adatok esetében is történik. Amikor a jog adatról beszél, ritkán tisztázza, hogy magáról a digitális adatról van-e szó, vagy valami olyasmiről, ami ennek a digitális adatnak a forrásául szolgál. Digitális adat technológiai úton jön létre,^[41] míg a személyes adat forrása az ember, amely az adatot digitalizálja. Az adatok forrás szerinti megközelítése az adatvédelem egyik fontos kiindulópontja, ahogyan azt a már létező személyes adatok védelmét szolgáló normák is bizonyítják, ezek fókuszában a személyiségi jogok védelme áll, vagyis egyértelműen nem az adatot, hanem annak a forrását, az élő, természetes személyt védik. Az adatokat a forrásaik oldaláról megközelítve fontos tehát különbséget tenni egyrészt a személyes adatok, másrészt az anonimizált adatok^[42] és a nem személyes meta-^[43] és egyéb digitális adatok között. Az általános adatvédelmi rendelet fogalomrendszerében személyes adat minden olyan adat, amely közvetlenül vagy közvetve azonosítani képes egy élő személyt.^[44] E megközelítés értelmében a nem személyes adatok és az anonimizált adatok olyan adatok, amelyekből személyes információ nem származtatható. A megkülönböztetés gyakran meglehetősen nehéz, mivel a különféle adat-kontextusok, eltérő korrelációk elemzése során egy-egy adathalmaz elemzése úgy is rámutathat egy konkrét, élő személyre, hogy az elemzett adatok között e személy egyetlen személyes adata sem szerepel.^[45] A mesterséges intelligencia alapú Big Data technológia jellemzője, hogy nem személyes adatok elemzése eredményeként még akár szenzitív információk kinyerésére is képes. Már lassan egy évtizede közismert tény, hogy a Big Data-elemzésekre támaszkodva a magánszemély és az adat között felszámolt összefüggés helyreállítható,^[46] például az eddig nem védett metaadatok használatával.^[47] A digitális piacokról szóló rendelet^[48] 2. cikkében határozza meg a személyes adat, profilalkotás és hozzájárulás fogalmakat, melyeket az általános adatvédelmi rendelet meghatározására visszautalva használ. A személyes adat így a DMA rendelkezéseiben is

[41] Eszközök, rendszerek, platformok használata során megvalósuló szenzorokkal érzékelhető inger, jel, elektromágneses impulzus, ami bináris kóddá alakítva bitekké, vagyis adatokká válik. Tehát a digitális adat alapegysége a bit.

[42] Az adatok anonimizálása nem feltétlenül magától értetődő, rutinszerűen végrehajtott műveletet jelent, hiszen számolni kell a nagy és összetett adatbázisok úgy nevezett deanonimizálásának, azaz a visszafejtésének, más szóval az eredeti állapot helyreállításának kockázatával.

[43] Metaadat, információ az adatról. A legtöbb esetben a metainformációt metaadatnak lehet minősíteni, amennyiben megadják a metainformáció típusát. A metaadat a dokumentumok formái, tartalmi, strukturális jellemzőit, valamint használati kapcsolatait leíró, tipizált, másodrendű információ.

[44] A norma személyes adatot említ, holott a fentiek alapján itt valójában személyre vonatkozó információról van szó, mint ahogy azt az alkotmánybíróság is kifejtette a 15/1991.(IV.13.) AB határozatban.

[45] Csányi – Vági – Nagy – Vadász – Orosz, 2021.

[46] Ohm, 2010, 1701-1778.

[47] Big Data: Seizing Opportunities, Preserving Values, 2015 February.

[48] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/1925 rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a versengő és tisztességes piacokról, valamint az (EU) 2019/1937 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (digitális piacokról szóló jogszabály) (Digital Markets Act, DMA).

az adatvédelmi rezsím 4. cikk 1. pontjában meghatározott személyes adat, míg viszont az adatok lehetnek; „aktusok, tények vagy információk bármilyen digitális megjelenítései, vagy az ilyen aktusok, tények és információk összeállításai, ideértve a hang-, kép- vagy audiovizuális felvétel formájában történő megjelenítést is”, – tehát tágabb kört von az adat fogalma alá. Míg az adatvédelmi rendelet a természetes személyek magánszféráját hivatott védeni, addig a fenti rendelet a belső piac megfelelő működéséhez szükséges szabályokat rögzíti, és e tekintetben nem elsődleges szempont, hogy az adat összefüggésbe hozható-e természetes személlyel vagy sem.^[49]

A Big Data alapú adatgyűjtés és elemző technikák szemléltetésével szeretnénk rámutatni arra, hogy az egyén kezébe adott jogvédelmi eszköz, az információs önrendelkezési jog mint alapjog ilyen magas szintű technológiai fejlettség mellett már nem feltétlenül adekvát. Az adatkészletek nem adatfelvételi céllal keletkeznek, hanem valamilyen más céllal, de leginkább cél nélkül, egyszerűen naplózva bizonyos digitális aktivitásokat. Az adatok rendszerint már az adatgyűjtési stációban is valamilyen távoli szerveren kerültek ideiglenesen tárolásra, hogy a szükséges műveleteket^[50] el lehessen rajtuk végezni. A technológiai alkalmazás elterjedésének ebben a fázisában a hangsúly a gyakorlati előnyökön van: azon, hogy a sok szempont mérlegelését igénylő döntések a tömeges adathalmazt elemző algoritmus segítségével minden eddiginél több információ figyelembevételét követően hozhatók meg. A Big Data korában az az előfeltevés uralkodik, hogy ez a technológia biztosítja a tömeges adatnak az emberi képességeinket jócskán meghaladó gyorsaságú értékelését.^[51] A digitális lábnyomok^[52] összegyűjtésére, összekapcsolására, értékesítésére és elemzésére hivatott iparág rohamosan fejlődik, továbbá százmilliók napi rutinja ismerhető meg a műholdak, WiFi- és mobilhálózatok által követett mozgásával, kommunikációs szokásaival, társas kapcsolataival, online kereséseivel.^[53] Nem lehet belőle kima-

[49] A DMA nemcsak a személyes, hanem a nem személyes adat fogalmát is meghatározza a 2. cikk (26) bekezdésében.

[50] Az adatkezelés műveletek nagy mennyiségű, általában nem strukturált és gyakran folyamatosan keletkező adatok tárolását és feldolgozását jelenti elosztott rendszerarchitektúra segítségével, illetve az elemzési eszközök szoros integrálása a rendszerbe, ami jelentősen növeli a feldolgozási folyamat hatékonyságát.

[51] A több milliárd IoT-eszközből származó, robusztus mennyiségű adatok elemzése a hagyományos relációs adatbázisokkal nem jól kezelhető. A nagyadathalmaz-jelenséget az alapozza meg, hogy az információs társadalomban szinte már mindennek azonnal digitális nyoma marad, vagyis így mérhetetlen adatmennyiség jön létre nap mint nap. De nem a méret a lényeg, hanem a korlátlan növekedési képesség és az adatelemzés, valamint, hogy a statisztikával ellentétben nem az egyént kérdezi, hanem a viselkedésüket monitorozza, és nem befolyásolja a rendszert, hogy mi miért történik, csak gyűjti az adatokat.

[52] Digitális lábnyom az, amit valahol hagyunk egy digitális rendszerben, és vagy kitörölhetetlenül ott marad, ahol nyomot hagyott, vagy másolatok készülhetnek róla. A különböző adatok és tartalmak azonosítanak, minősítenek, kiemelnek, látható idővonalra helyezik el az élet eseményeit, és megjósolhatóvá tesznek egyes viselkedésformákat.

[53] Ságvári, 2017, 492.

radni,^[54] nincs választási lehetőségünk. Mára már illúzió a személyes adatok kezelésének következetes nyomon követése egy kapuőr, mint onlineplatform-szolgáltató vagy más néven egy minősített adatkezelő esetében.^[55]

Telefonjaink cellainformációi másodpercre pontosan megmondják, merre járunk, lépcsőszámláló és fitness alkalmazásaink szokásos útvonalainkat is az elemző elé tárják. Minden kapcsolat, cselekvés, érdeklődés, tevékenység, amely „a hálózat kontextusában születik, történik”, nyomot^[56] hagy a rendszerben, megmarad, visszakereshetővé és elemezhetővé, kutathatóvá^[57] válik a jelenben, vagy a távoli jövőben bármikor. Ezek a rendszerek mindenkori működési elvük szerint a lehető legnagyobb adathalmazhoz történő hozzáférést igénylik, ennek megfelelően az adatok gyűjtésekor sem szívesen vannak tekintettel az olyan korlátozásokra, mint a célhoz kötöttség, adattakarékosság vagy korlátozott tárolhatóság.^[58] Ez abból az egyszerű törvényszerűségből ered, hogy az adatgyűjtés pillanatában nem szükséges – és nem is lehetséges – teljeskörűen tisztában lenni a lehetséges felhasználási /hasznosulási lehetőségekkel, ugyanis ezeket a mesterségesintelligencia-rendszer maga fogja kimunkálni, ismeretlen összefüggések megtalálásával és új következtetések levonásával. Ez adatvédelmi szempontból alapvető szinten okoz problémákat az átláthatóság hiánya miatt, de az érintetti jogok tiszteletben tartása és jogérvényesítés elősegítése is komoly akadályokba ütközhet. Maguk a digitális adatok a gazdasági, és ezzel együtt a jogi forgalomban jelenleg is úgy funkcionálnak, hogy a velük végzett számítási, értékelési műveletek a pozitív jog számára csaknem láthatatlanok. Adatkezelők a technológiai védelem mellett a büntetőjog és a szerződésen kívüli felelősségi jog csatornain, a sui generis adatbázis jogon keresztül, továbbá az üzleti titok védelmének szigorításával és büntetőjogi szankciók alkalmazásával quasi “tulajdonosi” védelmet biztosítanak a hatalmukban levő adatok vonatkozásában.^[59]

V. ÖSSZEFOGLALÓ

Álláspontunk szerint, az adataink kezelése tekintetében az egyre növekvő, több terrabjt mennyiségű adat átláthatatlan, módon történő, felfoghatatlan

[54] A negyedik világ, a kirekesztettek minden társadalomban jelen vannak kisebb-nagyobb mértékben: ők a tartós munkanélküliek, a „leszakadók” és az „alul levők”, számukra a globális hálózati fejlődés nem jelent többet, mint a kapitalista kizsákmányolás egy új módját. Ld. Castells, 1998.

[55] Digital Services Act AZ Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 Rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet).

[56] Szücs – Yoo, 2016, 9.

[57] Dessewffy – Láng, 2015, 157-160.

[58] Mayer-Schönberger – Cukier, 2013, 26.

[59] Jakab – Parti, 2023.

mértékű kezelésen van a hangsúly,^[60] így az adatbiztonság megvalósítása kell, hogy a cél legyen, és nem az önrendelkezési joggyakorlás. A Big Data keretében értelmezhetetlenné válhatnak az adatvédelem egyes alapvető elvei és fogalmai, mint például a személyes adat fogalma, a célhoz kötöttség követelménye^[61] vagy a tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulás, illetve a transzparencia megvalósítása is nehézségekbe ütközik,^[62] sőt az óriásplatformok digitális működésük tekintetében nehezen elszámoltathatók, ellenőrizhetők.^[63] Az elmúlt évtizedben a rendelkezésünkre álló robusztus és folyamatosan „termelődő” adatmennyiség, a számítási kapacitások exponenciális növekedése, a gyakorlatban is kipróbálható és belátható időn belül jelentős eredményt produkáló algoritmusok, valamint a különböző technológiák egyre szélesebb körű – konvergens – kapcsolódása immervíz virtuális világot hozott létre életünk szinte minden területén, melynek felépítést, működését kizárólag annak tulajdonosa képes átlátni és megérteni.

Az általános adatvédelmi rendelet egyik fontos célja az adatkezelők kötelezettségeinek és felelősségeinek erősítése volt, és legalább részben ezen keresztül a hasonló platformszolgáltatásokkal kapcsolatban felmerülő, harmadik országba irányuló, jogszerűtlen adattovábbítások elleni fellépés.^[64] A DSA és a DMA a jellemzően Európán kívülről nyújtott platform- és digitális szolgáltatásokkal érintett piacot kívánja szabályozni, és e tekintetben a jogsértések felmerülésének helye, az adatvédelmi követelmények megsértéséhez hasonlóan – legalábbis a legnagyobb kapuőröket és a digitális szolgáltatást nyújtókat figyelembe véve – szintén a transzatlanti tengely. Ha a digitális gazdaság legfontosabb alapanyaga az adat, akkor megállapítható, hogy az európai adatok közel kilencven százalékát az Egyesült Államokban kezelik, és azokhoz az amerikai kormányzati szervezetek hozzáférésük lehet. Az amerikai technológiai óriások az ingyenesség látszatát keltő úgynevezett záróáras, valamint az egyre szélesebb körű hálózatban működő termékek és szolgáltatások fejlesztését kínáló fenntartható üzleti modellje az Egyesült Államokba szívja az európai adatvagyonot, amiről – a látszólagos tájékoztatáson felül – semmilyen információval nem rendelkezünk, továbbá sem átlátni, sem pedig számon kérni nem vagyunk képesek. A Big Data keretében értelmezhetetlenné válhatnak adatvédelem egyes alapvető elvei és fogalmai, mint például a személyes adat fogalma, a célhoz kötöttség követelménye vagy a tájékoztatáson alapuló, önkéntes hozzájárulás, a gyakorlatban a transzparencia nehézségekbe ütközik, sőt az óriás platformok digitális működésük tekintetében nehezen elszámoltathatók, ellenőrizhetők.

Álláspontunk szerint az egyén kezébe adott jogvédelmi eszköz, az információs önrendelkezési jog mint alapjog ilyen magas szintű technológiai fejlettség mellett már nem feltétlenül adekvát. Az adataink kezelése tekintetében cél, hogy digitális

[60] Duhigg, 2014, 79-81.

[61] 15/1991. (IV. 13.) AB határozat.

[62] Péterfalvi – Fülöp, 2020, 140.

[63] Bundeskartellamt, B6-22/16. sz. Facebook-ügy, 526-527. pont.

[64] Kis Kelemen – Hohmann, 2016, 64–66.; Ryngaert – Taylor, 2019, 5-9.

lábnyomaink, személyes adataink ne kerüljenek illetéktelen kezekbe, ne okozzanak érintett tekintetében joghátrányt, tehát az adatbiztonság megvalósítása. A technológiavezérelt döntéshozatal dacol az érdemi kivizsgálással és elszámoltathatósággal szemben, amely alapfeltétele volna a tisztességes eljárásnak.

IRODALOM

- Akeem Azhar (2021): *The Exponential Age: How Accelerating Technology is Transforming Business, Politics and Society*. Diversion Books, USA.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/1925 rendelete a digitális ágazat vonatkozásában a versengő és tisztességes piacokról, valamint az (EU) 2019/1937 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (digitális piacokról szóló jogszabály) (Digital Markets Act, DMA).
- Bertrand, Marianne – Mullainathan, Sendhil (2004): Are Emily and Greg more employable than Lakisha and Jamal? A field experiment on labor market discrimination. In: *NBER Working Paper Series*. Working Paper No. 9873. DOI: <https://doi.org/10.3386/w9873>.
- Castells, Manuel (1998): *The End of the Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume III. Hoboken, Wiley-Blackwell. (Magyar nyelven: Castells, Manuel (2007): *Az évezred vége*. Ford. Berényi Gábor, Rohonyi András. Budapest, Gondolat–Infonia).
- Citron, Danielle Keats – Pasquale, Frank (2014): The Scored society. Due process for automated predictions. In: *Washington Law Review*. 89(2014).
- Csányi Gergely Márk – Vági Renátó – Nagy Dániel – Vadász Pál – Orosz Tamás (2021): Challenges and Open Problems of Legal Document Anonymization. In: *Symmetry*. 13(8). (Elérhető: [https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/20330/symmetry-13-01490_1\).pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/20330/symmetry-13-01490_1).pdf?sequence=1&isAllowed=y). Letöltés ideje: 2022.08.23.). DOI: <https://doi.org/10.3390/sym13081490>.
- De Bruyne, Jan – Vanleenhove, Cedric (szerk.) (2021): *Artificial Intelligence and the Law*. Intersentia, Cambridge.
- del Rio, Jose Sanchez – Moctezuma, Daniela – Conde, Cristina – de Diego, Isaac Martin – Cabello, Enrique (2016): Automated border control e-gates and facial recognition systems. In: *Computers & Security*. 62(2016). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cose.2016.07.001>.
- Dessewffy Tibor – Láng László. (2015): Big Data és a társadalomtudományok találkozása a műtőasztalon. In: *Replika*. 2015/92–93. sz.
- Digital Services Act. Európai Parlament és a Tanács (EU) 2022/2065 Rendelete (2022. október 19.) a digitális szolgáltatások egységes piacáról és a 2000/31/EK irányelv módosításáról (digitális szolgáltatásokról szóló rendelet) (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R2065>. Letöltés ideje: 2023.02.16.)
- Drzemczewski, Andrew Z. (1983): *European Human Rights Convention in Domestic Law. A Comparative Study*. Clarendon Press, Oxford. (Elérhető: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a11660.pdf>. Letöltés ideje: 2022.06.17.).
- European Commission – Shaping Europe’s digital future: A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines. (Elérhető: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/definition-artificial-intelligence-main-capabilities-and-scientific-disciplines> . Letöltés ideje: 2019. április 8.).

- Fülöp Réka (2020): Személyes adatok védelme az internetet különös tekintettel azok vagyoni jogi helyzetére. In: Péterfalvi Attila (szerk.): *Szemelvények az információs jogok felügyeletének elmúlt 25 évéből*. Nemzeti Adatvédelmi és Információs szabadság Hatóság, Budapest. (Elérhető: <https://www.naih.hu/files/NAIH-jubileumi-szemelvények-az-informacios-jogok.pdf>. Letöltés ideje: 2023.02.27.).
- Genç-Gelgeç, Berrac (2022): Regulating Digital Platforms: Will the DSA Correct Its Predecessor's Deficiencies? In: *Croatian Yearbook of European Law & Policy*. 18(1). DOI: <https://doi.org/10.3935/cyelp.18.2022.485>, 25–60.o (2023.07.17.)
- Guzella, Thiago S. – Caminhas, Waldir M. (2009): A review of machine learning approaches to Spam filtering. In: *Expert Systems With Applications*. Vol. 36/2009. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2009.02.037>.
- Hurley, Mikella – Adebayo, Julius (2016): Credit scoring in the era of big data. In: *The Yale Journal of Law and Technology*. 18(2016).
- Interim Progress Report: Big Data: Seizing Opportunities, Preserving Values, 2015 February. (Elérhető: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/20150204_Big_Data_Seizing_Opportunities_Preserving_Values_Memo.pdf. Letöltés ideje: 2021.02. 04.).
- Kis Kelemen Bence – Hohmann Balázs (2016): A Schrems-ítélet hatásai az európai uniós és magyar adattovábbítási gyakorlatokra. In: *Infokommunikáció és Jog*. 2016/2–3. sz. (Elérhető: <https://szakikkadatbazis.hu/doc/2128840>. Letöltés ideje: 2023.05.20.).
- Kosinski, Michal – Stillwell, David – Graepel, Thore (2013): Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. In: *PNAS*. Vol. 110, NO. 15/2013. (Elérhető: <http://www.pnas.org/content/pnas/110/15/5802.full.pdf>. Letöltés ideje: 2022.03.10.). DOI: 10.1073/pnas.1218772110.
- LEAK: Commission in Bid for EU Data Sovereignty with Digital Decade Targets. Euractive. (Elérhető: <https://www.euractiv.com/section/digital/news/leak-commission-in-bid-for-eu-data-sovereignty-with-digital-decade-targets/>. Letöltés ideje: 2022.01.18.).
- Mayer-Schönberger, Viktor – Cukier, Kenneth (2013): *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Houghton Mifflin Harcourt, Boston. DOI: <https://doi.org/10.5860/choice.50-6804>.
- Németh Renáta (2016): A számok tényleg magukért beszélnek? In: *Replika*. 2016/92–93. sz.
- Ohm, Paul (2010): Broken Promises of Privacy: Responding to the Surprising Failure of Anonymization. In: *UCLA Law Review*. Vol. 6/2010.
- Parti Tamás (2021): A jog fölméréséről és az intézményi adatkutatásról. In: *Jogtudományi Közlöny*. LXXVI. évf., 2021/11- 12.sz.
- Parti Tamás (2023): *A digitális adatok tulajdoni adaptációja, a digitális javak vagyoni jogi kölcsönhatásainak tükrében*. PhD értekezés. Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest. (Elérhető: https://ajk.kre.hu/images/doc2023/di/PHD_ertekezes_Part_Tamas.pdf. Letöltés ideje: 2023 05.20.).
- Price II, William Nicholson (2015): Black-box medicine. In: *Harvard Journal of Law and Technology*. Vol. 28/2015.
- Pünkösty András (2022): Merre tart az európai szintű platformszabályozás? – Áttekintés a platformok szabályozásának versenyjogi ösztönzőiről, valamint a fúziókontroll lehetséges fejlesztéséről. In: Török Bernát (szerk.): *Az internetes platformok kora*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Rajnai Zoltán (2019): *A mesterséges intelligencia, mint komplex rendszer információbiztonsági kihívásai*. Biztonságtudományi Doktori Iskola, Budapest. (Elérhető: <https://bdi.uni-obuda.hu/sites/default/files/oldal/csatolmany/kiadvany-2019.pdf> . Letöltés ideje: 2021.04.24.).

- Ryngaert, Cedric – Taylor, Mistale (2020): The GDPR as Global Data Protection Regulations. In: *American Journal of International Law*. Vol. 114/2020. DOI: <https://doi.org/10.1017/aju.2019.80>.
- Ságvári Bence (2017): Társadalomtudomány a big data korában. In: *Statisztikai szemle*. 95. évf., 2017/5. sz. DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2017.05.hu0491>.
- Scholz, Lauren Henry (2017): Algorithmic contracts. In: *Stanford Technology Law Review*. Vol. 20/2017).
- State v. Loomis, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016).
- Stevenson, Megan T. – Slobogin, Christopher (2018): Algorithmic Risk Assessments and the Double-Edged Sword of Youth. In: *Washington University Law Review*. Vol. 96/2018. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3225350>.
- Szűcs Zoltán – Yoo Jinil (2016): Big Data az információs társadalom új paradigmája. In: *Információs Társadalom*. 11. évf., 2016/1. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/43454/1/it_2016_01_1_szuts_yoo.pdf. Letöltés ideje: 2018.09.30.). DOI: <http://dx.doi.org/10.22503/infars.XVI.2016.1.1>.
- The Atlantic: The trick that makes Google's self-driving cars work, 2014. (Elérhető: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2014/05/all-the-world-a-track-the-trick-that-makes-googles-self-driving-cars-work/370871/>. Letöltés ideje: 2023.01.12.).
- Walker, Mike (2020): Competition Policy and Digital Platforms: Six Uncontroversial Propositions. In: *European Competition Journal*. 16/2020. DOI: <https://doi.org/10.1080/17441056.2020.1730063> (2021.06.18.)
- Wired.com: Now anyone can tap the AI behind Amazon's recommendations, 2015. (Elérhető: <https://www.wired.com/2015/04/now-anyone-can-tap-ai-behind-amazons-recommendations/>. Letöltés ideje: 2022.11.12.).
- Wischmeyer, Thomas – Rademacher, Timo (2020): *Regulating Artificial Intelligence*. Springer Cham, Switzerland. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-32361-5>.
- World Economic Forum: What is Digital Sovereignty and Why is Europe So Interested in it?, 2021. (Elérhető: <https://www.weforum.org/agenda/2021/03/europe-digital-sovereignty/>. Letöltés ideje: 2023. 10.17).
- Zódi Zsolt (2017): Privacy és a big data. In: *Fundamentum*. 2017/1-2. sz. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/02300/02334/00072/pdf/EPA02334_fundamentum_2017_01-02_018-030.pdf. Letöltés ideje: 2022.07.12.).

• Szerényi Gábor grafikája

- BÁGER GUSZTÁV

tudományos tanácsadó, MNB elnöki főtanácsadó

Gazdag szakmai pályafutásának fő mérföldkövei az alábbi állomások voltak: közgazdász (1961); egyetemi tanársegéd (1961-1965); az Országos Tervhivatal kutatási intézetének osztályvezetője (1965-1975); kandidátus (1971); egyetemi docens (1975); az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának szakértője (Genf, 1975-1981); a Tervhivatal főosztályvezetője (1981-1990); A Pénzügyminisztérium Gazdaságpolitikai (1990-1992) és Nemzetközi Pénzügyi intézmények titkárságának főosztályvezetője (1992-2000); a Kereskedelmi és Hitelbank Rt. (1995-1997) és a Budapest Bank Rt. igazgatósági tagja (1997). A Szolnoki Főiskolán tanszékvezetőként és főigazgató-helyettesként pénzügytant és nemzetközi pénzügyeket tanított (2000-2011). Habilitáció (2000). A Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyetemi tanára (2003), professor emeritus (2011-től); az Állami Számvevőszék Fejlesztési és Módszertani Intézetének főigazgatója (2003-2008); ÁSZ Elnöki tanácsadó (2015-ig); a Magyar Nemzeti Bank Monetáris Tanácsának tagja (2015-2020) és az MNB Elnöki főtanácsadója (2021-től). Magyar Köztársasági Érdemrend parancsnoki keresztjével tüntették ki 2007-ben, költői munkásságát József Attila-díjjal ismerték el 2012-ben. bagerg@gmail.com

- BARTKÓ RÓBERT

habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudomány Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék

Oktatói munkáját a Miskolci Egyetem ÁJK Büntetőjogi és Kriminológiai Tanszékén kezdte meg 2003-ban, 2008-tól mint meghívott oktató kapcsolódott be a győri jogi kar életébe. 2009-től mint egyetemi tanársegéd, 2011-től egyetemi adjunktusként, jelenleg habilitált egyetemi docensként vesz részt az anyagi büntetőjog és büntető eljárási jog oktatásában. Oktatói munkája mellett ügyvédként dolgozik, emellett a SZE ÁJDI, valamint a Tudományági Habilitációs Tanács Tudományos Titkára. bartko.robort@ga.sze.hu

- BENCZE LÓRÁNT

nyugdíjas nyelvészprofesszor

Tudományos munkásságában elsődleges a nyelvek és elsősorban a magyar nyelv antropológiai megközelítése, melynek során a nyelvhasználatnak az adott kultúrával, földrajzi, történeti, vallási stb. körülményekkel való összefüggéseit és különbözőségeit vizsgálta, főként hatékonysági, tehát retorikai-stilisztikai szempontból. Nyelvstratégiai és épületszemiotikai megközelítéseiről tanulmányait magyarul, angolul, németül és franciául jelentette meg.

alb.bencze.lorant@gmail.com

- FARKAS ÁDÁM

tudományos főmunkatárs, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

tudományos munkatárs, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

Farkas Ádám őrnagy 1988-ban született Magyarországon. A Széchenyi István Egyetemen 2012-ben szerzett jogász diplomát, majd 2018-ban jogtudományi doktori fokozatot alma materében. 2013 és 2018 között a Magyar Honvédelmi Minisztérium jogi tanácsadója volt. 2014 óta a Magyar Honvédség katonája. 2012 és 2015 között a győri Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Jogtörténeti Tanszékének tanársegédje volt. 2015 óta a Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara Katonai Nemzetbiztonsági Tanszékének tudományos munkatársa. 2023-tól a Széchenyi István Egyetem Nemzetközi és Európai Jogi Tanszékének tudományos főmunkatársa. 2021 óta tagja a Hibrid Fenyegetések Elleni Európai Kiválósági Központ szakértői csoportjának.

farkas.adam@uni-nke.hu

- FORI-KOVÁCS RÉKA

PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Jogi diplomáját 2023-ban, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán, „summa cum laude” minősítéssel szerezte. Tanulmányai során számos konferencián és versenyen – többek között a Legjobb Ügyész által Kozma Sándor emlékére meghirdetett Tudományos Pályázaton, a 35. OTDK-n, valamint Büntetőjogi Perbeszédversenyen – megmérettette magát, melyeken több alkalommal helyezést ért el. 2024 szeptemberétől PhD-hallgatóként kezdte meg ismételt tanulmányait a Bűnügyi Tudományok Tanszéken. Kutatása során fundamentális büntető anyagi jogi kérdések megválaszolására törekszik. Tanulmányai mellett kormánytisztviselőként dolgozik.

rekakov2000@gmail.com

- GLAVANITS JUDIT

tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi és Európai Jogi Tanszék

A győri mediációs műhely egyik alapítója, az alternatív vitarendező, konfliktuskezelő szakjogász képzés szakfelelőse, az MTA IX. Osztályának Civilisztikai Albizottsága titkára, a TALE (Tech-Augmented Legal Environment) kutatócsoport alapító tagja. Habilitált docensként a győri Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolában PhD-témavezetője az alternatív vitarendezési kutatási résztémának, valamint a felforgató technológiák jogi kérdéseit vizsgáló résztémának. Kutatási területei közé tartozik a szélesebb értelemben vett alternatív vitarendezés, a kereskedelmi és

közbeszerzési jog, valamint a felforgató technológiák, a mesterséges intelligencia és robotika jogi vonatkozásainak vizsgálata.

gjudit@ga.sze.hu

- HÁROMSZÉKI BENCE

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék

Egyetemi elfoglaltságai mellett ügyvédként dolgozik szülővárosában, Győrben. Kutatási területe interdiszciplináris jellegű, annak középpontjában a jogtudat – ezen belül is főként a büntető-jogtudat – vizsgálata áll. Elsődleges célkitűzése, hogy kutatási tevékenysége eredményeként átfogó képet kapjunk a magyar társadalom büntető-jogtudatának aktuális állapotáról, amely segítségével szolgálhat egyes jogszabályok és jogintézmények hatékonyabbá tételében.

haromszeki.bence@ga.sze.hu

- HOJNYÁK DÁVID

PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

Jogi tanulmányait a Miskolci Egyetemen folytatta, ahol 2019-ben, évfolyamelsőként, kitüntetéses summa cum laude diplomaminősítéssel zárta tanulmányait. Jelenleg a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolában folytat PhD-tanulmányokat. 2019 óta dolgozik kutatóként a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet Közjogi Kutatási Főosztályán, 2021-től a Közép-európai Összehasonlító Jogi Szövetség (Central-European Association for Comparative Law) főtitkára, 2022-től pedig a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója a Jegtörténeti és Jogelméleti Intézetben.

david.hojnyak@uni-miskolc.hu

- HORVÁTH ATTILA

egyetemi docens, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszék

vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet

Az ELTE ÁJK-n végzett jogászként (2004) és politológusként (2008), majd politikatudományból szerzett PhD-fokozatot (2017). 2005 óta a Nemzeti Közszerződési Egyetemen (illetve jogelődjain) dolgozik oktatóként; jelenleg az Alkotmányjogi és Összehasonlító Közjogi Tanszékén egyetemi docens; emellett 2019 óta a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézetben vezető kutató. 2012 és 2017 között az MTA TK Politikatudományi Intézet kutatójaként a pártok választási ígéreteit vizsgálta. Kutatási tevékenysége alapvetően a pártokra, pártrendszerekre és a választójog egyes kérdéseire fókuszál. A visegrádi pártrendszerek 30 évéről írt monográfiája 2022-ben elnyerte az év legjobb politikatudományi publikációjának járó Kolnai Aurél-díjat.

horvathattila@uni-nke.hu

- KESERŰ BARNA ARNOLD

tanszékvezető egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék Jogász diplomáját 2012-ben szerezte a Széchenyi István Egyetemen, ahol 2013-tól kezdődően folyamatosan oktat. PhD-fokozatát 2016-ban szerezte meg a szellemi tulajdon és a fenntartható fejlődés összefüggéseiről írt disszertációjával. Docensi kinevezést 2021-ben kapott, a tanszék vezetését 2022. január 1-től látja el. Mellette a Vándor, Keserű, Trenyisán & Partners Ügyvédi Társulásban ügyvédként dolgozik 2019 óta. Kutatási területe a szellemi tulajdonjog, kiemelten a védjegyjog és a filmjog. keseru.barna@ga.sze.hu

- KOVÁCS GÁBOR

tanszékvezető egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Bűnügyi Tudományok Tanszék A SZE Bűnügyi Tudományok Tanszék vezetője, egyetemi tanár, igazságügyi orvosszakértő. A Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára. Az Egészségügyi Tudományos Tanács Szakértői Testületének tagja, az MTA Köztestületének tagja és az MTA Bűnügyi Tudományok Albizottság titkára, számos nemzetközi tudományos társaság – így többek között a World Association for Medical Law, a Nemzetközi Büntetőjogi Társaság (AIDP) – tagja. Közel háromszáz tudományos közlemény szerzője. Kutatási területe a kriminalisztika, a bioetika és az egészségügyi jog. gkovacs@ga.sze.hu

- KUKORELLI ISTVÁN

professzor emeritus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar A SZE Állam- és Jogtudományi Kara Alkotmányjogi Tanszékének alapító oktatója, alkotmányjogász, 1999-2008 között alkotmánybíró. Kutatási területek: választójog, parlamenti jog, népszavazás, alapjogok, közjogtörténet, összehasonlító alkotmányjog, alkotmánybíróság, alkotmányosság. kukorelli.istvan@ajk.elte.hu

- LENKOVICS BARNABÁS

professzor emeritus, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogi diplomáját az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán szerezte, 1974-ben. A Polgári Jogi Tanszéken ettől kezdve az egyetemi ranglétra fokait végigjárva folyamatosan oktatott, 2000-ben professzori kinevezést kapott. Kandidátusi disszertációját 1991-ben védte meg „Tulajdonjogi rendszerváltozás” címmel. A győri polgári jogi oktatás megszervezője, 1996 és 2015 között a Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék vezetője. 2001 és 2007 között az állampolgári jogok országgyűlési biztosa tisztséget töltötte be, 2007-ben pedig az Országgyűlés alkotmánybíróvá

választotta, 2014 és 2016 között az Alkotmánybíróság elnöke volt. Munkájának elismeréseként 1994-ben Trefort Ágoston-émlékéremben, 2017-ben Deák Ferenc Díjban részesült. 2017-ben a Magyar Érdemrend nagykeresztje kitüntetéssel kapott a több évtizedes munkásságának elismeréseként. Kutatási területe a magánjog széles spektrumát lefedi, de ezen belül is kiemelt szerepet tölt be a tulajdon és a család vizsgálatában.

lenkovics@mkab.hu

- **LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR**

miniszteri főtanácsadó

tudományos főmunkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem

2022 óta a Miniszterelnökséget vezető miniszter miniszteri főtanácsadója. 2000-ben szerzett jogi diplomát, 2008-ban pedig jogi doktori (PhD) fokozatot a Szegedi Tudományegyetemen. Az Európa Tanácsban a Fogyatékkal Élők Rehabilitációs és Integrációs Bizottságának (CD-P-RR) magyar delegáltja volt, miközben 2001 és 2009 között munkaügyi, szociális és európai uniós tervezési területen dolgozott a kormányzatban Magyarországon. 2009 és 2018 között az első fogyatékkal élő, PhD-vel rendelkező tanácsadója volt az Európai Parlament egyik képviselőjének. Lovászy az ENSZ Közgyűlésének a Közgyűlés által megválasztott első hallássérült szakértője lett 2012-ben az ENSZ Fogyatékkal Élő Személyek Jogainak Bizottságában (UNCRPD). 2016-ban újraválasztották és mandátuma 2021-ben járt le. Ezalatt nyolc alkalommal volt országjelentéstevő. 2019-2021 között az UNCRPD bizottságban a technológia és a fogyatékoság téma jelentéstevője is volt. 2018 és 2022 között a Miniszterelnökség stratégiai kormányzati kutatásokért felelős miniszteri biztosa volt. Mindennapi munkája mellett 2019 óta tudományos főmunkatársként a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen tart önálló kurzusokat. Több egyetemi kötet, fejezet szerzője, számos tanulmánya, írása jelent meg a technológia, a biotechnológia és a társadalompolitika, illetve a nemzetközi jog kapcsolatáról. Több, a meddőséggel és a mesterséges megtermékenyítéssel foglalkozó írása került publikálásra. A 2024-es magyar EU-elnökség szakpolitikai kiadványának, A 2024-es magyar EU-elnökség (Szerkesztette: Navracsics Tibor – Tárnok Balázs, Ludovika Kiadó) egyik szerzője, tanulmányának a címe: Az uniós szociálpolitika kihívásai az emberi jogok sűrűjében, avagy mit hoz(hat) a 21. századi (bio)technológiai szingularitás 2030-ra?

lovasz.laszlo.gabor@uni-nke.hu

- **M. TAKÁCS PÉTER**

PhD-hallgató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola

Fő kutatási területe: Az államtudomány és politikatudomány határterületei a XX. századi államelméleti gondolkodásban, különös tekintettel Polányi Mihály államtudományára, politikai filozófiájára és modern államelméleti recepciókutatására.

eltetaki@vipmail.hu

- MEERA ALMA'AITAH

PhD-hallgató, Debreceni Egyetem

Jordániai származású, jelenleg a Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola doktorandusza. Kutatásai elsősorban az emberi jogokra és az emberi fejlődésre terjednek ki, amelyeket különböző aspektusokból vizsgál, többek között a jogi kereteket, a társadalmi-gazdasági tényezőket és a szakpolitikai beavatkozásokat, amelyek hatással vannak az egyének alapvető jogokhoz való hozzáférésére és általános jólétükre.

maaytameera7@gmail.com

- MOZSONYI NORBERT

doktorandusz, Széchenyi István Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Harmadéves hallgatói jogviszonyát tölti a Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola PhD-képzésén, mely során a mesterségesintelligencia-alapú rendszerek adatvédelmi vonatkozásait kutatja. A 2021. évben a Károli Gáspár Református Egyetemen infokommunikációs szakjogászi mesterlevelet szerzett, egy évtizeddel korábban pedig a Pázmány Péter Katolikus Jogtudományi Egyetemen diplomázott. Gazdasági informatikus mérnöki és számítástechnikai gépész technikus alapvégzettséggel és közel harminc éves vállalkozásfejlesztési tapasztalattal rendelkezik. Emellett üzletfejlesztést támogató jogtanácsosként dolgozik és minőségbiztosítási megbízott. Vállalkozása „Minőség - Innováció 2023” fenntartható üzleti-modell innováció kategóriában Nemzeti fődíjas, valamint Nemzetközi finalista lett. Különös érdeklődéssel kutatja az emberi és gépi hálózatok, a szuper- és kvantumszámítógépek fejlesztését, továbbá a digitális technológiák és a mesterségesintelligencia-alapú komplex rendszerek hatását a szereplők együttműködésére.

dr.mozsonyinorbert@gmail.com

- PAPP JÁNOS TAMÁS

egyetemi adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Polgári Jogi Tanszék

kutatási szakértő, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság

Jogász diplomáját és PhD-fokozatát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán szerezte, ahol 2015 óta tanít polgári és alkotmányjogot. A Polgári Jogi Tanszék Médiatudományi Kutatócsoportjának alapító tagja, emellett a Constitutional Discourse blog Free Speech rovatának vezetője. Fő kutatási területei a szólásszabadság, a médiajog, valamint az online platformokon való véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos kérdések. Számos publikációja jelent meg a közösségi média és a jog kapcsolatáról, köztük egy monográfia, amelynek címe: „A közösségi média szabályozása a demokratikus nyilvánosság védelmében”.

papp.janos.tamas@jak.ppke.com

- STIPKOVITS TAMÁS ISTVÁN

egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Kereskedelmi és Agrárjogi Tanszék

kutató, Matthias Corvinus Collegium Jövő Technológiák Műhely

Jogász, kutatási területe a felsőoktatási intézményekben létrejövő innováció hasznosításának jogi szabályozása. 2021-ben szerzett jogi diplomát a Széchenyi István Egyetemen. 2022-ben elnyerte a Joghallgatók Önképző Szervezete által meghirdetett Szladits Károly PhD-hallgatóknak szóló ösztöndíját, valamint ugyanebben az évben, a Külgazdasági és Külügyminisztérium Visegrádi Csoport (V4-ek) Tudományos Pályázatán I. helyet szerzett „A V4-ek és a gazdasági versenyképesség kihívásai” kategóriában, „Innovációval a versenyképességért? avagy a közös V4 start-up ökoszisztéma kérdése” című pályaművével.

dr.stipkovits.tamas@gmail.com

- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Filozófus, klasszika-filológus, a Jog–Állam–Politika folyóirat vezető szerkesztője, habilitált egyetemi docens. Az antik filozófia története mellett további kutatási témái a modern embert érintő etikai kihívások okozta dilemmák értelmezése, ezen belül elsősorban a humánreprodukciós eljárások és az embrióetika kérdései. Az elmúlt időszakban a 20. századi magyar politikatörténettel, elsősorban Bibó István örökségével is foglalkozott, számos publikációja jelent meg e tárgykörben, társszerzőként Kukorelli Istvánnal. Társadalmi vitát váltott ki 2020-as nyílt levele, amelyet Veres András győri megyéspüspökhöz írt, aki több nyilatkozatában elutasítóan nyilatkozott a lombikeljárásról. A vitát követően Lovászy László Gáborral közösen írt tanulmányában a lombik eljárás vallás erkölcsi problémájának elemzésével foglalkozott, melynek eredményeként a félreértések tisztázásra kerültek, e gyógyászati eljárás erős társadalmi támogatottsága továbbra is tapasztalható. Több mint húsz éve oktat filozófiát, etikát és latin nyelvet joghallgatók számára. Számos publikációja és több önálló kötete van. 2023-ban harmadik önálló kötete jelent meg Miről beszélünk, amikor a görögökről beszélünk. Tanulmányok az athéni demokráciáról, filozófiáról, boldogságról címmel a Gondolat kiadónál.

szoboszl@sze.hu

Affiliációhoz (Kötelező elem!)

Lapunk hasábjain külön rovatban mutatjuk be az aktuális szám szerzőit. Ehhez mindenkitől szeretnénk kérni egy rövid, legfeljebb 600 karakterből álló bemutatkozást. A bemutatkozást összefüggő mondatokban kérnénk, ami elsősorban az alábbiakat foglalja magában:

- Jelenlegi munkahely és beosztás (esetleg: aktuálisan mivel foglalkozik)
- Egyetemi fokozat vagy legmagasabb végzettség
- Eddigi karrier, életpálya rövid ismertetése
- Múltbéli, kiemelkedő sikerek, elismerések
- Fő kutatási területek
- E-mail cím

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (Abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.
5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag az irodalomjegyzékben szereplő művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
6. A hivatkozásokat felső indexben, az írásjel után tüntessük fel, pl.: "XY szerint"^{1,2}
A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő, vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik). A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:
 - a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagyköttőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Újságcikk esetén: Újság neve, szerző(k) vezetékneve, dátum VAGY lapszám, tehát:
Magyar Nemzet, Kiss, 2023.01.11. illetve Népszava, Nagy, 2023/104. sz.
 - c) Online hivatkozásnál: Weboldal: Téma (legfeljebb egysorosra rövidítve), az évszám (ha van):
Hvg.hu: Ez egy cikk a ..., 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).
7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket (elfogadjuk: ld., vö.).
8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben. Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.
9. Az irodalomjegyzék csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Rendezzük ABC-sorrendbe!

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolással ellátva.

Törekedjünk a teljes hivatkozásjegyzék feltüntetésére, amire lábjegyzetben szerepel.

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében, fentieket betartva:

- Smith, John (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.

Tehát: a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő(k) kettőspont, majd a kötet címe *dólt betűvel*, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, és csak utána a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Újságcikkek esetén (Figyelem! az újság neve után vessző, a cím és a lapszám után pont szerepel! Ha a lapszám vagy a dátum nem ismert, az elhagyható. A tértelt pont zárja.)

- Győri Hírlap, Kiss Péter – Nagy Ádám (2023): *Cikk címe*. 2023/155. sz., 2023.09.09.

Ha nincs szerző, csak a folyóirat neve ismert:

- Dunántúli Hírlap (2023): *Cikk címe*. 2023/111. sz., 2023.11.11.

f) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

g) Ha az idézett mű rendelkezik DOI-számmal (azonosítóval), azt is kérjük feltüntetni az adott tétel végén, új sorban, ponttal a végén:

- Kiss Péter (2011): Egy tanulmány. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz.
DOI: <http://doi.org/doiizam>.

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom (azaz a források jegyzéke) után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt, szám után szóköz)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a *dőlt*, **félkövér**, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatok és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Angyal Pál munkájának 1928-as megjelenése óta eltelt száz évben nem sokat változott az emberi élet kezdőpontjának büntetőjogi megtétele, noha az életről, a halálról és annak orvosilag kiterjeszhető határmezsgyéiről orvosi-biológiailag mást és sokkal többet tudunk, a orvosi-biológiai beavatkozások pedig előre nem látott határokat feszegetnek. Ugyanakkor a biológiai ismeretanyag megváltozása – bár az fényévnyi távolságra került a száz évvel ezelőtől – önmagában mégsem eredményezte a jogtudomány paradigmaváltását. Az élet és test határainak biológiai kiterjesztése jelenleg még csak feszegeti a jogi kereteket, de nem hatott elementáris kikényszerítő erővel a jogalkotásra. Az emberi élet kezdőpontjának meghatározása – hiába érezzük, hogy a biológiai ismereteink parancsolóan követelik annak újragondolását – számtalan társadalmi, világnézeti, vallási, etikai nézet ütközőpontjában van, így a jogtudomány mint társadalomtudomány mozgásteret ezen a téren hihetetlenül szűk. | Kovács Gábor
- ◆ Amíg a kaliforniai szövetségi törvényhozáshoz hasonlóan nem születik minden országban önálló szabályozás az autonóm döntéshozatali rendszerek jogi jellegéről, az automatikusan generált tartalmakról és az algoritmusok által hozott döntésekről, illetve az általuk kötött szerződésekről, addig elsősorban a bíróságok vállalt nyomja az a teher, hogy az analóg körülményekre kialakított hagyományos jogi fogalmakat a technológia által generált új jelenségekre alkalmazzák. Ez a „kényszer adta feladat” visszavezethet minket az alapvető bíráskodáshoz, amikor a jogalkalmazók és a jogvitában döntéshozók nem feltétlenül a jogszabály szigorú betűje, hanem a jogalkalmazó által elérti kívánt jogpolitikai cél alapján tudnak egy-egy ügyet eldönteni. A jogalkotótól nem várhatjuk el, hogy lépten-nyomon módosítsa az olyan, alapvető jelentőségű jogszabályokat, mint a polgári, a kereskedelmi vagy a társasági jogi kódexek, így a köztes időben, amíg a jogalkotás utoléri (de legalábbis megközelíti) a technika egy bizonyos fejlődési szintjét a szabályozásban, az értelmezési keretek kialakításában a bíróságoké, valamint az ügyekben eljáró jogi képviselőké lesz a főszerep. | Glavanits Judit
- ◆ Kimondhatjuk, hogy a magyar nyelv nagy valószínűséggel azért maradt fenn, mert a beszélt folytonosan megalkották azokat a (szak)kifejezéseket, amelyekre szükségük volt. A magyar nyelvújítás tehát folyamatnak tekintendő. Fordulópontként tartjuk számon e téren a reformációt, majd a 18-19. századi nyelvújítást. Mi történt a 16. századtól, elsősorban a reformáció és az ellenreformáció vitáitól kisérvé? Az akkori értelmiség, a protestáns és a katolikus reformátorok egyaránt a tízéves koráig protestáns Pázmány Péternek „a magyar embertül magyarul” fordítási elve mellé állva megújították és magas esztétikájú és érzelmi töltetű egységes irodalmi és köznyelvi változatok felé vitték a nyelvet. | Bencze Lóránt
- ◆ A 21. századnak a biztonság terén is meghatározója az információs tér és az infokommunikációs technológia. Az e téren átélt fejlődés felgyorsította életünket, redukálta a fizikai távolságok jelentőségét, növelte a kutatási, fejlesztési és gazdasági hatékonyságot, illetve átalakította az egyéni és társas interakciók jelentős részét. A szakirodalom már széles körben vizsgálja az infokommunikációval is szoros összefüggésben kialakult valódi globális gazdaságra építve a világ részeinek összekapcsoltságát, az információs társadalom kérdéseit, a kibertér technikai vonatkozásán túl annak szociológiai és pszichológiai sajátosságait, amiből érezhetjük, hogy az információs korszak jelentős hatással van az egyéni, társas, társadalmi kognitív folyamatokra. Nem meglepő, hogy az előzőekből következően az infokommunikációs robbanás a biztonság terén is jelentős változásokat hozott magával. A hagyományosnak mondható katonai és a bűnözési tevékenységek infokommunikációval való felvértezése mellett e körben külön érdemes figyelmet fordítani a kibertérben végzett különféle veszélyeztető, fenyegető, bűnös cselekményekre, illetve a tudat információs tartalmakkal való befolyásolására. | Farkas Ádám – Papp János Tamás

